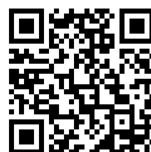

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

FYRTIONDE ÅRGÅNGEN

1920

STOCKHOLM 1921
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
201894

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Rättelser.

Sid. 122 r. 14 nedifr. *står:* 1916 *läs:* 1906

I redogörelsen för Historiska Föreningens årssammankomst 20 maj

står sid. 4 r. 21 nedifr.:	Sjöros	*läs:*	Sjöfors
» » » » 20 »	gradualafhandling	»	lektorsafhandling
» » 6 » 10 »	Sjöros	»	Sjöfors

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

Historia och nationalekonomi.[1]

AF

ELI F. HECKSCHER.

Ändamålet med följande sidor är det rent praktiska att söka belysa hur ekonomisk historia lämpligast bör studeras, och jag har redan af detta skäl måst afstå från djupare filosofiska förklaringar af de två ifrågavarande vetenskapernas karaktär.

Utgångspunkten för det hela måste vara medvetandet om att historia och nationalekonomi ömsesidigt äro i stort behof af hvarandras hjälp. Nationalekonomiens betydelse för de historiska studierna borde utan vidare framgå af den centrala ställning näringsverksamheten har intagit i alla hittills kända samhällen; ty då historien på grund häraf måste ägna betydlig uppmärksamhet åt olika tiders ekonomiska förhållanden, kan den ej undvara hjälp af vetenskapen om just sådana förhållanden. Å andra sidan är historien ej mindre viktig för de nationalekonomiska studierna. Det följer af att nationalekonomien är en samhällsvetenskap, ty ingen sådan vetenskap kan utan fara att mista förbindelsen med verkligheten gå fram utan kontakt med vetandet om samhällsutvecklingen i dess helhet. Då det följande skrifves för historiker, har emellertid jämvikten mellan dessa båda synpunkter af rent praktiska hänsyn förskjutits. i det att hufvudsyftet här varit att belysa den förra delen af sammanhanget, de ekonomiska studiernas betydelse för historien. Endast af detta skäl är det som nationalekonomiens karaktär och förutsättningarna för en riktig uppfatt-

[1] Föredrag på Historiska Klubben i Stockholm den 23 januari 1919, betydligt omarbetadt.

ning af de ekonomiska sammanhangen från historikerns sida bli hufvudtemat för framställningen, medan sakens andra sida knappast mer än antydes.

På sätt och vis är det ganska olyckligt, att de två vetenskaperna skola ha så stort behof af hvarandra, ty tå vetenskaper ställa så olikartade kraf på sina idkare, äro så olika i *metod*. Rent principiellt ha de visserligen båda kultur- eller samhällsvetenskapernas gemensamma kännemärke att äga sitt objekt i människoandens skapelser och att följaktligen ytterst bygga på psykologi. Detta gäller nationalekonomien lika fullt som hvilken annan samhällsvetenskap som helst, och intet misstag kan vara större än att anse det ekonomiska som något utvärtes, materiellt eller tekniskt; dess innebörd är helt och hållet behofstäckning, och mänskliga behof äro alltid innerst psykiska, hur stor roll det fysiska eller fysiologiska än må ha spelat för att framkalla dem. Men det förhållandet, att historien och nationalekonomien sålunda i grund och botten ha en gemensam utgångspunkt, på annat sätt än exempelvis historien och fysiken eller kemien, hjälper i verkligheten ej långt.

För de flesta ändamål äro nämligen lagarna för människans motivation som ekonomiskt verksam ganska enkla, ganska elementära, och förfinade undersökningar af psykologiska faktorer för den ekonomiska verksamheten uppna sällan annat än att förklara mer eller mindre viktiga *afvikelser* från det ekonomiskt normala. Det finns en hel riktning inom den ekonomiska litteraturen, som fördjupat sig i hithörande frågor, närmast företrädd af Max Webers och Sombarts tidskrift »Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik»; men man begår knappast någon orättvisa emot dessa forskningar, om man säger, att de genom att fördjupa sig i den ekonomiska verksamhetens förutsättningar afskurit sig från att nå fram till insikt i verksamheten själf; deras forskning blir socialpsykologi i stället för socialekonomi. Att bindande bevisa ett sådant påstående är naturligtvis omöjligt, åtminstone utan mycket större dokumentering än här kan komma i fråga. Men den som vill göra sig mödan att följa någon af de vetenskapliga diskussionerna om konkreta ekonomiska problem, sådana som penningvärdets fall, tullskyddets verkningar, kapitalräntans

orsak, maximipriserna etc., kan lätt öfvertyga sig om hur litet psykologiska finesser bidragit till deras lösning. Visserligen ställer sig resultatet något litet bättre i fråga om exempelvis arbetslöne- och företagsproblem; men äfven i dessa fall äro de nya bidrag, som socialpsykologiska och likartade metoder tillfört diskussionen, som regel af ringa betydelse, medan dessa metoder ofta i hög grad medverkat att skymma blicken för problemens innebörd och kärnpunkten i deras lösning.

Resultatet är alltså, att nationalekonomien kommer att få utgå från jämförelsevis osammansatta och onyanserade drifter samt draga slutsatser ur dem. Detta ger dess metod oundgängligen något abstrakt, som trots all djupare filosofisk olikhet delvis närmar den till metoden för de på matematisk grund arbetande naturvetenskaperna, t. ex. fysiken (mekaniken) och astronomien. I metodiskt hänseende är den klyfta, som skiljer det ekonomiska tänkandet från det historiska, därmed utan vidare gifven.

Karaktären af det ekonomiska problemet i egentlig mening utgör till stor del förklaringen härtill. Nationalekonomien (en terminologiens purist säger nationalekonomiken eller ännu hellre socialekonomiken) är läran om *hushållningen* (*οἰκονομία*), d. v. s. om sättet att med begränsade tillgångar täcka de mänskliga behofven. Alla normala människor komma att söka lösa denna uppgift så, att å ena sidan behofven täckas i ordning efter sin styrka och att å andra sidan detta sker med minsta möjliga obehag och uppoffring. Utrymmet för psykologiska distinktioner är sålunda mycket begränsadt på denna grundläggande punkt. Men ur denna ytterst enkla grundläggande sats, som plägar gå under namnet *minsta medlets lag*, härledes nästan otroligt mycket, ja det allra mesta af de s. k. ekonomiska lagarna, och deras abstrakta, under mycket växlande yttre förhållanden sig lika karaktär framgår alltså häraf. Hvad som ligger bakom minsta medlets lag, denna i viss mån formala sats, m. a. o. hvilka behof människorna ha, hur de värdesätta olika slags uppoffringar o. s. v., är däremot en ytterligt variabel sak. Men det hör i verkligheten ej direkt, och blott delvis indirekt, till det ekonomiska; det beror af religiösa, etiska, politiska, militära och alla möjliga andra

sociala faktorer. Det ekonomiska momentet består uteslutande i sättet att tillgodose behofven, nationalekonomien är en lära om *behofstäckningen*.

Det är nu en ganska mödosam uppgift både att åskådliggöra och framför allt att teoretiskt förklara, hvarför de slutsatser, som nationalekonomien kommer till ur sina afgjorda enkla premisser, skola vara så svåra att fatta utan särskild träning, utan att hjärnan direkt upparbetats till ekonomiskt förstånd. Det vore värdt undersökning af en psykolog, som samtidigt behärskade den ekonomiska teorien, hvad som gör den normala, endast med sitt oskolade förstånd arbetande människan nära nog immun emot ekonomisk uppfattning, ja, föranleder henne att på en mängd punkter instinktivt komma till slutsatser som äro raka motsatsen af de rätta. Då det nu förhåller sig så, inser man emellertid utan vidare, att utsikterna till en riktig tolkning af samhällsutvecklingens ekonomiska sida ej skola vara stora för en historiker utan nationalekonomisk träning.

Hvad det gäller, kan i stort sedt sägas vara att rätt uppfatta *sammanhanget mellan orsak och verkan* på det ekonomiska området. Detta sammanhang är oförnekligen mycket inveckladt, på många punkter t. o. m. för de skarpsinnigaste bland dem som sökt förklara det, så inveckladt att det delvis ännu trotsar alla förklaringsförsök. Men likväl är detta ej det värsta. Den största olyckan från nu ifrågavarande synpunkt är i stället, att äfven mycket invecklade sammanhang ofta se så ofantligt enkla ut och därför ha alldeles särskilda möjligheter att leda den oerfarne på villospår. Världskriget har varit ett enda stort laboratorium för att belysa det oskolade förståndets missuppfattning af de ekonomiska sammanhangen, sådana föreställningar som att prisstegringen beror på jobberiet, att växelkursernas stegring resp. fall alltid förklaras genom öfverskott i import eller export, att sedlarna få sitt värde genom guldtäckningen, att kriget betalar sig själft om blott pengarna stanna inom landet o. s. v., o. s. v.

Alla dylika problem söker nationalekonomen klargöra för sig och andra genom en diskussion under mer eller mindre förenklade förutsättningar, med närmare eller fjärmare anslutning till den starkt sammansatta verkligheten. Det

förefaller mig som om man kunde påstå, att slutsatserna ut ifrån dessa förutsättningar på stora delar af nationalekonomiens fält kunna nå och redan ha nått ett högt sanningsvärde. Fysikerns och kemistens utväg att bokstafligen renodla de olika faktorerna är nationalekonomen visserligen förmenad, ett nationalekonomiskt laboratorium i den mening detta ord har för naturvetenskaperna kan ej tänkas, utan han får nöja sig med att för tanken abstrahera störande faktorer. Astronomens metod ligger honom i verkligheten närmare, blott att de olika krafterna inom den sociala mekaniken äro oändligt mer sammansatta och variabla än inom den celesta. Risken ligger därför främst i att de under gifna förutsättningar riktiga slutsatserna bli otillämpliga på det faktiska läget, utan att nationalekonomen tillräckligt beaktar skillnaden. Hans frestelse är sålunda obestridligen — om han är en nationalekonomisk teoretiker — att förenkla problemen för mycket, att ej draga in under sin betraktelse tillräckligt många af det faktiska lifvets faktorer, att ej verifiera sina teoretiska resultat ens i de fall da detta kan ske. Särskildt frestas han lätt att förbise eller bagatellisera verkan af individualföreteelser, sådana som en patriotisk offervillighet eller ovanlig altruism, ej därför att deras verkan är omöjlig att indraga i betraktelserna — ty det är ingalunda fallet — utan blott därför att tillvaron förefaller honom enklare än den är. T. o. m. en sådan faktor som stora ändringar i penningvärdet kan det hända en i lugnare och mindre revolutionerande tider än vår uppvuxen nationalekonom att lämna ur räkningen.

En läggning, som mer afviker från den egentlige historikerns, har man svårt att föreställa sig. Särskildt när en historiker ej specialiserat sig på någon särskild sida af samhällslifvet, såsom det ekonomiska, rättsliga, religiösa, konstnärliga eller militära, utan är verklig allmän historiker, går hans första tanke till den oerhörda mångsidigheten i utvecklingen, hans sträfvan är att få med så många inverkande faktorer som möjligt, för att därigenom nå en syntetisk förklaring af tillvaron i dess konkreta mångfald. Historikern har då ingen tanke på att afsiktligt utesluta ur sin betraktelse något som faktiskt har förelegat, utan han gör det blott af nödtvång, i den mån hans grepp eller hans

kunskaper ej förmå omspänna allt. Därför renodlar han det minsta möjliga, abstraherar och deducerar såvidt möjligt icke alls.[1] Medan nationalekonomen på ett mycket tidigt stadium börjar använda sitt sönderdelande logiska sinne, sträfvar historikern i det längsta att bygga upp en totalbild på grundval af så mycket och så mångsidigt faktiskt material som möjligt, med hjälp af sitt konstruktiva sinne, sin förmåga att fatta helheten. Macaulay är icke idealhistorikern, men det ligger något i hans egen förklaring till sin förmåga som historieskrifvare, nämligen att han var »incessantly castle-building», ständigt sökte att med hjälp af sin fantasi sammanföra sitt stora vetande till byggnader. helheter. Som typen för en historiker från föreliggande synpunkt kunde man mycket väl peka på den moderna historiska vetenskapens skapare Ranke, men hellre skulle jag dock vilja nämna en oss i tid och rum närmare stående forskare, Hjärne. Vare sig man tänker på hans Karl XII:s-studier, på hans behandling af franska revolutionen och Napoleon eller på hans framställning af sambandet mellan stat och kyrka, blir totalintrycket af hans metod sträfvandet att visa den oändliga mångfalden af de faktorer som samverkat till att skapa den obrutna helhet samhällsutvecklingen utgör; och svårigheten att sammanhålla och till en helhet sammanföra så många skilda utvecklingskedjor är hvad som i första rummet ställer kraf också på hans läsare.

Hur exakt en historiker än arbetar i fråga om fastställande af själfva fakta, ligger det nästan oundgängligen något subjektivt i det urval af orsaker han framlägger och framför allt i den relativa vikt han tillmäter hvar och en bland dem. Just därför att tillvaron ej upplöses i sina ingredienser utan tas som en helhet, just emedan ingen del af dess innebörd renodlas, är det till stor del omöjligt att bindande bevisa den roll de olika faktorerna ha spelat. Ty detta skulle ha kräft en undersökning af utvecklingens gång under förutsättning af olika kombinationer af de olika faktorernas till- och frånvaro, något som är oförenligt med historikerns sätt att arbeta, äfven om det i och för sig vore

[1] Det bör kanske påpekas, att frågan om hur visshet uppnås om själfva de yttre fakta, hvad som plägar kallas historisk (käll)kritik, alls ej tas i betraktande i detta sammanhang.

möjligt, hvilket sällan är fallet. Följden af detta läge är emellertid, att historieforskningen i viss mån alltid måste upptas på nytt af hvarje ny generation, alldeles oberoende af om nya objektiva fakta kommit i dagen, nämligen af det skäl att hvarje generation genom sin egen samhällserfarenhet antingen har fått blicken öppnad för nya orsaker till utvecklingen eller åtminstone har kommit till en omvärdering af de olika orsakernas relativa betydelse. Exempelvis just en sådan disciplin som den ekonomiska historien, eller kanske riktigare uppfattningen om de ekonomiska faktorernas betydelse för samhällsutvecklingen, har för sin uppkomst att tacka nya erfarenheter om vårt eget samhälles drifvande krafter.

Hvad som nu har sagts afser ingalunda att nedsätta vare sig det historiska studiet eller dess idkare, utan snarare tvärtom. Till största delen är den osäkerhet dess metod innebär nödvändig, den är det pris man får betala för att äga en vetenskap som verkligen söker förstå det hela som den helhet det är, om hvars resultat det icke gäller: dann hat er die Teile in seiner Hand, fehlt leider nur das geistige Band. Ingen analytisk metod kan rekonstruera tillvaron i hela dess brokiga mångfald, därtill fordras en metod sådan som den historiska, med utrymme för de särskilda vetenskapsmännens individuella uppfattning. Och detta gäller ej blott om den egentliga, så att säga centrala historien, den som söker förstå utvecklingen som en helhet; i högre eller lägre grad gäller det också historien om utvecklingens särskilda sidor. Tillvaron förekommer ej i vattentäta skott, utan alla dess olika delar påverka hvarandra, inom dem alla verka otaliga krafter. Några af dem tillåta kanske en objektiv mätning i fråga om styrka och verkningsgrad, men sannolikt betydligt flere måste äfven specialhistorikern uppskatta mer eller mindre enligt sin subjektiva föreställning, förutsatt att han verkligen ser sin uppgift i att förklara själfva den faktiska utvecklingen.

Det är då ej underligt, att den ekonomiska historien skall erbjuda särskildt stora svårigheter. Å ena sidan bör den som ägnar sig däråt vara förtrogen med den teoretiska ekonomiens abstrakta metod och vana att resonera ut ifrån förenklade förutsättningar, ty därförutan är det ej stor ut-

sikt att han skall kunna urskilja sammanhangen mellan orsak och verkan inom äldre tiders ekonomiska lif men däremot stor fara att han skall missförstå detta sammanhang. Men å andra sidan måste han också ha historikerns syntetiska förmåga och sinne för tillvarons mångfald, hans känsla för den obrutna helheten i utvecklingen. Det är små utsikter, att så olikartade, ja, t. o. m. motsatta egenskaper skola vara förenade hos samma person, och det är knappast möjligt att i denna stund nämna någon enda som lyckats skapa harmoni emellan båda. Det alldeles öfvervägande flertalet bland dem som tagit upp ekonomiskt-historiska forskningar har i verkligheten varit främmande för ekonomisk teori; så underligt det kan låta, gäller detta framför allt den riktning, som kallat sig den historiska skolan just inom Tysklands nationalekonomi, ty den har nästan undantagslöst saknat insikt i de teoretiskt ekonomiska sammanhangen. Det är ingen orättvisa emot det ihärdiga arbete som nedlagts af dessa forskare, om man säger, att den specifikt ekonomiska delen af deras resultat genomgående blifvit otillfredsställande och i bedröfligt stor omfattning rent af värdelös. Men från den ekonomiska historiens synpunkt ha resultaten snarast blifvit ännu mindre tillfredsställande i de jämförelsevis fåtaliga fall, då nationalekonomer utan historisk utbildning och läggning sökt konstruera utvecklingssammanhang; den klassiska riktningen inom den ekonomiska vetenskapen har här visserligen ej många men ganska afskräckande exempel att uppvisa. Och likväl är detta ej allt. Ty ej ens forskare som starta med en dubbel utbildning och som alltså ceteris paribus borde ha största utsikten att lyckas, gå fria från följderna af denna djupt liggande motsats. De kunna nämligen aldrig undgå att känna, hur de båda sidorna i deras vetenskapliga varelse skära sig, hur de slitas mellan behofvet af å ena sidan abstraherande teoretiska analyser, som ej göra verkligheten rättvisa, och å andra sidan en syntetisk framställning, som lämnar det principiella orsakssammanhanget dunkelt och oförklaradt. Hvilkendera tendensen som afgår med segern, beror utan tvifvel främst på vederbörandes personliga läggning; men den rätta harmonien mellan de två disparata elementen är som sagdt synnerligen svår att uppnå.

Följden af dessa svårigheter kan utan vidare afläsas i den hithörande historiska litteraturen. Redan de rena *beskrifningarna* på ekonomiska tillstånd och företeelser lida af att den som gjort dem ej vetat hvad han ville veta. För tidenare perioder äro ekonomiska fakta nästan oräkneliga, och ett urval bland dem blir nästan en slump, så länge man ej klargjort för sig hvad som är relevant. Men detta är alltid en »teoretisk» fråga, det förutsätter kännedom om hur det ekonomiska lifvet fungerar. Äfven då relevanta fakta meddelas, föreligger dessutom risken att man af samma skäl försummar att insätta dem i det sammanhang, som tillåter en riktig tolkning af deras innebörd.

I detta sammanhang bör kanske också ett ord sägas om den ekonomiska historiens förhållande till hvad som plägar kallas *kulturhistoria*. Detta vackra ord skulle väl enligt bokstafven innebära syntesen af all historisk forskning, men hvad jag nu åsyftar är ej något dylikt utan den disciplin som vanligen går under kulturhistoriens namn, forskningen om det dagliga lifvets förhållanden i äldre tider. Dess faktiska material sammanfaller i stor utsträckning med den ekonomiska historiens, men två discipliner som ställa mer olikartade frågor på samma material förefalla svåra att tänka sig. Kulturhistorien — som skild från exempelvis konsthistorien — förefaller åtminstone ofta begränsa sin uppgift till att lägga fram de intressanta gamla sakerna till beskådande, medan den ekonomiska historien söker förklara utvecklingens sammanhang ur en bestämd synpunkt, synpunkten af mänsklighetens behofstäckning. Ehuru detta naturligtvis ej i och för sig utgör någon kritik af kulturhistoriens metod från dess egna utgångspunkter, är det därför ett beklagligt faktum, att den ekonomiska historien har mycket litet att lära af den förra disciplinens framlagda material och ännu mindre af dess slutsatser.

När man öfvergår från beskrifningar af ekonomiska tillstånd till framställningar af själfva *utvecklingen*, ökas behofvet af nationalekonomiska insikter uppenbarligen i hög grad. Nomina sunt odiosa, men man kan svårligen komma ifrån, att de större öfversikterna af den ekonomiska utvecklingen med mycket få undantag verkställts utan

starkare blick för verkliga ekonomiska sammanhang o-därför dels blifvit betydligt oorganiska, dels i stor utsträckning undgått att förklara hvad det borde varit deras väsentliga uppgift att klargöra, och dels slutligen ofta verka direkt missledande.

Det vanligaste är dock kanske en annan, ganska karakteristisk förskjutning af de ekonomiskt historiska studierna. På grund af de ifrågavarande forskarnes inträning på politiska, institutionella och i egentlig mening sociala förhållanden komma många af dem nämligen i verkligheten att hålla på med *något helt annat* än de tro sig göra, i det att de taga författnings-, institutions- och socialhistorien för ekonomisk historia. Den kanske främste bland de nu lefvande i denna stora skara, von Below, är härvid ett mycket belysande exempel. I sin senaste stora bok, »Der deutsche Staat des Mittelalters» (1914), framhåller han lik som i tidigare framställningar på goda grunder de historiska studiernas behof af precision och klarhet i föreställningarna, men. slutsatsen drages utan tvekan, att det behöfliga följaktligen är *juridiska* begrepp, medan den tanken ej ens tycks ha fallit honom in, att det är *nationalekonomisk* tankereda som behöfs för ekonomiska studier. Detta blir dock fullt förklarligt när man ser, hur pass undantagslöst han själf bedrifver institutionshistoria i den tron att det är ekonomisk historia. I det nyss nämnda arbetet ägnas sålunda ett kapitel, som enligt sin titel skall handla om den tyska författningens ekonomiska förutsättningar, nästan helt och hållet åt befolkningens juridisk-sociala status, graden af dess personliga frihet eller bundenhet; och detsamma gäller om Belows med rätta högt skattade studier öfver skråväsendets historia, frågan om handtverksämbetenas uppkomst ur gårdsrättsliga korporationer af ofria o. s. v. Dylik institutionshistoria är i bästa fall ett viktigt förarbete till den ekonomiska historien men behöfver ej vara ens det; sålunda har Sombart sannolikt rätt i att landtarbetarnes och handtverkarnes ekonomiska ställning och funktioner voro sig tämligen lika oberoende af skiljaktigheter i deras socialrättsliga status.

Otvifvelaktigt finnas samma slags svårigheter som de

jesta bland de nu skildrade äfven för andra specialhistoriska discipliner än den ekonomiska. Hvilken roll de där spela tillkommer det endast deras egna representanter att yttra sig om, men åtminstone a priori är det svårt att fråga om dem tänka sig fullt lika starka motsatser mellan den vanliga historiens och fackhistoriens kraf som i det nu föreliggande fallet. Ty då nationalekonomien obestridligen är den bland kultur- eller samhällsvetenskaperna, som har mest af naturvetenskapernas studiemetoder, så måste olikheten mot historieforskningens arbetssätt där också framträda starkast.

Om man trots allt skall våga sig på en parallel med ett område som man mycket litet behärskar, ligger en jämförelse med rättshistorien nära till hands. Det är då uppenbart, att rättshistorikern förmår ställa helt andra frågor på materialet än den vanlige historikern och kan följa utvecklingskedjor som äro denne alldeles främmande; han har ett system af begreppsbestämningar, som bringa helt annan reda i vetandet än eljest vore möjligt. Men trots detta arbetar han i fråga om sammanhangen mellan orsak och verkan, såvidt jag förstår, ej med andra slags hjälpmedel än hvilken annan historiker som helst. På samma sätt som denne kan han visa sannolikheten eller osannolikheten t. ex. af ett visst antagande om representationsidéns rötter eller om uppkomsten af den medeltida gästrättens processuella bestämmelser ur den gamla germanska främlingsrätten, nämligen genom sin kännedom om de fakta det gäller och deras observerade sammanhang. Men han har ej behof af och ej heller tillfälle till någon »teoretisk», d. v. s. abstraherande och *allmängiltig* behandling af problemen, han skulle sannolikt afböja att lämna något som helst bidrag till ett svar på motsvarande frågor inom en kulturkrets, som vore honom främmande. När den ekonomiske historikern ställes inför sådana frågor som exempelvis den huruvida den höga räntefoten framkallats af penningbrist, eller om en s. k. ogynnsam handelsbalans varit orsaken till ekonomisk misär, så är det däremot just en teoretisk analys han först och främst verkställer; han säger åtskilligt om saken äfven oafsedt de individuellt historiska former hvarunder den uppträder. För ett definitivt resultat är kännedom om dessa

konkreta förhållanden vanligen oumbärlig, men det hindrar ej, att slutsatsen delvis vunnits med metoder, som fundamentalt afvika från dem som tillämpas i flertalet historiska discipliner.

Den närmast till hands liggande invändningen häremot är, att den ekonomiska teorien här tillmätts en *allmängiltighet*, som den icke äger. Då denna fråga är af grundläggande vikt för en uppfattning om behofvet af teoretisk skolning för ekonomiskt historiska studier, kan den ej alldeles förbigås.

Det finns på detta område en skenbart historiserande uppfattning, kanske särskildt företrädd af Bücher, hvars innebörd är, att hvarje tid har sitt eget ekonomiska system, som kräfver sin särskilda teori, och att den moderna teoretiska ekonomien därför ej är tillämplig på äldre tider. Såvidt jag förstår, är denna uppfattning lika ohistorisk som den är opsykologisk. Den skulle nämligen förutsätta att ett visst slags människa liksom ett visst slags samhälle först uppstår och längre fram aflöses *med ens*. I verkligheten försiggår ändringen naturligtvis successivt, så att karaktären aldrig är fullt densamma ett år som året förut men heller aldrig fullt olikartad ett århundrade eller ens ett årtusende mot århundradet eller årtusendet förut.

Hvad det då gäller i fråga om den ekonomiska teoriens tillämplighet är helt enkelt dess val af *premisser*. Den ekonomiska teori, som utbildats företrädesvis under det senaste halftannat århundradet, utgår från en hel rad förutsättningar såväl i fråga om samhällsorganisation — rättssäkerhet, regelbundna transportmöjligheter, noteringar, marknadsorganisation etc. — som i fråga om själsläggning — förmåga att räkna, att skaffa sig upplysningar, att tillvaratage sina intressen o. s. v. — som ingalunda alltid förekommit i äldre tider eller ens alltid förekomma i nutiden. Redan i fråga om aktuella problem har man därför att noga se upp med, om det aktuella fallet företer de drag som utgöra resonemangets förutsättning; världskrigets ekonomi har varit det senaste stora exemplet härpå. Men ju längre tillbaka i tiden man kommer, desto farligare är det att blindt gå löst på uppgifterna med den doktrin man har, utan att ha undersökt, om och i hvad mån förutsättningarna

för dess giltighet träffa in. Det gäller med andra ord att noga hålla reda på sina premisser. Men därtill inskränker sig saken också.

Vissa af dessa premisser ha en hög grad af allmängiltighet i tid och rum, andra gälla endast för begränsade tidrymder, och vissa moment i den vanliga ekonomiska teorien äro knappast än i dag fullt tillämpliga på annat än de ekonomiskt mest framskridna samhällena, medan andra tvärtom äro på väg att förlora sin tillämplighet särskildt genom monopoliseringens framsteg. Tydligen är det då en meningslöshet att kasta teorien i dess helhet öfver bord, därför att någon af dess förutsättningar ej slår in i fråga om äldre tider. Hvad man har att göra är att ersätta de förutsättningar som ej äro giltiga med de rätta och att se, hvilka modifikationer i slutsatserna detta drar med sig. Sådana ändringar kan ej den göra, som känner nationalekonomiens slutsatser enbart som klichéer, medan däremot den som själf resonerat sig till dem vet eller åtminstone kan utreda för sig, hvarpå deras riktighet hvilar. Men intet kan vittna om mindre insikt i vetenskapens sammanhang än att tro en teori som helhet vara oanvändbar därför att någonting, likgiltigt hvad, i den omgifvande verkligheten har ändrat sig. Teoriens användbarhet beror, under förutsättning af att den är en riktig slutsats ur gifna premisser, enbart på att premisserna väljas rätt. Ett exempel ur matematiken kan ytterligare förtydliga hvad det här gäller. Nyare undersökningar ha visat, att det s. k. parallelaxiomet — satsen, att en rät linje, som skär en annan rät linje, också måste skära en tredje, med den andra parallel linje — icke är något axiom utan saknar giltighet under vissa (tänkta) förutsättningar. Men ingen lär däraf vilja draga den slutsatsen, att den första af linjerna upphör att skära den tredje, därför att de ritas t. ex. med tusch i stället för med krita, på en brun tafla i st. f. på en svart.

Ibland, förefaller det, utgår den här kritiserade tankegången mer eller mindre omedvetet från den föreställningen, att man ej kan tillämpa den moderna ekonomiska teorien på tider då den ej var skapad. Det barocka i en sådan uppfattning faller väl emellertid genast i ögonen. Lika

gärna kunde man anse sig förhindrad att använda logaritmer för behandling af sifferuppgifter, som äro äldre än 1600-talet, därför att logaritmerna på deras tid ej voro uppfunna. Man skulle tro, att den som menade något sådant uppfattade de ekonomiska »lagarna» som rättsliga föreskrifter, hvilka det vore orättvist att ge retroaktiv kraft.

För praktiska ändamål, här närmast för att veta något om sättet att bedrifva ekonomiskt historiska studier, är emellertid hufvudsaken att veta, *hur mycket* af teorien som har fullständig eller approximativ allmängiltighet. Efter min mening gäller detta om teoriens fundamentala del, och mycket därutöfver har giltighet för den västeuropeiska kulturkretsen sedan antikens undergång. Den främste bland nu lefvande ekonomiska teoretiker, Marshall, har påpekat, att man skulle kunna tillämpa den ekonomiska teorien äfven på rent altruistiska motiv och på ett samhälle som betalade i andliga värden i stället för i materiella. Visserligen existerar ej något större behof af att företaga en dylik ändring för den ekonomiska historiens ändamål, ty föreställningen om större människokärlek i äldre tider är en romantisk fantasi; men yttrandet visar, hur viktiga moment af det normala tillståndet som kunna tänkas förvandlade till sin motsats utan att teorien därigenom förlorar sin giltighet. Detsamma gäller, dock i något svagare grad, om det *traditionellas* störande inverkan. Ty såsom nationalekonomen Nicholson har påpekat, måste ett ekonomiskt tillstånd ekonomiskt förklaras, äfven om det bygger på tradition, och i denna förklaring kan traditionens inverkan aldrig utgöra mer än ett moment bland flere.

Emellertid äro inga af de nu antydda förutsättningarna i verkligheten fundamentala, utan detta består uteslutande i »den ekonomiska principen», själfva uppgiften att få begränsade tillgångar att räcka till en subjektivt sedt så god behofstäckning som möjligt, tillvaron af knapphet, som har till sin konsekvens minsta medlets lag. Det behof att hushålla, som innebäres häri, utgör den ekonomiska teoriens A och O. Då en sats sådan som denna gäller i nutiden med dess dock enastående stora tillgångar, jämförda med äldre tiders, kräfves alltså intet vidlyftigt bevis för att den ekonomiska teoriens kärna måste ha haft sin giltighet i

stort sedt öfver alla förflutna tidrymder, om något med ännu större intensitet än i nutiden. Det förefaller mig därför, som om alla påståenden om omöjligheten att tillämpa den teoretiska ekonomien på äldre tider vore ganska meningslösa.

Men visserligen gäller detta endast om den ekonomiska teoriens kärna. Det maskineri, som i något så när modern tid tjänar som verktyg för minsta medlets lag, heter *prisbildningen*, i det att priset tjänar till att begränsa eller afskära efterfrågan (de behof som blifva täckta) till samma belopp som tillgången. Detta maskineri är visserligen af stor betydelse sedan lång tid tillbaka, men det har ej tillnärmelsevis samma allmängiltighet som minsta medlets lag själf, hvilket mycket lätt kan bevisas af att det i stort sedt gjorts öfverflödigt genom den effektiva ransoneringen, på de punkter där denna förekommit under det senaste världskriget.

Just prisbildningen är emellertid ett utmärkt exempel på hur den ekonomiska teorien bör komma till användning i fråga om ekonomiskt-historiska problem. Det ligger sålunda intet teoretiskt omöjligt i att löne- och pristaxor i äldre tider skulle ha varit effektiva samt att löner och priser för särskilda tjänster och varor hållit sig konstanta trots ändring (t. ex. ökning) i knappheten, trots att mängden arbetare eller varor t. ex. minskats eller efterfrågan på dem ökats. Arbetarnas och säljarnas villighet att underordna sig dylika påbud beror på många varierande faktorer, den makt som stod bakom påbudet, den laglydnad som utmärkte dessa klasser o. s. v. Men hvad det gäller att i första rummet förklara, och hvad teorien i första hand skall hjälpa till att klargöra, är intet af allt detta utan sakens — ekonomiskt sedt — positiva sida, detta: *hur skapades jämvikt* mellan tillgång och efterfrågan, hur begränsades efterfrågan så, att den ej blef större än den minskade tillgången, om ej priset fick fullgöra denna funktion? Ett typiskt fall häraf erbjuder digerdöden exempelvis i England; den medförde stark minskning i tillgång på landtarbetare, men dess tendens till lönestegring sökte man besegra genom lönetaxor. Många forskare anse, att detta också lyckades, och möjligheten häraf kan ej a priori afvisas på

teoretiska grunder. Men tack vare sin likgiltighet för det ekonomiska lifvets sammanhang ha dessa forskare ej ens uppkastat problemet, hur godsägarne då hindrades att konkurrera om den arbetskraft, som var erkändt mindre än den de ansågo sig behöfva, hur denna otillräckliga arbetskraft fördelades mellan sina olika, sammanlagdt för stora uppgifter. Det är möjligt, att andra medel än lönestegring härvid kommo till användning, och den rent elementära ekonomiska teorien har då gjort gagn genom att leda undersökningarna in på frågan, hvari dessa medel skulle bestått. Men kan man ej göra sannolikt, att sådana medel kommit till användning, lär man ej undgå slutsatsen, att lönerna, alla lönetaxor och all laglydnad till trots, faktiskt höjts i realiteten, om också kanske ej i form af ökad betalning i penningar. Den ekonomiska historien befinner sig, såvidt jag förstår, i ett ganska bedröfligt skick, så länge dylika elementära ekonomiska sammanhang kunna förbises af någon som gör anspråk på att utöfva vetenskaplig forskning i ämnet.

Det behöfver ej sägas, att exempel af dessa slag kunna ges till hur stort antal som helst. Endast emedan det nu senast sagda sannolikt leder icke-nationalekonomen in på frågan om den *allmänna* prisstegringen, till skillnad från prisstegringen på särskilda varor eller tjänster, må här betonas, att man lika fullt i detta fall måste försöka förklara sammanhanget på ett teoretiskt bindande sätt och därvid har att ta hänsyn till alla de delar av teorien, som äga giltighet i det gifna läget. Om priserna stigit samtidigt med att penningmängden ökats, t. ex. samtidigt med en myntförsämring, som bestått i att samma mängd ädel metall delats ut på flere mynt än förut, så kan det visserligen tänkas, att de två fakta saknat inbördes samband, ehuru det är ytterst osannolikt. Men ett dylikt antagande kan ej styrkas exempelvis genom hänvisning till att befolkningen ej observerade myntförsämringen, ty prisstegringen skulle komma att inträda alldeles oberoende däraf, genom att den totala cirkulerande penningmängden, d. v. s. den totala köpkraften, ökades utan motsvarande ökning i varumängden, som var hvad som fanns att köpa för den nya köpkraften. Om man åter med andra skäl än befolkningens okunnighet om myntens metallhalt ville vindicera, att myntförsämringen ej var

hvad som förorsakat stegring i prisnivån, så måste det gälla att finna en förklaring som visade hur detta varit möjligt. Åtskilliga tänkbara fall kunde därvid föreligga, ehuru visserligen knappast många sannolika, men utan den ekonomiska teoriens hjälp lär hvarken det ena eller det andra bli klart.

Blott ett exempel till af detta slag må nämnas. Om man vill göra sannolikt, att ett land vid en viss tidpunkt haft öfverskott i import eller export, så bör den närmaste uppgiften vara att undersöka, ej hur detta verkat, utan hur det hade varit möjligt. Ty ingen exporterar utan att få något för de exporterade varorna, och ingen importerar utan att få lämna motprestation; det första problemet att lösa är alltså, i hvilken form saldot utgick, hur »betalningsbalansen» utjämnades.

Det kunde kanske ligga närmast till hands att som praktisk slutsats af det föregående begära ett slags inventering af den teoretiska ekonomien från synpunkten af de olika delarnas giltighet öfver olika tidrymder. Alldeles omöjligt vore det kanske icke att lämna en dylik öfversikt, men mycket vore ej vunnet därmed, och från vissa synpunkter skulle en sådan schablon rent af vara till skada. Ty som redan upprepade gånger framhållits, måste premisserna varieras i hög grad ej blott i tid utan också i rum, och utan att man gör fullt klart för sig hvilka premisser som i hvarje särskildt fall ligga till grund för en ekonomisk sats, blir den i alla fall omöjlig att rätt tillämpa. Det är ett beklagligt faktum, att de teoretiska ekonomerna själfva ofta låta försummelser komma sig till last i detta hänseende — en hel del af den s. k. klassiska nationalekonomiens ofta öfverklagade doktrinarism berodde därpå — och detta försvårar tyvärr en bekväm tillämpning af teorien på den ekonomiska historien.

Af de teoretiska slutsatsernas betydelse för tolkning af ekonomiskt historiska sammanhang följer, att nationalekonomerna vanligen ha på en gång större och mindre anspråk på *bevisning* än historiker, i det att de i stor utsträckning bygga på inre kriterier. Å ena sidan äro de nämligen af detta skäl mindre nogräknade på yttre belägg eller samtida uppgifter om ett sammanhang, de anse sig ofta kunna konstatera det därförutan; och å andra sidan kunna de af samma skäl komma att underkänna äfven de mest allmänt omfattade meningar

af samtida iakttagare. I fråga om *slutsatser* gäller detta i all synnerhet, ty en lång och sorglig erfarenhet har lärt dem, hur litet bevändt det är med sådana på det ekonomiska området, när ej den som drar dem skolat sin hjärna till att följa ekonomiska sammanhang. Det finns därför sällan någon tvekan om att underkänna dylika slutsatser vid en mer påtaglig oöfverensstämmelse med teoriens resultat. Ingen nationalekonom kunde sålunda dela exempelvis Cunninghams respektfulla förvåning öfver 1500-talets enhälliga mening om den allmänna prisstegringen som monopolisternas verk, ty dels ligger denna uppfattning mycket nära till hands, såsom våra egna erfarenheter visat, dels är saken i sig själf omöjlig. Detsamma gäller otaliga merkantilistiska författares bevis för arbetslöshet inom alla näringar som verkan af utländsk konkurrens; utrikeshandelns teori visar, att den utländska konkurrensen leder till en omläggning af den ekonomiska verksamheten, däremot frånsedt själfva öfvergångstiden ej till allmän arbetslöshet. Men nationalekonomen är nog böjd att gå längre än så, nämligen att för det andra draga själfva de omvittnade *yttre fakta* i tvifvelsmål, framför allt deras allmängiltighet men i stor utsträckning äfven själfva individualiakttagelserna, när dessa ej stämma med hvad man känner om det ekonomiska lifvet. Ett dylikt medvetande om en högre insikt, som tillåter forskaren att välja och vraka bland samtida vittnesbörd, har obestridligen sina stora faror och förutsätter en mycket klar insikt om de premisser hvarpå man byggt sina slutsatser; men det är i själfva verket en ofrånkomlig nödvändighet. Hvad som skiljer detta slags källkritik från den som hvarje historiker öfvar, är enbart, att de principiella sammanhangen här ej äro lika lättfattliga som vanligt. Ingen historiker accepterar ett påstående som strider mot naturlagarna, äfven om det är fullt lika mycket omvittnadt som många tveklöst godtagna upplysningar; för att tala med Langlois och Seignobos erkänner ej en historiker djäfvulens uppträdande, fastän det finns få historiska fakta som bestyrkas af ett så stort antal sinsemellan oberoende ögonvittnen.[1] Det är blott en tillämpning

[1] »Historiquement le diable est beaucoup plus solidement prouvé que Pisistrate: nous n'avons pas un seul mot d'un contemporain qui dise avoir vu Pisistrate; des milliers de 'témoins oculaires' déclarent avoir vu le diable; il y a peu de faits historiques établis sur un pareil nombre de témoignages

häraf, när nationalekonomerna i både positiv och negativ riktning sätta sig öfver »källornas vittnesbörd».

Medan deras källkritik sålunda ofta kan förefalla och ibland äfven faktiskt kan vara betänkligt slapp i dessa hänseenden, äro deras slutsatser i andra hänseenden långt försiktigare än flertalet historikers, nämligen när det gäller att fastställa särskilda faktorers andel i ett resultat af många samverkande krafter. Hvilket resultat den ifrågavarande faktorn ensam för sig skulle ha medfört i ett »tillstånd af ekonomisk jämvikt», kan ofta fastställas med full bestämdhet, och därför kan det också ofta sägas, i hvilken riktning den påverkat utvecklingen, äfven om denna är mycket sammansatt; men i fråga om de olika faktorernas andel i resultatet under denna senare förutsättning kan det i vanliga fall knappast falla en nationalekonom in att uttala en bestämd mening. En nationalekonom skulle därför sannolikt ej ha fällt exempelvis Fridericias anmärkning, att navigationsaktens betydelse för Englands ekonomiska utveckling »ännu» är mycket omtvistad, ty han känner sig ganska öfvertygad, att en på bindande bevisning grundad slutsats i en dylik fråga är nästan omöjlig att uppnå ej blott nu utan också i framtiden. Jag har redan antydt, att den ekonomiske historikern, trots detta, lika litet som någon annan historiker kan undgå att ta ståndpunkt till ett sådant problem, om ej för annat så genom det utrymme han bereder de olika faktorerna i sin framställning; men det är särskild anledning för honom att markera det starkt subjektiva moment som ett svar på sådana frågor måste innefatta.

Det vore olyckligt, om hvad som hittills sagts skulle ha gifvit intrycket af anspråk på någon vetenskaplig ofelbarhet för nationalekonomien. Obestridligen äro några viktiga delar af den ekonomiska teorien ännu ett stort frågetecken, särskildt konjunkturväxlingarna, och på en mängd andra punkter fattas ännu mycket i full klarhet. Men det förefaller mig, som om dessa brister jämförelsevis sällan skulle vålla svårighet vid ekonomiskt historiska studier, nämligen under en viktig förutsättning. Denna är redan flere gånger

indépendants. Pourtant nous n'hésitons plus à rejeter le diable et à admettre Pisistrate. C'est que l'existence du diable serait inconciliable avec les lois de toutes les sciences constituées.» Langlois & Seignobos, Introduction aux études historiques (Paris 1898), s. 177 f.

betonad här ofvan, nämligen att man ej söker tillämpa nationalekonomernas slutsatser färdiglagade, utan för egen del reproducerar samma tankekedja som ledt teoretikerna fram till deras resultat. Sker detta, skall öfverensstämmelsen mellan olika vetenskapligt fullmåliga nationalekonomers behandling snart visa sig, ty de olikheter mellan deras slutsatser, som ofta ådraga sig uppmärksamheten, bero inom det teoretiska området till största delen på olika terminologi, olika premisser eller olika stark tonvikt på de särskilda inverkande faktorerna.

Enligt min erfarenhet är det emellertid ett annat drag hos de moderna nationalekonomiska studierna, som mer försvårar deras användning för ekonomiskt historiska ändamål. Det är deras utprägladt statiska karaktär, deras koncentration på att förklara ekonomiska jämviktslägen och deras ringa uppmärksamhet på de dynamiska problemen eller de faktorer som förekomma vid förskjutningar i den ekonomiska nivån. Hvad som sålunda alltför mycket saknas kan efter behag anges med orden från hvilkendera som helst af två boktitlar, som eljest företräda två motsatta ekonomiska skolor. ohann Joachim Bechers merkantilistiska »Politische Discurs von den eigentlichen Ursachen, des Auff- und Abnehmens der Städt, Länder und Republicken» (1668 och 1673) eller Adam Smiths klassiska »An Inquiry into the... Causes of the Wealth of Nations» (1776). Hvad man till stor del saknar i den moderna nationalekonomiska litteraturen är följaktligen analyser af hur dylika förskjutningar i samhällenas välstånd försiggå eller hvad som i verkligheten äger rum, exempelvis när ett land »uttränges» från en marknad eller »öfverflyglas» af ett annat land, hvari skadan af det hanseatiska »handelsöfverväldet» bestod, hvad som är innebörden af »ekonomisk stormaktsställning» och en mängd andra dylika företeelser, hvarom icke-nationalekonomerna och ej minst historikerna ofta tala utan tydlig föreställning om deras karaktär. Men en närmare diskussion häraf måste leda in på ganska invecklade teoretiska problem, och för en sådan är här icke rätta platsen, för att nu icke tala om att det därvid gäller ett budskap till nationalekonomerna snarare än till historikerna.

Skall man nu söka sammanfatta hvilken teoretisk träning historikern behöfver för att med framgång kunna gripa sig an med den ekonomiska historiens problem, kan det efter min mening enklast uttryckas så, att han bör vänja sig att *se det ekonomiska problemet* i företeelserna. Handel, sjöfart, industri, penningväsen, finanser o. s. v. äro ej i sig själfva ekonomiska problem; de ha tekniska, juridiska, etiska, filosofiska, sociala, politiska och många andra sidor. Men *om* det ej är dem utan de ekonomiska man vill studera, måste man *tänka nationalekonomiskt.* Hvari detta består, har jag i någon liten mån sökt antyda i det föregående; det är att se företeelserna från behofstäckningens synpunkt.

I stor utsträckning består uppgiften i att vänja sig att ställa ekonomiska frågor på företeelserna. Äfven forskare utan tillräcklig teoretisk träning ha inlagt stor förtjänst genom att på detta sätt öppna sina läsares ögon för hvad som behöfver genomtänkas. Framför andra gäller det på den ekonomiska historiens område om Sombart. Hans stora arbete »Der moderne Kapitalismus», hvaraf de två första delarna — tre band — under kriget (1916—17) utkommit i en ny upplaga, som i verkligheten är en ny bok, erbjuder ej blott i afseende på detaljer utan ej minst i problemställningar och främst i teoretiskt hänseende så otroligt stora blottor, att många tryckark kunde fyllas med att visa upp dem, hvilket inom parentes sagdt ännu icke skett. Men trots allt detta kan man sätta i fråga, om boken ej hör till den ekonomiska historiens hälsosammaste arbeten, nämligen så länge den endast faller i händerna på kritiska läsare, ty den tvingar hvar och en bland dem att tänka öfver fakta just i deras egenskap af ekonomiska problem. För att nämna blott ett enda exempel: Sombarts egen förklaring af stadsväsendets uppkomst lämnar mycket öfrigt att önska, men han sätter fingret på en hufvudsvaghet i de vanliga förklaringarna, när han framhåller orimligheten af föreställningen om stadsgrundningar genom maktbud midt ute i en obebodd trakt — ty hvarmed skulle de arma stadsborna då lifnära sig?

Gifvetvis kräfves det emellertid att vara rustad till att ej blott uppställa frågor utan också besvara de frågor man uppställer, och detta går svårligen utan att ha förvärfvat förtrogenhet med ekonomisk teori. Men långvariga och om-

fattande litteraturstudier är knappast hvad som här är hufvudsaken, utan den består i tankens inträning på det ekonomiska i problemen. Med rätta har det sagts, att få vetenskaper ställa sådana anspråk på läsarens självverksamhet som nationalekonomien; men just därför blir också denna självverksamhet det primära, litteraturläsningen det sekundära. Finns blott den allmänna träningen, blir det en jämförelsevis enkel sak att hämta råd ur speciallitteraturen i fråga om problem som ligga vid sidan av de centrala. Men däremot kan man ej nog eftertryckligt afråda en historiker. som vill bereda sig för ekonomiskt historiska uppgifter, från att söka förvärfva förtrogenhet med de nationalekonomiska tankegångarna genom populära skrifter, sådana som exempelvis Gides »Nationalekonomiens grunddrag». Det är tvärtom endast genom att ge sig på svårfattligare arbeten, hvilka föra in i tankegångens centrala delar, som öfver hufvud något står att vinna. Vill man ägna saken tillräckligt tankearbete, torde Marshalls »Principles of Economics» förbli den mest gifvande öfversikten, därför att det är den som går mest på djupet, men exempelvis Cassels nyutkomna »Theoretische Sozialökonomie» erbjuder utmärkt ledning i de flesta hänseenden och måste nog anses lättare att tillgodogöra sig. Nicholsons »Principles of Political Economy äger åter jämte förtjänster på det teoretiska området äfven fördelen af en verkligt intelligent och originell behandling af ett betydligt historiskt material.

Till sist skall blott sägas, för att undvika ända till möjligheten af missförstånd, att det föregående så långt ifrån velat afskräcka från ekonomiskt historiska studier, att det tvärtom från början till slut förestafvats af ett mycket starkt intresse för dessa studier. Just det fängslande och betydelsefulla i dem är hvad som föranledt en önskan att lämna antydningar om sådana vägar hvarpå de förefallit bäst kunna tillgodoses. Den ekonomiska historiens egna uppgifter och litteraturen däri har det emellertid ej därvid varit tillfälle att behandla, utan jag måste nöja mig med att i dessa hänseenden åberopa en nu redan femton år gammal och från åtskilliga synpunkter föråldrad uppsats i denna tidskrift år 1904.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Karl Gustaf Wrangel och brytningen med Brandenburg 1674.

I årgång 1916 af denna tidskrift (s. 207 ff.) har lektor G. Wittrock anmält den tyske historikern Th. Wolpers' gradualafhandling *Die politischen Beziehungen Brandenburgs zu Schweden in den Jahren 1672 bis 1675* (1912) samt därvid accepterat och fullföljt den kritik, som Wolpers riktat mot min framställning rörande krigsutbrottet mellan Sverige och Brandenburg 1674.[1] Jag är anmälaren tacksam för att genom sin beaktansvärda analys af källorna till denna för vårt lands såväl inre som yttre utveckling skickelsedigra tilldragelses historia påvisat behofvet af ett fortsatt tankeutbyte i frågan samt gifvit mig en välkommen anledning att upptaga detta ämne till en förnyad undersökning, helst en sådan på grund af vissa brister i mina tidigare framställningar nog kan vara påkallad.

Det är väl bekant, att när den svenska förmyndarregeringen i april 1672, strax innan dess mandat utlöpte, afslöt förbundet med Frankrike, det ingalunda var dess mening, att Sverige skulle för Frankrikes skull indragas i krig, och i samma riktning gick efter regeringsskiftet den unge konungens utrikespolitik, hvars riktlinjer nog till det mesta utstakades af rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie, som inom den föregående styrelsen varit den egentlige tillskyndaren till den franska alliansen. När Ludvig XIV:s angrepp mot Holland hotade att framkalla ett allmänt europeiskt krig, blef en medling mellan de stridande den svenska regeringens politiska universalkur. Kuren hade ingen framgång, och den franska diplomatien i Sverige lyckades, genom att i behändig växling än locka med

[1] Framställd dels i arbetet Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, I (Lund 1897), sid. 83 ff. (citeras här Sv. krig), dels i uppsatsen Zur Entstehungsgeschichte des brandenburgisch-schwedischen Krieges 1675—1679 (i Forschungen zur brandenburgisch-preussischen Geschichte, XIV. 1901; cit. Entstehungsgeschichte). — Dateringen är i mina tidigare arbeten rättad efter den s. k. nya stilen, efter hvilken äfven Wolpers daterar, medan Wittrock följer den gamla. Av de här citerade dokumenten äro de svenska daterade efter den gamla, de franska efter nya kalendern. I följande uppsats har genomgående dubbel datering införts.

subsidier, än vädja till den unge konungens lojalitet, på sommaren 1674 få en svensk här öfverskeppad till Pommern, och den utsedde öfverbefälhafvaren, riksfältherren Karl Gustaf Wrangel, medförde vid sin utresa till Tyskland befallning att sex veckor efter sin framkomst dit, som ägde rum den 1/11 oktober, bryta med Brandenburg och förfara efter »raison de guerre».[1]

Beträffande ofvan berörda förhållanden existerar ingen oklarhet eller oenighet. Det fortsatta förloppet kan i korthet sammanfattas sålunda.

Sedan Wrangel öfvertagit befälet i Pommern och träffat en del anstalter, som han fann härens tillstånd påkalla, anmälde han i skrifvelse till konungen af den 18/28 okt., att han beräknade att enligt erhållna ordres vara i aktion före Mårtensdagen. Men under tiden hade regeringen i Stockholm gripits af nya och starka betänkligheter mot en omedelbar brytning med Brandenburg. De politiska förhållandena artade sig långt ifrån efter önskan. Det kejserliga hofvets svar på Sveriges medlings- och stilleståndsförslag, som framförts genom Bengt Oxenstierna, tydde snarare på fortsatt krig än på en fredlig vändning. Men framför allt ingaf Danmarks hållning allvarliga farhågor; och kunde Sverige icke obetingadt lita på neutralitet från detta håll, skulle ett krigiskt företag mot Brandenburg kunna bringa Sverige i det vanskligaste läge. Dessa synpunkter gjorde ett starkt intryck på Karl XI och hans rådgifvare samt föranledde konungen att — utan tvifvel i samråd med de la Gardie — den 24 okt./3 nov. affärda en skrifvelse till Wrangel med underrättelse, att konungen beslutat afsända riksrådet grefve Nils Brahe till Köpenhamn för att inhämta »kategoriskt svar» angående Danmarks afsikter; och konungen infordrade tillika Wrangels betänkande, huruvida det, i fall danska regeringen ej ville gifva den begärda säkerheten, icke vore bäst att uppskjuta företaget mot Brandenburg och först använda den under Wrangels befäl stående hären mot Danmark för att skaffa Sverige den nödiga tryggheten från den sidan.[2] Två dagar efteråt, den 26 okt./5 nov., föredrog kanslern omständligt saken inför rådet i konungens närvaro. Beslutet vid denna öfverläggning gick i samma riktning,[3] och i ett bref till Wrangel tre dagar senare[4] utvecklades utförligt dessa synpunkter. Innan sekreteraren Leijonclo hann afresa till Pommern med det kungliga brefvet, inkom en skrifvelse från Wrangel (af 11/21 okt.) med begäran om instruktion för det fall att hans aktion, såsom tidigare verkligen förutsatts, kunde utsträckas till de kejserliga arfländerna. Det perspektiv, som skymtade i Wrangels

---

[1] Sv. krig I, sid. 83. 84.
[2] Brefvet, på tyska, är tryckt i Sv. krig I, bil. VI: 1; se särskildt sid. 308.
[3] Protokollet tryckt som bil. V ibid.; se särskildt sid. 300.
[4] Sv. krig I, bil. VI: 2; se särskildt sid. 313, 314.

ref, har tydligen skärpt den svenska regeringens ängslan och föranledde ett postskriptum till fältherren, som tydligare än hufvuddokumentet markerar omsvängningen; det heter nu: »ty warde I effter Eder förfarenheet sielf uthan twifwell judicera och Oss inråda, at Wij werket, om Wij Oss deruthi icke wele fördiupa och styrta uthan wänner och support uthi den största fahran, medh omsorg och försichtigheet hantera och den Edher förr committerade operationen emoth Churbrandenburg nu så länge differera måste, till dess Wij igenom dhen legationen, hvarom Wij i brefwet wijdhlyfftigt hafwe rört, och huilke nu några dagar affgåår, konungen i Dannemarck antingen till een säker neutralitet kunna disponera eller och, blifwandes förwissat om hans wijdrige och till een ruptur medh Oss ansedde dessein, förmedelst Gudz bijståndh och wåre wapn honom till raison bringa». Två kurirer affärdades till Pommern med hvar sin utskrift af kungabrefvet. Någon bestämdt fattad afsikt att angripa Danmark kan man visserligen vid denna tidpunkt icke tala om. Det förelåg icke ens något formligt beslut att inställa angreppet mot Brandenburg,[1] men svenska regeringen var i en hast blifven så angelägen om att hålla sig alla möjligheter öppna, att den samma dag som kurirerna afgingo, 31 okt./10 nov., jämväl afsläit ett postbref till Wrangel med uttrycklig befallning att icke skrida till någon verklig »operation», innan någon af kurirerna inträffat hos honom med underrättelserna om regeringens ändrade signaler;[2] och då det måste befaras, att kvartersfrågan skulle vålla Wrangel stora svårigheter, hittade man i Stockholm på den utvägen, att fältherren skulle under förevändning af durchmarsch förlägga trupperna på lybskt och mecklenburgskt område, hvarom befallning afgick till Wrangel den 14/24 november.

Den *första* af de fyra nu berörda kungliga skrifvelserna, brefvet af 24 okt./3 nov., kom Wrangel till handa den 10/20 november; kurirerna hade då ännu ej anländt. Såsom vi redan sett, innehöll ifrågavarande skrifvelse ej någon uttrycklig order att uppskjuta operationerna mot Brandenburg, och Wrangel fattade den icke heller som en sådan. Efter fyra dagars betänketid skref han tillbaka (14/24 nov.), att det vore omöjligt att längre underhålla hären i de pommerska kvarteren och att trupperna i Bremen redan fått befallning att bryta upp och stöta till hufvudstyrkan, hvadan han beslutat sammandraga hären och anträda marschen.

Men ett par dagar senare, den 17/27 november, mottog riksfältherren konungens bref af 31 okt./10 nov. — de båda kurirerna, hvilkas ankomst däruti bebådades, voro alltjämt osynliga med brefven af 29 okt./8 nov. Det nu mottagna kungabrefvet var emellertid så bestämdt till sitt innehåll, att Wrangel ej vå-

[1] Sv. krig I. sid. 95, not 1.
[2] Brefvet, på tyska, är tryckt i Sv. krig, I, sid 316.

gade annat än lyda: han svarade samma dag, att han trots de svårigheter ett uppskof måste medföra skulle söka »trainera» två till tre veckor. Den 22 nov./2 dec. ankom ändtligen det första exemplaret af den viktiga skrifvelsen af 29 okt./8 nov. och under den följande veckan mottog Wrangel ytterligare ett bref från Stockholm (af 7/17 nov.) med befallning att uppskjuta företaget mot Brandenburg.[1] Efter föreläggande i det kungliga brefvet af 29 okt./8 nov. afgåfvo Wrangel och Helmfelt den 27 nov./7 dec. ett gemensamt betänkande. De tillkännagåfvo däri, att de ej kunde annat än »å thet högsta beklaga, huadh confusion och oreda, ia fast armeens totale ruin som denne ändring utj consilierne häruthe sättia och förorsaka lährer»; men Wrangel vidtog dock till åtlydnad af konungens bestämda ordres anstalter att hejda de bremiska trupperna, som redan förmodades vara på marsch åt Pommern, och kom själf på tanken att utverka medgifvande att få inkvartera en del af trupperna på mecklenburgskt område.[2]

Endast med starka betänkligheter hade Wrangel förmått sig till att vidtaga dessa retrograda åtgärder, och man förstår fulltväl, att han med ifver grep hvarje tillfälle som kunde erbjuda sig till att skaka af sig de pålagda banden. Den 30 nov./10 dec., samma dag han afsändt meddelande till Stockholm om de vidtagna anstalterna för expeditionens uppskjutande, mottog han konungens ofvan omtalade bref af den 14/24 november, där inkvarteringen i Mecklenburg anbefalldes. I ett tillägg i denna skrifvelse heter det, att om den gifna anvisningen komme Wrangel för sent till handa, så att aktionen mot Brandenburg redan vore påbörjad, borde den på bästa sätt fullföljas. Detta villkorliga medgifvande tog Wrangel genast fasta på. Den 4/14 dec. aflät han en ny depesch till regeringen, hvari meddelades, att underhandlingen med Mecklenburg strandat, och att han, då kvarteren i Pommern ej längre tålde belastningen och han ej betraktade faran från Danmark som så synnerligt allvarlig, i Guds namn beslutat låta trupperna taga kvarter i Brandenburg och utsatt rendezvous för den samlade armén till den 18/28 i samma månad. Den nu sist berörda brefväxlingen ställer Wrangels ståndpunkt till de sväfvande viktiga frågorna i klart ljus och blottar tillika den svenska regeringens svåra ställning: det var tydligt, att den redan nu hade mycket besvär med att behålla händelsernas roder i sin hand.

Medan Wrangel förnöjd beredde sig att fullfölja sin i brefvet af den 4/14 dec. omförmälda afsikt, inhändigade han

[1] Besvarades af Wrangel den 30 nov./10 dec.

[2] Sv. krig I, sid. 98. Det kungliga brefvet af 14/24 nov. hade Wrangel då ännu ej mottagit. Henrik Horn som redan begifvit sig på resan till Bremen, där han var generalguvenör, afgaf (3/13 dec.) från Hamburg ett utlåtande, hvari han visserligen fäster stort afseende vid Danmarks hållning, men dock — i likhet med Wrangel och Helmfelt — förklarar det ej mindre olägligt att »trainera» än »agera».

ıtt tre dagar efter nämnda datum, en ytterligare skrifvelse ın Stockholm, afsänd 21 nov./1 dec., innan regeringen ännu rnummit ett ord om de af Wrangel och Helmfelt anförda ckdelarna af ett uppskof.[1] Konungen förutsätter häri som gifven sak, att Wrangel i öfverensstämmelse med de tidire afgångna befallningarna låtit företaget mot Brandenburg stå och hänvisar på ett lika hemlighetsfullt som kategoriskt tt till de meddelanden, som Wrangel erhållit eller hade att nta med de båda kurirerna, angående de »ohnumbgängliche ıd hochangelegene Ursachen», hvilka dikterat konungens ändde taktik. Inför detta upprepade och bestämda tillkännafvande af den kungliga viljan fann sig Wrangel dock till st föranlåten att ännu en gång göra en helomvändning. Da- n efter ingången af det kungliga brefvet, den 8/18 dec., svade han från Wolgast, där han de två sista veckorna vistats, t orderna om rendezvous redan utgått till regementena, men t han, med kännedom om konungens tydliga vilja, ej hade anat val än att lyda, ehuru han vore öfvertygad om att följerna ej skulle bli de bästa. Spänningen och ovissheten, som e hit och dit famlande orderna från Stockholm medfört, och all synnerhet den sista omkastningen togo hårdt på Wrangels rafter och lade honom slutligen på sjukbädden. Då inträffade, en 14/24 dec., i Wolgast ett nytt bref från Kungl. Maj:t, ıteradt 25 nov./5 dec., som med ens förändrade hela ställningen.

Hufvudpunkten i detta viktiga aktstycke innehåller, att när konungen efter de senast inlupna underrättelserna från ommern måste antaga, att hans kontraorder kommit Wrangel ör sent till handa och att följaktligen operationerna mot Brannburg redan vore inledda, intet annat vore öfrigt än att med raft fortsätta desamma.

På denna punkt är det som hrr Wittrocks och Wolpers' eningar skilja sig från min. Jag har i mitt arbete *Sveriges rig i Tyskland* (I, sid. 104, 105) framställt saken så, att den ungliga skrifvelsen af 25 nov./5 dec. är att betrakta som svar å Wrangels bref till Kungl. Maj:t af 14/24 nov., af hvilket ref regeringen i Stockholm dragit den felaktiga slutsatsen, att e kungliga befallningarna af 29 och 31 okt./8 och 10 nov. — ör att ej tänka på kungliga brefvet af 21 nov./1 dec, — kommit ör sent för att stoppa aktionen mot Brandenburg, samt vidare tt Wrangel, oaktadt sistnämnda ej var fallet och trots att han fven efter mottagandet af det sista meddelandet från Stockholm af 25 nov./5 dec.) icke kunde misstaga sig om att Karl XI aktiskt fortfarande lika afgjordt som förut önskade ett uppskof, okat detta meddelande som en tillåtelse att inrycka i Brandenurg och därefter oförtöfvadt satt sin afsikt i verket.

Wolpers har nu vågat sig på den vanskliga uppgiften

[1] Skrifvelsen utgör svar på Wrangels bref af 27 och 31 okt. samt 3 nov. g. st.

att ingå i en detaljerad analys af skriftväxlingen mellan konung Karl XI och Wrangel, d. v. s. af aktstycken, hvilkas ordalydelse han ej känner, i det han icke haft annat än mina tidigare omnämnanden och citat att följa, samt att på denna analys bygga vidtgående slutsatser.[1] Då vid en sådan undersökning ofta ett enstaka ord eller själfva formuleringen af ett uttryck kan vara af utslagsgifvande betydelse, är ett dylikt företag nästan på förhand dömdt att misslyckas.

Det resultat Wolpers menar sig kunna fastslå kan sammanfattas så, att konungens medgifvande till brytningen med Brandenburg i brefvet af 25 nov./5 dec. icke är föranledt af några meddelanden från Wrangel, alltså är att betrakta som en spontan viljeakt. Till stöd för denna uppfattning anföras flera grunder, men hela resonemanget (sid. 43—45) är tämligen oklart. Först framhålles, att redan de kungliga brefven af 14/24 nov. och 21 nov./1 dec. skulle innehålla en om också villkorlig tillåtelse att bryta med Brandenburg, hvaraf Wolpers förmodligen vill ha fram den konsekvensen, att det omstridda kungsbrefvet af 25 nov./5 dec. egentligen icke medfört något nytt. Själfva ordalydelsen af de omdebatterade passagerna i här ifrågavarande aktstycken är af den betydelse för frågans bedömande, att några utdrag ur desamma torde vara på sin plats.

Hufvudpartiet i konungens skrifvelse af 14/24 nov. lyder på följande sätt:

> Seitdem Wir beide Expressen an Euch abgefertiget vnd bey denselben Euch Unsere der gegenwertigen Conjuncturen halber habende Beysorge vnd Gedancken umbständtlich eröffnet, erhalten Wir Euer Schreiben vom 24ten passato vnd ersehen daraus, dass Jhr mit dem Hern Feldtmarschal Horn concertiret vnd gutgefunden, die Conjunction der Völcker aus Brehmen mit denen so in Pommern stehen, am 3ten dieses für sich gehen zu lassen. Alss Wihr nun aus sothaner Benachrichtigung schliessen müssen, dass obig angeregte Unsere Brieffe nicht so zeitig bey Euch angelanget noch anlangen können, als es die Notturfft erfordert, wann Jhr der Euch darin an Hand gegebenen Anleitung folgen vnnd die Zusammenziehung Unserer Völcker noch auf eine Zeit vnd so lang aufschieben können, bis Wir durch die von Unseren vnd Unserer Reiche Rath Herr Graff Niels Brahe nun verrichtende Ambassade vorher vergewissert werden können, ob Wir an Dennemarck Freund oder Feind vnnd auf diesen Fall der vor eröffneten erheblichen Ursachen halber den Anfang der Kriegsoperation bey Jhm zu machen raison vnnd justice haben; Welcher Auffschub, wann res integra vnd die Völcker annoch in ihren vorigen Quartieren stünden, Wir aufs sorgfältigste Euch hiermit nochmals erinnern.

I brefvet af 21 nov./1 dec. återigen heter det:

> Unterdessen ist Unss aber lieb, dass die Werkstellung der Euch auffgetragenen Resolution sich so lang verweilet, dass Unsere an Euch abgefertigte Expressen haben zu Euch kommen und Jhr aus dero mitgehabten Schreiben ersehen können, wass ohnumbgängliche nö-

[1] Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm meddelar i bd XVII ett rikhaltigt källmaterial rörande brytningen mellan Sverige och Brandenburg 1674 men medtager inga svenska dokument.

hochangelegene Ursachen Uns bewogen, die Effectuirung selbigen desseins noch etwas vnnd so lang auffzuschieben, bis Wir durch die nun nacher Dennemarck gehende Ambassade eine rechte, zuverlässige vnnd versicherte Erklehrung haben vnnd erhalten können.

Sist anförda kungliga skrifvelser innehålla, som man finer, raka motsatsen mot medgifvande till en aktion mot Brannburg. Kungabrefvet af 14/24 nov. räknar med såsom en *öjlighet*, att de båda kurirerna samt de tidigare postbrefven an Stockholm kommit för sent, så att Wrangel ofränvändt iljt sin instruktion (se ofvan sid. 24) och salunda satt föreget i gång. Annorlunda med brefvet af 25 nov./5 dec. Detta ed det däri innehållna medgifvandet har enligt min framställing framsprungit ur en till *visshet* gränsande förmodan, att n sådan ödesdiger försening verkligen ägt rum, och jag har änvisat till ett ytterligare faktum, som stärkt denna förodan, nämligen underrättelsen om att Wrangel efter missckandet af inkvarteringsförhandlingen med Mecklenburg *på ytt* utsatt rendezvous för hären i akt och mening att därfter inrycka i Brandenburg. Wolpers vill emellertid ej accepera detta faktum utan efterlyser ett annat (»wichtige Gründe», id. 43), som han ej kan upptäcka. Vi skola finna, att det är ans obekantskap med ordalydelsen af de mellan konungen och Vrangel växlade skrifvelserna som tvingar honom in på denna afväg.

Det nya faktum, som jag hänvisat till och som konungen i brefvet af 25 nov./5 dec. anför, är alltså den från Pommern ngangna underrättelsen, att Wrangel utsatt nytt rendezvous för hären, såsom nyss är berättadt. Meddelande härom innehålles i Wrangels bref till K. M:t af 14/24 nov., däri han anmäler, att han

»bey Erwegung aller berührten unumbgänglichen Ursachen denn entschlossen, nächst göttl. Beystand das rendevous den ersten Decembris bey Pasewalck zu halten[1], von wannen dann ferner unterthänigst berichte wie der Marsch weiter anzustellen seyn möchte».

W o l p e r s vägrar nu att erkänna den kungliga skrifvelsen af 25 nov./5 dec. som svar på detta meddelande: »Die Veranlassung zu dem Briefe vom 5. Dezember kann unmöglich das Schreiben Wrangels vom 24. November gewesen sein», heter det.[2] Omöjligheten kan diskuteras: postbefordringstiden mellan Stockholm och Pommern var mycket variabel och tillika osäker, och det ligger ej, såsom Wolpers vill göra gällande, någonting »sökt» uti konungens förmodan att hans tidigare bref till Wrangel, d. v. s. brefven af 29 och 31 okt./8 och 10 nov., gått förlorade eller blifvit försenade.

I fråga om upphofvet och anledningen till kungabrefvet af 25 nov./5 dec. och de slutsatser som däraf kunna dragas ansluter sig nu W i t t r o c k till Wolpers' mening. Jag hade,

[1] Orden »das... halten» i chiffer (löst).
[2] Sid. 44.

såsom redan antydts, i mitt arbete »Sveriges krig i Tyskland 1675—1679»,[1] framställt det ifrågavarande kungliga brefve såsom föranledt af Wrangels depesch af 14/24 november. Häremot framhåller Wittrock, att enligt tydlig utsago i konungens bref till Wrangel af 9/19 dec. konungen först dagen dessförinnan mottagit Wrangels sist omförmälda skrifvelse: konungens bref af 25 nov./5 dec. kan följaktligen, såsom Wolpers menar, icke vara föranledt genom Wrangels skrifvelse af 14/24 nov., och följaktligen bör man, sluter Wittrock, »icke alltför starkt betona Wrangels själfrådighet» utan lägga ansvaret på svenska regeringen. Wittrocks utredning ger mig anledning till en mera ingående diskussion af denna punkt än jag tidigare inlåtit mig på. Jag skall först lämna en redogörelse för huru min ursprungliga uppfattning af förloppet kommit till.

Själfva hufvudpartiet i den kungliga skrivelsen af 25 nov./5 dec. har följande lydelse:

»Wir tragen daran keinen Zweiffell, dass Jhr nicht Unsere so wohl bey den wöchentlichen Posten als durch zwene Expressen an Euch abgelassene Brieffe für Einlangung dieses wol erhalten vnnd daraus mit mehrem alschon ersehen haben soltet die sonders angelegene considerationes, so Wihr Euch zusambt den dort habenden beiden Feldtmarschalln reifflich zu erwegen anheim gegeben, bevor Jhr die Entschliessung, die Wihr alhie bey Eurer Abreise genommen, ins Werck setzen vnnd effectuiren möchtet. Vnndt ist Unser Augenmerck woll eigentlich dahin gegangen, dass weiln Wihr[2] an den König in Dennemarc einen so unsicheren Freunt vnnd Nachbarn haben — — —. Welche considerable Uhrsachen Jhr ausser Zweiffel auch selbst von dem Gewichte gefunden, dass[3] Sie in Unserer vorigen bey Eurer Abreise genommenen Entschliessung etwas anhalten können, nicht aber dass Wihr jemals willens gewest, Unss gantz[4] davon abwendig machen zu lassen vnnd dadurch Unsere an Franckreich disfals gegebene parole zurück zu ziehen. Alss aber nachgehends Unss durch unterschiedlich eingelangete Brieffe die Gewissheit zugekommen, dass Jhr die in Brehmen gestandene Völcker schon an Euch gezogen, dass rendevous bey Stettin angesetzet vnnd bey Ankunfft Unserer Expressen vnnd vorigen Brieffe es also vermutlich nicht mehr in Eurer Willkühr gewest, sothanen Unsern Anleit: vnnd Erinnerungen[5] zu folgen und stille zu stehen oder auch zurücke in die vorige Quartire zu gehen gestalten Jhr Euer desein schon zu viel decouvriret oder auch einige Tähtlikeit begangen haben dürfftet: So geben Wir Euch demnach Eurem beywohnenden Verstande vnnd habender sonderbahren Erfahrenheit nach, es selbst zu urtheilen anheim, ob es nicht besser vnnd gerathener, dass, weiln[6] Unser Entschliessung gegen Chur Brandenburg schon also weit kunt geworden, dass auch davon in allen Gazetten geschrieben wird[7], Jhr dieselbe mit dem ehesten nur ins Werck setzet.

---

[1] I, sid. 104.
[2] Det följande t. o. m. »haben» i chiffer (löst).
[3] Det följande t. o. m. »Entschliessung» i chiffer (löst).
[4] Det följande t. o. m. »ziehen» i chiffer (löst).
[5] Det följande t. o. m. »begangen» i chiffer (löst).
[6] Det följande t. o. m. »kunt» i chiffer (löst).
[7] Återstoden i chiffer (löst).

Denna viktiga skrifvelse innehåller i sin senare hälft *två punkter* att taga fasta på: konungen hade den 25 nov./5 dec. kännedom om för det första att Wrangel gifvit uppbrottsorder till trupperna i Bremen, för det andra att han *utsatt rendezvous för den samlade hären.* Om förstnämnda punkt hade konungen erhållit underrättelser i Wrangels bref af 24 okt./3 nov. och 3/13 nov., som kommit honom till handa resp. 12/22 och 20/30 nov. Den andra åtgärden, om rendezvous, beröres däremot icke i dessa skrifvelser. Sistnämnda datum hade konungen mottagit ytterligare tvenne bref från fältherren, af 27 och 31 okt./6 och 10 nov. I det förra anmäler sig Wrangel »laut meinen vorigen allerunterthänigsten Schreiben im Wercke begriffen, innerhalb 14. Tagen nächst göttl. Beystand in action zu treten», och i det senare heter det, att han »alhie auf den point stehe, E. Königl. Mayt. gnädigster intention zu geleben und in action zu treten». Men om den andra punkten förljudes här ingenting, och en noggrann undersökning ger vid handen, att *ingen af Wrangels skrifvelser till K. M:t ifrån hans ankomst till Pommern t. o. m. 11/21 nov. innehåller ett ord om rendezvous med armén: först brefvet af 14/24 nov. anmäler om sådan åtgärd,* och konungens bref af 25 nov./5 dec. visar nu, att denna åtgärd då varit konungen bekant och det, som det uttryckligt säges, brefledes (»durch unterschiedlich eingelangete Brieffe»).

Hur kunna dessa fakta förlikas med det förhållandet, att sistnämnda skrifvelse från Wrangel kom konungen till handa först den 8/18 december? Den förklaring, som jag i min första framställning af saken[1] tänkte mig, var följande. I samlingen af Wrangels skrifvelser till K. M:t (R. A., Pomeranica, fasc. 132) föreligger brefvet af 14/24 nov. både i original och duplett, bägge utan anteckning om framkomstdatum. När så konungen i sitt bref till Wrangel 9/19 dec. tillkännager, att han först dagen förut fått Wrangels ifrågavarande skrifvelse, vågade jag med afseende fäst vid den tidens formalistiska betraktelsesätt det antagandet, att denna uppgift blott afsåg själfva originalskrifvelsen samt att dupletten framkommit tidigare och att konungen därifrån hade sin kännedom om Wrangels order.[2] Tolkningen fann jag själf synnerligt osäker, och jag vågade icke i det följande bestämdt vidhålla den. I min senare framställning[3] ändrade jag därför ordalagen därhän, att konungen före affärdandet af brefvet af 25 nov./5 dec. erhållit *underrättelse* (»Nachricht») angående Wrangels order om rendezvous. Det utrymme, som för sistnämnda uppsats ställts till mitt förfogande, var emellertid så begränsadt, att jag därstädes tyvärr ej hade tillfälle

[1] Sv. krig, I, s. 104.
[2] Rådsprotokollet (av Lillieflycht) lämnar ingen upplysning i saken, då det slutar med den 13/23 november. Det andra rådsprotokollet för året (av Svanhielm) är afbrutet redan med 8/18 maj.
[3] Entstehungsgeschichte, s. 269.

att utveckla sin syn på saken,[1] och mina kritiker tyckas icke ha observerat den ändrade formuleringen.

Efter nu lämnade utredning lär det emellertid stå ofrånkomligt fast, att Karl XI, när han aflät brefvet till Wrangel af den 25 nov./5 dec., hade mottagit om än icke Wrangels skrifvelse af 14/24 nov., så dock en *underrättelse om det som utgör hufvudpunkten i denna skrifvelse.* Och då ingen lär vilja bestrida, att det ligger föga vikt därpå, om en underrättelse kommer adressaten till handa pr bref eller på annan väg, blott den kommer i tid, så torde det böra medgifvas, att min framställning är *materiellt* den riktigare. Wittrock har tydligen gått väl hastigt ifrån frågan, har fäst afseende endast vid brefvens *ankomst- och afgångsdata* och har sedan ej ansett sig behöfva taga närmare hänsyn till *innehållet.* Det metodiska förfaringssätt, som Wittrock följt, är ofta, kanske i regel, tillfyllestgörande; men det ofvanstående visar, att det gifves fall, då metoden leder till felaktiga slutsatser.

På hvad sätt återigen svenska regeringen i verkligheten erhållit kännedom om de åtgärder och beslut af Wrangel, som denne redogör för i sitt försenade bref af 14/24 nov., därom har ingen upplysning kunnat vinnas. Af de mellan konungen och fältherren växlade skrifvelserna framgår emellertid, att hela hösten igenom kurirer reste fram och åter mellan Stockholm och Pommern — förutom Leijonclo omtalas en kvartermästare utan utsatt namn — men af dessa återkom den sistnämnde till hufvudstaden ej förrän den 6/16 december, Leijonclo till och med några dagar senare.[2] Mindre sannolikt förefaller det, att konungen i förväg fått i sina händer något utdrag af Wrangels skrifvelse: man observere, att denna nämner *Pasewalk* som rendezvousplats, konungens bref däremot *Stettin.* Samlingsplatsen blef sedan mycket riktigt Pasewalk.[3] och konungens sagesman synes således ej ha varit alldeles riktigt underrättad i denna visserligen i och för sig betydelselösa punkt. Kvar står i alla fall konungens uttryckliga uppgift, att meddelandet om Wrangels åtgärd kommit honom till handa pr *bref.*

Hufvudsaken är emellertid, att konungen, tvärtemot hvad Wolpers och Wittrock trott sig kunna visa, vid affattandet af brefvet till Wrangel af den 25 nov./5 dec. var underrättad om att denne utfärdat order om härens sammandragning och beslutat att omedelbart verkställa inmarschen i Brandenburg, vidare att konungen fäste afseende vid underrättelsen, på hvad väg den

[1] Det andra exemplaret af Wrangels bref av 14/24 nov. skulle följaktligen vara den duplett, som konungen i skrifvelse av 5/15 dec. befallde fältherren låta utskrifva och som Wrangel omnämner som afsänd den 24 dec./3 jan.

[2] Konungen till Wrangel 9/19 och 12/22 december 1674.

[3] Sv. krig. I, s. 109. Icke heller franske militärattachén i Pommern marquis de Vitry har något att anföra om annan samlingsplats än Pasewalk: se Entstehungsgeschichte, bilagorna.

a nu må ha kommit honom till handa, och det till den grad att brefvet till Wrangel af 25 nov./5 dec., hvilket genom det sätt, hvarpå Wrangel begagnade sig af detsamma blef afgörande för brytningen med Brandenburg, är i all hufvudsak förnledt af denna underrättelse. Härmed falla också de slutsatser, som Wolpers menat sig kunna draga: konungens hypotetiska medgifvande i brefvet af 25 nov./5 dec. är ej spontant, ej gifvet så på måfå, som Wolpers vill göra gällande, det är tvärtom direkt *framtvingadt* af den inlupna underrättelsen, hvilken så godt som ställde utom tvifvel att brytningen med Brandenburg redan var ett faktum. Det är ett tydligt motvilligt medgifvande, och att det någonsin blef begagnadt berodde obestridligen af Wrangels självrådighet, som underblåstes af det trångmål — att ej säga nödläge — hvari han befann sig. Ty den svenska regeringens verkliga vilja vid brefvets affärdande kan ingen misstaga sig om, som tar del af ofvan återgifna utdrag; redan den utförlighet, hvarmed grunderna för ett uppskof rekapituleras, är tillräckligt vägledande. Att Wolpers, som icke känner själfva aktstycket, ej fått det riktiga intrycket, är emellertid ej förvanande.

För att Wolpers skall kunna upprätthalla sin tolkning af händelseförloppet, blir det för honom nödvändigt att helt och hållet borteliminera betydelsen af den franske militärattachéns i Pommern marquis de Vitry's depescher af 1 och 5 jan. 1675 (n. st.), som jag efter koncepten i franska utrikesministeriets arkiv offentliggjort som bilagor till »Entstehungsgeschichte». Rörande Wrangels beteende skref Vitry den 1 jan. till franske utrikesministern Pomponne; »il paroit asses par ce qu'il fait presentement qu'il a tousjours eu de tres bonnes intantions, puisqu'apres les ordres qu'il avoit receu de Suede il ne laisse pas d'agir contre monsieur l'electeur de Brandebourg sans en attandre de nouveaux ny le succes de la negociation de monsieur le comte Nils, son gendre, a la cour de Dannemarc». Den 5 jan. skref han i samma ämne till franske ambassadören i Stockholm marquis de Feuquières: »Je m'estonne que l'on vous assuroit en ce temps la en Suede que l'on avoit envoyes a monsieur le grand connestable tous les ordres necessaires pour agir, puisqu'il en receut de tout contraires par les deux couriers qui luy furent despeschés. Cepandant il n'a pas laissé de prandre la resolution d'antrer avec l'armeé dans les estats de monsieur l'electeur de Brandebourg». Dessa uttalanden af Vitry betyda ingenting, menar Wolpers, eftersom den franske officeren icke omnämner konungens bref till Wrangel af 25 nov./5 dec. Men för det första är det visst icke klart, att Vitry varit okunnig om det ifrågavarande kungabrefvet; hans syfte var ett helt annat än att specificera *alla* de skrifvelser, som ingått från Stockholm. Och för det andra ligger det icke den vikt som Wolpers menar på att Vitry skulle känt just *detta* speciella bref och Wrangels

förhållande därtill. Visserligen förstår man mycket väl Wolpers' tankegång: då sistnämnda regeringsskrifvelse efter hans uppfattning innehöll ett *spontant* medgifvande för Wrangel att skrida till brytning med Brandenburg, så är Vitry i själfva verket på villospår, när han meddelar, att Wrangel handlade emot konungens ordres. Men sedan det uppvisats, att medgifvandet alldeles icke var frivilligt utan framtvunget, att svenska regeringens *verkliga* mening i brefvet af 25 nov./5 dec. var alldeles densamma som i brefven af 29 och 31 okt./8 och 10 nov. samt att Wrangel endast genom en mycket godtycklig tolkning kunde utlägga förstnämnda skrifvelse som ett medgifvande att gå till aktion, ställer sig frågan annorlunda; det blir likgiltigt, om Vitry känt skrifvelsen af 25 nov./5 dec., om han menar Wrangel handla i strid mot denna eller mot de båda tidigare orderna från Stockholm: han handlar i själfva verket i strid mot alla tre. Wittrock har icke yttrat sig i denna fråga.

Däremot må här till slut ännu en punkt i Wittrocks framställning beröras, hvilken förefaller mig dunkel. Wittrock ansluter sig i det hela till Wolpers' mot mig riktade anmärkningar. Detta förefaller mig egendomligt, enär Wittrocks uppfattning af 25-novemberbrefvet (g. st.), som ju är den springande punkten i hela problemet, närmast går i annan riktning. Wolpers' åsikt torde kunna sammanfattas så, att det villkor, som konungen i brefvet af 25 nov./5 dec. fastslår för sitt bifall till inmarschen i Brandenburg — nämligen att Wrangel vid brefvets mottagande redan gjort sådana anstalter till truppernas sammandragande som efteråt svårligen kunde gå tillbaka — ej varit vidare allvarligt menadt. Wittrock åter gör gällande, att mitt referat af det kungliga medgifvandet[1] »är bestämdare än brefvet självt», en uppfattning som jag finner svår att förena med en allmän anslutning till Wolpers. — Wittrocks omdöme om mitt referat tror jag nu i verkligheten beror på ett förbiseende. Att i fri omskrifning återge innehållet af ett aktstycke på ett sätt som af alla befinnes korrekt är öfver hufvud taget en vansklig sak; men i detta fall tror jag, att Wittrock ej observerat att jag strax nedanför uttryckligt tillagt, att »konungens bref endast gällde för det fall, att krigsoperationerna redan tagit sin början», hvilket väl blir ungefär detsamma som Wittrock menar rörande brefvets innebörd. Men jag har som sagdt svårt att fatta, huru Wittrock från en sådan utgångspunkt kunnat i det hela ansluta sig till Wolpers: är ofvan angifna sammanfattning af brefvets innehåll och syftning den riktiga, kan jag icke finna annat än att Wrangels egenmäktighet träder skarpt i dagen, tvärt emot hvad Wittrock vill göra gällande. Min uppfattning af förloppet förblir alltjämt den, att den svenska regeringen, som

[1] Sv. krig, I. s. 104.

sitt förbund med Frankrike och i sina följande mellanhafvanen med denna makt gifvit sig ut på hal is, under hösten 1674 sende sig ställd inför ett obehagligt val, antingen ett uppskof ned aktionen mot Brandenburg eller också risken af ett danskt ngrepp i ryggen, fann hela ställningen vacklande och till sist, saknad af den beslutsamhet och den handlingskraft som i tt sådant ögonblick skulle varit af nöden, lät tyglarna glida ur sin svaga hand, öfverlämnande åt tillfälligheten, d. v. s. åt len slumpmässiga gestaltning de militära anordningarna i Pommern vid en viss tidpunkt antagit, att styra utvecklingen, hvarefter Wrangel, tillämpande regeringens anvisning efter sitt eget hufvud, länkade händelserna in på den väg som ledde till den omedelbara brytningen med Brandenburg. Detta befriar på intet sätt len svenska regeringen från ansvaret att ha genom sin oförsiktiga politik skapat den situation, af hvilken Wrangels mer eller mindre nödtvungna aktion mot Brandenburg framgick; men man kan å andra sidan ej alldeles afvisa den tanken, att möjligheter skapats för en annan utveckling af förhållandena, i fall fältherren förmått eller velat åvägabringa det uppskof, som de styrande i Stockholm så tydligt åsyftade.

Problemställningen och alternativen i hufvudfrågan synas mig ligga fullkomligt klara: Karl XI:s bref af 25 nov./5 dec. har antingen tillkommit *utan* inlupen underrättelse om det af Wrangel utsatta rendezvous för trupperna och hans andra marschförberedelser — eller också har det utfärdats just *i anledning af* en inlupen sådan underrättelse (om skriftlig eller muntlig är likgiltigt). I förra fallet är svenska regeringens i brefvet af 25 nov./5 dec. gifna eventualtillåtelse spontan och frivillig — sådan är Wolpers' och Wittrocks uppfattning. I senare fallet är den ofrivillig, framtvingad af Wrangels förmodade åtgöranden, inmarschen i Brandenburg följaktligen närmast ett verk af Wrangels egenmäktighet. På sistnämnda sätt har jag i mina föregående skrifter framställt saken, och jag tror mig i föreliggande uppsats ha framlagt ovedersägliga bevis för att svenska regeringen före afsändandet af 25-novemberbrefvet var i besittning af angifna underrättelser — troligen oberoende af skriftväxlingen med Wrangel — samt att brefvet just är föranledt af dessa underrättelser.

N. Wimarson.

Underrättelser.

Titus Christiani †. Midt under ett af honom i »die Gelehr. Estnische Gesellschaft» i Dorpat hållet föredrag afled d. 3 de. 1919 plötsligt af slag den för många i vårt land välbekante stads-arkivarien i Dorpat Titus Christiani. Genom forskningar i svenska riksarkivet på 1880-talet hade han blifvit personligen bekant med flera svenska historici, däribland några, hvilkas arbeten han genom öfversättning till tyska bidragit att göra kända i sitt hemland. Sålunda har han bl. a. öfversatt afhandlingar af Fr. Westling och A. Hammarskjöld rörande baltiska ämnen. — I est- och livländsk historia var han en samvetsgrann och flitig forskare. Redan som student erhöll han 1876, då 23 år gammal, guldmedalj af Dorpats teol. fakultet för ett kyrkohistoriskt arbete. Sedan har han författat en mängd uppsatser och afhandlingar i tidningar och tidskrifter, hufvudsakligen rörande sig om Estlands och Livlands (särskilt Dorpats) historia under senare hälften af 1500- och början af 1600-talet. Så har han t. ex. i Baltische Monatschrift (37 årg.) offentliggjort en utförligare afhandling om *Die Gegenreformation in Livland*, och ännu 1919 författade han vid staden Revals 700-åriga jubileum en festskrift: *Die Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit.* — Såsom historiker var Ch. en de noggranna detaljernas man, måhända till en grad, som något försvårade en vidare öfverblick öfver hans ämne. Hans kräfvande uppgifter, först som »Oberlehrer» vid »die Stadt-Realschule» i Dorpat sedan 1881, därpå vid gymnasium i Goldingen och slutligen 190[illegible] såsom stadsarkivarie i Dorpat, ha sannolikt i väsentlig mån hindrat honom från att samla sina krafter till någon större historisk uppgift.

Ett ögonblick hoppades Ch. att få sin verksamhet förlagd till Sverige, i det han 1888 sökte det då nyinrättade lektoratet i tyska vid Uppsala universitet. Han var den, som af de sakkunniga närmast den utnämnde därtill ifrågasattes. Ännu kort före sin död tänkte han med vemodig saknad på, att hans förhoppningar den gången gingo omintet.

Krigsåren blefvo för Ch. såsom för så många tysktalande balter en tid af hårda pröfningar. Ehuru en stilla och försynt man, som ingalunda hade någon lust att blanda sig i någon politik, landsförvistes han 1915 af tsarregeringen till Irkutsk. Generalguver-nören därstädes var emellertid då, såsom Ch. i ett bref skrifver, »ein überaus hochstehender Vertreter des in vieler Hinsicht ach

aren russichen Adels» vid namn Knäsew, och tack vare honom lef Ch:s förvisning till en början dräglig nog. Jämte 16 andra alter fick han taga sig bostad vid en badort, där han tillbragte iden »ganz angenehm». Den glädjen blef dock icke lång, enär Knäsew i början af 1916 afsattes och efterträddes af en man af vida hänsynslösare typ, hvilken förflyttade Ch. till en ort, där det icke fanns någon postanstalt, ej heller något ställe, där man kunde få ordentlig mat. Längre fram på sommaren 1916 måste han bo hos bönder och, säger han, »wäre ich wohl an — — — Ekel zu grunde gegangen», om icke värdinnan i den pension i Dorpat, där han haft sitt hem, kommit dit och beredt honom en bättre existens. 1917 års revolution förskaffade honom tillfälle att återvända till fäderneslandet, men då hade han gått miste om den statspension, som han såsom f. d. lärare åtnjutit. Lönen som stadsarkivarie var emellertid alldeles otillräcklig, och den enda möjligheten att existera var att i hemmet taga emot »landische Pensionäre», som försågo huset med lifsmedel. Under bolsjevikväldet genomlefde Dorpat fruktansvärda skräckdagar, och de själsskakningar, som Ch. efter sin hemkomst genomgått, torde i ej ringa mån bidragit till den katastrof, som ändade hans lif.

(*P. S—n.*)

— Den 26 februari afled f. lektorn Fabian Julius Bæhrendtz. Född 1849 och student 1870, bedref han sina akademiska studier i Lund och promoverades efter ventilering af gradualafhandlingen *Om Polens första delning* (1878) till fil. doktor 1879. Utnämnd till docent i allmän historia i Lund 1878, utöfvade han också akademisk lärarverksamhet i statskunskap och fortsatte sitt politiskt-historiska författarskap med en undersökning *Om Sveriges förhållande till Ryssland under konung Gustaf IV Adolfs förmyndarstyrelse* (Historiskt Bibliotek 1880). Hans utnämning till lektor i Kalmar 1880, hvilken befattning han utöfvade till pensionsålderns inträde 1914, inriktade emellertid hans vetenskapliga verksamhet på nya banor. Han blef 1885 sekreterare i Kalmar läns fornminnesförening och föreståndare för dess museum och ägnade sig med mycken energi åt utvidgandet särskildt af museets arkeologiska samlingar och insamlandet af material till allsidig belysning af länets kulturhistoria, hvilket förvaras i fornminnesföreningens och i vitterhetsakademiens arkiv. I en mängd dels vetenskapliga, dels populära uppsatser har han meddelat resultat af sina arkeologiska och lokalhistoriska undersökningar samt spridt kännedom om såväl museet och fornminnesföreningen som Kalmars stora byggnadsminnesmärken: slottet och domkyrkan; särskildt stort värde tillmätes hans i Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening (1912—18) publicerade *Anteckningar om Kalmar domkyrka.*

— Lektor Carl Leonhard Wibling afled den 6 februari. Han var född den 1 jan. 1859, aflade studentexamen 1880, dispu-

terade efter afslutade akademiska studier i Lund 1890, utnämndes 1902 till läroverksadjunkt i Helsingborg och 1910 till lektor i Ystad. Hans tidigare vetenskapliga arbeten voro ägnade åt den politiska historien, så hans gradualafhandling *Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648* (1890) och dess fortsättning *Karl X Gustaf och Georg II Rakoczy* (1891); 1894 publicerade han *Ur fältmarskalken Fabian Wredes papper.* Under senare delen af sin lefnad ägnade han sitt lifligaste vetenskapliga intresse åt arkeologien, på hvilket område han publicerade en mängd uppsatser.

— Af *Karolinska förbundets årsbok* föreligger nu 1919 års årgång, liksom alla föregående redigerad af prof. Arthur Stille (Lund 1920; 335 sid.). Den nya årgången inledes af fyra föredrag, alla hållna vid firandet af 200-års-minnet af Karl XII:s död den 30 nov. 1918. Det första, professor Harald Hjärnes föredrag vid Karolinska förbundets minnesfest om *Karl XII från europeisk synpunkt*, har äfven utkommit som särskild skrift och redan tidigare utförligt refererats i denna tidskrift (årg. 1919, Öfversikter och granskningar, sid. 21 ff.). Utgående från samma grundsynpunkt på Karl XII:s-problemet utför professor L. Stavenow i sitt högtidstal, såsom redan framgår af dess titel *Karl XII och det svenska stormaktsväldet*, närmare betydelsen och innebörden af Karl XII:s gärning såsom värnare af den svensk-baltiska stormaktens fortsatta bestånd. Utifrån den djupgående och fruktbringande uppfattning af det svenska stormaktsväldets ursprung och karaktär, som han annorstädes formulerat (se årg. 1918 sid. 257 ff.), tecknar förf. de närmaste förutsättningarna, inre och yttre, för Karl XII:s förtviflade kamp. I talets senare del framhålles under hänvisning till samtidens tilldragelser den djupa historiska innebörden af det svenska stormaktsväldets skapande: »De svenska statsmän, som byggde upp den stora svensk-tyska Östersjömonarkien, följde endast vårt folks historiska kallelse, när de skredo till sitt verk, i stället för att väja undan för uppgifterna och svika en historisk plikt. Den statsbildning, som växte ut under deras arbete, blef norra Europas kraftigaste statsorganisation, den fastaste och största makt, som dittills skyddat denna den mest utsatta delen af den västerländska kulturvärlden mot anstormningen från öster. Den var en djup historisk fordran. Den fyllde höga och betydelsefulla uppgifter och bars upp af ett inre lifsberättigande. Den var hvad en stat skall vara, värnet för folkens frihet och själfständighet, för deras inre rättsordning och deras odlingslif». Det var för bevarandet af detta historiska arf, ej för eröfringar Karl XII kämpade och föll. Professor Stilles högtidstal till *Tvåhundraårsminnet af Karl XII:s död* behärskas af samma grundsyn på den uppgift Karl XII fattade såsom sin: den historiskt uppvuxna svenska statens upprätthållande. I naturlig samklang med karaktären af förf:s egen forskning understrykes starkare än i de båda förut berörda talen de strategiska synpunkterna, den krigshistoriska sidan, och i sammanhang härmed

är ock den erinran som göres om den moderna forskningens resultat rörande den dåtida svenska statens förmåga att motsvara de krąf, som ställdes på densamma. Vederbörligen framhäfves ock Karl XII:s insats i den svenska statsorganisationens inre utveckling. På ett lyckligt sätt infogas i talets begynnelse- och slutord de direkta anknytningar Karl XII:s-minnet äger till den sydsvenska universitetsstaden. Det fjärde af de angifna talen, hållet af professor Helge Almquist vid Göteborgs högskolas minnesfest, ger, äfven det, uttryck åt samma grundsyn på Karl XII:s historiska insats som de förut omnämnda. Ett särskildt inslag bilda där de kritiska antydningar, som göras om Karl XII:s-forskningens egen utveckling i samband med en analys af några bland de viktigaste och mest omstridda problemen. Omisskänligt framträder det särskilda intresse för de osteuropeiska frågorna, som präglat förf:s föregående forskaregärning. Det har sitt alldeles särskilda intresse att se Karl XII:s-minnet spegla sig i fyra hvarandra i mycket så olika forskareindividualiteter. Ehuru behärskade af väsentligen samma grundsyn, ge de fyra talen tillsammans ett synnerligen mångsidigt intryck af huru Karl XII:s-problemet ter sig för den moderna forskningen.

Ett intressant bidrag — särskildt genom där anförda eller tryckta urkunder — till Karl XII:s-forskningen utgör den af prof. Zettersteen verkställda öfversättningen af ett modernt turkiskt arbete, Ahmed Refiks till tvåhundraårsdagen af segern vid Prut utgifna studie öfver *Baltadjy Mehemed pascha och Peter den store 1711—1911.* Öfversättningens vederhäftighet garanteras af öfversättarens anseende såsom framstående orientalist, och dess värde förhöjes af de noter, med hvilka han och professor Stille försett densamma. Af årgångens innehåll f. ö. äro att anteckna lektor B. Lundbergs undersökning *Den franska ambassadören Croissy såsom medlare mellan Karl XII och Fredrik Vilhelm I,* en ny frukt af förf:s bekanta studier i Sveriges diplomatiska historia under senare delen af Karl XII:s regering, vidare generalmajor C. O. Nordensvans utredning om *Svenska armén åren 1709—1718,* hvilken ansluter sig till förf:s tidigare undersökningar på området, samt P. Hallermans undersökning af *Tillståndet i Uppland under det stora nordiska kriget,* hvilken fortsätter af förf. och lektor S. Schartau tidigare utförda motsvarande undersökningar beträffande andra län och för Upplands vidkommande lämnar samma resultat. Volymen afslutas med några af frih. K. K:son Leijonhufvud ur Strängnäs domkapitelsarkiv sammanförda *Bidrag till berättelserna om ryssarnas härjningar i Södermanlands kustsocknar 1719.* Den nya årsboken framträder i samma behagliga utstyrsel som föregående årgångar och prydes af en reproduktion af Konrad Sparres vid Uppsala universitet förvarade porträtt af sultan Ahmed III.

— *Personhistorisk Tidskrift* för 1918 och 1919 har utkommit såsom en gemensam årgång, den tjugonde, med två dubbel-

häften, det förra i hufvudsak redigeradt af d:r A. B. Carlsson, det senare af hans efterträdare som tidskriftens redaktör d:r Sune Hildebrand. Som vanligt träffar man här bidrag af stort intresse äfven utom de rent person- eller släkthistoriska synpunkterna. Årgången inledes med en uppsats af Gottfrid Carlsson om *Gustaf Vasas äldste tjänare*, kamreraren Eskil Mikaelis. Af de icke alltför talrika notiser om denne man, som förf. lyckats sammanleta ur olika källor, har han åstadkommit en förvånansvärdt sammanhängande teckning af hans bana alltifrån åren 1502—03, då han framträder som Sten Stures finansielle och äfven diplomatiske förtroendeman, och till år 1545, då han efter en minst trettiårig, sannolikt afsevärdt längre, verksamhet i Vasarnes tjänst ännu vakade öfver skatterna i Gustaf Vasas »egen kammar», som ju också långt efteråt benämndes »herr Eskils gemak». — Ett annat intressant bidrag till 1500-talets historia utgöres af den i samma häfte publicerade uppsatsen af S. Tunberg om *Riksrådet Erik Brahes chifferkalendarium*, en i Skoklostersamlingen under rubriken »Calendarium astrologicum från 1500-talet» fördold handskrift, hvilken vid närmare undersökning befunnits vara en med chiffer skrifven egenhändig dagbok för åren 1592—1601. Författaren har identifierats som Erik Brahe, grefve Per d. ä:s son, riksråd under Johan III, Sigismund och hertig Karl, en af ståthållarne på Stockholms slott 1594—95, katolik och slutligen död i landsflykt 1614. Med användning af ett fyndigt uppslag har prof. Tunberg lyckats dechiffrera boken, hvilken visserligen ej har synnerligen mycket af politiskt intresse att bjuda, men i många detaljsynpunkter lämnar värdefulla upplysningar och framförallt, uteslutande skrifven för dagboksförfattarens eget bruk som den är, kastar ett rikt ljus öfver dennes lättsinniga och tydligen föga kraftfulla personlighet. Det historiskt intressantaste partiet af dagboken gäller Linköpings riksdag 1600, där Erik Brahe liksom Axel Lewenhaupt måste sitta med till doms öfver sina fränder och ämbetsbröder och efter att i det längsta ha sökt verka till lindring af dessas öde fick finna sig i att sätta sitt sigill under dödsdomen; s. å. lämnade han Sverige för alltid. Ett på annat ställe i Skoklostersamlingen påträffadt »calendarium» har konstaterats utgöra fortsättning på dagboken och kommer att senare behandlas af förf. — I ett meddelande om *Klas Horns släktanteckningar* påkekar O. Walde bl. a. den personhistoriska källa, som är att finna i de ofta nog såväl i gamla böcker — särskildt biblar och andaktsböcker — som handskrifter förekommande släktuppteckningar, hvilka där inskrifvits af volymernas ägare i forna tider. De här ifrågavarande anteckningarna har han påträffat i början af en gammal laghandskrift i Uppsala universitetsbibliotek. De härröra från ståthållaren först öfver Västmanland och senare på Stockholms slott Klas Karlsson Horn och sträcka sig öfver tiden 1577—1628, gällande såväl hans egna och hans närmastes öden som äfven vissa tilldragelser af offentlig karaktär. — Bidrag till 1600-talets kulturhistoria lemna ett par

ppsatser af J. Nordlander om Abraham Angermannus' brorson *'ricus Nicodemi, studiosus Upsaliæ*, och hans tvister med fogde ch lagläsare i seklets början, och af O. Wieselgren *Till ındreas Arvidis biografi*, berörande den ej mindre bråkige kyrkoerden i Österhaninge med detta namn († 1673), för öfrigt beant som författare till Sveriges första poetik. — Th. Tufvesson aeddelar under rubriken *Adlersparre och Fersenska mordet* ett bref rån Carl August Adlersparre till utgifvaren af de Schinkelska Minnena» C. W. Bergman 1855, däri han vänder sig mot insinuaionen att hans fader skulle haft någon andel i den hemska ogärüngen. — *Några bref från Gunnar Wennerberg till Curry Treffenærg* (1882—83), meddelade af den förres dotter Signe Taube, . Wennerberg, intressera icke minst genom sin frispråkigt perønliga ton. — Bland de rent personhistoriska och genealogiska uppsatserna märkas några ingående undersökningar af Hans Toll, kallade *Folkungastudier*, om abedissan Katharina i Gudhem, ätten Engel och Wålungaätten. — C. A. Odelberg meddelar en *Förteckning öfver guldsmeder m. fl. konsthandtverkare i Sverige under 1500- och 1600-talen.* — Såsom »ett förslag att diskutera» framlägger D. F. Lundgren *Några ord om en allmän personhistorisk registratur.* — I årgången förekomma för öfrigt jämte en del kortare uppsatser af biografiskt, genealogiskt eller ikonografiskt innehåll samt en som vanligt riklig och välredigerad notis- och recensionsafdelning nekrologer öfver fyra så framstående arbetare på det personhistoriska forskningsområdet som Olof Palme, Emil Hildebrand, Jully Ramsay och Carl Sjöström.

(*H. B—n.*)

— Af *Kyrkohistorisk Årsskrift*, den kyrkohistoriska forskningens centralorgan i vårt land, har nu utgifvits tjugonde årgången (1919), fortfarande under redaktion af professor Hjalmar Holmquist (VII + 403 sid.; pr. i bokhandeln 8 kr.). Öfver hälften af hela utrymmet upptages af tvenne uppsatser af B. Rud. Hall, båda inom det forskningsområde, där förf. sedan länge varit verksam — Johannes Rudbeckii gärning såsom kyrklig folkuppfostrare. Den första och kortare lämnar en redogörelse för *Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andaktsoch läroböcker.* Såsom bilaga aftryckes 1643 års upplaga af Rudbeckii »Eenfalligha Fråghor Eller Spörszmåål om wår Christendoms Stycker». Den andra undersökningen utgör en på omfattande arkiv- och litteraturforskning byggd framställning af *Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift*, försedd med underrubriken »Studier rörande det lutherska folkbildningsarbetet före 1686». Undersökningen ansluter sig till förf:s afhandling om Rudbeckius; den omfattar förutom en inledning rörande miljö och föregångare en framställning af Rudbeckii panbiblicism samt af sekundära fostrings- och undervisningsorgan inom kyrkan eller under dess inspektion. Ytterligare specialundersökningar ställas i utsikt. —

Från början afsedd att blifva en recension af Blocks afhandling om Karl IX såsom teolog och religiös personlighet har Holmdahls intressanta uppsats om *Karl XI:s förmenta kalvinism* vid utförandet vidgats till en ingående självständig undersökning. Med upptagande af ett ursprungligen af Knös gifvet uppslag uppvisar förf. att beteckningen af Karls teologiska ståndpunkt såsom kalvinistisk måste betecknas såsom ogrundad och ohållbar. I stället karakteriseras Karl såsom en lutheran af svensk härkomst, tillika en talesman för Melanchtons och »filippismens» uppfattning såväl af de aktuella kristologiska spörsmålen som af nattvarden. Skarpt betonar förf. därbredvid Karls personliga själfständighet. »Det har icke varit Karls beroende af en teologisk skola eller ett konfessionellt parti och dess ledande auktoritet, utan hans principiella biblicism och hans själfständiga, kritiska tänkande, som bestämt hans ståndpunkt. Denna borde därför kanske riktigare betecknas såsom en på direkt biblisk grundval hvilande lekmannalutherdom.» Särskildt förtjänar ock att framhållas förf:s uppvisande af den äldre svenska reformationens oberoende af de teologiska motsättningarna inom den tyska lutherdomen. Det är först efter Uppsala möte som utvecklingen löper efter andra linjer. — Af uppsatsafdelningens innehåll i öfrigt är att anteckna en uppsats af R. Holm om *Den svenska missionen bland lapparna och dess möte med lapparnas religion*, vidare G. Carlssons *Anteckningar om ett par svenska helgon*, innefattande dels en efter hvad det vill synas definitiv utredning rörande Nicolaus Hermannis skrinläggning, dels en sammanställning af notiser om ett föga kändt lokalhelgon i Uppland, Sankt Karlung i Roden, samt slutligen K. B. Westmans meddelande om *Ett par fynd i Strängnäs Domkapitels Arkiv*, hvaraf det ena synes utgöra intet mindre än en latinsk uppteckning af Gustaf Vasas konungaförsäkran vid valet 1523. Litteraturafdelningen är som vanligt rikhaltig. I densamma må påpekas dels en anmälan af en rad nya arbeten i svensk kyrkohistoria, dels ock en redogörelse för ett af en jesuitisk forskare, W. Peitz företaget försök att uppvisa äktheten af de bekanta i statsarkivet i Hannover förvarade påfvebullorna rörande Hamburg—Bremens ärkestift, hvilka af den moderna diplomatiken enstämmig stämplats såsom förfalskningar. De Peitzska teorierna, huru lärda och fyndiga de än må vara, torde näppeligen blifva den historiska kritikens sista ord i frågan.

— Af *Historisk Tidskrift för Finland* ha, sedan den senast omnämndes i denna tidskrift (1919 sid. 36 ff.), utkommit häftena 1—3 af årgången 1919. Frågor rörande Finlands bebyggelsehistoria behandlas af Hugo Pipping i uppsatsen *Till frågan om bosättningsförhållandena i Östra Nyland* med anledning af och i motsats till den af A. Hackman framlagda åskådningen att Östra Nyland under ifrågavarande tid nästan saknat bofast befolkning. Under titeln *Sedebilder från fordom II. Till Henrik Mattson Hugguts lefnadssaga* publiceras posthumt en ofullbordad uppsats af Jully Ramsay

författarinnans betydande kulturhistoriska skildringsförmåga möter man äfven i denna korta studie om Johan III:s sekreterare. Ett ämne med aktuell innebörd behandlar M. G. Schybergson i *åländska förhållanden 1808—1809.* En rad viktigare aktstycken meddelas in extenso, såsom det kungl. brefvet d. 18 mars 1808, hvarigenom Åland införlifvades med Stockholms län, eller refereras vidlyftigt, såsom protokollet från mötet i Jomala sockenstuga eller akterna från lagman Poppius' undersökning för utrönande af orsakerna till allmogens klagomål mot tjänstemännen. Motsatsförhållandet mellan bönderna och ståndspersonerna, som professor Schybergson betraktar som ett karaktäristiskt tidsdrag, vill han förklara ur de sociala förhållandena. Poppius' skildring af läget ger starkt stöd åt denna åskådning. Han bedömde händelserna på annat sätt än bönderna. Där de funno brottsliga tendenser, såg han ej landsförräderi. — Harry Donner söker i studien *Gustaf IV Adolf i Hamburg år 1800* uppvisa, att ändamålet med färden var att sammanträffa med den landsflyktige A. F. Munck. H. A. Karsten meddelar under titeln *Oro i Gränskarelen 1807—1808* några aktstycken om försök att hos bönderna väcka missnöje öfver roteringen. — v. Törne har börjat en edition *Ur G. A. Ramsays dagboksanteckningar under fälttåget i Tyskland 1813.* Den unge löjtnanten synes besitta en anmärkningsvärd berättarförmåga. — Ett spörsmål ur reduktionshistorien behandlar Seth Sellman i uppsatsen *Den stora reduktionen och landslagens bestämmelser om att frälseman som skattebondes rätta arvinge frälste den ärvda jorden.* Han analyserar ett kungl. bref 1691 till reduktionskommissionen, hvarigenom med en egendomlig bevisning gjordes gällande, att skattejord, som genom arf tillföll en adelsman, borde betraktas som »förlähning af öfverheten» och bibehålla sin natur. Af intresse är författarens påvisande af ett specialfall, där 1685 Karl XI under hänvisning till landslagen intagit en motsatt ståndpunkt. — Erland Hjärnes betydelsefulla uppsats *Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet* hoppas redaktionen snart kunna återkomma till. — Walde meddelar i *Till släkten Wildemans historia* några anteckningar om släkten, som amiralen Arvid Tönnesson Wildeman gjort i en bibel. — v. Törne lämnar på recensionsafdelningen en öfversikt af sociologisk litteratur, behandlande G. Landtmans arbeten om Samhällsklassernas uppkomst och Kulturens ursprungsformer och R. Numelins Orsakerna till folkvandringarna på lägre kulturstadier och Studier i nordisk sociologi. — På underrättelse-afdelningen märkas t. ex. minnesrunor öfver Emil Hildebrand af M. G. Schybergson och öfver Jully Ramsay samt en redogörelse för innehållet i Historiallinen Aikakauskirja, inrymmande T. Voionmaas uppsats Gottlands storhetstid och Finland och V. Voionmaas Finlands historiska rättigheter till Åland. Den senare söker bl. a. göra gällande, att åläningarna äro en särskild svensk folkstam.

(*E. N.*)

— Ett antal framstående svenska, danska, finska, isländska och norska historiker ha utfärdat inbjudning till ett nordiskt historikermöte i Kristiania under dagarna 7—10 juli innevarande år.

I den utsända inbjudningen framhålles, att nu sedan kriget upphört, tiden måste anses inne för att samla nordiska historiker till dryftande af spörsmål af gemensamt intresse, både vetenskapliga och praktiska. Tillika gifves uttryck åt undertecknarnes förvissning, att ett inkallande af ett dylikt möte just nu skall lända till gagn för den historiska forskningen och det historiska intresset i alla de nordiska länderna.

All korrespondens rörande mötet bör ställas till arbetskommitténs sekreterare professor Edv. Bull, Schöningsgate 23, Kristiania.

Tillfälle att deltaga i mötet står öppet för enhvar; afgiften för deltagande utgör 30 kr.

— I *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* (del 144, Helsingfors 1919) har Bruno Sjöros utgifvit »Äldre Västgötalagen i diplomatariskt avtryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar». Såsom utgifvaren i förordet betonar har behofvet af en ny handupplaga af äldre Västgötalagen redan länge gjort sig kännbart. Förevarande upplaga utmärker sig för en synnerlig noggrannhet i språkligt afseende — diplomatiskt aftryck och normaliserad text ställas sida vid sida — och utgifvaren har i en förträfflig inledning redogjort för sina vid textens redigering följda principer. För historikern ytterst välkommen är den bifogade intressanta kommentaren, där utgifvaren på grundval af en vidsträckt litteraturkännedom tar ställning till alla de problem af icke blott språklig utan äfven realfilologisk art, hvilka äro förknippade med tolkningen af vår äldsta lagurkund.

(*S. T—g.*)

— Ture Hederströms posthumt utgifna verk *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar* (1—2, Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1917—1919) är resultat af en själflärd, entusiastisk forntidsforskares långvariga mödor och studier på den nordiska sagohistoriens svårbearbetade område. Arbetet, som är utdrag ur ett större verk, har efter författarens död utgifvits af docenten Birger Nerman. Äfven om man på många punkter måste reservera sig mot alltför djärfva hypoteser och ogrundade hugskott, instämmer man likväl med utgifvaren däri, att arbetet väl förtjänt att komma till den lärda forskningens kännedom. Hufvudinnehållet utgöres af uppsatser rörande Bråvallaslag och dikterna om Helge Hundingsbane.

(*S. T—g.*)

— Af den äldre serien af *Svenskt Diplomatarium* föreligger ett nytt häfte, liksom det närmast föregående redigeradt af pro-

fessor Sven Tunberg (Stockholm 1919, sidd. 361—480; pr. 10 kr.). De meddelade urkunderna sträcka sig öfver tidrymden juni 1352 —febr. 1354.

— I andra serien af »Meddelanden från svenska riksarkivet» (II: 6) föreligga tvenne nya häften af förste arkivarien Joh. Ax. Almquists förut i denna tidskrift (årg. 1918, Öfvers. och granskn. sid. 1 ff.) uppmärksammade, betydelsefulla och uttömmande utredning om *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630* (D. 2: H. 1; sidd. 1—344; D. 3: H. 2; sidd. 49—96; pr. tills. 10 kr.). Det först omnämnda häftet innehåller fortsättning å framställningen af fögderiindelningen och innefattar redogörelsen för Småland, Västergötland, Västmanland samt en del af redogörelsen för Norrland. Det andra häftet innehåller i anslutning till framställningen tabellbilagorna.

— Såsom rektorsprogram har professor L. Stavenow under det gångna året utsändt ett andra häfte af sina *Bidrag till den Gustavianska tidens författningshistoria* med undertitel »Ur envoyén P. O. von Asps papper till belysning av statsvälfningen 1789» (Uppsala 1919; 59 sid.). Inledningsvis lämnas några upplysningar rörande den lärde och skrifkunnige diplomatens ämbetsmannabana äfvensom rörande den samling af hans efterlemnade papper, som med den Rosenhaneska manuskriptsamlingen hamnat i Uppsala universitetsbibliotek. Förf. öfvergår därefter till att med ledning af dessa papper, fullständigade med från von Asp härrörande aktstycken ur den Gustavianska handskriftsamlingen, belysa hans uppfattning af konflikten mellan Gustaf III och adeln 1788—1789, den följande statshvälfningen samt Asps försök att under denna kris påverka konungen och åstadkomma en lösning af den statsrättsliga motsatsen.

Först redogöres för en i sept. 1788 till konungen öfverlämnad uppteckning, gående ut på att riksdagen borde sammankallas, riksmötet förberedas genom uppgörelse med partieheferna samt finansförvaltningen öfverlämnas åt ständerna. Den utjämningens väg, den erfarne diplomaten förordar, blef ej den på hvilken hans monark slog in. I sammanhang med denna fåfänga hänvändning till konungen återgifvas grundtankarna i en något senare författad, till konungen dock aldrig öfverlämnad skrift, som ytterligare utvecklar Asps konstitutionella program, af Stavenow karakteriseradt såsom »tanken på en öfverenskommelse i godo, på ett bevarande och stärkande af det späda konstitutionella lifvet på grundvalen af 1772 års regeringsform, på en enhetlig samlad fosterländsk ansträngning att rädda riket ur dess farliga yttre läge med glömska och åsidosättande af det inre hatet och de gångna partistriderna».

I det följande behandlas i referatets och analysens form en af von Asp till konungen den 23 febr. 1789 ingifven programskrift. Där framläggas dels ett långtgående socialt program, ut-

mynnande i privilegiernas afskaffande, dels ock en utredning a frågan om maktafvägningen mellan konung och riksdag. Den sistnämnda afseende framlagda uppfattningen är konservativ oc monarkisk: Asp häfdar konungens fulla myndighet efter grundlagarna han vill t. o. m. utvidga hans makt öfver krig och fred och til erkänna honom full rätt att till- och afsätta rikets ämbetsmän domare undantagna. Men han vill å andra sidan införa fasta term ner för riksdagens sammanträden, yrkar dess rätt till full kontro öfver finansförvaltningen och förfäktar riksdagsmännens okränkba het och en grundlagfästad tryckfrihet. Äfvenså påyrkas en n form af ståndsförfattningen genom ofrälse possessionaters infogand i densamma. Ej heller denna skrift medförde något resultat, me står som en vacker minnesvård öfver sin författares mogna po tiska omdöme och redliga fosterlandskärlek.

I sista delen af sin undersökning behandlar Stavenow ett Asp författadt »project till en Förenings och Säkerhets Act», hvilk emellertid på grund af händelsernas utveckling aldrig förelad konungen. I det väsentliga ger detta förslag uttryck åt von As förut framlagda program, om ock i vissa punkter afsevärdt mod fieradt. Det inrymmer sålunda ett oproportionerligt antal re förvaltningsbestämmelser af konservativt-byråkratiskt kynne, hvilk ger Stavenow anledning till den förmodan, att Asp på denna pun samarbetat med sina vänner inom ämbetsmannavärlden. Beträffan konungens självständiga maktställning står förslaget i hufvudsak 1772 års regeringsforms grund. Dess mera påfallande är där borttagandet af konungens absoluta veto vid grundlagsändringa Såsom Stavenow framhåller, är det Aspska förslaget jämte d Engeströmska »det enda genomarbetade, slutredigerade och till s personliga ursprung bekanta författningsutkast, som är bevaradt fr den adliga oppositionens bittra konflikter med det Gustavians kungadömet». Den Stavenowska undersökningen slutar med analys af det Aspska förslaget, hvilket aftryckes såsom bilaga. D är till affattningen synnerligen omständligt och upptager ej mind än 20 sidor.

— Af Generalstabens stora verk *Sveriges krig åren 1808 o 1809* har nu sjunde bandet utkommit (Stockholm, Norstedt 191 XI + 447 + 117 sid. + ett band kartor; pr. 15 kr.). Det n bandet skildrar dels kriget vid västra gränsen juli 1808—m 1809 och kriget i Skåne 1808—mars 1809.

— Af Fritz von Dardels förut omnämnda *Dagboksante ningar* har tillkommit ett andra band, omfattande åren 1877—18 (Stockholm, P. A. Norstedt & Söner; 236 sid.; pr. 15 kr.). Ut att erbjuda något historiskt material af mera framträdande intres lämna de roande bidrag till belysning af lifvet i 1870-talets Sto holm. Som vanligt torde de meddelade alstren af förf:s spetsi ritstift skänka boken dess hufvudintresse.

— Världskriget har liksom alla stora omhvälfningar i mänsk-
lighetens historia medfört offentliggörande i stor omfattning af ur-
kunder, som hittills hållits hemliga. Detta gäller icke blott hand-
lingar, som sammanhänga med krigets egen historia eller närmaste
förhistoria, utan ock sådana som ligga längre tillbaka i tiden, men
som dock belysa den utveckling, som ledde till katastrofen. Från
fransk sida har man sålunda publicerat en aktsamling, som fram-
träder med anspråk på fullständighet, rörande den fransk-ryska
alliansen, *L'Alliance franco-russe*, först utgifven såsom en parlamen-
tarisk gulbok (Paris 1918; X + 139 sid.), senare i den hos Librairie
militaire Berger-Levrault utkommande serien »Pages d'histoire
1914—1918» (Paris 1918; 215 sid.; pr 2,50 frcs). Samlingen
innehåller aktstycken dels om alliansens ursprung 1890—1893, dels
om militärkonventionen 1892—1899, dels slutligen om flottkonven-
tionen 1912. Den framträder såsom ett led i den politiska publici-
stiken och motsvarar sålunda till utgifningssätt ej vetenskapliga
anspråk, men utgör icke desto mindre ett mycket viktigt bidrag till
den sista mansålderns storpolitiska historia. Förlidet år utgafs
dessutom en gul bok, innehållande aktstycken rörande de fransk-
italienska öfverenskommelserna 1900—1902.

Från dansk sida har man närmast såsom ett led i den inre
politiska striden utgifvit en samling aktstycken rörande de förhand-
lingar, som af kapten, sedermera departementschef L. C. F. Lütken
under åren 1902—1903 och 1906—1907 i samförstånd med danska
regeringen fördes med de tyska militärmyndigheterna. Denna ur-
kundsamling — *Aktstykker vedrørende kaptajn L. C. F. Lütkens
Ophold i Berlin 1902—03 og Departementschef, Kaptajn Lütkens
Sendelser til Berlin 1906—07* (Köpenhamn 1919; 208 sp.) —
kastar ljus öfver de försök, som från danskt regeringshåll gjordes
för att säkerställa Danmarks neutralitet under en europeisk stor-
maktskonflikt, icke utan sidoblickar på en lösning af Schleswigfrågan
i öfverensstämmelse med befolkningsförhållandena.

Rikligast äro såsom kunde väntas bidragen från de i världs-
kriget besegrades sida. Tyska regeringen har sålunda — i Deutsche
Allgemeine Zeitung af den 12 sept. 1919 — offentliggort en af de
från den gamla utrikesledningens sida mest afundsjukt bevarade hem-
ligheterna — 1887 års tysk-ryska »återförsäkringsfördrag», om hvars
hufvudinnehåll man haft kunskap dels genom Bismarcks indiskre-
tioner dels och framför allt genom Hohenlohes såsom historisk
källskrift öfverhufvud utomordentligt värdefulla memoarer. Den
nu omsider publicerade texten utvisar, huru väl underrättad Hohen-
lohe varit rörande fördragets allmänna innebörd och syftning. Från
tysk sida har värdefullt material beträffande t. ex. Bismarcks af-
gång och den Bülowska politiken gentemot England framkommit i
åtskilliga nyutgifna memoarverk, hvilka emellertid i detta samman-
hang ej skola beröras.

Från vetenskaplig synpunkt mest tillfredsställande och betydelse-
full är emellertid den af den bekante Wienhistorikern A, F. Pribram

utgifna publikationen *Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914*, hvars första band såg dagen i slutet af förlidet år (Wien & Leipzig 1920; V + 327 sid.; pr 15,40 mark). Det hittills utkomna bandet innehåller först och främst själfva fördragstexterna. Denna aktsamling upptager tjugosex hufvudnummer. Den börjar med akterna till 1879 års tysk-österrikiska förbundsfördrag — senare förlängningar införas på sin kronologiska plats —; af de nu meddelade texterna framgår, att den affattning, hvari fördraget 1888 af Bismarck publicerades, icke är den fullständiga. Vidare meddelas samtliga trippelalliansfördrag, därvid vidtagna ändringar gentemot föregående affattningar typografiskt utmärkts: de s. k. trekejsarfördragen 1881 och 1884, hvaraf det senare utgör en obetydligt jämkad förlängning af det förra, genom ryska rådsregeringens publikationer kända; det serbisk-österrikiska fördraget af 1881; förbundsfördraget mellan Rumänien och trippelalliansmakterna af 1883 jämte senare aftalade förlängningar (1892, 1896, 1902 och 1913); 1887 års Medelhafsfördrag; italiensk-spansk-österrikiska ententen af samma år jämte dess förlängning 1891; 1889 års serbisk-österrikiska fördrag; 1897 års rysk-österrikiska fördrag rörande status quo å Balkanhalfön; 1900—1901 års italiensk-österrikiska notväxling rörande Albanien; rysk-österrikiska neutralitetsförklaringen 1904 samt slutligen 1909 års italiensk-österrikiska tilläggsförklaring till trippelalliansfördragets sjunde artikel. Såsom bilagor återgifvas dels det ofvan omförmälda rysk-tyska återförsäkringsfördraget af 1887, dels 1913 års marinöfverenskommelse mellan Italien, Tyskland och Österrike-Ungern.

Enligt hvad utgifvaren i förordet meddelar, ha endast medtagits fördrag af politisk natur och med för parterna statsrättsligt bindande karaktär; politiska aftal af blott moraliskt förpliktande verkan eller af icke politisk — sål. t. ex. militär — natur ha användts, eventuellt ordagrant återgifvits i den till själfva urkundssamlingen anknytande historiska framställningen. Vid aftrycket har den definitiva texten återgifvits, det må nu vara efter original, bestyrkt afskrift eller parafferadt koncept. Uppgifter rörande signum, ratifikation, utväxling o. s. v. lämnas rörande hvarje fördrag.

Efter själfva samlingen af fördragstexter vidtager en på grundval af det i österrikiska statsarkivet förvarade aktmaterialet utarbetad framställning af de förhandlingar, som ledt till de meddelade fördragens afslutande. Första bandet innehåller framställningen af underhandlingarna rörande trippelalliansen, resp. dess förnyande — af de tysk-österrikiska förhandlingar, som föregingo 1879 års förbundsfördrag, har Wertheimer i sin Andrassymonografi redan med användande af statsakterna i Berlin- och Wienarkiven gifvit en utförlig teckning. I de ytterligare tvenne band, hvilka det Pribramska arbetet är beräknadt omfatta, skall inrymmas teckningen af förhandlingarna rörande öfriga fördrag. Det hela skall afslutas med en sammanträngd öfversikt af den österrikisk-ungerska förbundspolitiken 1879—1914.

Det ligger i öppen dag, hvilken betydelse ett verk sådant som et föreliggande har och än mer kommer att få för vår känneom om det europeiska statssystemets historia under de sista decennierna, och man kan endast instämma i professor Pribrams nskan, att äfven andra makter ville följa Österrikes exempel och ka oförbehållsamt som här skett lämna åt offentligheten hittills emlighållna fördrag och förhandlingar från de senaste årtiondena öre det stora kriget. Det torde emellertid vara klokt att i det afeendet icke hängifva sig åt alltför vidtgående förhoppningar.

I detta sammanhang må uppmärksamheten slutligen fästas vid en rån tysk sida ombesörjd samling af neutralt aktmaterial till belysning af Europas diplomatiska historia under tidsskedet 1886—914. Vid den genomgång af det belgiska utrikesministeriets arkiv, som företogs af de tyska ockupationsmyndigheterna, påträffades en serie beskickningsrapporter, hvilka af belgiska utrikesministeriet i cirkulärform efter lindrig bearbetning delgifvits de olika belgiska represententerna i utlandet för att hålla dem au courant med de på andra platser verksamma kollegernas rapportering. Det är sålunda hvad vi kalla politiska cirkulär eller »meddelade depescher», afsedda att gifva en fortlöpande orientering öfver storpolitikens allmänna utveckling, såsom denna tedde sig för Belgiens representanter i utlandet. Af detta materiel ha nu af tyska vederbörande de rapporter, som belysa Tysklands ställning inom storpolitiken, bragts till offentligheten. I det företal, som inleder samlingen, understrykes, att inom nyss angifna ram urvalet skett utan tendens, liksom aftrycken ordagrant återgifva de belgiska originalen. Hvarje band är enligt tysk editionsprincip försedt med en af utgifvaren författad, inledande öfversikt öfver hufvudinnehållet, vid hvars affattning man uppenbarligen bemödat sig om och i stort lyckats iakttaga en erkännansvärd objektivitet.

Samlingen, som i sin helhet bär titeln *Zur europäischen Politik 1897—1914*, omfattar fyra band; ledningen af utgifningen har varit anförtrodd åt öfverste Bernhard Schwertfeger (Berlin, Reimar Hobbing 1919: VIII + 129; VIII + 204; VIII + 285; VIII + 205 s.). Första bandet, utgifvet af Wilhelm Köhler, bringar under titeln »Zweibund. Englisch-Deutscher Gegensatz», materialet från åren 1897—1904, det andra, »Marockokrisis. König Edvard VII», redigeradt af Schwertfeger, omfattar tiden 1905—1907, det tredje och fjärde »Bosnische Krise. Agadir. Albanien» och »Kriegstreibereien und Kriegsrüstungen», båda redigerade af Alfred Doren, åren 1908—1911, resp. 1912—1914.

Till den egentliga hufvudsamlingen sluter sig under samma öfvertitel ett femte band af fristående karaktär; dess innehåll anges af titeln »Revanche-Idee und Panslawismus». Det är redigeradt af Köhler och bringar aktstycken från tiden 1886—1893. Materialet utgöres här icke af från belgiska utrikesministeriet »meddelade depescher», utan af beskickningsrapporter, af den tyske utgifvaren utvalda med hänsyn till ämnet. I företalet betonas ut-

tryckligen, att detta urval icke är tendentiöst utan gjorts på objektiva grunder. Det sätt, hvarpå seriens utgifvare öfverste Schwertfeger i ett särskildt arbete behandlat den belgiska neutralitetsfrågan, är egnadt att stärka tilltron till denna uppgift.

Det torde utan vidare vara klart, att det aktmaterial, som i den föreliggande samlingen bjudes historikern, måste vara af stort värde för kännedomen om Europas yttre historia under de tre årtiondena före världskriget. På grund af landets utsatta läge har den belgiska utrikesledningen alltid varit hänvisad till att vaksamt följa händelsernas gång. Den belgiska diplomatien har ock sedan gammalt godt rykte för skarpsynthet och goda förbindelser, och ett mindre, neutralt lands representanter borde ju ha större förutsättningar för ett objektivt bedömande af händelserna och ibland bättre tillfällen att erhålla riktiga upplysningar än de täflande stormakternas. Å andra sidan ha gifvetvis diplomatrapporter i och för sig sin naturliga begränsning såsom källor, och i många fall ställas naturligtvis småstaternas representanter trots god personlig ställning och vaket nit utanför de större rådslag. Dessutom har det material, som innehålles i de fyra första banden, såsom utgifvaren påpekar, i förhållande till primärkällorna undergått en viss bearbetning, som modifierar deras karaktär som källor. Af de grunder, som angifvits, ha därför dessa aktstycken sitt värde mindre genom de faktiska upplysningar de kunna bringa rörande detaljerna eller det innersta sammanhanget i händelserna, än genom de hållpunkter de gifva för en riktig uppfattning af den allmänna utvecklingens hufvudlinjer. De lämna därför sällan eller aldrig öfverraskande afslöjanden af okända ting, utan hvad genom sin ställning fördelaktigt placerade iakttagare ansett sig böra inberätta till sin regerings orientering rörande makternas afsikter, hållning, samförstånd och oenighet. I samma mån som stormakternas egna arkiv för här ifrågavarande tidsrum öppnas, minskas eller försvinner deras källvärde. I närvarande stund och förmodligen för afseväd tid framåt måste det tvifvelsutan anslås ganska högt.

Slutligen må påpekas ett par aktstycken, som äga särskildt intresse för Sverige: det ena är en rapport från dåvarande ministern i Berlin baron Greindl den 13 febr. 1893, hvari redogöres för några uttalanden af Sveriges kronprins rörande förhållandena i Ryssland (V, sidd. 305, 306), det andra en depesch från dåvarande ministern i Stockholm Wauters den 9 febr. 1914 rörande Sveriges försvarsfråga och farhågorna för Ryssland (IV, sidd. 176—179). Särskildt den sistnämnda är ur flera synpunkter mycket läsvärd.

Den svenska jordbeskattningens historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan.

AF

JAN ERIC ALMQUIST.

I

(1700—1756.)

Begreppet *skatteförenkling*, satt i relation till jordbeskattning, har inom den historiska litteraturen[1] fått en särskild betydelse såsom terminus technicus. Detta begrepp innebär en förkortning af den vidlyftighet, som ända till våra dagar varit utmärkande för det svenska beskattningsväsendet med hvad därtill hörer. Skatteförenklingen utgör sålunda närmare bestämdt ett sammanslående af alla de många naturapersedlar, som sedan medeltiden ingått i den ordinarie räntan, hvarigenom man afsåg att vinna en förkortning af räkenskaperna samt en förenkling af uppbördsmetoden. Med hänsyn till hvarje särskildt hemman kunde skatteförenklingen vara antingen *fullständig*, så att räntan kom att betalas endast i en fix summa penningar, eller *partiell*, så att blott vissa persedlar, de s. k. småpersedlarne, försvunno ur jordeboken,[2] medan ett fåtal andra, s. k. hufvudpersedlar, kvarstodo vid sidan af penningräntan. Hufvudpersedlarne voro olika för skilda landsändar, men utgjordes vanligen af spannmål jämte någon viktualiepersedel, som varierade efter ortens naturliga beskaffenhet. Dessa tvenne former af skatteförenkling hafva försöksvis tillämpats under olika tidsperioder.

[1] Se t. ex. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (1865), sid. 235; Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 2 (1896), sid. 54; Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, 3 (1897), sid. 399; E. Hildebrand, Sveriges historia, 9 (1910), sid. 36 m. fl. arbeten.

[2] Småpersedlarne förvandlades antingen till penningar eller till någon hufvudpersedel eller till bäggedera, beroende på olika system.

Det första kända försöket till skatteförenkling, som företagits i Sverige, verkställdes vid slutet af det fjortonde århundradet. Unionskonungens behof af klingande mynt hade vid denna tid ökats väsentligt på grund af långvariga krigståg, och en stark missväxt hade för en längre tid framkallat en allmän höjning af naturapersedlarnes värde. Konungen passade då på tillfället och fastläste efter tyskt mönster den höga kursen äfven för framtiden genom att öfverenskomma med en del svenska landskap och härad, att den årliga räntan, d. v. s. den dåtida ordinarie skatten, hädanefter skulle utgå i en bestämd summa penningar, säkerligen beräknad efter persedlarnes dåvarande pris. Ett sådant aftal kallades *sämja* eller *stadga*. En följd af det nya systemet blef, att landskapet resp. häradet måste erlägga den stadgade summan oberoende af den minskning, som kunde uppstå i de skattdragandes antal. Om alltså en bonde undandrogs betalningsskyldigheten till kronan genom att hans hemmansränta bortförläntes åt någon frälseman, kom skattebördan att falla så mycket tyngre på de öfriga. Svårigheterna för allmogen att på längden fullgöra sina skyldigheter orsakade, att regeringen tid efter annan måste medgifva det ena landskapet efter det andra, att åtminstone en del af utskylderna fick såsom förut erläggas in natura. Vid Engelbrekts resning nedsattes skatterna med en tredjedel öfver hela landet, och invånarne i de områden, från hvilka sämjan då ännu delvis utgick, funno härigenom denna repartitionsmetod så fördelaktig, att den fick fortfara ända in på 1540-talet, då Gustaf Vasa genom sina nya skattläggningar införde andra grundsatser.[3] Denne konung hade för öfrigt redan tidigare (1524) haft sin uppmärksamhet fästad vid sämjorna, antagligen emedan han ansåg, att denna form af skatt numera genom

[1] Samma förhållande inträffade ungefär vid samma tid i en del tyska stater. Se härom H. Spangenberg, Hof- und Zentralverwaltung der Mark Brandenburg im Mittelalter (Lpz 1908), S. 209—12, 415: H. B. Meyer, Hof- und Zentralverwaltung der Wettiner (Lpz 1902), S. 91; A. v. Kostanecki, Der öffentliche Kredit im Mittelalter (Lpz 1889), S. 56.

[2] Se härom Styffe, Bidrag till Skand. hist., 2, sid. XCV samt 236—37; Styffe, Skand. under unionstiden (1911), sid. 119 och 404; Linde, Sveriges finansrätt (1887), sid. 499.

[3] Ang. de sämjor eller stadgor, som ännu funnos kvar på 1500-talet se J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige (1917—20) samt Undervisning om rikets ränta 1530—33 i Hist. Handl. XI:1 (1879).

penningvärdets fall inbragte alltför litet till ringa båtnad för kronan.[1]

Gustaf Vasas åsikter beträffande jordbeskattningen bottnade i den uppfattningen, att om räntan helt och hållet utginge i penningar, skulle landets rörelsekapital uppslukas, och varuomsättningen i följd häraf förkväfvas. Medeltidens ordinarie skatter, som under 1540-talet sammanfördes under det gemensamma namnet *årliga räntan* (sedermera kallad *jordeboksräntan*), betalades därför hufvudsakligen in natura, och man sökte så mycket som möjligt afpassa densamma efter hvarje orts olika produkter, i den mån de kunde förenas med de ändamål, för hvilka skattebidragen bestämdes. Då missväxt rådde, inkom allmogen ofta med begäran att för ett visst år få lösa naturapersedlarne med penningar, och det berodde då på konungen att gifva sitt samtycke härtill, liksom att bestämma det pris, hvarefter förvandlingen skulle ske. Behofvet att få skatten jämkad efter hvarje hemmans bärkraft gjorde sig vid slutet af 1500-talet allt starkare gällande. Gustaf Vasas skattläggningar hade redan då hunnit blifva föråldrade och behöfde därför synas och rättas. Allmogens anhållan om »jordasyn och skattejämkning» bifölls på 1582 års herredag och skulle verkställas å såväl krono som skatte af särskilt förordnade kommissarier tillika med häradshöfdingen och sex män af hvar fjärding. I början af 1600-talet pågingo jordrefningar och skattläggningar i Norrland, Dalarne, Västergötland, nedre Bergslagen samt Finland.[2] Hvad åtminstone sistnämnda landsända beträffar, medförde 1610 års skattläggning icke »obetydliga fördelar beträffande ett minskadt antal persedlar, sättet att beräkna och uppbära utskylderna o. s. v. Man hade åtminstone sträfvat, att för hvarje ort fixera en enda grund eller hufvudtitel för de gamla permanenta skatterna. Det föreslagna skattläggningssättet var visserligen ganska ofullkomligt och kunde icke medföra stora fördelar i afseende å skatternas beräkning och jämna fördelning, men man vann i alla fall en stor fördel genom förenk-

[1] Svenska Riksdagsakter, Ser. I, 1, sid. 25 och 28. »Item att någon råd måtte finnas om de sämjor uti Västergötland och annorstädes, att de måtte afkomma och rätta skatten utgå som i fortiden utgick».

[2] Linde, a. a., sid. 500.

lade undervisningar och omsättning af ett stort antal räntepersedlar.»[1]

Samtidigt som de nya skattläggningarne pågingo inom landet, kom den utrikespolitiska situationen att framkalla ett starkt behof af klingande mynt, ett behof, som gjorde den gamla naturahushållningen alltmera obekväm. När de krig, i hvilka riket invecklats, började föras på utländsk botten, var man ej längre betjänad med de hopade förråden af olika slags persedlar. Man begagnade sig därför af den möjlighet, som låg i skatternas förpaktning, att förskaffa sig kontanta penningar, och sedan de första försöken visat sig ändamålsenliga, fortsatte man på den inslagna vägen. Genom särskilda kontrakt utfäste sig arrendatorerna att årligen betala en viss summa penningar till kronan. Reformen var sålunda från kronans synpunkt ett surrogat för den fullständiga skatteförenklingen. Arrendesumman varierade i början, men fixerades omkring 1623 samtidigt som den specificerad en gång för alla intogs i jordeboken under namn af *kronovärdering*. Arrendesystemet befriade kronan från besväret både med uppbörden och afyttringen af räntepersedlarne, men allmogens ofta återkommande klagomål visa, att arrendatorerna ej sällan missbrukat sin ställning.[2] Detta framgår också däraf, att allmogen på flera orter inlämnade begäran att »själfva få arrendera sina hemman». Denna anhållan betydde helt enkelt ett erbjudande att betala utskylderna i penningar i stället för in natura. Men då allmogen icke ansågs kunna ställa nödig säkerhet för räntornas fulla inbetalning, kom förslaget icke att leda till något resultat.

Den stora olikheten i räntorna landsdelarna emellan jämte räntepersedlarnes stora antal framkallade emellertid en önskan äfven från statsmaktens sida att på ett eller annat sätt afhjälpa de olägenheter, som måste blifva en följd däraf. Vi hafva sett, att under Carl IX:s regering försök blifvit gjorda att i Finland förminska persedlarnes antal. En ny framställning härom gjordes år 1638 äfvenledes för Finlands vidkommande af generalguvernören Per Brahe, som bl. a.

[1] A. Liljenstrand, Finlands jordnaturer och äldre skatteväsende (1894). Jfr Waaranen, Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid, 2, sid. 381 och 3, sid. 91.

[2] Ang. arrendesystemet se utförligare J. A. Almquist, a. a., sid. 141—150.

föreslog, »att de många och otaliga småpersedlar, som allmogen nu utgöra måtte», skulle förvandlas till ett fåtal hufvudpersedlar. Som exempel uppräknades »spannmål, fisk, smör och tjära, proportionerade efter hvar landsorts egenskap och natur». Kronan skulle härigenom vinna många fördelar, och allmogen skulle lättare kunna betala sina utskylder.[1] Regeringens svar på Brahes framställning var mycket tillmötesgående. Endast beträffande själfva verkställigheten bekände sig förmyndarne vara »någorlunda tvehågsne». Men åt generalguvernören gafs dock fria händer att göra ett försök med några socknar för att se, hur det skulle utfalla, innan man kunde besluta att genomföra reformen generaliter öfver hela landet. Sedan ägde han ånyo inkomma till regeringen med ett detaljeradt förslag.[2] Måhända är det detta senare förslag, som ligger till grund för den diskussion i ämnet, som den 22 mars 1642 igångsattes i kammarkollegium, då landshöfdingen i Kalmar län Konrad Falkenberg var närvarande och försvarade samma principer, som fyra år tidigare framställts af Per Brahe. Fråga uppkom härvid, om det icke vore bättre, att utlagorna helt och hållet förvandlades till penningar, men detta afslogs under den motiveringen, att af alla persedlar var penningen mest utsatt för förändringar till värdet och fördenskull synnerligen olämplig såsom skattetitel. Vid denna tid räknades nämligen ännu penningen såsom »partzedel». Kammarkollegium bestämde slutligen in corpore, att hvar landsort skulle åsättas ett fåtal uppräknade hufvudpersedlar, lämpade efter orternas olika möjligheter till afkastning.[3] Huruvida denna resolution hade något infly-

[1] Handl. rör. Skand. Hist., 31, sid. 434.

[2] Förmyndarregeringens svar är tryckt i Åbo Tidningar 1782, sid. 21.

[3] Kam.-koll. prot. 1642 $^{22}/_{3}$. De hufvudpersedlar, som i olika landsdelar bestämdes skola utgå, voro af följande slag:

Uppland, Södermanland och Östergötland: spannmål och penningar.
Västmanland, Närke och Värmland: järn, spannmål och penningar.
Västergötland: oxar, smör, spannmål och penningar.
Dal, Jönköpings och Kronobergs län: oxar, smör och penningar.
Kalmar län: smör, oxar, tjära och penningar.
Södra motet: spannmål, smör och penningar.
Norra motet: smör, fisk och penningar.
Bergslagen: järn och kol.
Öster- och Västerbotten: smör, fisk, tjära, penningar och något spannmål.
Hälsingland och Gästrikland: penningar och spannmål samt »andra kronan tjänliga viktualiepersedlar».
Finland: spannmål, tjära, smör och penningar.

tande på den senare utvecklingen må lämnas därhän. Att döma af de följande årens räkenskaper synes resultatet dock hafva varit skäligen ringa.

Sedan allmänna skattläggningar i samband med indelningsverket genomförts i de flesta länen, upptog man på nytt frågan, om hemmansräntorna skulle utgå i naturapersedlar eller i penningar. Landshöfdingen öfver Väster-Norrlands län Carl Gustaf Frölich tog i januari 1696 initiativ till ett förslag om skatteförenkling, hvilket han lifligt förordade. Persedlarne i jordeboken skulle slopas och räntan för hvarje hemman »summavis beräknas» i tre poster, nämligen 1) ordinarie, 2) extraordinarie räntan samt 3) lagmans- och häradshöfdingepenningarne. Räntorna skulle bestämmas på så sätt, att man tog medeltalet af tre års markegång, ett dyrt, ett lindrigt samt ett medelmåttigt pris. Den på detta vis uppkomna summan skulle sedan fastslås såsom en för all framtid ständigt utgående penningränta. — Kammarkollegiet, som blifvit hördt öfver projektet, fann dock detsamma »mycket betänkligt». Om allmogen hade behof att betala med penningar, kunde den göra det efter årets markegångspris. Kollegiet ansåg, att det vore skadligt för kronan, om naturapersedlarne indrogos, och att i synnerhet indelningsverket skulle däraf lida stort men. Förslaget kom sålunda icke heller denna gång att hafva någon påföljd. Naturasystemet blef som förut det grundläggande och genomgående momentet i svensk jordbeskattning, och man häfdade med kraft satsen, att allmogen principiellt var skyldig att erlägga utskylderna i persedlar.[1] Det var först under det adertonde århundradet, som skatteförenklingen för en kortare tid kom att blifva verklighet för riket i dess helhet.

Senare delen af Carl XI:s regeringstid hade kännetecknats af ett lifligt reformarbete inom en mängd olika grenar, hörande till den inre förvaltningen, enkannerligen inom beskattningsväsendet och därmed sammanhängande områden. Det stora nordiska krigets utbrott lade emellertid hinder i vägen, då det gällde att fullfölja vissa af de riktlinjer, som

[1] Se dock J. E. Almquist, Till belysning af skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden (Hist. Tidskr. för Skåneland. Bd 7, sid. 248—270).

Carl XI utstakat för jordbeskattningens konsolidering och utveckling.[1] Särskildt jordeboksväsendet intog ännu i stora delar af landet en föråldrad ståndpunkt, då de nya principer, som senast kommit till uttryck i 1696 års jordeboksmetod, endast hade hunnit införas i ett fåtal län.[2] Samma krig, som från början visat sig vara en hämsko för de kamerala reformernas snabba genomförande, skulle dock snart komma att verka i motsatt riktning. Den hotande penningbrist, som särskildt framträdde efter nederlaget 1709, visade nödvändigheten att omlägga hela skatteväsendet efter mera praktiska och effektiva grunder, än som dittills varit fallet. Detta spörsmål upptogs också till behandling vid det utskottsmöte, som 1710 sammanträdde i Stockholm. Ett af de förslag, som här framlades, är af stort intresse med hänsyn till den kommande utvecklingen. Förslagsställaren gjorde nämligen gällande, att de ordinarie räntorna voro uträknade i alltför många små persedlar, som förorsakade en stor stat och mycket skrifvande och gåfvo kronobetjänterna anledning »att skinna och skafva» isynnerhet allmogen. Det vore därför bättre, hette det vidare, att låta hvarje hemman få betala en viss summa penningar i ett för allt. Härigenom skulle halfva kammarstaten kunna indragas, och kronobetjänternas bedrägerier borde lättare kunna beifras.[3]

Det är troligt, att detta jämte andra vid utskottsmötet uppkomna förslag på det ena eller andra sättet under loppet af det följande året kommit till Carl XII:s kännedom.[4] Huru som helst, den 4 november 1712 erhöll kammarkollegium ett bref från konungen, dateradt Bender den 16 juli s. å., hvari kollegiet anbefalldes att utreda frågan, om icke räntorna skulle kunna sammanslås till en viss summa penningar i ett för allt. Såsom motiv angafs, att de många räntepersedlarne icke blott förorsakade förvirring hos allmogen vid uppbörden, utan också att en stor vidlyftighet i räkenskaperna genom denna reform kunde undvikas, så att landtbetjänternas svåra arbete

[1] Se t. ex. Kungl. Reglementen 28 dec. 1682, ang. uppbörden af till militien anslagna hemmans räntor och utlagor samt 5 jan. 1684, ang. på militien och landsstaten indelta hemmans bruk.

[2] För tiden 1680—1724 se utförligare J. E. Almquist, Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod (Karolinska förbundets Årsbok 1916).

[3] Ad. prot. 1710, sid. 132.

[4] Jfr J. E. Almquist, Om kontributionsränteriet (Karolinska förbundets Årsbok 1917), sid. 110.

med jordeböckernas förfärdigande och afslutande härigenom kunde lindras. »Och som detta verket», säges det till slut, »torde hafva många nyttigheter med sig, så förmoda Vi, att I så mycket mera lära låta Eder angeläget vara att påfinna därtill de tjänligaste utvägar».

Trots upprepade påminnelser blef kammarkollegii betänkande färdigt först under loppet af 1716 och afsändes till konungen i tre olika poster den 12 april, den 20 juni och den 30 oktober. På grundvalen af detta betänkande, ehuru med flera viktiga förändringar, tillkom den s. k. *1718 års jordeboksmetod*, hvilken stadfästes af Carl XII den 13 december 1717. Redan året förut hade konungen, förbittrad öfver kammarkollegiets långa dröjsmål, låtit påbjuda en provisorisk skatteförenklingsreform med uppbörd i penningar efter kronovärdering, men då denna metod af naturliga skäl inbragte för litet, öfvergick man till den af kollegiet förordade. De kamerala nyheterna voro i hufvudsak följande.

1600-talets många extraordinarie räntor, hvilka småningom blifvit ständiga, infördes i jordeboken under den gemensamma rubriken *mantals-* eller *hemmantalsräntan* under hvarje hemman vid sidan af den likaledes sammanslagna *jordeboksräntan*. Båda dessa hufvudräntor voro, såvida hemmanet hörde till de kronan behållna, uträknade efter det ständiga markegångsvärdet samt hopsummerade i en särskild kolumn.[1] Något kronovärde beräknades icke längre för dessa hemman. Var hemmanet däremot indelt, eller disponerades räntan eljest af enskild person, ersattes det ständiga markegångspriset med vanlig kronovärdering.[2] Detta var också fallet vid köpe- och bytesfrälsegodsen, och detta motiverades med att uträkningarne och likvidationerna just grundade sig på kronovärdet.[3] Öfriga frälsehemman infördes däremot utan någon ränta på det gamla viset. Ännu en märklig nyhet var, att kronotionden, uträknad i penningar efter vederbörligen fastställd tiondesättning, skulle upptagas i jordeboken. Tiondelängderna blefvo härigenom obehöfliga.

[1] Medelmarkegångspriset på spannmål belöpte sig till tre daler s. m. för tunnan.

[2] På grund af missförstånd kommo äfven de indelta räntorna i Västerbottens län att i jordeboken åsättas jordeboksförhöjningen i stället för kronovärdet (jfr Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 21 okt. 1756, Tom 2, sid. 374, RA).

[3] Kam.-koll. skr. till orterna 6 maj 1718.

Hvad uppbörden beträffar, skulle alla kronans räntor och tionde uttagas i penningar i enlighet med det i jordeboken uträknade värdet. Indelningshafvarne skulle emellertid fortfarande få uppbära sina inkomster in natura. Denna regel skulle dock icke gälla för de civila indelningshafvarne. De till dem anslagna hemmansräntorna blefvo nämligen under 1718 till större delen indragna till kronan, och landshöfdingarne jämte deras underlydande fingo istället åtnjuta en viss procent af den uppbörd, som inflöt från deras län. Härigenom skulle deras egen fördel blifva förknippad med den stränghet och det nit, hvarmed de utkräfde skatterna. Påbudet kom dock endast att vara giltigt en kortare tid efter Carl XII:s död.[1]

Redan vid början af 1719 bragtes frågan om skatteförenklingen ånyo på tal genom allmogens allmänna besvär. I dessa begärdes, att alla räntepersedlar måtte sammanslås till en fix summa penningar efter en ständig markegång i ond och god tid. Denna anhållan kan synas egendomlig vid en tidpunkt, då reformen i fråga nyligen blifvit verklighet, men förklaras lätt af det allmänna osäkerhetstillstånd, som uppstått i och med enväldets fall. Dessutom framgår af andra handlingar, att allmogens yrkande närmast gått ut på att äfven de hemman, för hvilka skatteförenkling af det ena eller andra skälet ej kunnat genomföras, skulle komma i åtnjutande af nämnda förmån.

Det låg i sakens natur, att bönderna just vid denna tidpunkt skulle vara särskildt ifriga anhängare till reformen. Ty bortsedt från dess öfriga fördelar hade Carl XII genom upprepade påbud tillåtit undersåtarne att betala alla ordinarie skatter med nödmynt och myntsedlar. Och sådana betalningsmedel hade allmogen godt om. Det var en allmän klagan vid denna tid, att bönderna voro alltför bemedlade och därför icke voro lika villiga som förut att afyttra sina naturaprodukter till stadsbefolkningen, som därigenom bragtes nära svältgränsen.[2] Och Per Ribbing yttrade i sekreta utskottet den 5 mars 1719, att allmogen hade så mycket mynttecken,

[1] Se härom G. E. Axelson, Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid (Ak. afh. 1888), sid. 205 samt A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien.

[2] Se t. ex. Görtz' skr. till Carl XII 16 juli 1718 tryckt i Cederschjöld, Riksdagen i Stockholm 1719, bihanget, sid. 88 samt vidare Rådsprotokollet 5 jan. 1719.

att den kunde betala sin skatt för många år framåt, och därför ville den nu hvarken göra körslor eller annat arbete. Att bönderna under sådana omständigheter önskade betala sina utskylder med penningar är lätt att förstå. Kungl. Maj:t lofvade i sin resolution den 3 juni, att kammarkollegium skulle få i uppdrag att utreda frågan, huruvida ett »sammanslående af räntorna till en viss summa penningar nu för tiden och vid innevarande riksens beskaffenhet sig göra låter». Frågan om skatteförenklingen ansågs f. ö. så viktig, att en särskild bestämmelse härom intogs i såväl 1719 som 1720 års regeringsformer (resp. §§ 28 och 34) i samband med instruktionen för kammarkollegium och kammarrevisionen. Det heter här, att »dessa bägge kollegier böra efter plägadt samråd en utväg finna att till verkställighet bringa, hvarmedels räkenskaperna så måge förkortas och inrättas, att de till en viss förelagd tid komma att ernå deras ofelbara riktighet». Frihetstidens maktägande hade äfven de blicken öppen för den vidlyftighet, som nedtyngde det svenska beskattningsväsendet. Äfven de ville sålunda genomföra en förenkling. Det var blott om själfva metoden man var villrådig.

Allmogen framställde vid 1720 års riksdag samma begäran som förut att få betala sina räntor i penningar, ehuru böndernas förmögenhet numera blifvit betydligt reducerad genom myntteckneus nedsättning. Kungl. Maj:t gaf till svar,[1] att kammarkollegium ännu ej inkommit med något utlåtande. Dock utlofvades, att nödig skyndsamhet skulle iakttagas, och ett påminnelsebref afsändes till kollegiet den 3 juni. Hvad beträffar reformens samband med skattefrälseräntorna, kom denna fråga att omedelbart afgöras genom Kungl. Maj:ts bestämda förklaring, att något ingrepp icke finge ske i ridderskapets och adelns välfångna privilegier.[2]

[1] Res. på allmogens besvär 1720, § 2.

[2] Den lagstiftning, som reglerade jordbeskattningen i allmänhet, hade fr. o. m. 1600-talets slut föga inflytande på frälseräntorna, hvilka fortfarande utgingo in natura på det gamla sättet med upplåtelsetidens eller reduktionstidens grundskatteregler såsom norm. Härom se B. Ekeberg, Om frälseränta (1911), sid. 46—63. I den följande framställningen komma bestämmelserna ang. kronan afhända räntor att förbigås, då de af samtiden med fog eller icke ansågos vara af privaträttslig natur och sålunda icke kunna sägas ingå under begreppet beskattning. Den förändring i uppfattningen af skattefrälseräntans rättsliga karaktär, som vid 1700-talets slut flerfaldiga gånger tog sig ett uttryck i rättspraxis, möjligen med stöd af 1789 års bekanta förordning, blef icke länge beståndande och fick under alla om-

Vid 1723 års riksdag upprepade allmogen på nytt sin begäran, att alla räntepersedlar skulle utgå i en viss summa penningar, men det förefaller, som om man i en viss grad missuppfattat konungens resolution 1720. Bönderna ansågo nämligen, att konungen lofvat dem skatteförenkling, och att han blott väntade på kammarkollegii utlåtande för att stadfästa densamma. I besvärspunkterna framträda också de motiv, som lågo till grund för allmogens begäran. Bönderna önskade, att förenklingen skulle genomföras, »på det den utblottade allmogen hädanefter ej må blifva efter kronobetjänternas och löningsinnehafvarnes eget godtycke tvungen att antingen räntepersedlarne emot ovanlig och svår markegång utlösa och med penningar betala eller ock afraden in natura till långväga aflägsna orter med svåra körslor framskaffa».[1]

Kungl. Maj:ts resolution den 17 september 1723 på bondeståndets senaste framställning måste för de allra flesta hafva kommit såsom en öfverraskning. Allmogen hänvisades här helt kort till »den förordning om räkenskapernas förkortande, som kommer att utgå». För öfrigt ansåg Kungl. Maj:t, »att reglementet af år 1684 och förordningarne äro så klara, rättvisa och till allmogens konservation så inrättade, att allmogen icke kan hafva någon särskild orsak att besvära sig». För att förklara resolutionens innehåll är det nödvändigt att kasta en blick på riksdagsarbetets fortgång. Redan den 13 maj förelåg kammar- och ekonomideputationens »oförgripliga tanke och mening» angående skatteförenklingen färdig och upplästes fem dagar senare på riddarhuset in pleno, hvarefter betänkandet inom den närmaste tiden cirkulerade bland de öfriga stånden. Den 16 juli föredrogs det för andra gången på riddarhuset i samband med de påminnelser, som borgarståndet funnit för godt att göra, och tio dagar senare upplästes äfven prästeståndets utlåtande i samma fråga. Det visade sig härvid, att de tre högre stånden enats i en önskan att ej blott motsätta sig böndernas yrkande, utan äfven omstörta det dåvarande systemet.

ständigheter aldrig något inflytande på frälseräntornas förhållande till skatteförenklingsfrågan. Då, liksom förut under 1700-talet, betraktades ett naturabesvärs fixerande i viss penningränta såsom en åtgärd, hvilken skulle hafva inneburit en otillåtlig kränkning af frälseränteägarens rättigheter.

[1] Allmogens besvär vid 1723 års riksdag (RA).

Hvad först indelningshafvarne beträffar, hvilka vid riksdagen utan undantag tillhörde krigsbefälet samt ridderskapet och adeln, voro de rädda för att reformen med det snaraste skulle komma att utsträckas äfven till dem. Allmogen hade nu fått tillfälle att på nära håll förvissa sig om skatteförenklingens fördelar, så resonerade man bland krigsbefälet; afundsjukan, om icke annat, skulle ej gifva bönderna å de indelta hemmanen någon ro, förrän de äfven för sig lyckats genomdrifva de förmåner, hvilka deras medbröder å de kronan behållna redan åtnjöto.[1] Det var därför bäst, att redan från början hämma denna sträfvan genom att på alla punkter återgå till naturasystemet.

Dessa åsikter voro ej heller främmande för prästerna, hvilka i skatteförenklingsfrågan äfven ansågo sig hafva vissa intressen att bevaka, ehuru dessa intressen i betydelse ej på något sätt kunde jämföras med krigsbefälets. Prästerskapet aflönades nämligen icke med hemmansräntor, utan dess underhåll utgick, om man bortser från själfva bostället, till största delen i krono- och kyrkotionde. Visserligen hade prästerna under året 1718 på många håll fått nöja sig med penningaflöning, men detta förhållande hade upphört redan i och med enväldets fall.[2] Ehuru sålunda någon omedelbar fara icke kunde sägas föreligga, fruktade dock prästerna, att en förenkling med afseende på hemmansräntorna möjligen i en framtid skulle kunna draga med sig vissa följder äfven för deras löneförmåner.

Borgarne hade väl inga direkta fördelar af ett naturasystem, men ansågo sig vid denna tid bäst tjäna sina egna syften genom att ansluta sig till de högre stånden.

Bönderna slutligen voro numera å sin sida vacklande och sinsemellan oense. Visserligen ansågo de i allmänhet att »det skulle ganska mycket lisa den utfattiga allmogen, om räntepersedlarne till en viss penningränta uti ond och god tid blefvo sammanslagna», men när det gällde att bestämma, huru stor lösen hvart och ett län ansåg sig kunna åstadkomma, varierade meningarne. I Finland och på Gottland ville man

[1] Ett försök härtill hade f. ö. redan blivit gjordt, men den förlust, som härigenom åsamkats indelningshafvarne, hade sedermera måst ersättas genom statsverkets försorg. Se Svenska Riksdagsakter, Ser II, 1, sid. 658.

[2] Jfr Res. på prästeståndets besvär 1719, § 6.

t. o. m. fasthålla vid naturasystemet, men detta torde hafva berott på den oerhörda penningbrist, som tillfälligtvis rådde i dessa landsdelar.[1]

Sedan stånden i några smärre punkter korrigerat deputationens förslag, enades man om en skrifvelse till Kungl. Maj:t, i vilken omständligt redogjordes för frågans utveckling och för det resultat, till hvilket ständerna slutligen kommit rörande skatteförenklingen jämte dithörande spörsmål. Den förändringen i 1718 års metod, som ständerna påyrkade, var hufvudsakligen, att alla hemman, såväl de anordnade som de kronan behållna, skulle i enlighet med äldre förordningar utgöra sin ränta in natura. Själfva grundprincipen i 1718 års jordeboksmetod blef sålunda förkastad.

Motiveringen till detta yrkande var förhållandevis utförlig. Man framhöll bl. a., att 1684 års reglemente med flera påbud uttryckligen stadgade, att allmogen på indelta hemman var skyldig att utgöra sina räntor in natura eller i penningar efter markegång. Indelningshafvarne, som ägde att uppbära dessa räntor, hade med afsikt tilldelats ett ringa understöd efter kronovärdering, emedan man just beräknat, att de skulle förskaffa sig en årlig vinst genom att försälja persedlarne efter högsta markegång. Om räntan i enlighet med allmogens begäran skulle sammanslås till en viss penningsumma att utgå i ond och god tid, hade indelningshafvarne verklig orsak att besvära sig, då de på detta vis oförskyldt gingo miste om differensen mellan årlig och ständig markegång. Att löntagarne ej heller ville låta sig nöja med ett visst pris i stället för persedlar, framgick också med önskvärd tydlighet af deras besvär vid olika tillfällen. Som stöd för sin åsikt framdrogo ständerna Carl XII:s bref till kammarkollegium den 13 december 1717, där han låtit militiehemman utgöra ett undantag från den allmänna regeln, att hemmansräntorna skulle utgå i penningar. För öfrigt betonades, att de akademier, gymnasier, skolor och hospital, åt hvilka hemman anslagits, mestadels hade behof af ränta in natura för

[1] De tre högre ståndens olika meningar framgå delvis af de tryckta adelsprotokollen (2:1, sid. 410 och 454 ff. samt 2:2, sid. 193). Jfr dessutom borgarståndets prot. 1723 (RA), sid. 856, 1008 och 1238. I bondeståndet behandlades frågan den 22 och 31 maj, men det ytterst kortfattade protokollet innehåller föga af intresse. Viktigare är ett odateradt memorial, som finnes inbundet som bilaga till kammar- och ekonomideputationens handlingar. Jfr **Malmström**, Frihetstiden, 2, sid. 103.

eget bruk, och här förelåg således ännu ett skäl att, hvad anordnade hemman beträffar, frångå principen om persedlarnes sammanslående till en viss penningsumma.

Men om nu allt tvifvelsmål försvunnit rörande nödvändigheten att återgå till naturasystemet för anordnade hemman, återstod dock frågan, hvarför de kronan behållna måste följa de andras exempel. Den enda grund härför, som ständerna kunde frambära, var, att de icke ansågo sig utan alltför stor orättvisa kunna skilja mellan indelta och kronan behållna hemman i skatteafseende. Om man alltså icke kunde tillåta, af skäl som nyss angifvits, att de indelta hemmanen betalade sina räntor med penningar, borde icke heller de öfriga få åtnjuta förmånen af skatteförenklingen.

Bland förslagets mera formella ändringar kan antecknas, att kronotionden skulle uteslutas ur jordeboken och utgå in natura, samt att jordeboken ånyo skulle helt och hållet grundas »på den gamla svenska kronovärderingen». Systemet med tvenne hufvudräntor, jordeboks- och hemmantalsräntan, bibehölls dock från 1718 års jordeboksmetod.

Vid 1720 års riksdag hade ståthållaren i Riga, Mikael von Strokirch, framkommit med ett memorial, hvari han kritiserade uppbördsväsendet i Sverige. I synnerhet ansåg han kontrollen öfver kronobetjänterna vara alltför ringa, så att om denna gjordes mer effektiv, skulle kronan komma att göra en vinst på flera tusen daler. Men kammarkollegium och kammarrevisionen, som granskat memorialet, förklarade det sakna allt värde, då förslagsställaren utgått från lifländska skatteförhållanden, som icke hade någon motsvarighet i det egentliga Sverige. Förslaget, som för öfrigt närmast gick ut på att åter införa arrendesystemet, blef också 1723 afvisadt af ständerna.

Den 24 mars 1724 upplästes riksdagens skrifvelse i rådet och afsändes omedelbart till kammarkollegium i och för expedition, och den 10 december s. å. afgingo bref till alla landshöfdingar med underrättelse om att nya jordeböcker skulle upprättas från och med nästföljande år.[1] *1725 års*

[1] Se vidare kam.-koll. notifikation till alla landshöfdingar 11 maj 1724 om terminerna till uppbördens infordrande; kam.-koll. skr. till orterna 5 nov. 1725 angående afskrift af den nya jordeboken; kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 31 jan. 1726 angående förfrågan om de lägenheters uppförande i jordeboken, hvilka ränta mindre än 12 penningar; Kungl. bref till kam.-koll. 19

jordeboksmetod kom härmed att träda i stället för den af 1718, och Carl XII:s skatteförenklingsreform var sålunda lagenligt bragt ur världen.

Hvad beträffar de tiondesättningar, hvilka kommit till stånd genom 1717 års kungliga bref, behandlades dessa i en särskild riksdagsskrifvelse.[1] Häraf framgick, att konungens befallning i denna del på många håll ej hunnit verkställas. 1723 års ständer funno emellertid en »tiondesättning vara så mycket mera nödig, som därigenom kan förekommas den stora oriktighet och olägenhet, som tiondesättning, proftröskning och tiondelängders upprättande med sig föra». Men en sådan tiondesättning finge icke åvägabringas genom kungligt maktbud såsom år 1717, utan kunde endast komma till stånd genom frivilliga öfverenskommelser tiondegifvare och tiondetagare emellan. Det vore därför lämpligast, att landshöfdingen i hvarje län jämte vederbörande betjänte därstädes adjungerade sig med vissa personer af stånden och efter hvarje orts beskaffenhet förenade sig om en viss tiondesättning till nästa riksdag. Landshöfdingen skulle som kronans representant tillse, att Kungl. Maj:t icke därigenom lede något förfång. Likaledes kunde jämkning ske å de orter, hvilkas invånare voro betungade med alltför hög tiondeafgift. Hade någon ort tidigare erhållit kungligt tillstånd att få betala tionden med penningar, ansågo ständerna, att dessa kontrakt för framtiden borde upphäfvas, på det att »en likhet allmogen emellan så därutinnan som uti allt annat må kunna träffas, och den ena icke högre än den andra belastas». Samma jämlikhetsprincip gjorde sig alltså äfven här gällande som förut i skatteförenklingsfrågan. Riksdagens skrifvelse angående tiondesättningarne upplästes i rådet den 5 november 1723, och verkställigheten beslöts samma dag genom bref till kammarkollegium.[2]

Man har sökt göra gällande, att 1718 års jordeboksmetod ej hann verkställas till följd af Carl XII:s död, och att reformen sedermera på grund af det allmänna motståndet endast kom att blifva hvad man brukar kalla en reform på pap-

febr. 1726 med svar härå: de skulle »införas i jordeboken för ett helt öre jämte en annotation in margine för att förekomma irring och oreda».

[1] Svenska Riksdagsakter, Ser. II, 1, sid. 463.

[2] Se vidare kam.-koll. skr. till orterna 23 nov. 1723 26 jan. 1725 och 27 jan. 1726 ang. en viss tiondesättning.

peret. Detta lär dock icke vara riktigt. I Sandbergska samlingen finnes en undersökning af förevarande spörsmål, i hvilken göres gällande, att, bortsedt från Finland, som vid tidpunkten för reformen till större delen var ockuperadt af ryssarne, icke mindre än 20 svenska län jämte lifgedinget tillämpat 1718 års jordeboksmetod.[1] I Östergötlands län kom metoden dessutom af oförklarliga skäl att gälla till år 1747 och i det dåvarande Västerbottens län ända fram till 1757.[2]

* * *

Den svenska jordbeskattningen hade alltså från och med 1725 i stort sedt återvändt till naturasystemet. Allmogens begäran att få utgöra sin skatt i penningar hade lämnats utan afseende. Bondeståndets intresse hade fått gifva vika för ämbetsmannaintresset, hvilket efter 1718 alltmera behärskade de tre högre stånden. Strängt taget borde endast krigsbefälet samt enstaka medlemmar af ridderskapet och adeln varit att räkna såsom motståndare till skatteförenklingen, då ju endast dessa kategorier såsom indelningshafvare kunde vänta någon omedelbar nackdel däraf. Men då det gällde att bilda front mot bondeståndet, utvecklade de tre högre stånden, åtminstone vid frihetstidens första riksdagar, stor enighet och sammanhållning. Bönderna voro ju som bekant också uteslutna ur det sekreta utskottet. Förklaringen till den allmänna afvoga stämningen mot bondeståndet är måhända delvis att finna i dess närmande till konungamakten 1723, hvilket uppväckte de öfriga ståndens ovilja och förbittring.[3] Då det för öfrigt, liksom i skatteförenklingsfrågan, gällde en tvekamp mellan

---

[1] Sandb. Saml. (KA) C, sid. 194 och 202. Se dessutom kam.-koll. skr. till orterna 3 nov. och 21 dec. 1719 samt 15 febr. och 7 juni 1720 ang. räkenskapernas inrättande, hvilka skrifvelser äfvenledes bära vittnesbörd om att 1718 års jordeboksmetod fortfarande tillämpades.

[2] Skatteförenklingskommitténs betänkande 1847, sid. 29 och 32. 1718 års jordeboksmetod var visserligen fortfarande till följd af förbiseende gällande i Östergötlands och Västerbottens län, men räntan utgick åtminstone i det sistnämnda länet hela tiden in natura. Skillnaden låg alltså endast däri, att den år 1718 åsatta jordeboksförhöjningen för de bägge omförmälda länen fanns kvar i stället för kronovärderingen. som 1724 återinförts för öfriga län. Ett sådant förbiseende, som det här är fråga om, synes f. ö. icke hafva varit alldeles så ovanligt vid denna tid. I Sandb. Saml. (KA) C, sid. 355 finnes en anteckning om att 1725 års jordeboksmetod för t. ex. Kungsörs fögderi i Västmanland ej infördes förrän år 1730.

[3] Malmström, a. a., 2, sid. 103.

adel och bönder, hade det förra ståndet genom sin diplomatiska takt och parlamentariska färdighet ett stort företräde framför allmogens fullmäktige, då det gällde att bringa mellanstånden öfver på sin sida. Det var först med Olof Håkansson, som bönderna fingo en verklig ledare, som fullt insåg allmogens intressen, och som ägde tillräcklig statsmannabegåfning för att med någon utsikt till framgång kunna upptaga den ojämna kampen med rikets första stånd.

Då skatteförenklingsfrågan förekom på 1723 års riksdag, hade bönderna, som ofvan nämnts, låtit öfverraska sig. De hade i det längsta trott, att skatteförenklingen skulle förblifva orubbad och hade därför ej gjort något egentligt försök att gendrifva indelningshafvarnes intressen. De visste icke heller riktigt, hvad de ville, och ingen fanns, som i rätt tid kunde förmå dem att samla sig till motvärn. Bondeståndet skulle dock få erfara, att det är lättare att förlora, hvad man äger, än att återvinna, hvad man förlorat.

Vid den följande riksdagen 1726, då missväxt och ond tid gjort bördorna tyngre än vanligt, besvärade sig allmogen på det jämmerligaste öfver sin fattigdom och indelningshafvarnes hårdhet. Dessa hade för räntepersedlarne sökt utpressa en lösen, som med fyra eller fem gånger öfversteg det belopp, hvartill de i staten voro anslagna. Bönderna förnyade därför sin begäran om skatteförenkling, och deras fullmäktige hotade att begifva sig från riksdagen, om deras nödställda belägenhet icke förmådde beveka ständerna att tillmötesgå deras önskningar. Ekonomi- och kommersdeputationen, som fick i uppdrag att inkomma med utredning, vitsordade hungersnöden och den allmänna fattigdomen, men ansåg å andra sidan, att detta icke utgjorde tillräckliga skäl för att frångå naturasystemet. Ty ständerna måste också taga hänsyn till »riksens krigsbefäl och andra betjänte, hvilka i största fattigdom hela kriget igenom vågat lif och blod för ringa lön eller ingen». Det var visserligen sant, att indelningshafvarne syntes njuta fördel genom räntornas utgörande in natura, men de måste i stället förlora åtskilligt, om det ständiga markegångsvärdet infördes på nytt, eftersom de numera vid köp icke fingo mer än hälften mot förut för sina penningar på grund af myntvärdets fall. Slutligen erinrades om, att allmogen sedan urminnes tid var förpliktad enligt lag att erlägga sina utskyl-

der in natura. Deputationen ansåg sig på sådana grunder ej kunna tillstyrka bondeståndets begäran om skatteförenkling, men hänvisade allmogen till att söka träffa privata öfverenskommelser med indelningshafvarne om en viss årlig afgift. För öfrigt borde landshöfdingarne åläggas att sätta drägliga markegångstaxor och att öfvervaka, att allmogen icke plågades med alltför långa körslor från indelningshafvarnes sida.[1]

Detta betänkande kom aldrig att föreläggas stånden till afgörande, men förhållandet mellan bönder och indelningshafvare reglerades i stället genom en kunglig resolution på allmogens besvär.[2] Enligt denna skulle, under förutsättning att missväxt ej förelåg och så framt indelningshafvaren hade behof af spannmålen själf, bonden vara skyldig att i rätt tid efter tillsägelse föra sagda spannmål till indelningshafvarens hemvist och rätta boställe, om det var beläget inom lagsagan eller i motsatt fall ej längre än tre à fyra mil från bondens ägor. Men hade indelningshafvaren å andra sidan icke behof af någon spannmål, skulle bonden hafva rätt att lösa densamma efter markegångspris, så vida detta af landshöfdingen åsatta värde öfversteg fem daler s. m. tunnan. Och vid äfventyr af 50 dalers vite förbjöds indelningshafvaren enligt resolutionen att under namn af förlön eller hvad eljest som helst taga eller betinga sig en högre summa än den i markegångstaxan angifna. Var däremot markegångspriset i detta fall lägre än fem daler s. m., måste bonden föra spannmålen inom lagsagan, dit indelningshafvaren önskade; dock fick forslan icke göras alltför svår och odräglig, och före den 25 februari måste den äfven vara verkställd. Hade bonden bevisligen haft missväxt,[3] behöfde han i hvarje fall icke betala mer än fem daler s. m., oafsedt om markegångspriset fastställdes högre, hvarom hänvisades till 1723 års förordning.[4] De regler som här ofvan gifvits för spannmål, tillätos slutligen få gälla äfven för andra räntepersedlar med undantag af dagsverken, som fortfarande följde 1681 års reglemente.

---

[1] Ekonomi- och kommersdeputationens betänkande 16 mars 1727. Jfr Malmström, a. a., 2, sid. 104.

[2] Res. på allmogens besvär 1727, § 56.

[3] Detta fick han bevisa medels *syn*, hvarom resolutionen innehåller detaljerade föreskrifter.

[4] Kungl. Förordn. 17 okt. 1723, huru vid infallande missväxt afraden af skatte- och kronohemman, som Kungl. Maj:t behållna eller indelta äro, må till ett visst pris (fem daler s. m.) med penningar betalas (årstrycket).

1725 års jordeboksmetod afsåg icke att lösa problemet om landträkenskapernas förkortande, hvilket spörsmål regeringsformen uppdragit åt kammarkollegium och kammarrevisionen att utreda.[1] Metoden, som i det stora hela blott utgjorde en återgång till det gamla systemet från Carl XI:s tid, skulle i själfva verket gälla endast provisoriskt, tills kollegierna hunnit med att utarbeta nya förslag, som kunde afhjälpa alla de missförhållanden, som vidlådde det svenska skatteväsendet. Vid 1731 års riksdag framlades kollegiernas förslag i frågavarande ämne.[2] Hvad först kammarrevisionen beträffar, hade den upptagit det Strokirchska projektet från 1720 års riksdag och föreslog, att kronans räntor borde utarrenderas, hvarigenom arbetet med räkenskaperna enligt kollegiets mening skulle »märkligen blifva kortadt». Med anledning häraf satte riksdagen i gång med en vidlyftig undersökning, hvarunder man konstaterade, att arrendesystemet under Gustaf II Adolf och drottning Kristina varit synnerligen betungande för allmogen till följd af arrendatorernas öfvergrepp. Ständerna ansågo sig därför sakna anledning att rekommendera systemet på nytt.[3]

Kammarkollegii förslag till räkenskapernas förkortning syntes vara af större värde. Kollegiet hade låtit utarbeta nya formulär till lands- och verifikationsboken, specialräkningarne, allmogens kvittensböcker och restantielängder samt i samråd med kammarrevisionen och statskontoret författat ett cirkulärbref till alla landshöfdingar, hvilket innehöll noggranna instruktioner för uppbördsmännen och afsåg att skärpa kontrollen öfver desamma. Äfven detta förslag hade således vissa likheter med det Strokirchska projektet. Sedan Kungl. Maj:t fått tillfälle att gilla såväl formulären som instruktionerna, hade kollegiet låtit trycka desamma och den 20 december 1729 afsändt dem till samtliga landshöfdingar.[4] I sin riksdagsrelation framhöll kammarkollegium såsom sin

[1] Se ofvan sid. 60.
[2] Kammarkollegii och kammarrevisionens riksdagsrelationer 1731.
[3] Riks. stånd. skr. till Kungl. Maj:t 17 juni 1731 (Svenska Riksdagsakter, Ser. II, 3: 1, sid. 406).
[4] Kam.-koll. cirkulärbref till alla herrar landshöfdingar 20 dec. 1729 ang. landträkenskapernas förkortande med hvad därtill hör samt uppbördens riktighet, med bifogade formulär till lands- och verifikationsbok för 1730 (årstrycket).

mening, att räkenskaperna hädanefter icke skulle förorsaka »en fjärdedel så mycket arbete som tillförene.»

Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, till hvilken frågan remitterades, fann visserligen kollegiet vara värdt allt beröm för den osparda möda och flit, det nedlagt på sitt arbete med räkenskapsmetoden, men ansåg å andra sidan, att räkenskaperna genom 1729 års cirkulärbref ingalunda skulle kunna förkortas utan snarare göras vidlyftigare på grund af de många extrakten, som där föreskrefvos. Åtskilliga landsbetjänte hade också vid riksdagen beklagat sig öfver den nya räkenskapsmetoden just på grund af dess stora vidlyftighet. Deputationen måste därför förkasta 1729 års cirkulärbref, men framkom i stället med ett eget förslag, som såg ut att blifva en lösning af frågan. Alla jordeboks- och mantalsräntor, som utgingo från kronan behållna hemman samt voro underkastade förvandling, borde nämligen sammanslås till en viss penningränta med undantag för den s. k. hufvudräntan, som fortfarande måste utgå in natura på det gamla sättet. Hufvudräntan, som utgjordes af de persedlar, som kronan oundgängligen behöfde, var olika för olika orter. På vissa håll bestod den nämligen af exempelvis spannmål, järn, ved eller kol, å andra af smör, fläsk och hö. I de allra flesta fall torde spannmål hafva ingått som beståndsdel. Men alla öfriga s. k. småpersedlar, som icke nödvändigt behöfde utgå in natura, skulle sammanslås och uträknas i penningar efter en ständig markegång, antingen så att man tog medeltalet för 33 år. 1690—1712 och 1719—1730, eller också för tre ymniga, tre medelmåttiga och tre magra år. Reformen borde så mycket lättare kunna gå för sig, framhölls det till slut, som det länge i praxis varit vanligt, att dessa persedlar utgingo efter en markegång, som under tidernas lopp på vissa håll blifvit nära nog ständig, och detta utan att någon å kronans vägnar gjort den minsta anmärkning häremot.

Öfver detta förslag, som utarbetats af deputationens fjärde utskott, uppstod vid föredragningen inför deputationens plenum en liflig diskussion. Förslagets motståndare, till hvilka också kammarkollegium anslutit sig,[1] framhöllo, att det häri-

[1] Kammarkollegium, från hvilket man inhämtat utlåtande öfver fjärde utskottets förslag, ogillade detsamma i ett memorial af den 31 mars 1731.

genom skulle blifva en betänklig olikhet i räntornas utgörande mellan kronan behållna hemman å den ena sidan och de indelta hemmanen å den andra. Förslaget innebar också på denna punkt en inkonsekvens, ty på 1723 års riksdag hade ständerna varit eniga om att alla hemman borde i föreliggande afseende vara likställda. Men förslagets anhängare åberopade sig i stället på 1718 års jordeboksmetod, som också hade skilt mellan indelta och kronan behållna hemman, och förklarade, att detta kunde väl gå för sig likaväl nu som på den tiden.

Förslaget är närmast att betrakta som ett försök från bondeståndets sida att återtaga en del af de förmåner, som på 1723 års riksdag gått förlorade genom skatteförenklingens afveckling. Det gällde nu att gå försiktigt till väga, så att man icke retade mot sig indelningshafvarnes mäktiga parti, som vid närmast föregående riksdagar visat sig vara bondeståndet vida öfverlägset. Endast så småningom ville man därför söka återtaga det förlorade. Att detta var afsikten, framgår tydligt af deputationens protokoll. Då motståndarne vid ett tillfälle blefvo alltför enträgna, inföll en af bondeståndets fullmäktige hotfullt om än föga diplomatiskt: Utskottets förslag angår allenast kronan behållna hemman, men torde till äfventyrs indelningshafvarne framdeles finna sig nöjda att också årligen taga något visst i penningar». En bland bondeståndets fullmäktige, som i deputationen med kraft talade för förslaget och som ock sannolikt var en af initiativtagarne, var blekingebonden Olof Håkansson, hvars namn nu för första gången nämnes i samband med denna skatteförenklingsfråga, hvars förnämsta förkämpe han skulle blifva under en lång följd af år. Oaktadt motståndet i deputationen från början var relativt starkt — borgarne ville först, att förslaget skulle verkställas på prof till nästa riksdag — lyckades Olof Håkansson och hans anhängare drifva sin vilja igenom, och ett memorial uppsattes för att underställas ståndens pröfning. Öfverallt gick förslaget igenom utan minsta svårighet.[1] Indelningshafvarne ansågo tydligen, att saken icke direkt rörde dem och hoppades måhända, att bönderna skulle låta sig

[1] Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens memorial 17 maj 1731. Ad. prot. 1731, del 6, sid. 430 och prästeståndets prot. 15 juni 1731 (RA).

nöja med den vunna fördelen. Redan den 17 juni 1731 var riksens ständers skrifvelse till Kungl. Maj:t angående en metod till landträkenskapernas förkortning uppsatt och färdig.[1] Den upplästes i rådet den 22 september och verkställdes omedelbart genom bref till kammarkollegium.[2]

Kammarkollegiets uppdrag blef nu att tekniskt möjliggöra reformens genomförande. Den 26 februari 1732 infordrade kollegiet från landshöfdingarne sådana »besked, som till ständiga markegångstaxors reglerande för hvarje landsort vore af nöden». Från några orter inkommo förslag tämligen snart, men i de allra flesta fall läto svaren vänta på sig. Kollegiet klagade också i bref till Kungl. Maj:t den 14 mars 1734, att detta dröjsmål i betänklig grad hindrade dess arbete. Tillsammans med kammarrevisionen hade dock kollegiet sökt att sammanställa de få projekt, som redan inkommit från landskontoren. Sedan medelmarkegångspriset för åren 1690—1712 och 1719—1730 blifvit uträknadt i hvarje län för sig enligt förslaget i riksdagens skrifvelse, hade kollegierna funnit, att priset på samma räntepersedlar för olika län varierade högst betydligt och detta t. o. m. i de län, som voro närmast gränsande till hvarandra. Kollegierna begärde därför att få veta, huruvida en jämkning mellan de olika länen borde föranstaltas, ty för en sådan åtgärd saknades nödig instruktion. Detta förslag beviljades af Kungl. Maj:t genom bref den 29 januari 1735, sedan ständerna fått tillfälle att yttra sig i frågan.[3] På riksdagen 1734 bereddes också tillfälle för kollegierna att sammanträda med de landshöfdingar, som kommit till hufvudstaden för att närvara vid ständermötet, och med dem närmare diskutera förutsättningarne för skatteförenklingens verkställande. Saken ordnades slutligen så, att vissa landshöfdingar, hvilkas län gränsade till hvarandra, skulle vid hemkomsten hålla särskilda sammanträden, där markegångstaxorna skulle jämföras och preliminärt jämkas, så att de i någon mån kommo att öfverensstämma.[4] Kollegierna skulle sedan genomse och

[1] Riks. ständ. skr. är tryckt i Svenska Riksdagsakter. Ser. II, 3. sid. 406.

[2] Kungl. bref till kam.-koll. och kam.-rev. 22 sept. 1731 är tryckt (Modée, 2, sid. 918).

[3] Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 13 dec. 1734; uppläst i rådet 29 jan. 1735 (civilärenden).

[4] Sammanträden höllos mellan landshöfdingarne i 1:o) Upsala, Södermanlands och Stockholms län; 2:o) Västmanlands och Örebro län; 3:o)

kontrollera de insända projekten till ständig markegång. Landshöfdingarne fingo också rätt att afgöra, hvilka persedlar skulle räknas till hufvudränta i respektive län. Under våren 1735 fördes en liflig skriftväxling mellan kammarkollegium och de olika landskontoren, och slutligen den 6 juni s. å. kunde kollegiet insända de första definitiva projekten till Kungl. Maj:t »för åtskilliga län».[1] Skrifvelsen föredrogs i rådet den 19 juni, och samma dag afgick svar med fastställelse af samtliga markegångstaxor, som dittills inkommit.[2]

Vid 1734 års riksdag hade en annan fråga uppkommit, som stod i nära samband med den ofvan omtalade reformen. Trogen sin vana hade nämligen allmogen i sina besvär ånyo begärt att alla räntepersedlar skulle sammanslås till en viss penningränta i ond och god tid och i samband härmed ansökt om en viss metod vid de årliga markegångstaxornas upprättande, tydligen i medvetande om, att dess första begäran icke skulle leda till någon påföljd.[3] Detta blef ej heller fallet. Men Kungl. Maj:t ställde sig dock icke alldeles afvisande i sitt svar på böndernas anhållan. Hufvudräntan kunde visserligen icke komma under någon ständig markegång, ty de persedlar, som ingingo häri, voro nödvändiga för såväl kronan som indelningshafvaren. Men hvad de smärre persedllarne på indelta hemman angår, ville Kungl. Maj:t »likväl framdeles tillse, på hvad sätt sådant kunde låta sig göra.» Dock berodde detta närmast på indelningshafvarnes medgifvande, »hvilkas rättighet detta rör».

Allmogens andra begäran om en metod vid de årliga markegångstaxornas upprättande hade redan förut blifvit afgjord genom en kunglig resolution på ridderskapets och adelns besvär vid nästföregående riksdag.[4] Kungl. Maj:t upprepade därför innehållet i sagda resolution, men flera viktiga tillägg gjordes. Två personer af hvart stånd, bestämdes det nu, skulle hvarje år inkallas till landshöfdingen i länet, hvarvid ena hälften borde vara räntetagare och andra

Östergötlands och Kalmar län; 4:o) Skaraborgs och Älfsborgs län: 5:o) Åbo och Nylands län: 6:o) Öster- och Västerbottens samt Gäfleborgs län.

[1] Kam.-koll. och kam.-rev. skr. till Kungl. Maj:t 6 juni 1735.

[2] Kungl. bref till kam.-koll. och kam.-rev. 19 juni 1735. Jfr kam.-koll. och kam.-rev. skr. till orterna 10 nov. 1735 med notifikation af det kungl. brefvet.

[3] Allmogens besvär 1734. §§ 3 och 21 (RA).

[4] Res. på ridd. och adelns besvär 1731, § 8.

hälften räntegifvare, för att medverka vid markegångstaxornas fastställande. Men dessutom skulle det stå allmogen fritt att förutom sina två deputerade insända en fullmäktig från hvarje härad. Dessa sistnämnde kunde dock endast höras, men ägde ej något votum i motsats till de egentliga deputerade. Stannade »två stånd mot två», borde ett medium tagas af markegången. Hittills hade markegångsprisets bestämmande endast och allenast berott af landshöfdingens beslut, ty enligt 1731 års resolution behöfde han endast höra, men ej följa den mening, ståndens fullmäktige företrädde. Från och med 1735 var han blott ordförande bland markegångsdeputerade, och hans röst betydde därvid skäligen ringa.[1]

Hvad de ständiga markegångstaxorna åter angår, fortsatte arbetet därmed under de närmast följande åren.[2] Landshöfdingarne i Österbottens, Nyslotts och Kymmenegårds län anhöllo hos kammarkollegium att få förblifva vid det gamla naturasystemet, ty i deras län voro småpersedlarne numera »sällan öfver, men väl under kronovärdet,» hvarför en uträknad ständig markegång säkerligen skulle innebära en förhöjning af räntan. Detta beviljades också af Kungl. Maj:t.[3] Någon markegångstaxa enligt 1731 års förordning blef heller icke upprättad för Skåne, Blekinge och Bohuslän, liksom ej heller för Stora Kopparbergs och Västerbottens län. Den 27 januari 1738 hade kammarkollegiet fått färdiga de sista tre markegångsprojekten, nämligen de för Väster-Norrlands, Åbo och Björneborgs samt Nylands och Tavastehus' län, hvilka projekt blefvo af Kungl. Maj:t fastställda den 28 mars s. å.[4]

---

[1] Angående de årliga markegångstaxorna, se vidare Res. på allmogens besvär 1756, § 4.

[2] Arbetet med skatteförenklingen hade småningom äfven riktat den bildade allmänhetens uppmärksamhet på den vidlyftighet, som vidlådde kamarverket. Den bekante författaren L. Salvius, som år 1738 anonymt utgaf tidskriften »Tankar öfver den svenska ekonomien igenom samtal yttrade,» gaf här i det 33 samtalet mellan fru Svea, herr Mentor, fru Ekonomia, Bertil och Frans en dråplig satir öfver alla de många räntepersedlarne, som ingingo i den svenska jordbeskattningen. Ang. denna Salvii tidskrift se K. Petander, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige 1718—1765 (Sthlm 1912), sid. 109 ff.

[3] Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 9 sept. 1738 samt Kungl. bref till kam.-koll. 19 sept. s. å.

[4] För att visa, hur saken ställde sig i praktiken, aftryckes här »*förslag till markegångstaxa enligt 1731 års förordning.*» Hufvudräntan utgår i råg, korn och hafre, medan småpersedlarne äro förvandlade i penningar efter 33 års medium.

Råg, Korn, Hafre } »Dessa spannmålssorter anses för *hufvudränta* och förvandlas efter hvarje års markegång, då de till Kungl. Maj:t och Kronan icke äro in natura nödvändiga.»

Härmed var 1731 års skatteförenklingsreform i det stora hela slutgiltigt genomförd.[1]

Det skulle dock ej dröja länge, förrän ett nytt initiativ i frågan togs, äfven denna gång utgånget från ständerna. Från 1740—41 års riksdag finnes en kortfattad anteckning härom i räkenskapsutskottets protokoll den 4 maj 1741: »Därpå kom att talas om räkenskapsmetodens förkortande, hvarom Kungl. Maj:t i bref af den 22 september 1731 befallt dess kammarkollegium och kammarrevision att föranstalta, och fann utskottet nödigt att begära af kammarkollegium få veta, hvad därvid vore åtgjordt och i fall det ej vore skedt, hvad hinder då därtill må hafva varit.» Kammarkollegii svar[2] redogjorde detaljeradt för arbetet med räkenskapernas förkortande från år 1731. Först 1738 hade approbation erhållits på de sista markegångstaxorna, och sedan dess hade ingen tid varit öfrig att tänka på räkenskapsmetoden, hvilket arbete fordrade både tid och ledighet från andra sysslor. Kammarskrifvaren O. Arenander hade först varit sysselsatt därmed, men då han befordrades till kamrerare i Gäfleborgs län hade arbetsbördan öfvertagits af kammarförvandten J. Haffenberg. Denne senare hade emellertid anfört, hur omöjligt det för närvarande vore att syssla därmed, då han samtidigt måste upprätthålla flera vakanta platser inom kollegiet. Kammarkollegium slutade sin skrifvelse med en förhoppning, att räkenskapsutskottet måtte öfverse med dröjsmålet, som dock hade fullgiltiga skäl, och förklarade sig i öfrigt villigt att »ytterligare föranstalta om det, som till fullgörande af Kungl. Maj:ts befallning ännu kunde återstå». Detta kammarkollegii svar föranledde en skrifvelse från riksens ständer till Kungl. Maj:t, hvari framhölls, att trots

	daler	öre	penningar		daler	öre	penningar
Ett lispund smör	1	21	8	Ett får	—	24	—
» kött	—	25	—	» höns	—	3	—
» » talg	2	6	—	En gås	—	16	—
» » torrfisk	—	30	—	» oxe	12	—	—
Ett lispund humle	1	21	8	20 st. ägg	—	4	—
En tunna strömming	6	—	—	Ett lass ved	—	4	—
» parm hö	2	—	—	En kärfve halm	—	1	—

[1] Östergötlands län synes dock hafva erhållit sin ständiga markegångstaxa enligt 1731 års förordning först i december 1745. (Jfr Skatteförenklingskommittens betänkande 1847, sid. 29).

[2] Kam.-koll. memorial och svar till räkenskapsutskottet 1 juni 1741.

1731 års skatteförenklingsreform måste kammarverket än ytterligare förbättras, hvarvid man borde gå ända till grunden och först undersöka själfva skattläggningen.[1] Egentligen skulle det ålegat kammarkollegium, kammarrevisionen och statskontoret att hafva inseende häröfver, men som dessa kollegier för närvarande voro öfverhopade med arbete, hade riksens ständer ej funnit annat medel än att låta tillsätta en särskild kommission, som bestode af ett riksråd och åtta ledamöter, hvilka »detta angelägna ärende noga och moget öfverlade och af grunden utredde.» Ständerna medsände i samband härmed en ingående redogörelse för den blifvande kommissionens arbetsmetod samt normer för dess lönestat. En kungörelse borde också utfärdas om en viss belöning för den, som inkom med det bästa förslaget rörande kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande. Dessutom vore det bäst, att man sökte någon kunskap om hur kammar- och uppbördsverket i främmande länder handhades, så att man kunde draga någon nytta och fördel af andras erfarenheter på det kamerala området. Ständerna hade låtit sig berättas, att i Hannover skulle »vara gjord en ganska god, redig och bekvämlig författning, så att ock främmande herrskaper, särdeles konungen af Preussen, haft sina utskickade att lära det där brukliga sättet, som de sedan i sina underliggande länder på ett och annat sätt kunnat betjäna sig af». En af kammarkollegii auskultanter borde därför skickas dit. Ständerna ansågo sig härtill böra rekommendera baron Axel Gottlieb Reuterholm, hos hvilken de »funnit både håg och skicklighet till en sådan resa».

Riksdagens skrifvelse inkom till Kungl. Maj:t först den 25 september, föredrogs den 20 oktober, och den 2 december justerades instruktionen för *kammarkommissionen*. Samma dag utgick också en kunglig kungörelse af trycket, som utlofvade ett premium af 2.000 daler s. m. till den, som gaf det bästa förslaget till kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande. Kammarkommissionen, som för första

[1] Innehållet i Riks. ständ. skr. är ursprungligen tillkommet i räkenskapsutskottet och sedan uppläst och behandladt i kammar-, ekonomi- och kommers- samt protokollsdeputationens utskott den 23—27 juli. Under namn af kammar-, ekonomi- samt protokollsdeputationens betänkande ang. kammarverkets förbättring passerade skrifvelsen under augusti månad ständen (jfr Ridd. och adelns prot. 11 aug. 1741, del 12, sid. 571—72), där den utan motstånd bifölls, hvarefter ständernas skrifvelse den 22 aug. 1741 var färdig att afgå till Kungl. Maj:t.

gången sammanträdde i slutet af år 1741, fick till ordförande riksrådet baron Olof Cederström, som desslikes fick i uppdrag att uppsätta förslag till åtta ledamöter. Dessa blefvo kammarrådet grefve Carl Fredrik Piper, lagmannen Olof Malmer (slutligen adlad Malmerfelt), sekreteraren vid inrikes civilexpeditionen Otto Fredrik Engelke, assessoren i kammarrevisionen Gustaf Ruuth, kamreraren vid andra afräkningskontoret Henrik Schylman, inspektören vid landtmäterikontoret Jakob Faggot, kommissarien i kammarrevisionen Paul Stockenström (sedermera adlad) samt den ofvannämnda kammarförvandten vid tredje provinskontoret Jonas Haffenberg. Såsom tjänstemän i kommissionen voro bl. a. anställda sekreteraren Samuel Sernander samt kamreraren Jonas Törneman, hvilken sistnämnde är bekant för sitt tryckta förslag till räntepersedlarnes sammanslående, hvarom mera nedan.[1]

Vid 1742 års riksdag framlade kammarkommissionen en redogörelse för sin dittillsvarande verksamhet jämte ett förslag till skatteförenkling. Kommissionens arbete skulle enligt instruktionen gå ut på lösandet af olika frågor, nämligen dels en undersökning af skattläggningsverket och dels en utredning af räkenskaps- och uppbördsverket. Hvad den förstnämnda frågan beträffar, hade kommissionen vid en jämförelse mellan de olika skattläggningsmetoderna i likhet med ständerna fått den uppfattningen, att man här hade roten och upphofvet till nästan all oredan inom räkenskaps- och uppbördsverket.[2] Taxeringssumman eller »grundräntan» (sic!), som var uppdelad på jordeboks- och mantalsräntan, beräknades nämligen efter hvarje orts s. k. undervisning. Vid skattläggningarne infördes dock icke förvandlingen i jordeboken utan blott de titlar, som uträknade i kronovärde, utgått af ålder. Det var därför synnerligen svårt att af jordeböckerna få veta, hur mycket ett hemman hade att betala i skatt, åtminstone för den, som icke hade ortens undervisning till hands. Såväl räntetagare som räntegifvare voro därför ofta i okunnighet om räntornas storlek och måste med kostnad och tidsspillan höra sig för på landskontoret eller hos häradsskrifvaren om rätta för-

[1] Kammarkommissionens arkiv finnes i kammarkollegii andra arkivkontor. Bref till Kungl. Maj:t 13 nov. 1741—9 juni 1746 förvaras i RA.

[2] Jfr kammarkommissionens cirkulärbref till alla landshöfdingar ang. skattläggningsverket här i riket. Tryckt i Sthlm 30 mars 1742.

vandlingen efter undervisningen. Kammarkommissionen fann det i stället vara bättre att icke införa andra titlar i jordeboken än penningar och sådana hufvudpersedlar, som verkligen utgjordes, så att de gamla undervisningarne alldeles kunde slopas. Dock kunde en sådan rättelse icke endast gälla kronan behållna hemman, utan måste enligt kommissionens bestämda öfvertygelse också utsträckas till de indelta. »Sker detta icke», försäkrade man, »får kronan aldrig någon jämlik och redig jordebok.» Det första, som alltså borde göras, vore att genomföra 1731 års skatteförenkling äfven på de indelta hemmanen.

För att i någon mån kunna förstå den skenbara välvilja, hvarmed kammarkommissionens förslag upptogs af 1742 års ständer, är det nödvändigt att taga hänsyn till den politiska ställningen under den pågående riksdagen. Den allmänna opinionen rörande skatteförenklingsfrågan hade nämligen starkt påverkats af det olycksbringande kriget med Ryssland, som äfven i detta afseende medfört vissa konsekvenser. För att kunna föda armén under dess operationer i Finland hade man äfven måst tillgripa den åtgärden att förbjuda allmogen att lösa räntepersedlarne med penningar efter markegång.[1] Oredan i räkenskapsväsendet framträdde då ohöljdt. En mängd hemman voro nämligen sedan gammalt taxerade för vissa räntor, som till följd af förändrade förhållanden icke längre kunde utgå in natura, och hvilka därför, så långt man kunde minnas tillbaka, hade blifvit lösta enligt markegång. Missväxt orsakade på andra håll, att boskapen måste nedslaktas, hvarför allmogen därstädes hade svårt att prestera de naturapersedlar, som hade samband med nämnda boskap. I båda dessa olika fall hade bönderna måst resa omkring och för dyrt pris på andra orter tillhandlat sig felande persedlar för att i rätt tid kunna inleverera sin ränta. Men icke desto mindre hade deras möda och kostnad härvidlag i de flesta fall varit förgäfves. Ty hvad de sålunda anskaffat och ofta forslat långväga ifrån hade mångenstädes icke blifvit emottaget, emedan kvaliteten ansetts undermålig. Böndernas ovilja, som sålunda på grund af de gjorda erfarenheterna väckts mot det obekväma uppbördsväsendet, tog sig vid riksdagen bland annat uttryck i

[1] Se t. ex. Kungl. bref till utredningskommissionen 4 och 10 aug. 1741.

n besvärsskrivelse till Kungl. Maj:t, hvari de efter en utförlig motivering ånyo på det bevekligaste anhöllo om, att »alla ränepersedlar måtte sammanslås för att efter ett visst faststälIdt pris i ond och god tid med penningar betalas».[1]

Men bönderna nöjde sig icke denna gång enbart med besvär. Redan vid riksdagens början hade de lyckats tilltvinga sig säte och stämma i sekreta utskottet, till hvilket tillträde ända hittills varit dem förmenadt, ehuru de vid flera föregående riksdagar gjort upprepad anhållan att få deltaga i dess förhandlingar.[2] Men allmogens sinnesstämning var numera efter det svåra nederlaget i Finland så pass uppjagad, att de öfriga stånden ej längre vågade neka, ty i så fall kunde böndernas fullmäktige vid riksdagen lätt hafva verkställt sin hotelse att, om deras begäran ej villfores, »gå bort och komma mangstarka igen».[3]

Under riksdagens lopp snarare till- än aftog den allmänna oron och jäsningen i sinnena. I september 1742 ankommo nämligen till hufvudstaden i synnerligt bedröfligt tillstånd spillrorna af den för ett år sedan utsända krigsmakten. Regeringen måste tänka på att genom rekrytering fylla de luckor, som brist och vanvård mer än fiendens svärd gjort i krigshärens led, men detta visade sig omöjligt till följd af den förbittring mot kriget, som rådde hos allmogen. »Bönderna kunna ej för armod sätta upp en enda man, ej heller skola de det kunna, förrän de få veta, hvem som är orsaken till det nesliga förlorandet», yttrade Olof Håkansson i sekreta utskottet. Och landshöfdingar och officerare uppehöllo sig vid riksdagen istället för att, såsom deras plikt varit, i landsorterna påskynda och öfvervaka rekrytering och utrustning.[4] Ungefär samtidigt blef tronföljarfrågan brännande. Bönder och borgare upptäckte plötsligen, att i denna fråga hade de gemensamma intressen. Och för att tvinga adel och präster att biträda deras val beslöts, att ingen bland de lägre stånden skulle infinna sig i något utskott och dessa således försättas i overksamhet, tills tronföljarvalet beslutats af riksdagen. Till följd af detta egen-

[1] Bondeståndets allm. besvär 1742, § 3 (RA).

[2] Vid 1741 års riksdag hade bönderna visserligen fått inträda vid behandlingen af vissa frågor, men först 1743 blef ståndet inom utskottet lika berättigadt med öfriga ofrälse.

[3] Malmström, a. a., 3, sid. 114.

[4] Malmström, a. a., 3, sid. 119.

mäktiga tilltag från borgares och bönders sida lyckades de snart få valet afgjordt efter sin önskan, men härigenom blei händelsen viktig äfven i ett annat afseende. Den hade nämligen förenat de två lägre stånden och lärt dem, att de genom att hålla tillsammans kunde afgöra de viktigaste ärenden efter sin vilja. Det rådde därför under hela riksdagen en förut okänd endräkt mellan borgare och bönder. Genom täta budskickningar sökte de upprätthålla samstämmigheten, och gemensamma deputationer framburo till de öfriga stånden deras beslut, som de med lock och pock sökte genomdrifva. Och rädslan för uppror och det djupare kända ansvaret för rikets väl och säkerhet förmådde gång efter annan adel och präster om än motvilligt att gifva efter för de lägre ståndens klassegoistiska intressen.[1]

Sådan var alltså situationen på den riksdag, vid hvilken kammarkommissionen framlade sitt förslag till skatteförenkling. Då detsamma blifvit uppläst i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, biföll`s det omedelbart till alla delar, och ett utskott bestående af fyra personer fick i uppdrag att utarbeta ett betänkande häröfver.[2] Orsaken till att förslaget så hastigt gick igenom i deputationen utan någon egentlig diskussion var sannolikt flerfaldig. Dels var harmen mot officerare och landshöfdingar särdeles stor under denna riksdag till följd af deras pliktförgätna uppträdande, dels befann man sig nu i riksdagens sista skede, och de militära indelningshafvarne hade i allmänhet lämnat hufvudstaden för att inställa sig vid sina regementen. Att bondeståndet under sådana omständigheter hade jämförelsevis lätt att vinna majoritet inom deputationen, var mindre underligt.

Trots allt är det dock ovisst, om bönderna sedermera skulle hafva lyckats genomdrifva sina fordringar i alla stånden såvida de icke fått på sin sida en af prästeståndets ledamöter prosten Carl Fredrik Ljungberg, hvilken tillika var medlem af deputationen. Antagligen i samförstånd med Olo Håkansson utarbetade Ljungberg, som var en af de fyra, som fått detta uppdrag, så godt som ensam hela betänkandet, hvars hufvudsakliga innehåll var, att alla naturapersedlar utan

[1] Att denna fruktan från de högre ståndens sida ej heller var obefogad visade dalupproret. Jfr Malmström, a. a., 3, sid. 125—130.

[2] Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens prot., sid. 107 och 23

[3] Se härom kammar- och ekonomiutskottets prot., sid. 506.

åtskillnad skulle sammanslås till en ständig penningränta, med undantag endast för vissa kol- och järnräntor i Bergslagen samt nödiga dagsverken till indelningshafvarne och kronans egendomar. Betänkandet gick således betydligt längre än kammarkommissionens förslag, ehuru det var detta, som ursprungligen låg till grund och till alla delar bildade utgångspunkten för det förra. Penningräntan skulle således beräknas på samma sätt som 1731 års ständiga markegångstaxor nämligen genom att taga ett medeltal för samma period af 33 år. Ehuru räntepersedlarne således skulle utgå ur de årliga räkenskaperna, ansågs däremot kronovärdet fortfarande böra få plats i jordeboken, »så framt icke hela kammarverket skall sättas i största confusion». Därför borde i jordeboken vid hvarje hemman utsättas tvenne belopp, det ena utvisande det ständiga markegångspriset och det andra kronovärdet. Dessa bägge belopp borde också införas i de markegångstaxor, som enligt ofvan anförda principer skulle utarbetas för hvarje län, »på det hvar och en i landet må kunna se, om förhöjningen öfver dess skattläggning är rätt tagen och uträknad». Orternas undervisningar skulle alldeles afskaffas såsom numera icke behöfliga.

Samtidigt som Ljungbergs betänkande föredrogs och behandlades i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, upplästes också där den berättelse, som auskultanten Reuterholm den 9 december 1742 insändt till kammarkommissionen från Hannover. Deputationen fann, att berättelsen innehöll »åtskilliga kuriositeter», men, emedan kammarverket i Tyskland mest grundade sig på förpaktning, som här hemma enligt ständernas mening vid 1731 års riksdag förklarats vara skadlig för allmogen, kunde de af Reuterholm samlade uppgifterna icke vara till någon direkt nytta. Han borde därför återkallas från sin utländska resa. och då numera frågan om kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande syntes vara slutgiltigt löst, kunde också den vid föregående riksdag tillsatta kammarkommissionen upphöra med sin verksamhet, ty »bättre uppbördssätt än det nu föreslagna,» försäkrade deputationen, »kunde icke finnas till».

Den 13 augusti 1743 var kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande färdigt att föreläggas stånden, och därvid gick man till väga med en viss försiktighet. Enligt

praxis brukade ett dylikt betänkande vanligen först af alla passera ridderskapet och adeln såsom varande rikets första stånd och sedan de andra i tur och ordning, såvida icke afskrifter samtidigt inlämnades hos alla fyra stånden, hvilket också förekom. Denna gång lät man allmogens fullmäktige först företaga frågan till behandling, sedan borgarståndet, därefter prästeståndet och sist ridderskapet och adeln. Ordningen blef heller icke utan betydelse för ärendets afgörande.

Då deputationens betänkande den 19 augusti föredrogs i bondeståndet,[1] möttes förslaget af en oförmodad opposition. Jan Ericsson från Jönköpings län förklarade nämligen för sin del, att han ej kunde samtycka till projektet, ty han hade fått uttrycklig befallning af sina hemmavarande medbröder att icke gå med på räntepersedlarnes sammanslående. Både räntegifvare och räntetagare i hans län voro nöjda med det förutvarande uppbördssättet. Liksom för att förtaga verkan af hans yttrande tog talmannen Olof Håkansson genast till orda och framhöll de stora fördelar för allmogen, som reformen förde med sig. Anslöto sig icke bönderna denna gång till deputationens betänkande, fruktade talmannen, att någon förändring af beskattningssystemet »aldrig mer lär kunna ske eller erhållas.» Ty när indelningshafvarne blifva underrättade om saken, »lära de på allt upptänkligt och möjligt sätt söka hindra detta projekt såsom alldeles stridande emot deras intresse och bästa». Talmannen kunde icke heller underlåta att nämna, hurusom Skåne, Halland (sic!), Blekinge och Bohuslän inrättat en ständig markegång och nogsamt funnit nytta och fördel däraf.[2] Och i stället för att de andra länens allmoge ständigt måste »kvida öfver långa körslor och foror med dess afradsspannmål och andra persedlar, veta dessa provinser icke, hvad detta betyder, då de endast betala i penningar». I anledning af Olof Håkanssons anförande uppstod en långvarig diskussion,[3] och först den följande dagen antogs deputationens betänkande. Jan Ericsson motsatte sig fortfarande reformen för Jönköpings läns vidkommande, och de uppländska riksdagsmännen begärde att innan beslutet fattades få rådgöra med sina kommittenter,[4] men i öfrigt var bifallet enhälligt.

[1] Bondeståndets prot. (RA) 19 och 20 aug. 1743.
[2] Misstaget med Halland finnes också i deputationens betänkande.
[3] Protokollet anger endast: »I anledning häraf taltes mycket af ståndet».
[4] Det var just vid 1743 års riksdag, som den s. k. *principalatsfrågan* blef aktuell. Se härom Malmström a. a., 3, 219—224.

Med hänsyn till hvad ofvan är taladt om bonde- och borgarståndets endräkt vid denna riksdag, hade man anledning att förmoda, att det sistnämnda ståndet ej skulle göra några svårigheter vid skatteförenklingsfrågans behandling. Af protokollet finner man också, att borgarståndet biföll betänkandet utan diskussion.[1]

Något svårare var det att få prästerna att bestämma sig. Under de dagar, betänkandet förelåg i prästeståndet, utvecklade Olof Håkansson en feberaktig verksamhet. Gång efter annan skickades deputationer från bondeståndet, som hade i uppdrag att rekommendera kammar-ekonomi- och kommersdeputationens förslag till skatteförenkling och söka påverka prästerna att så fort som möjligt afgöra frågan efter böndernas önskan. Vid ett tillfälle medförde bondeståndets utskickade Carl XII:s bref den 16 juli 1712,[2] som upplästes för prästeståndet, hvarefter deputationen aftågade. Prosten Ljungberg kom allmogen till hjälp och redogjorde i sitt stånd för det arbete, som blifvit nedlagdt på reformen, hvarefter han framhöll dess fördelar för kammarverket och riket i dess helhet. Detta sistnämnda inlägg torde mest af allt hafva inverkat på prästeståndet, ty redan samma dag, den 1 september, antogs förslaget oförändradt.[3]

I och med detta var betänkandet faktiskt bifallet af ständerna, ty i föreliggande fall utgjorde tre stånds samstämmiga mening riksdagens beslut. Detta förklarar, att ridderskapets och adelns protokoll för den 5 september, då frågan var före, endast innehåller följande kortfattade meddelande: »Som detta betänkande redan var bifallet af de andra trenne stånden, så kunde ridderskapet och adeln ej annat än jämväl lämna sitt bifall härtill.»[4]

Riksdagens skrifvelse, som den 12 september afgick till Kungl. Maj:t, innehöll på initiativ af bondeståndet en begäran, att prosten Ljungberg skulle tillerkännas de 2,000 daler, som utlofvats i premium för det bästa förslaget till kammarverkets förbättring.[5] Samtidigt hade emellertid kamrera-

[1] Borgarståndets prot. (RA) 25 aug. 1743.
[2] Se ofvan sid. 57.
[3] Prästeståndets prot. (RA) 22 aug.—8 sept. 1743.
[4] Ad. prot. 1742—43, del 14, sid. 606.
[5] Ständerna föreslogo dock, att endast 1,000 daler skulle genast utbetalas till Ljungberg, men »den andra hälften ej förr än det projekterade

ren Jonas Törneman inlämnat en ansökan om samma belöning för sitt arbete om räntepersedlarnes sammanslående, som utkommit af trycket 1743. Rådet beslöt, att prosten Ljungberg genast skulle utbekomma 1,000 daler, men att återstoden skulle innehållas, tills kammarkollegium fått tillfälle att undersöka värdet af Törnemans tabeller.[1]

Riksdagens ofvan omnämnda skrifvelse behandlades i rådet den 19 oktober 1743, den 24 och 31 januari samt den 22 mars 1744, vid hvilka tillfällen bref afgingo än till kammarkollegium och statskontoret och än till kammarkommissionen med befallning om verkställighet af olika hithörande frågor. Kammarkollegium satte också genast i gång arbetet med den nya jordeboksmetoden.[2] Men redan under det följande året inträffade händelser, som skulle blifva ödesdigra för reformens framtida bestånd. För att klargöra hvilka dessa voro, blir det åter nödvändigt att göra en afvikning från ämnet.

Kriget hade lämnat efter sig stor oreda i rikets finanser, och den förvirring, som särskildt inträffade med myntväsendet, hotade att rubba alla förmögenhetsvärden och göra all enskild företagsamhet och hushållning osäker. De stora lån, som banken under de sista åren lämnat kronan, hade orsakat, att en stor mängd sedlar utkastats i rörelsen. Den dyrtid, som däraf blef följden, sammanhängde nära, enligt samtidens åskådning, äfven med ett annat faktum, nämligen växelkursens hastiga stegring. Sedlarnas värdefall åter orsakade, att dessa så mycket häftigare strömmade till banken, som snart måste förutse den stund, då medel skulle saknas att inväxla dem. Detta inträffade också i oktober 1745, då banken stängdes, på det att den icke genom hastigt öfverlopp af sina kreditorer skulle för mycket utblottas på plåtar och därigenom blifva föranlåten att på en gång infordra alla sina utlånta kapital, som det hette i den

sammanslåendet och förkortade uppbördsmetoden kommit till verkställighet, som riksens ständer önska ju förr dess hellre ske måtte». Prosten Ljungberg skulle dessutom biträda kammarkollegium med reformens genomförande, dock utan särskild ersättning. Se härom Kungl. bref 22 mars 1744 och 3 dec. 1745.

[1] Jfr bondeståndets prot. (RA) 15 aug. 1743, sid. 526 och rådsprotokollet (inrikes civil) 31 jan. 1744, sid. 152. Törnemans arbete, som har följande titel: »Fem tabeller på räntepersedlars sammanslående af J. E. T.» (Sthlm 1743 in 4:o), går ut på att minska persedlarnes antal till endast tre, nämligen dagsverken, spannmål och penningar.

[2] Kam.-koll. och statskontorets skr. till orterna 11 och 12 dec. 1745.

kungliga kungörelsen härom.[1] Denna i och för sig nödvändiga åtgärd, som afsåg att förhindra penningvärdets fall, verkade helt naturligt motsatsen. Inflationen ökades i oförminskad grad ända fram till 1748, då man för en tid med tillhjälp af det beryktade växelkontoret lyckades nedpressa kursen.[2] År 1747 bildar alltså den dittills uppnådda höjdpunkten i den kurva, som utmärkte växelkursens stegring från 36 mark, som var pari, till 47,5 mark. Hvad denna ekonomiska kris betydde för den enskilde medborgaren, är icke svårt att föreställa sig. Denna stegring, säger Malmström,[3] »utgjorde det ständiga ämnet för klagan af alla, som med inkomster bestämda i penningar eller kapitaler, utestående hos andra, sågo dessa dag från dag förlora i värde eller som funno alla beräkningar gäckade af de ständiga förändringarne i den allmänna värdemätaren». Denna klagan öfver de dyra tiderna bildar också bakgrunden till de allmänna besvär, som krigsbefälet framlade på 1746 års riksdag, och hvilka åsyftade att öfverändakasta det af 1743 års ständer fattade beslutet om skatteförenkling.

Krigsbefälet framhöll här bl. a., hurusom allmogen i alla tider haft skyldighet att utgöra sina räntor in natura. Indelningshafvarnes motsvarande rättighet att uppbära räntepersedlar, hvilken rätt Kungl. Maj:t på förutvarande riksdagar åtskilliga gånger bekräftat,[4] hade nu blifvit dem fråntagen i en tid, som mer än andra utmärkte sig för ovanlig dyrhet. Följden blef helt enkelt den, att krigsbefälet urståndsattes att bestrida sin utrustning i Kungl. Maj:ts och rikets tjänst. Ty om naturapersedlarne utgingo efter ett fixt pris, minskades räntan högst betydligt, isynnerhet »då varan, som nu på flera

[1] Kungl. Kung. 23 okt. 1745 (årstrycket): Malmström, a. a., 3, sid. 267—273; A. Montgomery, En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet, sid. 256 och 259. På sid. 260 säger M. följande: »Stadgandet (1745) att sedlarne skulle till parivärde mottagas vid uppbörden, hade väl under denna tid med dess utsträckta naturahushållning ingen afgörande betydelse». Det ofvan skildrade förloppet af skatteförenklingens genomförande på 1743 års riksdag visar, att M:s uppfattning på denna punkt bör korrigeras.

[2] Se tabellen öfver medelkursen 1740—1755 i Montgomery, a. a., sid. 317. Intressant är att härmed jämföra den prisstatistiska undersökning, som finnes i K. Åmarks afhandling om Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830 (1915), tab. 11, sid. 365. För perioden 1740—48 är det relativt höga importvarupris i förhållande till exportvarupris och för 1748—55 det motsatta förhållandet.

[3] A. a., 3, sid. 393.

[4] Som exempel anföras 1734 års res. på allmogens besvär, § 21 och 1727 års motsvarande res., § 56. Ang. dessa resolutioner se ofvan sid. 68 och 73.

orter kan visas, har stegrats till två- eller tredubbelt värde». Indelningshafvaren hade också under de två år, som reformen tillämpats, för sitt lifs uppehälle måst köpa tillbaka varorna af allmogen till detta höga pris. Den penningränta åter, han uppburit af indelningsbonden, utgjorde knappast hälften af varornas nuvarande värde, ty denna var uträknad efter markegång från början af 1700-talet, då det varit god tillgång på naturapersedlar, så att markegångspriset ej stått mycket högre än kronovärdet. 1743 års skatteförenkling innebar således en förlust för indelningshafvarne af ungefär halfva deras inkomst. Och icke heller såg det mycket hoppfullt ut för framtiden, »när man ser, hur allting det ena året efter det andra blir dyrare och dyrare, men däremot ingenting vill falla till förr vanligt pris». En återgång till naturasystemet var därför nödvändig, men dessutom ville krigsbefälet hafva skälig ersättning för hvad de sålunda måst lida under de två år, som förflutit efter räntepersedlarnes sammanslagning.

Krigsbefälets besvär blef omedelbart genom urskillningsdeputationen remitteradt till landt- och sjömilitieekonomideputationen. Innan denna haft tillfälle att behandla frågan, infann sig Olof Håkansson, som tydligen fått nys om att något vore i görningen, jämte vice talmannen Jan Persson, och androg att »hans stånd kommit i erfarenhet, att hos deputationen skulle vara något före angående de indelta och till en viss penningsumma sammanslagna räntepersedlar, hvarför han blifvit anmodad att göra sig underrättad därom; samt i den händelse så vore, att då å hela ståndets vägnar förklara, att ståndet förmodar och förbehåller sig, att deputationen nu icke upptager och lägger handen vid en sak, som tillförene och vid sista riksdagen af rikets ständer redan är afgjord och efter Kungl. Maj:ts befallning äfven till verkställighet befordrad». Deputationen underrättade de bägge talmännen, att ett sådant mål verkligen inkommit, men att man ej haft tid att sysselsätta sig därmed i annan måtto, än att krigs- och kammarkollegii utlåtanden blifvit infordrade. Dessa hade just innevarande dag blifvit färdiga. Men som det alltså redan af ständerna blifvit ansedt såsom riksdagsärende, förklarade sig deputationen sannolikt icke kunna företaga annat än att afgifva sitt betänkande i vanlig ordning, men ville i hvarje fall först taga saken »i ett noga och mycket ömsint öfvervägande». Talmännen tackade å stån-

dets vägnar och aflägsnade sig, sedan de ännu en gång förnyat sitt yrkande.[1] Efter anmälan fingo därefter kaptenerna von Gertten och Wrång företräde och berättade sig vara sända af krigsbefälet för att å dess vägnar anhålla hos deputationen, att dess besvär om räntepersedlarne måtte blifva med det allra första afgjord och, om möjligt vore, redan nästkommande onsdag, så att detta ärende då kunde komma före i ståndets pleno. Deputationen afgaf äfven för krigsbefälets utskickade ungefär samma försäkran som nyss förut till bönderna, att den i detta ärendet »hvarken skulle spara möda till dess skyndsamma afhjälpande eller ömsint omtanke vid dess öfvervägande», hvarefter krigsbefälets representanter afträdde.

Dagen därpå eller den 2 december lät deputationen uppläsa krigs- och kammarkollegii betänkanden. Kammarkollegium kunde eller ville icke yttra sig i frågan, men krigskollegium påvisade i ett längre utlåtande de olägenheter för indelningsverket, som skatteförenklingen förde med sig.[2] Därefter föredrogs ett af landtutskottet uppsatt betänkande öfver räntepersedlarne, i hvilket det genomgående temat var tanken, att indelningsverket måste blifva orubbadt. Detta var för öfrigt enligt utskottets mening så mycket rimligare, som hvarken krigskollegium eller krigsbefälet eller ens allmogen blifvit hörda, innan den nu öfverklagade ständiga markegången blifvit allmänt kungjord till efterrättelse, hvilket utskottet för sin del fann vara behöfligt för att icke säga oundgängligt. I alla händelser ville utskottet hemställa, huruvida icke detta ärende vore af sådan beskaffenhet, att det förtjänade en närmare undersökning och utredning, hvarför det vore bäst, att en kammarkommission ånyo blef förordnad, som skulle tillse, huruvida icke någon jämkning mellan räntetagare och räntegifvare vore möjlig att genomföra. Detta gillades af landt- och sjömilitieekonomideputationen, hvarefter dess betänkande den 6 december uppsattes i öfverensstämmelse med utskottets förslag.[3]

Detta betänkande inlämnades sedermera så godt som samtidigt i de tre högre stånden, men bondeståndet hade ännu den

[1] Landt- och sjömilitieekonomideput. prot. (RA) 1 dec. 1746, sid. 82.
[2] Krigs- och kammarkollegii betänkanden 27 nov. 1746. Af Ad. prot. 17 dec. 1746 framgår, att äfven statskontoret blifvit hördt i frågan.
[3] Landt- och sjömilitieekonomideput, betänkande 6 dec. 1746.

15 december ej fått taga del af detsamma. Olof Håkansson utsände därför en deputation af sex personer för att höra sig för hos de andra stånden och anhålla om att de icke måtte afgöra nämnda betänkande, förrän bönderna fått tid att inkomma med påminnelser i denna sak, »som dem så nära rörer». Men allmogens utskickade blefvo ganska snäft behandlade, när de framförde sitt ärende hos ridderskapet och adeln. Landtmarskalken svarade, att han icke kunde påminna sig, om något dylikt betänkande vore inkommet från landt- och sjömilitiedeputationen, och undvek därigenom att besvara bondeståndets anhållan.[1]

Däremot hade landtmarskalken samtidigt i hemlighet gifvit tillfälle åt krigsbefälet att inlämna sina påminnelser öfver betänkandet, hvilka i samband med detta upplästes hos ridderskapet och adeln den 17 december.[2] Krigsbefälet förklarade sig här icke hafva något emot, att en kammarkommission tillsattes, som skulle grundligt utreda rättsförhållandet mellan räntegifvare och räntetagare, men, som en sådan undersökning säkerligen skulle draga ut på tiden, borde riksdagen först besluta, att indelningsverket som förut skulle blifva orubbadt. Efter uppläsningen utspann sig en liflig diskussion. Så godt som hela adelsståndet var öfverens med krigsbefälet, att den ständiga markegången borde upphäfvas. Flera talare framhöllo att, om de andra stånden ej ville gå med på denna ändring, borde ridderskapet och adeln yrka på att skatteförenkling i så fall också skulle genomföras för prästerskapet jämte alla öfriga räntetagare. Särskildt prästerna skulle nog därigenom »föras till närmare eftertanke i denna saken». Man enades

---

[1] Ad. prot. 1746, del 15, sid. 273.

[2] Se härom Ad. prot. 1746, del 15, sid. 278 ff. Äfven privata personer, i allmänhet tillhörande indelningshafvarnes krets, hade inlämnat sina memorial till ständerna rörande skatteförenklingen. Se t. ex. herr Conrad von Siegroths (Ad. prot., del 15, sid. 281), och kapten Ehrenborgs memorial (Ad. prot., del 16, sid. 430) m. fl. Auskultanten Paqualin inlämnade ett förslag till räntepersedlarnes sammanslående, som bifölls af ridderskapet och adeln den 9 dec. 1747, men som afslogs samma dag af präster och bönder (Jfr kammar- och ekonomideput. betänkande öfver förslaget 8 dec. 1747). Landsstaten i Gäfleborgs län hade till riksdagen inlämnat ett memorial, hvari klagades öfver 1743 års skatteförenklingsreform (se härom sekr. utsk. extraktprot. 15 jan. 1747 samt Ad. prot. del 15, sid. 374). Äfven i den samtida litteraturen förekomma uttalanden i skatteförenklingsfrågan. Se t. ex. Chr. Königs år 1746 utkomna Lärdomsöfning, Tom IV, D. 2, kap. 4 § 35, sid. 179—182, som söker utreda, »om utskylderna böra sättas i penningar eller persedlar». Jfr Tom II, kap. 9, §§ 4—13.

slutligen om att formulera ridderskapets och adelns beslut i ett extraktprotokoll, som skulle tillställas de öfriga stånden.

I detta protokoll framhölls, att som icke allenast Kungl. Maj:t och Kronan genom hufvudräntornas sammanslående till en viss penningränta mycket skulle komma att lida, utan också krigsbefälet och alla indelningshafvarne på grund af den ständiga markegången förlora åtskilligt af sina årliga inkomster, »hvarigenom de göras oförmögna till Kungl. Maj:ts och rikets tjänst, icke till att förtiga, att högstsalig konung Carl XI både vid Guds hämnd och förbannelse förbjudit indelningsverkets rubbning och jämväl vid 1,000 dalers vite sådant förekomma velat, så finner ridderskapet och adeln för rättvist att för sin del förklara, att så väl med kronan behållna hemmansräntor som de indelta bör för innevarande år 1746 och allt framgent oförändradt blifva, såsom det var före 1742 års riksdag.»

Ridderskapet och adeln hade sålunda, som det varit att vänta, enhälligt anslutit sig till krigsbefälets yrkande. Det gällde nu att söka påverka de andra stånden i nyssnämnda riktning. Den politiska situationen hade emellertid undergått en viss förändring. Den från 1743 omtalade alliansen mellan borgare och bönder hade numera lämnat rum för en intressemotsats. I det stora hela kan nog ställningen mellan stånden vid början af 1746 års riksdag betecknas så, att adel och borgare stodo mot präster och bönder. Kampen stod med andra ord mellan hattar och mössor, hvilkas stridiga meningar allt skarpare framträdde och hotade att göra sig gällande äfven i de frågor, som i likhet med skatteförenklingen lågo vid sidan om de eljest partibildande ärendena.

Hvad först bondeståndet beträffar, hvilket i skatteförenklingsfrågan var krigsbefälets hufvudmotståndare, hade det under sin skicklige talman Olof Håkanssons ledning vid riksdagens början uppträdt med mycken kraft och sammanhållning. Bönderna hade dock från förra riksdagen behållit en vana vid självsvåld och en tillgänglighet för mutor och trakteringar, som förnedrade dem i det allmänna omdömet och delvis beröfvade dem de öfriga ståndens sympatier. En följd häraf blef, att de ånyo förvägrades inträde i sekreta utskottet.[1]

Enigheten mellan präste- och bondeståndet hindrade emel-

[1] Malmström, a. a., 3, sid. 290 och 322.

lertid åtskilliga af adelspartiets planer, och det blef därför en uppgift för detta senare att med all makt söka söndra de bägge stånden från hvarandra. Man räknade också ut, att bönderna med tillhjälp af prästeståndet skulle kunna bibehålla öfvervikten i skatteförenklingsfrågan, ty om två stånd stannade mot två, skulle Kungl. Maj:ts föregående beslut uppenbarligen komma att bestå. Olof Håkansson var därför synnerligen mån om att bibehålla prästernas vänskap och förmådde vid upprepade tillfällen bondeståndet att bifalla af dem framställda önskemål. Några af adelsståndets partigängare, som skötte intrigspelet i bondeståndet, lyckades emellertid småningom genom mutor och föreställningar draga på sin sida åtskilliga bönder, af hvilka bildades ett oppositionsparti mot Olof Håkansson och hans anhängare. Bland annat hade man lyckats ingifva detta oppositionsparti en del åsikter, som man på förhand visste särskildt skulle förarga prästeståndet. Ett sådant af adeln utkastadt tvistefrö var ändringen af prästernas aflöningssätt. Och man fick snart höra bönder, som gingo omkring på krogarne och annorstädes samt berättade för hvem som ville höra på, att nu skulle det icke dröja länge, förrän bondeståndet läte indraga naturapersedlarne äfven för prästerskapet. Det skulle minsann gå lika lätt, som det gjorde, då det var fråga om krigsbefälet o. s. v. Slikt var tydligen ej ägnadt att stärka vänskapen mellan präste- och bondestånden, allra helst som det förstnämnda icke kunde veta, hur mycket sanning låg bakom de utspridda ryktena.[1] Oppositionspartiet bland bönderna ställde också till med oväsen och bråk i själfva ståndet. Man skrek och stampade med fötterna och sökte på allt sätt afbryta förhandlingarne.[2] Talmannen Olof Håkansson gjorde hvad han kunde för att afvärja det företrädesvis mot honom riktade angreppet. Den 27 september 1746 skickade han en deputation för att underrätta prästerna, att det utspridda ryktet, att bönderna skulle hafva för afsikt att äfven få prästerskapets inkomster satta i en viss penningsumma, vore alldeles ogrundadt.[3] Och genom att gå med på en del af oppositionspartiets fordringar lyckades han för en tid afstyra våldsamheterna inom ståndet.

[1] Att dessa icke heller förfelat sin verkan, framgår med all tydlighet af prästeståndets prot.
[2] Se härom Malmström, a. a., 3, sid 322—325.
[3] Bondeståndets protokoll (RA) 27 sept. 1746.

Den 21 januari 1747 upplästes i bondeståndet landt- och sjömilitieekonomideputationens betänkande öfver skatteförenklingen, hvilket genast afslogs, hvarvid talmannen föreslog, att svaret i likhet med ridderskapets och adelns skulle uppsättas i ett extraktprotokoll, »hvilket af hela ståndet med besynnerligt nöje gillades». Och betygade Bengt Olsson från Kronobergs län jämte några andra »deras fägnad däröfver, att berörda extraktprotokoll blifvit på karlavis och så allvarsamt uppsatt». Sekreteraren ville helst göra ändring i dessa nog så »allvarsamma ordasätt», då han icke ansåg sig utan fruktan för följderna kunna sätta sitt namn därunder, men han böjde sig, då han »förnam ståndet enhälligt vilja hafva det sådant».[1]

De adliga partigängarne fortsatte emellertid att påverka oppositionsmännen inom bondeståndet. Dessa senare började också snart att på nytt utmärka sig genom fullständig likgiltighet för parlamentariska former. Det förekom ej sällan, att en riksdagsman hotade en annan med att »slå honom på truten», m. m. dylikt. Knuffningar och luggningar blefvo ofta signalen till verkliga bataljer inom ståndet, tills slutligen talmannen och några med honom, som icke fattats af den allmänna upphetsningen, lyckades i någon mån återställa ordningen. »Med en sådan frånvaro af parlamentarisk ordning och med tillhjälp af en sådan minoritet inom bondeståndet blef det icke omöjligt att förlama majoritetens benägenhet att göra ett med prästeståndet».[2]

I början af augusti 1747 kunde man också konstatera, att en kyligare stämning började göra sig gällande mellan bönder och präster. Olof Håkansson hade icke lyckats i sin sträfvan att till fullo upprätthålla och bevara samförståndet mellan de två stånden. Det var icke heller underligt, då han hade emot sig hela hattpartiets samlade makt, som icke skydde några medel, då det gällde att genomföra sina planer. Förtalets giftiga pilar hade nu, som så ofta annars, icke förfelat sin verkan, och bondehöfdingen hade icke till sitt förfogande samma smidiga verktyg som hans motståndare. Skulle något viktigare ärende företagas, måste han i de flesta fall uträtta det

---

[1] Bondeståndets prot. (RA) 1746—1747, sid. 52, 62, 79, 104. 108, 370, 388, 410, 444, 453, 492, 533, 540, 544, 604, 760, 1 098, 1 609, 1 798, 1 877 och 1 882.

[2] Malmström, a. a., 3, sid. 360.

själf, och det var för visso icke hans fel, att han icke förmådde räcka till på alla håll.

Äfven prosten Ljungberg lyckades krigsbefälet vinna öfver på sin sida. Denne hade på präste- och bondeståndens begäran vid riksdagens början författat en berättelse öfver skatteförenklingsarbetets fortgång, hvilken berättelse bönderna å sin sida funnit vara »så skickligt gjord», att den borde tryckas.[1] Den 31 januari 1747 fick man emellertid underrättelse om att censor librorum låtit hindra tryckningen af prosten Ljungbergs berättelse. Denne, som samtidigt i prästeståndet haft tillfälle att följa resultatet af den förtalskampanj, som adelspartiet satt i gång för att uppegga prästerna mot allmogen,[2] började småningom ana utgången af striden. Han kastade då plötsligt om, närmade sig krigsbefälet och erbjöd sig att sätta upp ett nytt projekt angående räntepersedlarne, hvilket mera öfverensstämde med indelningshafvarnes intressen. Det är svårt att afgöra, om detta sätt att vända kappan efter vinden berodde på en hastig förändring af öfvertygelse, eller om det stod i samband med en fruktan att icke utfå de 1,000 daler, han ännu hade att fordra af sitt premium. Man är dock snarare frestad att luta åt den senare åsikten, då man finner, att sedan krigsbefälet vunnit spelet, en ständernas skrifvelse omedelbart afgick till Kungl. Maj:t med anhållan om 2,000 daler s. m. för prosten Ljungbergs räkning.[3] Hade denne icke sadlat om i rätt tid, finnes anledning förmoda, att någon dylik riksdagsskrifvelse aldrig hade utgått. Äfven i sitt stånd bidrog Ljungberg att göra propaganda för krigsbefälets intressen, hvilket naturligtvis i hög grad måste inverka på prästerskapets uppfattning, då han just varit den, som 1743 nominellt tagit initiativ till skatteförenklingen, och som själf i detalj utarbetat hela förslaget därtill.[4]

Då biskop Rhyzelius samtidigt framhöll, att en rubbning i indelningsverket skulle draga med sig svåra påföljder för både kronan och ecklesiastikstaterna, resolverade ståndet, att

[1] Bondeståndets prot. 26 nov. 1746.

[2] Så yttrade t. ex. biskop Kalsenius den 5 mars 1747 i prästeståndet, att om han å ena sidan betraktade allmogens gravation af naturapersedlarne och å andra sidan indelningsverkets ändring och rubbning, ansåg han för sin del faran af det senare vara större, »helst prästeståndet i annat fall ej heller torde äga någon säkerhet om sina löner och indelningar».

[3] Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 14 dec. 1747.

[4] Se prästeståndets prot. (RA) 5 sept. 1747.

en sådan rubbning icke finge ske. Ehuru prästerna redan i september voro öfverens om saken, dröjde det ända till den 20 november, förrän ståndet lyckades förmå sig att formellt afgöra saken. De hade då haft ärendet bordlagdt i nära ett år. Orsaken, hvarför prästerna hade så svårt att bestämma sig, låg naturligtvis däri, att de i det längsta ville undgå att stöta sig med bönderna, med hvilka de trots allt måste hålla samman för att i någon mån kunna bjuda spetsen åt det mäktiga hattpartiet. Att de slutligen gåfvo vika för adelns och krigsbefälets förenade påtryckningar, berodde på en hel serie af omständigheter, om hvilka i det föregående är taladt. På frågans utgång verkade också utan tvifvel den ovilja och det förakt, som bondeståndet ådragit sig genom laglöshet och korruption.[1]

Prästeståndets extraktprotokoll den 20 november 1747, som för öfrigt var uppsatt och författadt af Ljungberg, antogs därefter utan vidare af adel och borgare, ehuru det i några detaljer afvek från landt- och sjömilitieekonomideputationens betänkande och krigsbefälets memorial. Någon kammarkommission ansågs numera ej heller nödig.

I det föregående har borgarståndets förhållande till skatteförenklingsfrågan blott antydts. Därom är ej heller mycket att säga.[2] Det var i själfva verket tydligt för alla partier redan från början, att borgarståndet i denna fråga skulle följa ridderskapet och adeln. De hade allt för många intressen gemensamma, för att borgarne, endast för att göra bondeståndet till lags, skulle velat stöta sig med sin mäktiga bundsförvandt. Dock är det belysande för situationen, att, då borgarståndet slutligen sist af alla stånd den 7 december afgjorde frågan, det sände en särskild deputation till ridderskapet och adeln, som skulle omtala, att man nu i detta ärendet gått adeln till mötes, men att man samtidigt gjorde sig räkning på, att detta stånd visade sin tacksamhet tillbaka genom att omedelbart till borgarnes favör afgöra frågan om den finska allmogens seglationsfrihet, hvilket var en sak, som låg dessa varmt om hjärtat. För denna frågas lösning var det desto viktigare för borgarne att få det första ståndets medverkan, som frågan direkt

---

[1] **Malmström** a. a., 3, sid. 400.
[2] Borgarståndets prot. (RA) 1747, sid. 635, 667, 681, 697, 817, 824, 877, 962, 1 394, 1 472, 1 535, 1 556, 1 613, 1 661, 1 742, 2 230 och 2 653.

stod i strid mot allmogens intressen, hvarför man kunde vara tämligen säker på ett afslag från bondeståndets sida. Landtmarskalken hälsade tillbaka och lofvade, att ridderskapet och adeln »med lika rättrådighet» skulle afgöra saken om finska seglationen som borgarståndets öfriga angelägenheter.[1]

Den 14 december 1747 afgick ständernas skrifvelse till Kungl. Maj:t, som den 8 januari 1747 af trycket utgaf en »förklaring angående huru hädanefter bör förhållas med utgörandet af indelta och oindelta hemmansräntor.»[2] Denna förklaring, som i detalj öfverensstämmer med prästeståndets förut omtalade extraktprotokoll, innebar i det stora hela endast en tillbakagång till förhållandena före 1743 års riksdag. Hvad bondeståndet vunnit genom 1731 års ständerbeslut, nämligen de små persedlarnes sammanslagning å kronan behållna hemman, bibehölls alltså. Men som de kronan behållna hemmanen utgjorde en minoritet, kunde denna vinst alls ej jämföras med de fördelar, som bondeståndet erhållit vid 1743 års ständermöte tack vare sin talmans ansträngningar i förening med gynnsamma yttre omständigheter. Detta år bildade också i andra afseenden höjdpunkten för bondeståndets inflytande vid riksdagarne. Men bönderna visade sig under medgångens dagar icke innehafva den politiska mognad och sans, som kunde göra dem berättigade till full likställighet med de andra stånden. När den oroliga stämningen från krigsåren lagt sig, bleifvo de därför åter tillbakaträngda till den mera blygsamma ställning, de innehaft alltsedan 1719. Det är icke utan sitt intresse att sätta skatteförenklingsfrågan i relation till denna bondeståndets utveckling, ty nämnda fråga har ända dittills visat sig vara en tämligen säker gradmätare, med hvilken man kunnat afläsa den makt och betydenhet, som bondeståndet vid skilda tidpunkter lyckats förskaffa sig vid frihetstidens riksdagar.

* * *

Sekreta utskottet hade vid 1746—47 års riksdag genom bref till Kungl. Maj:t begärt, att en kommission skulle förord-

[1] Ad. prot. 1746—47, del 17, sid. 252.
[2] Jfr Kungl. Förordn. 8 juni 1748, § 6, ang. hur kol, järn och malm böra utgöras. Dito 8 aug. 1748, § 2, ang. leverering in natura samt Kungl. Resol. på krigsbefälets besvär s. å, § 13, ang. hjälpedagsverken.

nas, som skulle utarbeta förslag till hela statsverkets förkortande genom sysslors indragande o. dyl.[1] Denna »kommission angående ärendenas förkortning och skyndsammare behandling», som dess officiella titel ursprungligen löd, tillsattes af Kungl. Maj:t den 23 januari 1750.[2] Ett af de första ärenden, som blef föremål för kommissionens uppmärksamhet, var »myckenheten af de årliga räntepersedlarne samt deras underliga och olika förvandling». År 1754 förelåg i tryck förkortningskommissionens vidlyftiga projekt »till mera korthets och redighets vinnande i kronans räkenskaper och kammarverk». Det hufvudsakliga innehållet var i korthet följande.

Åtskilliga räntepersedlar, som af ålder blifvit betalda efter ett visst och oföränderligt penningvärde, skulle sammanslås och i jordeboken utföras i en enda summa. Äfven af öfriga persedlar funnos emellertid sådana, som hvarken kronan eller indelningshafvaren kunde behöfva eller de skattskyldige utgöra utan att själfva köpa dem. Dylika persedlar borde urskiljas och, beräknade efter ett medelpris för ond och god tid, med den öfriga penningräntan sammanslås. Då varornas pris på grund af penningvärdets fallande tendens blifvit högre än förut, och denna stegring för framtiden syntes komma att fortsätta, skulle ett i ond och god tid fastställdt persedelvärde småningom lända kronan och indelningshafvarne till men. Däremot hade det visat sig, att de olika persedlarne sinsemellan bibehållit sin gamla proportion. Kommissionen fann det därför vara bäst, att de många små persedlarne efter den proportion, äldre och nyare jordeböcker utvisade, förvandlades till några få hufvudräntor, som af de olika hemmanen bekvämligast kunde utgöras. Äfven dagsverken skulle under vissa omständigheter kunna förvandlas till en penningränta.

Detta projekt, emot hvilket framställdes åtskilliga anmärkningar, som kommissionen i sin tur vederlade, ingafs vid

[1] Sekr. utsk. skr. till Kungl. Maj:t 12 dec. 1747.

[2] Medlemmarne i *förkortningskommissionen* voro år 1750: H. A. Gyllenborg, A. A. von Stiernman, A. Mörner, S. Ehrencrona, G. Palmfelt, G. Bonde, J. Robeck, L. Holmer, C. Hårleman, G. S. Ruuth, H. Urlander, D. Lundmarck och B. G. Bergman. Som sekreterare fungerade A. M. Sahlstedt. Kommissionens bevarade arkiv finnes i RA. Konceptprotokoll 1753—54 samt andra handlingar. Bref till Kungl. Maj:t 20 febr. 1750—20 dec. 1756. Jfr S. Matz. Om underdomarens materiella processledning i svensk ordinär civilprocess (Ak. afh. 1919), sid. 61.

1755 års riksdag för att af ständerna tagas i öfverväganlе. Efter vanligheten kom ärendet först att behandlas af kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, som genom extraktprotokolls öfversändande till sekreta utskottet den 3 februari 1756 begärt att få del af förkortningskommissionens förslag. Sekreta utskottet kunde visserligen ej afslå deputationens begäran att erhålla förslaget, men hade helst velat behålla ärendet för egen del. Och ehuru ständerna i instruktionen för sekreta utskottet uttryckligen hade förbjudit detsamma att befatta sig med något, som »rörde tillökning i tull, accis och andra pålagor», lät utskottet genom en af sina medlemmar en månad därefter väcka motion om att återtaga förslaget om räntepersedlarne, »som mycket nära torde röra sekreta utskottets göromål», jämte de påminnelser, som deputationen under tiden antogs hafva hunnit utarbeta. Detta beviljades också sedermera af de tre högre stånden. Sekreta utskottet kom alltså att i denna fråga inkräkta på kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens område.

Som bekant var sekretessen ett af hattarnes viktigaste kampmedel. »Det var liksom en naturnödvändighet», säger Malmström,[1] »att sekreta utskottet under hattarnes välde skulle göra inkräktningar». Hvad detta betydde för skatteförenklingsfrågan är lätt att inse. Bönderna fingo icke längre vara med och utreda en fråga, hvilken för dem var af så stor betydelse. Att sekreta utskottets förslag sedermera passerade stånden betydde föga, ty praktiskt taget var frågan då oftast afgjord, enär de tre högre stånden ytterst sällan frångingo ett af utskottet fattadt beslut.

Det var emellertid icke endast i behandlingen af förkortningskommissionens projekt, som sekreta utskottet öfvertog en af kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens funktioner. Detta betydde kanske för ögonblicket mindre, då ju deputationen för denna gång till en början dock fått taga del af ärendet. Viktigare var, att statsdeputationen, redan innan frågan om sekreta utskottets maktbefogenhet i kameralfrågor någonsin varit före, af egen drift tog initiativ rörande ett annat ärende, som intimt sammanhängde med det ofvan omnämnda projektet. Statsdeputationens protokoll för den 22 januari 1756 förmäler nämligen, att deputationen, under en diskussion

[1] A. a., 4, sid. 266.

om hur kronans inkomster skulle kunna ökas, kommit att tänka på, hurusom den ständiga markegång, som blifvit fixerad med tillhjälp af taxor, hämtade från 1600-talets slut och början af 1700-talet, numera vore oskäligt låg till följd af penningvärdets fall. Sedan ett från kammarkollegium infordradt utlåtande i frågan kommit deputationen till handa, erfor man också, att kronan genom den ständiga markegången på de små persedlarne årligen förlorade omkring en tunna guld. Indelningshafvarne hade alldeles sluppit ifrån denna förlust, om man bortsåge från 1743 års skatteförenklingsbeslut, som likaledes varit kronan till men. Kronan borde i detta fall icke hafva det sämre ställdt än indelningshafvarne. Att 1731 års skatteförenklingsbeslut icke heller innebar något verkligt förkortande af räkenskaperna, hvilket tydligen varit afsedt, framgick enligt deputationens åsikt af riksens ständers bref den 12 september 1743, där man uttryckligen såsom ett af hufvudskälen till den föreslagna reformen förebar, att 1731 års beslut icke, åtminstone ej i tillräcklig grad, fört med sig den förbättring af kammarverket, som ursprungligen varit åsyftad. Då nu 1731 års ständiga markegång uppenbarligen icke var till fördel för kronan och icke heller innebar någon afsevärd förkortning af dess räkenskaper samt dessutom utgjorde en orättvis olikhet i beskattningsafseende indelta och oindelta hemman emellan, föreslog statsdeputationen, att årlig markegång skulle införas öfverallt enligt det gamla sättet. Domprosten Ljungberg, som äfven var närvarande, hade enligt protokollet ej heller något att invända däremot.

Den 5 juni gillade sekreta utskottet in pleno statsdeputationens förslag, hvarefter detsamma förelades stånden till ompröfning. Därvid synes man ej ens brytt sig om att delgifva bondeståndet förslaget, förrän de tre högre stånden redan fattat beslut i frågan.[1] Oaktadt det då redan var för sent, sände bondeståndet, som saknade kännedom därom, genast en deputation till de öfriga stånden och anhöll, att något afgörande icke skulle träffas, förrän bönderna fått tillfälle att inkomma med sina påminnelser. Dessa sammanfattades också senare i ett extraktprotokoll. Häri invände bondeståndet, att någon klagan öfver olikhet i utskylderna icke försports från den indelta

[1] Jfr bondeståndets prot. 21 juni och de tre högre ståndens prot. 15 juni 1756. Se äfven Malmström, a. a, 4, sid. 265.

allmogen, som ingalunda missunnade den oindelta denna lättnad i skatternas utgörande, utan tvärtom önskade att själf blifva delaktig af samma förmån.[1]

Men hvarken dessa invändningar eller åberopandet af de skäl, som ständerna 1731 ansett tala för en ständig markegång, hjälpte det minsta. De öfriga stånden förklarade sig i oktober vilja förblifva vid sina förut fattade beslut, och den 15 december 1756 utkom »Kungl. Maj:ts förklaring och påbud angående de oindelta hemmansräntornas såväl som öke- och hjälpedagsverkens[2] utgörande efter årliga markegången». Detta stadgande skulle enligt sin lydelse gälla, tills något annat lämpligare sätt till räntepersedlarnes förvandling i allmänhet kunde utfinnas, än 1731 års ständiga markegång befunnits vara. Skatteförenklingen var emellertid härmed faktiskt undanskjuten för ett århundrade.

Under tiden hade sekreta utskottet afgifvit sitt betänkande öfver förkortningskommissionens projekt, hvarvid utskottet i hufvudsak anslöt sig till det utlåtande, som kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tidigare låtit utarbeta. Förslaget gick här ut på att tillsätta en särskild kammar- och ekonomideputation, som skulle å ständernas vägnar mellan riksdagarna undersöka »ej allenast kammarverkets sjukdomar utan också deras botemedel».[3] Ridderskapet och adeln, som yttrade sig häröfver, fann det vara mindre betänkligt att tillsätta en kunglig kommission, och härtill anslöto sig borgare och präster.[4] Riksdagens skrifvelse, som den 21 oktober afgick till Kungl. Maj:t, förordade alltså tillsättandet af en kommission till kammarverkets förbättring. Förkortningskommissionen, kammarkollegium jämte andra såväl institutioner som privatpersoner hade visserligen inlämnat åtskilliga förslag i detta ämne, men huru gärna än ständerna velat utvälja det bästa däraf för att kunna öfverlämna det till Kungl. Maj:t, hade de dock »för många viktiga orsaker ansett rådligare att därmed tills vidare innehålla och någon ändring i kammarverket emel-

[1] Ännu vid samma års riksdag hade allmogen begärt en »ständig och dräglig markegång» på småpersedlarne. Se allmogens besvär vid 1756 års riksdag, § 1.

[2] Jfr Res. på krigsbefälets besvär 1752, §§ 19 och 22.

[3] Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande 3 sept. 1756. Jfr sekreta utskottets extraktprot. 7 sept. 1756.

[4] Prästeståndets prot. 6 okt. 1756 samt borgarståndets prot. 9 okt. s. å.

lertid icke införa, innan man blifver öfvertygad, att den verkligen åstadkommer den redighet, som berörda verk nu saknar».

Beträffande särskildt förkortningskommissionens projekt framhölls, att det egentligen endast rörde sig om räntepersedlarnes sammanslående, hvilken reform visserligen vore nyttig, men ej tillräcklig för att ensam åstadkomma den åsyftade förbättringen af kammarverket. Den af 1756 års ständer förordade kommissionen skulle få till uppgift att i sammanhang med öfriga reformer, som kunde pröfvas nödiga till kammarverkets förbättring, äfven undersöka den af förkortningskommissionen föreslagna.[1]

Samtidigt som skatteförenklingsreformen för riket i sin helhet genom 1756 års beslut upphäfdes för en lång tid framåt, infördes reformen på nytt i en viss landsända, nämligen Västerbottens län.[2] Här hade, som ofvan påvisats, 1718 års jordeboksmetod kommit att gälla ända fram till 1756 års riksdag, då kammarkollegium i sin relation (§ 8) hemställde, att nyssnämnda metod skulle upphöra från och med nästa år, men att i stället en hel del småpersedlar skulle få utbytas mot endast trenne titlar, nämligen penningar, smör och korn, hvilken hemställan af ständerna beviljades den 21 oktober 1756, hvarefter den af Kungl. Maj:t den 3 mars 1757 till efterrättelse fastställdes.[3]

Ett hithörande spörsmål, som också afgjordes på 1756 års riksdag, var frågan om tiondesättning. Genom 1723 års ständerbeslut hade, som vi erinra oss, kammarkollegium fått i uppdrag att infordra upplysningar från länen angående möjligheten att införa en viss tiondesättning öfver hela riket. Sedan landshöfdingarne i ärendet hört allmogens fullmäktige i hvarje län, kunde kammarkollegium på 1726—27 års riksdag framlägga resultaten af denna sin verksamhet. Det framgick häraf, att man kunde indela länen i tre kategorier: 1) de, som önskade förblifva vid sin förra tiondesättning, 2) de, som icke förut haft, men numera åstundade tiondesättning och 3) de, som ville förblifva vid det gamla systemet

[1] Jfr Riksdagstidningar 1756, sid. 403—404.

[2] Jag bortser naturligtvis här från förhållandena i Skåne, Blekinge, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen, där fullständig skatteförenkling fortfarande var gällande. Se härom Hist. Tidskr. för Skåneland, Bd 7, sid. 248.

[3] Kungl. bref 3 mars 1757 till krigs- och kam.-koll. Se ofvan sid. 66, not 2. Jfr Falkman, Orternas undervisningar (1860), sid. 123 samt Hülphers, Västerbotten, sid. 14, hvars uppgifter dock icke äro fullt korrekta.

med räkning på åkern efter skyltal. Till den första gruppen hörde Skaraborgs, Åbo och Björneborgs, Kronobergs, Jönköpings, Södermanlands, Älfsborgs och Kalmar län med Öland. Göteborgs och Bohuslän samt delar af Östergötland. Till den andra gruppen räknades Upsala och Stockholms län samt Åland och delar af Västmanland. Vidare önskade Närke och Värmland med Lerbäck och Leke bergslagen (men icke den öfriga bergslagen) få sin tionde fastställd efter en viss metod, som nyligen föreslagits af kammarkollegium.[1] Detsamma var också förhållandet med Halland, Gästrikland och Hälsingland samt Malmöhus län, hvilket sistnämnda dock redan under Carl XI:s regering erhållit tiondesättning. Till den tredje gruppen hörde däremot Kristianstads, Kymmenegårds och Nyslotts, Nylands och Tavastehus' samt Kopparbergs län, Medelpad, Jämtland, Österbotten, Västerbotten, Ångermanland och Blekinge samt slutligen Salbergs län, Vadstena län och bergslagerna med undantag af Lerbäck och Leke bergslagen. Från Gottland förelåg icke någon upplysning om allmogens önskningar.[2]

Enligt riksdagens förut uttalade principer kunde tiondesättning ej påtvingas de orter, som, enligt hvad ofvan meddelats, icke önskade någon sådan. Men man tillade, att denna kategori med afseende på tiondespannmålen icke kunde räkna sig till godo 1723 års ofvan berörda förordning, som vid missväxtår stadgade en lösningsrätt för allmogen å behållna och indelta hemman efter fem daler s. m. för tunnan. Om icke föreställningar i saken hjälpte, ansågo ständerna, att detta förbud för framtiden skulle utgöra en press på tiondegifvarne i åsyftad riktning. 1727 års kungliga bref angående tionden,[3] hvilket tillkom med anledning af riksdagens skrifvelse den 1 augusti s. å., och hvilket ytterligare bekräftades genom en resolution på allmogens besvär 1734 (§ 4), fastslog de allmänna grundsatserna för den tiondesättning, som hädanefter kunde komma till stånd. Hemmanens utsäde och jordmån skulle härvidlag i första rummet tagas i betraktande, men om detta icke läte sig göra, skulle landshöfdingen i stället taga

[1] Ang. tiondesättningen i Närke—Värmland, se riksdagens skr. till Kungl. Maj:t 17 juni 1731 jämte Kungl. bref 10 aug. s. å.
[2] Svenska riksdagsakter, Ser. II, 2, sid. 286.
[3] Kungl. bref 17 aug. 1727. Jfr Sanning och nöje (1780), sid. 368 samt v. Bonsdorff, Storfurstendömet Finlands kamerallagfarenhet, I (1833), sid. 41.

till utgångspunkt ett medium af nio års tiondelängder af god, medelmåttig och förfelad årsväxt. Hvarje förslag till tiondesättning måste först underkastas kammarkollegii approbation samt riksdagens pröfning, innan det kunde fastställas af Kungl. Maj:t. Äldre tiondesättningar fingo icke rubbas,[1] men om det kunde bevisas, att kronan, indelningshafvaren eller allmogen därigenom lede alltför stor orätt, kunde en jämkning äga rum. Slutligen inskärptes, att på de orter, där kronotionden var indelt eller anslagen åt vissa institutioner, skulle det äfven ankomma på tiondetagarnes bifall, om tiondesättning kunde äga rum eller ej.

1727 års metod visade sig dock på längden vara en ganska osäker måttstock, åtminstone om nio års tiondelängder enbart toges till grund, ty årsväxten var i hög grad beroende af åbons arbetsamhet och idoghet. Riksens ständer beslöto därför på 1756 års riksdag, att i stället hemmanens jordmån, åker och ängs naturliga beskaffenhet, bördighet och utsäde skulle ånyo blifva enda utgångspunkten vid tiondesättningarnes fastställande. Och landshöfdingarne i de län, där tiondesättning ännu ej var afslutad, fingo befallning att »med all flit påyrka», att öfverenskommelser mellan tiondegifvare och tiondetagare så snart som möjligt skulle komma till stånd.[2]

---

[1] Detta stadfästes senare vid upprepade tillfällen. Se t. ex. Kungl. bref 10 juli 1739 samt Res. på allmogens besvär 1748, § 76.

[2] Riks. stånd. skr. till Kungl. Maj:t 21 okt. 1756. Kungl. bref till Kam.-koll. 11 nov. 1756. Jfr Riksdagstidningar 1756, sid. 378—379, Sanning och nöje, sid. 367, v. Bonsdorff, a. a., I, sid. 415 och Rabenius, Om tionden (Ak. afh. 1853), sid. 73—74.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett bref från Johan Hallenus till Sten Svantesson Bielke, dat. juli 1625.

Johan Hallenus, sedermera såsom assistensråd i Pommern adlad, ehuru ej introducerad, med namnet Hallen, var under 1620-talet guvernör för riksrådet Nils Turesson Bielkes son Ture äfvensom för dennes kusin Sten Svantesson Bielke,[1] hvilken sistnämnde han 1625 beledsagat på en resa till Italien. I Milano synes Hallenus hafva skilts ifrån Sten Bielke och begifvit sig öfver Turin, Lyon och Paris till Amsterdam. Öfver sitt ressällskap i Italien, trenne herrar vid namn Hesler, Marowitz och Borchsdorff, klagar han, att de »förtärde alltför mycket» (ehuru de hade den uppmärksamheten att vid hvarje måltid först dricka för herr Stens välgång) och att de spelade öfverdådigt. D. 26 juni/6 juli hade han farit från Paris till Calais, där han gått ombord »på ett lijtet hollendisch örlogschiff, vel potius jagtschiffe, och felades litet», säger han, »at vij icke haffue blifuet fångade aff ett stort skep ifrån Dünkerken, hvilket skiöt tvenne skot igenom vårt skepp och gaff oss retskaffens die caccia.[2] Men vij seglade starkare ähn thenne corsar, så at han icke kunde komma oss om bordh, elliest hade vij varit förlorade, ty the kasta nu alt folk sine ulla discretione öfver bordh och gifva kein quartier på både sijdor». De tvenne skotten gjorde emellertid ingen skada, och när tre stora holländska krigsskepp kommo de förföljda till hjälp, försvann korsaren och lade sig utanför Ostende.[3] Det var kort efter ankomsten till Amsterdam, som Hallenus skref här meddelade bref, hvars slut emellertid fattas.[4]

Salutem et obsequia.

Velborne herre. Efther jag haffver funnit Sig:r Aruido Schyte, hvilken är här i Amsterdam Konungens agent, så vill jagh uthi thette breff schrifve eder et heelt register aff nye tijender uthur Sverige, som han migh berättet haffver.

För thvå månader seden så foor Drottningen medh vår allernådigste Konung uthi ett jagtschep till at besee örlighskepen uthi skepzgården, och

[1] Sedermera svensk legat i Pommern.

[2] Dare la caccia = anställa jakt på.

[3] Se J. Hallenus till Sten Bielke d. 23 juli (n. st.) 1625.

[4] Brefvet finnes, i likhet med det nyss citerade, i Riksarkivet, Bielkesamlingen, Strödda handlingar rörande friherrliga och grefliga ätterna Bielke.

när the ifrån Östanbroon i Stockholm utlade, kom ifrån Södermalmsbergen en sådan stormvindt, at lijtet felades, at thette jagtschepet icke hade undergånget, uthaff hvilket Drottningen quæ alias tunc partui erat vicinissima så förskrektes, at när hennes M:tt kom på slätet igen, sade hon: Ohij, ich fühle mein kindt nicht meer, och födde sädan en dödh son straxt therefther. O infelix patria, quantum hac turbine concussa es!

Ehuru thet står emellan Sverige och Polen veet Sig:r Aruldo sielff inthet; thet thör ingen van Dantzig mere komme in uthi Sverige. Orsaken åhr thenne: uthi Dantzig haf:r boot en nederlender ifrån Delft, hvilken ther dödde och förleet efther sig 24,000 ungerske ducater och 16,000 daler i silbermyntz, och, efther han ther ingen hustru eller barn hade eller andre arffvinger, lät Senatus thesse penninger stå et åhr och 6 vecher; och effther ingen i medlertijdh sig præsenterade (ty Senatus dolo malo lät allene uthi Polen denunciationen utgåå) togh rådet alle thesse penningar till sig, såsom et danarf. När nu besagder tijdh uthe var, komme säden de rätte arffvinger ifrån Delft och begärde restitutionem hereditatis, probantes nullam in Belgio, unde oriundus erat, denunciationem publicatam fuisse. Denegata pecunia appellatum fuit ad Regem Poloniæ qui itidem contra petetentes jus dixit, efther han och hade sin deel ex hisce bonis vaccantibus. Nu var een aff cohæredibus så klook, at han drogh genast in uthi Sverige och giorde sig til borgare uthi Stockholm och begärade säden aff H. M:tt en intercession til Senatum Dantiscanum, och, när thetta medell inthet kunde uträtte, gaff vår nådigste Konung thenne borgare såsom sin undersåthare privilegium repræsaliarum och blefve altså thvenne Dantzigsche skep tagne och folket uthi fängelse ad hujus hæredis et civis instantiam kastade, och haffver säden ingen dantziger mere tordt komme in uthi Sverie, men nu hörer jagh, at the villie dhenne sak accommodera.

Alia res nova et incredibilis! Niels Stierneskiöldh haffver varit gubernator öfver hele Westergiötlandh och ståthållare uthi Elssborgh. För thvå månader säden skickade H. M:tt en enspennare ifrån Stockholm til honom och begärade, at han skulle komme till Konungen; theruppå han sade till enspennaren: ja, rijdh du nu för åt och bestell migh gode hester i vegen; jagh vill efther 2 tijmer komme efther dig. Nu sade han inthet sin hussfru nogot här aff, uthan skrapade tilsamman de gullpenningar och sölffver, som han hade, och satte sigh uthi en boot och rodde uth till en hålme, ther under then nederlendiske skeep lågo, som ville gå til segell, och när han kom på hålmen sade han til them, som honom tijtt rodt haffve: fahrer tilbake till slätet igen; jagh haffver nogot på thesse skeep att bestelle. Hvilket, när skiedt var, stegh han på hålleuderske skeepet och badh, at man skulle fort fahra, hvilket och så skiedde.

Uthi siön kom en Dünkerkerpirata til thette skiepet och bemechtigade sigh dett, och thå haffver en soldat aff Stierneskiölden taget alt hvadh han hade och sädan, onustus auro et argento, ville han springa tilbake uthi sit skeep och förborga för sin capiten (som skee pläger uthi sådane occasioner), hvadh han bekommet haffver. Män han var altför mykit tung och svår och föll således uthi vatnet och drunknade med thesse store penningar

Stierneskölden sampt the andre nederlendere blefvo säden ignudi (o: nudi?) sathe till landh in Belgio. Och haffver Stierneskiölden, som Arvidus

sade, varit uthi Harlem och föregifvit, at han haffver varit en capiten i Sverige och ledit olyke i siön. Han haffver i Leijden hafft thvenne sine söner medh en præceptore, och, så snart then elteste thesse thiender förnam, drogh han genast uthi Sverige.[1]

Man veet thet inthet orsaken, hvarföre han uthur landet så flydde H: M:tt haffver för nogon tijdh säden tagit Hellekis ifrån honom och giffvit thet igen länge her Jöran Poses son, hvilken uthi Sverige nåde och perdon bekommit haffver: Män H. M:tt haffver uthi Lijfflandt til recompens Stierneskiölden ett skiönt härskap ther före geffvet. Om han nu här uthaff skall haffve varit disgusterat och therföre ad vindictam nogot stemplat, veet man inthet, sed conjectura est et suspitio.[2]

En annan relation: Giorgius Ursinus, som hafver varit i Ingolstadt kom in uthi Sverige och bleff secretarius. Zacharias Anthelius haffver och varit och studerat hooss jesuiterne. Kom och uthi landet, och efther han en lärdh och skickelig man syntes, satte H. M:tt honom til borgemestere uthi Tälie, besynerligen efther borgerne pläge ther stiele mykin kopar ställat ut til portum i Eglestavijck. Hvilken sit embete väll och troligen til H: M:tt nytto forestått haffver. En annan svensk kom ifrån Braunsberg i Preussen och vart hooss heer Gabriels Oxsenstiernes barn först præceptor sedan rector scholæ i Enekiöping.[3]

Effther nu besagter Ursinus uthi stort anseende var och var eifrig catholisch i sit hierthe, haffver han schriffvit och inkallet en jesuuit, hvilken hemligh skulle messe läse. Thenne lupus kom inthet i schaffkleider uthen kiöpmansskläder och höll sig nesten ett halfft år i Sverige uthan sit propositi företagande; hade altijdh stark kundskap och venskap medh Ursino och Anthelio.

Nu ähr en luthenist, italus, uthi Sverige, hvilken H: M:t gifver 1,000 r:thaler åhrligen. Han haffver thient Försten von Skaumburg (ɔ: Schaumburg och Konungen i Danemark tilforene. Thenne haffver en mykit skiön ung hustru, hvilken Ursinus hade al suo commando, thet luthenisten och väll merchte hemligen, män han torde inthet nogot begynne emot Ursinus etc.

När nu besagter jesuuit hafver et halfft åhr sigh så i Sverige uppehollet, haffver Ursinus i medlertijdh om legenheet sig omset, thet han ett huss bekommet haffver, ther messe kunne hemligen läset blifve. Men efther theres synagoga med auditoribus icke nogsampt besat var (ty the voro n

---

[1] Enl. Anrep, Sv. Adelns Ättartaflor, skulle Nils Stiernschölds äldste son Göran vid denna tid varit 18 år.

[2] Den egentliga anledningen till Stiernschiölds flykt omtalar Hallenus i ett senare bref (af d. 12 aug. 1625 till Sten Bielke) som för öfrigt innehåller hufvudsakligen blott ekonomiska meddelanden. S. skulle nämligen, medan konungen vistades på Älfsborg 1625, hafva, under föregifvande, att han var konungen, förfört en rik borgardotter i Göteborg. I ett Stiernschiölds bref till Axel Oxenstierna af d. [24] 6 1625 (Oxenst. saml.) erkänner han den af honom förorsakade skandalen, som han dock berättar något olika mot Hallenus, men förnekar, att han inblandat konungens namn däri, och anhåller att A. O. ville utverka konungens nåd.

[3] Ursinus kallas i Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref till Axel Oxenstierna (se A. O:s Skrifter, afd. II, del 3, sid. 78) Bär. Den tredje här omnämnde var Nils Campanius.

the förbenembde 3 personer allenest, som huijus facti conscij voro) så schreff Ursinus et breff til thenne luthenisten och oppenbarede honom som en catholico, ehvadh för lägenheet han bestelt haffver exercitium religionis pontficia at haffve.

Så snart thenne luthenist thette breff bekommet hade, var han gladh at han härigenom kunde vindicera then effront, at Ursinus honom till en becco cornuto giordt. Gick therföre straxt uppå slåtet och vijste H. M:tt thette breffvet. Men efther icke nogsampt var nogot emot Ursinus at procedera, efther och hanss handh inthet stod ther under, uppenbarade H. M:tt thenne saken ingen menniskie uthan skickade till Tälie straxt och lät fånge thenne jesuuit i sine kiöpmanskläder. Om jesuuiten sade Hans M:tt till her Johan Schytte noget, men om Ursino inthet.

Thette skedde om morgonen. Om middagen var Ursinus hooss Skytten till gest, och thå refererade han Ursino för nye tijender, at H. M:tt haffver förnummit, at uthi Tälie skulle vare en jesuvit, och haftver skickat idagh, sade han, professer at fånge honom. När Ursinus thette hörde, frågade han Skytten: hvadh meenen I, skall man giöra honom nogot til liffvet? Svarade han: ja, freylig varder thet skeendes. Effther måltijdh schreff Ursinus sig et egit passbreff och satte sig på en hest och redh igenom dagh och nat neder på grentzen.

Om afthonen på samme dagh, när Ursinus skulle låthe sig som vanligit var finne hooss H. M:tt, så kom han inthet på slåtet, och, när man hafver låthet söka honom allestedes på sine vanlige orther i staden och icke funnit, merchte H. M:tt väll, at sant var, ehvadh som luthenistens breff utvijsade. Sände therföre starke poster efther honom, hvilke funno honom soffvande öfver grentzen i Dannemark uthi en bondegårdh, och haffver han så stort rijdit, at huden och kiötet vijdh knän var honom afgången.

När Ursinus nu tilbaka till Stockholm kom, vart han (uti meruit) exquisitissimis tormentis subjicierat, såsom och the andre både hanss complices Anthelius och ille rector Enecopensis. Man haffver inthet utaff them annet, sade Arvidus, kunnet extorquera, ähn att the haffva varit altijdh papistiske i sit hierthe och begäret hemligen för sig exercitium suæ religionis haffve; theröfver the vorde dömbde til döden och såsom förrädare håldne och proclamerade och medh svärdt rättade. Ursinus och Anthelius dödde papister, män then tredie vardt i ringen lutherisk och en godh christ igen, och therföre fördes tilbake på slåtet igen, och efther thvenne dagar sädan leedh han samme suplicium som the förre. Jesuuiten kom löss och förvijstes landet: sed furia non gratia hac dignus fuit furcifer ille. Ich glaube der theufel hatt ihnen mit der papistereij beschissen.

Laurentij Nicolai antecessor in officio, hvilken dödde uthi Lijflandt, Andreas Erici secretarius, haffver och varit catholisk, som man aff nogre breff efther hans dödh iblandh andre scharteker funnit haffver. Alt thette haffver förorsaket, at alle som på catholiske orther lefvet haffve uthi Sverige nu högeligen mistänkt ähro och moste the oskyldige medh the skyldige lijde.

Hæc tristia fuere, nunc lætiora canemus. H. K. M:tt hafver till vaten en stark armada. Hanss disegne veet man inthet. Emellen Sverige och Danemark ähr aldeles fördraget. Man mener, att nogot motte emot Dantzig eller Könizgberg företages. Her Nielss Bielke ähr præsident uthi thet nye

perlament (sic vocant), som ähr uprättet i Åboo. Eder Fröken syster[1] är förloffet medh Sig:r Carl Baner, som jagh för 8 dager säden Eder tilschref. Arvidus sade, att H. M:tt haffver villiet giöre tilförenne ett giffthermål emellan samme vel:te eder syster och Öffversten Giöstaff Horn, men han veet inthet, ehvarföre thet ähr icke fortgånget. Johan Schütt ähr giordt till baron och haffver sit frijherreskap uthi Ingermanlandh, som kalles Dudefort (ɔ: Duderhof).

Laurentius Nicolai ähr secretarius uthi latineske cancellaria. Ægidius Aurelius ähr ehn stadzschriffvare i Stockholm och haffve thesse både såsom och Vatrangius varit uthi store misstanker för det fanners (ɔ: fanders) papisterij, som the andre, om hvilke jagh tilförene refererat haffver, medh inficieradt vore.

Konungen låther slå mykit koparmynt i landett af rafinerat koper, af hvilken et skepund elliest . . . .[2] 150 rthaler, och blifve de pezzi[3] så store slagne, och valor medh pondere proportionerat, att sådant mynt för 150 rthaler väger ett skepundh, och therföre aff alle fremmande gerne uptaget och invexlet. Thenne invention ähr likesom medh folleri[4] uthi Syrien.

H. M:t haffver giordt sig ett regale aff alle qvarner i hele landet, non obstantibus quorumcunque sive nobilium sive ignobilium prævilegijs, och moste hvar och en giffve en svensk mark för en thånne at male. Tänker till, ehvadh thet om åhret lärer indrage.

Thet är uthi Sverige bevilliet på 3 åhrs tijdh en rompeskatt (sic vocant), then så väll adel som oadell mostee giffve: 1 daler för en hest, 20 runstycke för en koo, 8 för et fååhr och säden gradatim til en höne etc . . . Nobilitas hafve här uthi i begynnelsen sig högeligen besväret.

I dagh thalte jagh medh en kiöpman, som för 2 dager säden hijt ankom ifrån Nykiöping. Han berettade, att H. M:tt allerede i egen person medh skiepzfloten var utseglat, men hans dissegno veet ähnu ingen. Greffven aff Mansfeldt, generalen, var här i Amsterdam och solliciterar om penningar. Han haffver inthet (res vera est) öfver 3,000 man mere uthi sin armada, och sades migh, at han inthet thör komme tillbake til sit folk, förr ähn han gelt mitbringet, hvilket ligger om Reess och Emerijk. Biscopen aff Halberstedt, hans luogotenente generali, säger man, skal haffve renuncieratsit embete.

Her:n Staterne läthe läggie sit folk i guarnisoner, och venther man Hanss Ecc:s Pr[ins] Henrich i desse dager till Haag igen. Janus Rotgersius åhr för H. M:tt i Sverige resident uthi Haag, och haff:r 13 r.thaler alle dager at förthäre. Här kommo i gåår visse tiender, att Baja uthi Brasilien ähr aff spanierne igen intagen.

Velborne Herre, om edert proposito militari veet jagh inthet at schrifve. I förmerkten väll mine mo iver och meningh för otto dager sädan. Jag haffver Arvido ther om nogot tilkenne giffvet. Han haffver inthet therom villiet (som han nu ähr en mykit vaker, discreter och förståndig person) nogot seije eller judicera. Allenest discurrerade han förthroligen medh migh och så da lontano gaff tilkenne, först att H. M:tt mykit gerne seer, at then, som artem militarem will läre, thet han aff honom lärer, och at han icke

[1] Kristina Sigrid Bielke.
[2] Ordet är utplånadt i texten.
[3] Pezzi, ital. = stycken.
[4] Jfr folli, turkiskt mynt.

allenest inthet achter mere Tyscherne theruthinnen, uthan och håller sigh (som och rät är) högre förståndh nu theruthinnen haffve ähn som Nederländerne, ja, will nu inthet tale om Venetianerne, hvilka ähre aldeles förachtade uthi det handtverket.

Wrangel bleff slät inthet achtet i Sverige, oanseedt jagh giör här ingen comparation, och när jagh frågade, ehvadh embete han hade, sade han, att han inthet veet, män för någon tijdh säden vart han medh breff skicket till Salvium, som var i Berlin.

H. M:tt håller myket aff Glöstaff Horn (sade han) efther han allene under H. M:tt hafver lärt militera. Konungen haffver slagit honom till riddare, giordt honom till richsråådh och general öffver thet Finlendske folket, som ähro 12,000 stark.

H. M:tt haffver frågat om Eder Arvidum, om I icke skulle komme snart heem, och om I haffven väll studeret, och när han sade, at han aff mongen hört haffver, at I väl studeret haffven, svarade H. M:tt: thet ähr väl. Jagh befruchter, att H. M:tt skulle icke låthe behage sig, thet I under Venetianerne skulle eder i krijgh brukhe låthe. Och efther så store suspicioner uthi Sverige äro öfver religionen, befruchter iagh, att månge skole tänckie, thet I af andre orsaker begären hålle Eder up uthi Italien, och ingen lust mere hafve til huss at komma, besynnerligen efter the thet charge, för then höge och gode existimation, som the om Eder, aff edert ståndh och qualiteter, hafve, för eder alt för ringe hålle. Ja (som jagh heer förnimmer) öfverster till foot i Sverige ähre ringe achtade, hvilke ähre öfver 30 i [al]lom. Jag vill nu inthet thale om andre motiver quæ propius accedunt, som ähre att Eder Herr Farbror icke mere ähr i landet, matrimonium sororis[1] och att edre goodz skulle vara mer försvaget, ähn som I nogon tijdh troo kunnen, som migh här en student sade, som iagh i Helmestedt kändt hade, hvilken utaff enfäldigheet och godh mening sade: thet vore väll, att velboren Herr Steen snart kunde komme heem, ty jagh haffver hört (sade han) at man håller honom ille huss; och när jagh om particulariter frågade honom, viste han inthet. Jagh troor, at Weiwitzeren skall haffve nogre edre godz bekomet, som jagh förmerkie kunde.

Jagh veet och inthet ehv[ad?] Konungen i Danemark haffver at pretendera på the danske goodt[sen], ty thet står oppenbarligh uthi fördraget en punct, att Welb: Här Nielss Bielke, Frijherre till Salestadt, motte skie hvadh lagh och rät ähr på Bielkerness goodz i Danemark, et retulit Arvidus: Hæc etiamsi singula non gravant, at multa tamen. Och ähr therför mitt ringe, doch trooskyldige betänckiande, at I medh thet krigzproposito ähn nogot inducierade, in til thess jag beskeedh uthur Sverige Eder kan giffve om alle sake[r]s tilståndh.

Wohre lyckan så godh, at I medh Wilhelm och Padronem accordera kunde, at the på nogre hundrade croner gofve eder credit, til thess jagh kan komme uthur Sverige igen, och I drogen sädan genest på Pariss, eller hijt til Amsterdam och förbijdade min reditum (fast om I icke en crone hade medh eder til Pariss, så kunde I alt haffve der, ehvadh I begären) så tyckte migh, thet skulle vare then önskeligaste och bäste lägenheet. Och skulle

[1] Se föregående sida.

väll Luoys de Geer, när han hörde, at I villiens[!] vare at heemdrage, inthet eder 200 croner afslå, och vore man säden desto villigare Eder hemman ifrån mere at försände. Thet åhr och ovist, om Venetianerne nogot krigh begynne. och skulle thet icke fortgåå, så vore thet Eder en temporis iactura.

Thetta veethen I, velborne herre, alt bättre betrachte, åhn som iagh nogot ther om skriffve, och beder thienstvilligen, at I icke till misshaagh uptagen, thet iagh så dristigt och libere ex sincero corde tui honoris dignitatis et commodi cupidissimus uttaler. Turbor certi animi ...[1], quid consilij dem aut capiam scio.

Meum præmaturum ex It[alia?][1] abitum acerbe deploro, ty hade jagh thå vist nogot lijtet aff en sådane högh wexsell, hade jagh alle saker thå skullet så accommodera, at I nu uthi Pariss medh högste reputation och contentament sittie skullen. Jagh beder, I willien giffve migh een rät information. som åhr rätt dirigerat at bethiene edert proposito och resolution, thet vare sigh nu antingen till togam eller arma, so vill jagh Eder theruthinnen så thiena och bestelle, som min skyldige troo fordrer, och Eder kan best till nytto lända.

Jagh schreff Eder i nest förgången veke här ifrån Amsterdam till, att I på thenne posta senza fallo skullen bekomma eder vexsell, som Luoys de Geer migh lofvade, män han haffver i alle thesse dager varit i Haag hos Manssfelderen, hvilkens factor han åhr, och kom nu i dagh om 2 slogh efther middagen först til huss, thå doch posten om 6 uhr her ifrån afgår. Så haffver han inthet i so korthan tijdh kunnet på Daniel Reuss vexslen dirigera, ty thet moste schee igenom Reussens factorer här, (medh hvilke man accordera mostee om penni[n]gerne alla prima vista eller all uso), thär man moste en monatt bijde, säden som vexslen ankommer, hvilket eder mykit olägligit åhr, och, när iagh hårdt urgerade, ville han väl in continenti på Uffelen vexslen remittera, ty ther haffver han credit, män jagh ville thet för Rudolff Oloffsens? skull inthet giöre, uthan lät häller anstå til then andre nest tilkommende posten, thå skall all tingh richtig och klart giordt blifve.

Jagh veet inthet, om thette hooss Geer icke åhr en finta per guadagnare il tempo. Medh Vorheer[2] haffver jagh slät inthet kunnet utträtte, ty han tränger aldeles på betalningen för then orsak skull, att han i thesse dager drager till Algier at blifve consul och staternes agent. Och haffver han villiet aff en annan kiöpman här tage så månge peninger up, som skulden och interesse löper, och them samme sädan invisning giffve till Daniel Reuss män efther —

— —

(Slutet saknas.)

Per Sondén.

[1] Ett stycke af papperet är här borta.

[2] Lambertus Vorheer, köpman, omtalas i ett föregående bref.

Underrättelser.

— Under år 1920 afled i Wien den berömde österrikiske historikern Heinrich Friedjung. Såsom så många andra tyska historiker började han sin bana såsom medeltidsforskare med afhandlingen *Karl IV. und sein Antheil am geistigen Leben seiner Zeit* (1876). Hans båda mest betydande arbeten falla emellertid inom den nyaste historiens område. Det ena är det berömda verket *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859—1866* (2 bd; Stuttgart 1897; nionde upplagan 1912—13), som lämnar en — ej minst hvad det militära beträffar — utmärkt framställning af den afgörande tvekampen mellan Preussen och Österrike om hegemonien i Tyskland. Hans andra hufvudverk är en teckning af *Oesterreich 1848—60* (I, II: 1; Stuttgart & Berlin 1908, 1912), där F. dokumenterar sig såsom en utmärkt kännare och skildrare af sitt lands inre historia under de årtionden, som förberedde nederlaget i kampen om Tyskland. Arbetet grundar sig ej blott på den tillgängliga litteraturen utan äfven på ett omfattande otryckt material och bär vittne om sin författares ovanliga förmåga att åskådligt och lefvande framställa ej blott politiska och militäriska tilldragelser utan ock allmänna kulturförhållanden. Det kan icke nog beklagas, att detta arbete blifvit en torso. Af F:s öfriga arbeten må nämnas teckningen af Österrikes politik under Krimkriget, *Der Krimkrieg und die österreichische Politik* (1910), egentligen ett afsnitt ur det sist anförda af hans båda stora verk, samt hans upplaga af *Benedeks Nachgelassene Papiere* (1904), i många afseenden en senkommen upprättelse åt den olycklige fältherren. Under de senaste åren har F. utgifvit en större samling *Historische Aufsätze* (1919), bland hvilka tidigare publicerade studier af hans hand särskildt må påpekas karaktäristiker af Rechberg, Kálnoky och kejsar Frans Josef, samt första delen af en teckning af *Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914*, en om vidsträckt beläsenhet vittnande och i många hänseenden intressant öfversikt af den sista mansålderns storpolitik. Det hittills utkomna bandet omspänner tiden fram till rysk-japanska krigets slut; det andra bandet har ännu ej utkommit, men torde vid författarens död ha förelegat åtminstone i det närmaste färdigt.

Vid sidan af sitt som synes mycket omfattande vetenskapliga arbete utvecklade F. en rastlös politisk-publicistisk verksamhet. Bekant är, att han under 1908—1909 års kris med öfvertygelse ställde sin penna i den Aehrenthalska politikens tjänst, liksom ock att hans uppdragsgifvare därvid satte i hans händer förfalskade dokument, hvilkas förbehållslösa användning inledde honom i kontroverser, som visserligen ej för lugnt dömande betraktare anfäktade hans goda tro, men satte hans skärpa som källkritiker i en

dager, som den egentligen ej förtjänade. Från intet håll lärer emellertid bestridas, att han är att räkna bland det moderna Österrikes främsta historiker ej blott genom djupgående forskning och omfattande beläsenhet utan ock genom en mindre vanlig framställningskonst. Hans båda hufvudverk skola säkerligen länge förblifva en hufvudkälla för vår kunskap om Donaumonarkiens historia mellan marsrevolutionen och Sadowa.

— Förre finske senatorn och mångårige direktorn för statistiska centralbyrån August Johannes Hjelt afled den 12 juli 1919. H., som var född 1862, började sin vetenskapliga bana som historiker. För licentiatgrad utgaf han den förtjänstfulla afhandlingen *Sveriges ställning till utlandet närmast efter 1772 års statshvälfning* (1887). I Historiallinen Arkisto publicerade han uppsatserna *Erik Lencquist, en finsk präst och häfdaforskare* (1886), *Några bidrag till Aurora Förbundets historia* (s. å.) och *Några flyktingar från finskt håll till Ryssland efter 1772 års statshvälfning* (1887) samt meddelade *Anmärkningar på en resa ifrån Stockholm till Finland år 1759 af C. Gjörvell* (1886) och *Ett förslag till finska regeringskonseljens omgestaltning, bedömdt af biskop Tengström* (1892). H. utgaf vidare *Journal du général J. Keith pendant la guerre en Finlande 1741—1743* (1887) och det genealogiska arbetet *Släkten Hjelt, historia, biografi, bibliografi* (1903). Hans verksamhet som statistiker medförde äfven värdefulla historiska arbeten såsom den betydande skildringen af *Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet* (1900) och editionen af *De första officiella relationerna om svenska tabellverket. Åren 1749—1757* (1899).

(*E. N.*)

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* har under året utkommit ett nytt häfte (Ny följd I: 48—50, utgörande femte bandets sluthäfte), innehållande bl. a. riksarkivariens årsberättelse för 1918, hvarjämte berättelsen för 1919 nu också föreligger tryckt. Bland accessionerna märkas med hänsyn till omfånget först och främst kristidskommissionernas arkivalier, hvilkas öfverlämnande (på grund af kungl. förordningen af d. 29 september 1916) i samband med den begynnande afvecklingen af kristidskommissionerna under år 1919 blifvit aktuellt. För handelskommissionen beräknade till c. 275 hyllmeter, för industrikommissionen till ungefär lika mycket och för folkhushållningskommissionen till icke mindre än 2,800 m., ställa de större anspråk på utrymme, än det offentliga arkivväsendets lokaler f. n. kunna motsvara, och provisoriska åtgärder ha måst vidtagas för deras herbergerande. Behofvet af en till landsorten förlagd reservdepå för arkivalier har härigenom blifvit yttermera trängande och föranledt en framställning från riksarkivarien till K. M:t, åsyftande aptering av lokaler i Vadstena slott för detta ändamål i samband med landsarkivets länge planerade och nu åter föreslagna förflyttning till Linköping. — Af större intresse för den

historiska forskningen än leveransen af kristidspapperna är det likaledes under år 1919 skedda förvärfvet af de bekanta *Hammerska samlingarna*. För att rädda dessa från fortsatt skingring genom autografauktioner sammanslöt sig riksarkivet med en del andra offentliga institutioner, såsom krigsarkivet, konstakademin och Upsala universitetsbibliotek, till ett konsortium och blef tack vare enskilda personers mecenatskap jämte bidrag från statens sida i stånd att inlösa den till ett tjugutal lårar uppgående återstoden, hvilken sedan fördelades dem emellan. Medan konstakademin förvärfvade samlingar härrörande från B. E. Fogelberg och G. W. Palm, Upsalabiblioteket Gabriel Marklins brefsamling och en del Rosenhanepapper, kom på riksarkivets lott en mängd bref och räkenskaper från 1400- till 1800-talet, delvis kompletterande i äldre tid dit öfverlemnade samlingar (t. ex. De la Gardies och Momma-Réenstiernas), delvis utgörande fristående smärre samlingar eller enstaka handlingar af växlande, understundom betydande historiskt intresse. En närmare redogörelse för samlingen torde snart vara att vänta. — I riksarkivets besittning ha nu öfvergått utrikesdepartementets där förut deponerade dossiervis fördelade handlingar från 1500-talets förra del. Svea hofrätts i riksarkivet förvarade äldre arkiv har riktats med vissa tidigare till Kungl. biblioteket öfverlämnade partier, hvarjämte hofrätten aflämnat bouppteckningar efter medlemmar af den nu regerande dynastin och efter frälsemän. Borgarståndets arkiv har kompletterats med ett antal hittills i Stockholms rådhusarkiv förvarade handlingar. — Bland öfriga nyförvärf kan man urskilja vissa olika slag. Den af kristiden framkallade starkare omsättningen af autografer både inom och utom landet har på olika sätt kommit riksarkivet till gagn. En vaknande insikt, att i enskild ego befintliga handlingar af offentlig karaktär höra bäst hemma i offentliga samlingar, har på några håll tagit sig uttryck i öfverlåtelse till riksarkivet af dylika arkivalier. Äfven enskilda samlingar hafva under de båda åren i ej ringa antal förenats därmed, så först och främst statsminister E. G. Boströms efterlämnade papper (att öppnas trettio år efter hans död), vidare en bunt bland Louis de Geers papper anträffade anteckningar rörande förarbetena till 1866 års riksdagsordning, lagman Ahlmans (i denna tidskrifts förra årgång publicerade) samling af bl. a. biljetter från Gustaf III, handlingar rörande godset Skånelaholm och dess ägare (företrädesvis tillhörande familjen Jennings), Ekebladska familjepapper m. m. Till landsarkivet i Lund har likaledes af enskild man skänkts Örups gårdsarkiv. Såsom deposition har riksarkivet emottagit F. F. Carlsons efterlämnade papper, arkivalier från Tosterup härstammande från Ehrensvärdska släkten och med den befryndade familjer samt Hermelinska arkivet på Noor, hvarjämte från vitterhetsakademin i och för arbetet med Svenskt Diplomatarium depónerats åtskilliga kopieböcker och afskriftshandlingar rörande medeltiden. Till ordnande genom tjänstemän i arkivet har mottagits det Stedingkska familjearkivet på Elghammar.

De under de båda åren i riksarkivet utförda arbetena hafva till stor del utgjort fortsättning af tidigare började eller ägnats åt nyförvärfvens behandling. Bland afslutade arbeten af större omfattning märkes detaljordnandet och förtecknandet af borgarståndets arkiv, insiktsfullt utfördt af den tidigt bortgångne andre arkivarien E. Kleberg. Frukterna af arkivets publikationsverksamhet, hvilken i viss mån hämmats genom den våldsamma stegringen af tryckeriprisen, ha förut i denna tidskrift uppmärksammats. För sitt omfattande utredningsarbete rörande den civila lokalförvaltningen 1523—1630 har förste arkivarien Almquist med understöd af statsmedel bedrifvit forskningar i Helsingfors. — För 1918 och 1919 års inspektioner, dels från riksarkivets sida med afseende på centrala och åtskilliga lokala myndigheters arkiv, dels från landsarkiven gällande kyrko- m. fl. lokala arkiv, redogöres utförligt. På samma sätt som i de båda föregående bandens sluthäften meddelas här register över landsarkivariernas under resp. år (1916—18) utförda inspektioner. — Bland de i häftet återgifna handlingarna rörande arkivväsendet märkes för öfrigt riksarkivariens utförliga skrifvelse d. 29 juni 1918 angående riksarkivets alltmer brännande byggnadsfråga samt en del anvisningar till förebyggande af fukt i kyrkoarkivlokaler. — Till sist innehåller häftet (sid. 517—599) P. Sondéns *Förteckning över hertig Adolf Johans arkiv i Stegeborgssamlingen samt i samlingen Generalguvernörshandlingar*, hvarmed förteckningen öfver riksarkivets stora Stegeborgssamling föreligger färdigtryckt.

(*H. B—n.*)

— I senast utkomna häfte af *Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift* (1918; bd. 7: H. 1) har intendenten A. Behm aftryckt E. M. Arndts skildring af sin resa genom Jämtland sommaren 1804.

— Tionde häftet af *Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening* innehåller tredje afdelningen af F. Bæhrendtz' och Joh. Wickboms värdefulla *Anteckningar om Kalmar domkyrka*. Denna del innehåller matrikel öfver domkyrkans tjänstemän.

— Krigsarkivarien Severin Bergh efterlemnade vid sin död i så godt som afslutadt skick texten till femtonde delen af *Svenska riksrådets protokoll*, med hvars utgifning han å riksarkivets vägnar varit sysselsatt sedan trettiofyra år tillbaka, från och med verkets fjärde band. Förste arkivarien Per Sondén har efter honom öfvertagit redaktionsarbetet och först och främst slutfört editionen af den nämnda volymen (Stockholm, Norstedt 1920; VII + 571 sid.; pr. 30 kr.). Den sträcker sig öfver åren 1651—53 och afslutar protokollen för drottning Kristinas regering, i det inga sådana finnas bevarade för förra delen af 1654. De äro under dessa år liksom under den närmast föregående tiden i regel skrifna a

sekreteraren Olof Wallenstedt. Försåvidt de äro fullständigt bevarade, utvisa de en minskad frekvens af rådssammanträden i jämförelse med de föregående åren, och dessutom en betydande växling inom den tid de gälla såväl med afseende på antalet som beträffande formerna. Under hela året 1651 förekomma ännu i stort antal plenarsammanträden af rådet, i regel med drottningen närvarande, och därjämte stundom sammanträden af vissa herrar med kungligt uppdrag att förhandla med främmande deputationer (från domkapitlet i Hamburg d. 14 mars) eller sändebud (från Mecklenburg d. 26 mars), att behandla speciella frågor eller rättstvister eller bereda ärendena för utskottsriksdagen (t. ex. angående »militiens reglemente och underhåldh» d. 3 okt.) Förhören med Messenierna, hvaröfver, liksom i vissa andra fall, särskilda protokoll fördes — förut till större delen publicerade af Adlersparre i Historiska Samlingar, men nu utgifna in extenso och med hänsyn också tagen till konceptprotokollen — skedde mestadels i drottningens frånvaro. Under 1652 äro de egentliga rådssammanträdena mycket fåtaliga, hvaremot under första halfåret en mängd protokoll redogöra för sessioner, då drottningen, endast omgifven af sekreterare, afgjort eller åtminstone upptagit massor af »privatorum supplicationes» o. d. ärenden, bland hvilka stundom också ämnen af allmännare karaktär fått vara med. Vid somliga tillfällen — några snarlika förekomma för öfrigt redan i april 1651 — ha privatsuppliker behandlats i drottningens frånvaro af hofkanslern jämte sekreterare. Under 1653 bli sessionerna af drottningen och sekreterarne mera sällsynta, hvaremot de allmänna rådsförsamlingarna åter komma i flitigare bruk, dock tämligen ojämnt fördelade på året, talrikast under tiden aug.—okt., hvarefter protokollen upphöra. Enstaka sammanträden af vissa herrar med särskilda uppdrag förekomma också både 1652 och 1653, så för saken mot Bengt Skytte i okt. 1652 och för öfverläggningar med riksdagens utskott i dec. 1652, med staden Narvas ombud i aug. 1653 och med holländska sändebudet Konrad v. Beuningen den 24 sept. s. å.

Af de ämnen, med hvilka protokollen syssla, äro i det föregående redan åtskilliga antydda. Utrikesärendena — däribland t. ex. 1651 frågan om den franska alliansen samt kongressen i Lübeck, 1652—53 kriget mellan England och Nederländerna — samt revisionsmålen äro naturligtvis, jämte enskildas suppliker och under ständermötena riksdagsärendena, de oftast förekommande. Protokollet för den 7 aug. 1651 förebådar som bekant Kristinas tronafsägelse. Hvad de inre frågorna beträffar, behandlas 1651 bl. a. förordningen om skatteböndernas förhållande till adeln och under utskottsmötet med särskild utförlighet kvarntullen. Frågan om båtsmanshållet upptager till stor del förhandlingarna med ståndernas utskott vid riksdagen 1652, medan adelns inlaga vid samma riksdag om arftagningen med afseende på Norrköpings beslutsgods framkallar öfverläggningar långt in på nästa år; åtskilliga

kamerala frågor beröras vid diskussionen beträffande kammarkollegii »frågepunkter» den 31 mars 1653.

(*H. B—n.*)

— Den andra serien af den från Riksarkivet utgifna samlingen »Handlingar rörande Sveriges historia» omfattar som bekant bl. a. *Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686.* Af denna publikation har nu utkommit en tredje af E. Naumann redigerad afdelning (Stockholm 1920; VII + 367 sid.; pr. 20 kr.). Det nya bandet innehåller prästeståndets förslag till kyrkoordning 1682 samt »Ridderskapets författade project till kyrkoordningen ingifvit anno 1685 d. 14 septemb.». I en kort inledning redogör utgifvaren för tillkomsten och den följande behandlingen af 1682 års kyrkolagsförslag, väsentligen en sammansmältning af de af Laurelius och Emporagrius utarbetade förslagen. Prästeståndets förslag af 1682 gjordes till föremål för granskning af en den 3 jan. 1684 tillsatt kommission af lekmän — höga civila ämbetsmän och jurister, hvilken den 14 sept. följande år aflämnade ett nytt förslag till kyrkoordning. Detta blef i sin ordning föremål för granskning af kommissionen och några tillkallade biskopar och präster. Vid tryckningen af 1682 års förslag hafva uteslutits paragrafer, som endast innehålla någon formell afvikelse från de af Emporagrius och Laurelius utarbetade. I öfrigt ha vid editionen följts i hufvudsak samma principer som i föregående band.

— Enligt uppdrag af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia har arkivarien E. Naumann utarbetat ett register till de tjugo första delarna af de af nämnda samfund utgifna *Historiska Handlingar* (Stockholm 1919; X + 350 sid.; pr. 35 kr.) I sitt företal har dr. Naumann närmare redogjort för de principer, som följts vid registrets utarbetande. För vinnande af större öfversiktlighet har detsamma fördelats på fem afdelningar — en anordning om hvars lämplighet delade meningar kunna råda — näml. person- och ortsregister för tiden före 1521, utarbetadt af förste arkivarien L. M. Bååth, personregister 1521—1650, 1651—1718 och 1719—1810 samt ort- och sakregister 1521—1810. Vissa delar ha vid registreringen lemnats alldeles åsido: så är fallet med *Vadstena klosters jordebok* (del 16: 1) och *Tolken Alessandro Amiras anteckningar rörande Konung Karl XII:s vistelse i Turkiet* (del 19, bihang), hvilka båda volymer äro försedda med särskilda, fullt tillfredsställande register, samt förteckningarna öfver arkiven på Tureholm, Brokind, Vik och Säfstaholm (i delarna 1, 3, 4 och 7). Äfven i vissa andra i företalen angifna fall ha undantag gjorts för undvikande af onödig vidlyftighet. Registret synes utarbetadt med erkännansvärd omsorg och precision och blir för forskaren en oumbärlig vägledare i den viktiga källsamling den ståtliga serien af Historiska Handlingar utgör.

— I Svenska fornskriftsällskapets samlingar (häfte 155) har Robert Geete publicerat ett supplement (Stockholm 1919; XII + 323 sid.; pr. i bokhandeln 7 kr.) till det bibliografiska standardverk *Fornsvensk bibliografi*, som han år 1903 utgifvit i samma skriftserie och hvarigenom han gjort forskare på medeltidsområdet en tjänst, hvars värde knappast kan öfverskattas. Det nya bandet, som upptager i allt mer än 1,600 nummer (frånsedt tillägg) är liksom hufvudskriften uppställdt på tvenne hufvudafdelningar: fornsvenska texter och litterära hjälpmedel. Den förra afdelningen är fördelad på trenne underafdelningar: litterära texter (äfven outgifna), lagar, rätter och stadgar samt handlingar. För den rena historiens vidkommande är det naturligtvis de båda sist angifna underkategorierna, som framför andra äga betydelse. Af stort värde är, att liksom i själfva hufvudskriften så ock i supplementet under de olika texterna och aktstyckena angifvits ej blott själfva editionerna utan ock därtill anknytande specialundersökningar (äfven tidskriftsuppsatser) och detta med en fullständighet, som synes lämna mycket litet öfrigt att önska. Den ofvan angifna andra hufvudafdelningen utgör en med sällsynt lärdom och fullständighet uppgjord sammanställning af praktiskt taget allt, som sedan hufvudskriftens afslutande t. o. m. 1917 utgifvits rörande vårt medeltida stats- och kulturlif. Af under 1918 utgifna verk har blott kunnat medtagas hvad som under arbetets slutförande kunnat inflickas. Redan en flyktig genomgång af förteckningen ger vid handen, huru rikhaltiga och mångsidiga specialbidragen till vår medeltida historia i själfva verket äro. Bibliografien är försedd med ett synnerligen omsorgsfullt utarbetadt register såväl öfver anförda handskrifter som öfver upptagna arbeten. Som bihang till själfva skriftförteckningen har fogats ett *Kalendarium Svecicum. Normalkalendarium för Sveriges medeltid*, sammanhämtadt ur samtliga tryckta svenska kalendarier från medeltidens slut. Då förf. icke afsett annat än att lämna hvad han blygsamt kallar ett nödtorftigt praktiskt hjälpmedel för forskaren, har utelämnats »en del tillbehör, som ett fullständigt medeltidskalendarium alltid är iklädt» såsom söndagsbokstaf, måncyklar, gyllental, epakter, indiktion etc. En hvar, som sysslat med medeltidsstudier, och känner bristen på kronologiska hjälpmedel med särskildt afseende å den nordiska historien, förstår att uppskatta den tjänst förf. genom sin sammanställning gjort forskningen.

Med sitt nya arbete har Geete befästat sitt rykte såsom en den lärdaste kännare af vår svenskspråkiga medeltidslitteratur liksom af den vetenskapliga forskning, som uppstått kring densamma. Men vagnet af hans verk är icke inskränkt till specialforskningen på detta område, utan sträcker sig till svensk medeltidsforskning öfver hufvud. Och det må vara en historiker tillåtet att framföra ett tack till den gamle mästaren inom medeltida svensk bokkonst.

— Ur den numera rikt flödande stadshistoriska litteraturen

äro att anteckna ett par nya bidrag till de norrländska städernas historia. Det ena är en samling af urspr. såsom tidningsartiklar publicerade skildringar ur Härnösands historia af rektor G. Kallstenius, efter en lätt omarbetning och med ett tillagdt kapitel om sjöfart, handel och industri sammanförda i bokform under titeln *Blad ur Härnösands historia* (Härnösand 1919; 80 sid.; pr. 4,75 kr.). Det andra är en af lektor S. J. Kardell författad framställning af *Östersunds stads Uppkomst och Utveckling till och med År 1830* (Östersund 1920; 121 sid.; pr. 4,50 kr.). Det förra arbetet framträder utan anspråk att vara någon sammanhängande eller ens något så när fullständig skildring af Härnösands historia. Där ges hufvudlinjerna af utvecklingen tillika med många delvis ganska roande och karakteristiska smådrag, sammanförda ur orts-arkiven samt den ej alltför rikhaltiga litteratur, som förefinnes. Tillsammans ge de små uppsatserna en med kärlek till uppgiften gjord god och lättillgänglig öfversikt öfver den gamla biskops- och residensstadens utveckling. — Lektor Kardells bok är lagd på en bredare bas. Den ger på grundval af ett rätt vidlyftigt material en utförlig framställning af Östersunds grundläggning och utveckling fram till 1830; hufvudpartiet utgör en skildring af stadens utveckling på olika områden under tiden 1794—1830. Denna period i stadens lif kallas af förf. den Permanska tiden med hänsyn till att under större delen af detta tidsrum apotekaren S. Perman i egenskap af ordningsman stod i spetsen för stadens styrelse och därvid inlade de största förtjänster om dess utveckling. Ett särskildt intresse erbjuder denna stads historia därigenom att man i detalj kan följa förarbetena till stadens anläggning. Den är icke ur en lång utveckling organiskt uppvuxen, utan skapad genom af behofvet framkallade åtgärder från vidkommande myndigheters sida. Man önskade skaffa provinsen Jämtland en stad, utvalde lämplig plats och igångsatte därefter stadsanläggningen. Den nya stadsbildningen är icke uppvuxen på gammal kulturgrund — närheten till Frösön utgjorde dock gifvetvis en anledning till valet af plats — utan var från början, såsom författaren anmärker, ett nybyggaresamhälle och företer därigenom likheter med stadsanläggningar i våra dagars Norrland. Det är detta nybyggaresamhälles utveckling till ordnadt stadslif som i arbetets hufvudafdelning skildras. Boken är försedd med en mängd porträtt af märkesmän vid stadens anläggning och första utveckling äfvensom med register öfver omnämnda personer. Trenne kartbilagor ha tillfogats, däribland Östersunds första stadsplan. I sin helhet utgör arbetet ett beaktansvärdt bidrag till vår stadshistoriska litteratur.

— I *Norrländska samlingar* (2: 3) har Johan Nordlander lämnat en redogörelse, så fullständig det knappa materialet medger, för *Skolan i Härnösand till gymnasiets upprättande därstädes* (Stockholm 1918; 28 sid.; pr. 2 kr.). Efter ett inledande omnämnande af de från Norrland af gammalt utgående afgifterna til

skolväsendet »saxeskottet» (se denna tidskr. 1919, s. 103) och »votum Olavi», lämnas därefter en teckning af »barnaskolan» i Härnösand och dess lärarkrafter (1587—1640). Med hänsyn till det sparsamma materialet (hufvudsakligen fogderäkenskaper från Ångermanland och handlingar ur Uppsala domkapitels arkiv) blir denna teckning föga mer än en samling notiser, mestadels af ekonomisk natur. Beträffande trivialskolan (1640—50) medge de bevarade handlingarna en något fylligare skildring. Uppsatsens sista sidor lämna en framställning af händelserna vid gymnasiets tillkomst. Den lilla uppsatsen präglas af den ingående förtrogenhet med urkundsmaterialet och det tålmodiga sammanställande af mödosamt hopplockade sakuppgifter, som gjort förf. till en af våra bästa kännare af Norrlands äldsta historia.

— Professor H. P. Steensby i Köpenhamn har i ett arbete, *The Norsemen's route from Greenland to Wineland* (Köpenhamn 1918) — förut publiceradt i »Meddelelser om Grønland», 1917 — utförligt behandlat den under senare år omdiskuterade frågan rörande 'Vinland' och nordbornas eventuella upptäckt af Amerika. Förf. ansluter sig till den af flertalet forskare — i motsättning mot Nansen — hyllade åsikten, att de gamla traditionerna om norska resor från Grönland till Vinland böra tillerkännas historiskt källvärde, och ser sig i stånd att vederbörligen lokalisera de i nämnda traditioner förekommande ortnamnen.

— Bland den krets nationalliberala statsmän, som på 1850- och 60-talen intogo en ledande ställning inom Danmarks politiska lif, var A. F. Krieger utan tvifvel icke blott en af de mest tilldragande utan ock en af de mest betydande och inflytelserika. Det är därför ett mer än vanligt intresse, som knyter sig till det nyligen påbörjade utgifvandet af hans *Dagbøger 1848—1880*, hvars första band under redaktion af Elise Koppel, Aage Friis och P. Munch i år sett dagen (Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1920; XIV, 335 sid.; pr. 10 kr.).

I sitt företal lämna utgifvarne som sig bör en redogörelse för tillkomsten och karaktären af dessa anteckningar. Däraf framgår, att Krieger under största delen af sin långa politiska bana gjort uppteckningar rörande de politiska tilldragelserna — långa tider anteckningar dag för dag, dessemellan på grundval af insamlade upplysningar sammanhängande öfversikter öfver viktigare händelsesammanhang. Han har därvid i största utsträckning tillgodogjort sig det omfattande material hans mångsidiga verksamhet ställde till hans förfogande: statsrådsprotokoll, diplomatiska depescher, enskilda bref och muntliga meddelanden; och oaflåtligt har han under senare år vändt tillbaka till dessa anteckningar och sökt kontrollera, utvidga eller beriktiga dem genom omfattande läsning, brefväxling och samtal. På grund af den ställning han intog ej blott inom Danmarks, utan inom hela Nordens kulturlif och med de

vidsträckta förbindelser, som däraf blefvo en följd, ha hans dagböcker, vid hvilka han själf synes ha fäst sådan vikt, ehuru de enligt hans egna ord ej nedskrifvits med tanke på offentliggörande, blifvit, såsom utgifvarne framhålla, »en enastående källa till upplysning om hans och hans krets' tankar och handlingar under den mansålder, då de nationalliberala tryckte sin prägel på utvecklingen i Danmark».

Under sin sista tid förstörde Krieger åtskilligt af sina samlingar: han brände sålunda alla anteckningar efter 1880 liksom ock utskurna blad äfven ur de tidigare. Den litterära kvarlåtenskapen öfverlämnades efter hans död 1893 till den honom i intressen och äfven personligen närstående historikern, riksarkivarien A. D. Jørgensen tillika med vissa dispositioner, huru med densamma skulle förfaras. Med stöd af den tolkning af Kriegers vilja, som Jørgensen i sin ordning nedskrifvit till efterrättelse för sina efterlefvande, ha nu utgifvarne påbörjat publiceringen af det enastående rikhaltiga materialet med vidtagande af vissa uteslutningar enligt principer, som i företalet närmare angifvas. I sin helhet beräknas publikationen komma att omfatta sex eller sju band ungefär af det nu utgifnas omfång. I ett särskildt band inrymmas förklarande noter, personalregister o. s. v.

Det första bandet omfattar tidsrummet 1 jan. 1848—31 dec. 1858 och sträcker sig sålunda från förberedelserna till den nya författningen till »fællesforfatningens» upphäfvande. Under denna tid intog Krieger en framskjuten ställning inom Danmarks offentliga lif såsom medlem af den grundlagsgifvande riksdagen och dess grundlagsutskott, af folketinget (1849—52) och riksrådet (från 1857); under tiden 1856—59 var han först såsom inrikesminister, senare såsom finansminister medlem af den Andræ-Hallska ministären. Det är därför helt naturligt, att bandet innehåller mycket rikhaltiga upplysningar och reflexioner rörande Danmarks hela både inre och yttre politiska lif. Särskildt må framhäfvas de viktiga bidragen till kännedomen om den Andræ-Hallska ministärens tillkomst och inre historia. En dominerande plats intager naturligtvis den schleswig-holsteinska frågan. Beträffande densamma meddelas icke blott redogörelser för regeringens öfverläggningar, samtal med Danmarks ministrar i utlandet och de främmande ministrarna i Köpenhamn utan ock rikliga utdrag ur den diplomatiska korrespondensen, särskildt den viktigaste delen däraf, Bernhard Bülows rapporter från Frankfurt. Rikliga bidrag lämnas till karaktäristiken af de handlande personerna, i allmänhet ej allt för smickrande; särskildt framstår Scheeles gestalt i en — f. ö. från de flesta andra håll vitsordad — dålig dager. Äfven grefvinnan Danner och hennes kungliga make te sig i ljuset af de ibland rätt oförbehållsamma smådrag som anföras allt annat än imposanta.

Äfven rörande svensk-danska förhållanden finnes åtskilligt af intresse. Där lämnas sålunda en ganska ingående redogörelse för Oscar I:s bekanta alliansanbud, för hvilket i förbigående sagdt fram-

lidne riksarkivarien Hildebrand i ett å Historiska Föreningen hållet föredrag lämnat en ingående redogörelse, liksom äfven flera intressanta samtal med och bref från Manderström återgifvas. Ehuru Krieger under hela sitt lif hade skandinaviska sympatier, äro hans omdömen om den svenska politiken och flera af de handlande svenska personligheterna tämligen reserverade och misstron till Sveriges afsikter lyser flerstädes igenom.

Med hänsyn till de Kriegerska memoarernas oerhörda detaljrikedom är det klart, att deras källvärde slutgiltigt kan fastställas först efter en omsorgsfull genomarbetning under jämförelse med annat material — Krieger har själf i ett bref till Jørgensen uttalat en maning i sådan riktning. I sitt företal fälla emellertid utgifvarne det omdömet, att de att döma efter de vidtgående tillfällen till kontroll som gifvits »präglas af en sträfvan efter att återgifva hvarje detalj med en samvetsgrannhet och en respekt för den historiska sanningen, som knappast öfverträffas af något motsvarande verk». Med stort intresse motses därför äfven från svenskt håll det betydelsefulla verkets fortsättning; särskildt gäller detta de partier, som behandla 1863—64 års dansk-tyska kris, enkannerligen anteckningarna från Londonkonferensen, där Krieger för sitt land blef en »Skæbnens Mand» hvars missgrepp det först blifvit våra dagars danska politik förunnadt att utplåna.

— Af *Dansk Historisk Bibliografi*, utgifven af B. Erichsen och Alfr. Krarup, har under året utkommit första bandets tredje häfte (Köpenhamn 1920; sid. 379—538; pr. 2 kr.). Det nyutkomna häftet innehåller förra hälften af afsnittet om Danmarks stats- och kulturförhållanden. Efter en allmän afdelning behandlas där sålunda statsområde, folk, språk, rättsväsen däri inbegripet rättshistoria, förvaltning, försvarsväsen, finansväsen samt — under ett stort antal specialrubriker — ekonomiska förhållanden och näringslif. Under innevarande år förebådas utgifvandet af första bandets fjärde häfte, hvari skola inrymmas kyrko-, konst-, kultur- och litteraturhistoria m. m. Andra bandet, som afses upptaga kungarikets topografi samt hertigdömenas historia, topografi och inre förhållanden, beräknas föreligga 1922. Ett alfabetiskt register skall afsluta verket 1923. I sitt färdiga skick kommer arbetet tvifvelsutan att bilda ett uppslagsverk, som svenska häfdaforskare ha skäl att afundas sina danska kolleger.

— Af Det norske historiske Kildeskriftfond ha under senaste åren utgifvits trenne nya häften af det monumentala verket *Norges Indskrifter med de ældre Runer*. Häftena omfatta dels fortsättning å »Inledning: Runeskriftens Oprindelse og ældste Historie» af Sophus Bugge (1913), dels »Arkeologiske Tidsbestemmelser av ældre norske Runeindskrifter» af Haakon Schetelig (1914), dels slutligen »Senere fundne Indskrifter» af Magnus Olsen (1917). Vi återkomma närmare till verkets innehåll, då det som man kan

hoppas inom en ej alltför aflägsen framtid föreligger afslutadt i tryck.

Af Kildeskriftfonden har äfvenså (1919) utgifvits en upplysande *Catalogue of Norse manuscripts in Edinburgh, Dublin and Manchester* genom Olai Skulerud.

— Af norska riksarkivet har utgifvits ett nytt häfte af *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner*, omfattande åren 1664 och 1665 (Kristiania, Dybwad 1917, sid. 161—472), och *Geistlig Edsprotokol for Oslo og Hamars Stifter 1601—1730*, utgifvet af S. H. Finne-Grönn (Kristiania, Dybwad 1918, 246 sid., pris 2,50 kr.). I den senare publikationen offentliggöres det edsprotokoll på latin, som biskop Anders Bentsen Dall upplade 1601 och som fortsattes af hans efterträdare. Protokollet har en särskild afdelning för kapellanerna, liksom eden för dem skilde sig från det öfriga prästerskapets. Utom för präster förekomma äfven eder för skollärare. Register såväl med latinska som norska namnformer underlätta användandet af publikationen. Dess betydelse för norsk personhistoria blir gifvetvis ännu större, när det utlofvade tilläggsbandet med upplysningar om de förekommande personerna en gång ser dagen.

(*E. N.*)

— Lektor C. M. Schybergson har i *Öfversigt af Finska vetenskapssocietetens förhandlingar* (LXI) utgifvit *De s. k. braheska konstitutionerna af år 1661 för Åbo akademi* (Helsingfors 1919; 220 sid.). Ehuru de braheska konstitutionerna aldrig bekräftades af regeringen och redan 1667 och 1675 upphäfdes, tillämpades de likväl i vissa punkter så länge Åbo akademi ägde bestånd. I en vidlyftig inledning redogöres för deras tillkomst och betydelse. Af särskildt intresse är författarens uppvisande af den roll, som biskop J. E. Terserus spelade vid deras utarbetande. I Ihresamlingen i Uppsala universitetsbibliotek finnes en afskrift af 1655 års konstitutioner med ändringar afpassade för Åbo akademi af Terserus. Detta förslag affattades 1660 eller 1661 och användes direkt som förebild vid de braheska konstitutionernas uppgörande. Den främsta skillnaden mellan dessa och de för Uppsala gällande utgjorde de bestämmelser beträffande den akademiska domsrätten, som tillförsäkrade akademien en oberoende ställning i förhållande till hofrätten. Vid de konflikter mellan myndigheterna, som utbröto, lyckades hofrätten vinna regeringen för sig och konstitutionerna upphäfdes. Det akademiska konsistoriet blef en instans underordnad hofrätten. Författarens utredning af den akademiska domsrätten, dess utveckling och tillämpning intill början af 1700-talet, utgör ett värdefullt tillägg till hans redogörelse härför i hans afhandling »Per Brahe och Åbo akademi». Den omsorgsfulla editionen meddelar på hvarje punkt 1661 års konstitutioners ställning till 1655 års såväl som till Terserus' förslag. En öfversättning af 1655 års universitetskonstitutioner utgaf C. M. Schybergson i Åbo akademis årsskrift 1918.

(*E. N.*)

— Professorn vid universitetet i Dorpat A. R. Cederberg har med ett nyligen utkommet arbete, *Pehr Wargentin als Statistiker. Untersuchungen in der Geschichte der Bevölkerungsstatistik während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts* (Helsingfors 1919, 185 sid.), gifvit ett värdefullt bidrag till den svenska vetenskapens historia under 1700-talet. Efter att inledningsvis ha framhållit frihetstidens stora insats på den andliga kulturens område lämnar förf. en biografisk skiss af Wargentin, stödd, utom på hans i denna tidskrift 1903 utgifna »Själfbiografiska anteckningar», främst på hans rika brefväxling. Cederberg har för sitt arbete ej blott användt Wargentins för den svenska vetenskapens historia synnerligen viktiga brefsamling i Vetenskapsakademiens bibliotek utan äfven genomgått hans bref till Anders Planman i Helsingfors universitetsbibliotek, till Nils Schenmark och E. G. Lidbeck i Lunds, till Ståhlin i Berlins samt Bernoulli i Gothas bibliotek. Författarens redogörelse för tabellverkets tillkomst och första utveckling bygger helt naturligt på A. Hjelts bekanta framställning, men genom att ständigt själf gå till primärmaterialet, t. ex. kanslikollegiets protokoll och riksdagshandlingarna, kan han lämna många värdefulla upplysningar. Han påvisar sålunda, att tabellkommissionen inrättats först 1754, ej 1750. Wargentins insats i kommissionens verksamhet skattas högt af författaren, dock har han blott till en del kunnat utröna dennes inflytande på kommissionens arbete. Den viktiga riksdagsrelationen till 1760—1762 års riksdag är sålunda väsentligen hans verk. I arbetets förnämsta kapitel skildras Wargentin som statistisk författare och karakteriseras hans betydelse som statistiker. Cederberg framställer hans verksamhet mot bakgrund af den samtida europeiska litteraturen på området och skildrar hans förbindelser med in- och utländska statistiska vetenskapsmän. Anders Berchs, Faggots, Carl Fredrik Mennanders, E. F. Runebergs, Per Högströms, A. Modéers och H. Nicanders statistiska studier behandlas bl. a. mer eller mindre utförligt. Wargentins insats inom statistiken ser författaren främst i hans praktiska verksamhet inom tabellkommissionen och i publicerande af statistiskt material och i att ha gifvit samtiden kunskap om Sveriges befolkningsstatistik. Teoretisk statistiker i högre mening var han ej; sitt egentliga vetenskapliga intresse hade han på annat område, matematikens och astronomiens.

(E. N.)

— Ett af hufvudverken inom Rysslands nyaste historia är som bekant Theodor Schiemanns bredt anlagda *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, hvars första band utkom redan 1904 och hvars nio år senare utkomna tredje band förde teckningen fram till 1840. Det stora verket föreligger nu afslutadt med det i slutet af förra året utkomna fjärde bandet, omfattande de sista femton åren af kejsarens lif (Berlin & Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger 1919; XII + 435 sid.; pr. 20 mark). Liksom för de föregående delarna har förf. äfven för detta sista

band varit i tillfälle att begagna ett betydande otryckt material, främst akterna i Public Record Office i London, Nikolaus' bref till sin gemål i ryska kejsarens bibliotek samt material i det Hohenzollernska husarkivet i Charlottenburg. I de som vanligt omfångsrika analekterna finnes det intressantaste af dessa hittills otryckta aktstycken utgifvet. Tack vare detta nya material och ännu mer på grund af förf:s ingående kännedom om de ryska källpublikationerna och framställningarna på området utgör äfven den nya delen ett mycket värdefullt bidrag till den ryska och öfverhufvud den europeiska historien under det ifrågavarande tidsskedet. I sitt företal meddelar förf., att verket skrifvits under krigsåren och fulländats just under de veckor då det tyska kejsarrikets öde beseglades. Det är kanske mer i det yttre trycket under dess tillkomsttid än i förf:s framskridna ålder man har att finna förklaringen till den afmattning, som omisskänligen framträder i förhållande till föregående band. Däraf liksom af önskan att inom måttligt omfång föra framställningen till slut förklaras väl ock en viss knapphändighet i behandlingen af den senare hälften af Nikolaus' regering, som dock inom sig sluter sådana händelsekomplex som den tyska revolutionsepoken 1848—50 och Krimkriget. Under det de första femton åren af den ryske självhärskarens regering fått sig tillmätta tvenne band — det första utgör som bekant en tillbakablickande inledning — ha de senare tre lustrerna inpressats inom ett band af snarare mindre omfång än de föregående. Trots det att det sista bandet sålunda icke uttömmer ämnet och näppeligen beträffande dess genomarbetning fullt motsvarar de förväntningar de tidigare delarna ingifvit, är det dock både i afseende på nyvunnet material och forskningens grundlighet och omsikt ett betydande arbete. Det är därför för vetenskapen en verklig vinning, att förf. i sin ålders höst och trots de yttre omständigheternas hårda tryck lyckats föra sitt magnum opus till dess fulländning.

— Af den engelske historikern J. Holland Rose's tidigare i denna tidskrift (årg. 1916, sid. 123) omnämnda arbete *The Development of the European Nations* har under kriget en ny (femte) tillökad upplaga utkommit (London 1915; XVII + 660 sid.; pr. 7 s. 6 d.). I stället för den »epilog» och de bilagor, som afslutade tidigare upplagor, ha trädt trenne nyskrifna kapitel, hvari förf. söker gifva hufvudlinjerna af utvecklingen från sekelskiftet till världskrigets utbrott: det första af dessa skildrar omgrupperingen af stormakterna 1900 till 1907, det andra den tysk-slaviska motsättningen under åren 1908—1913, det tredje slutligen 1914 års kris. Med hänsyn till under de båda sista åren framkommet material kunna dessa sista kapitel, frånsedt den af naturliga skäl bristande objektiviteten, icke anses ge en ens något så när tillfredsställande teckning af utvecklingen. I sin helhet häfdar emellertid boken sin plats bland öfversikter öfver det sista halfseklets historia.

Stockholms blodbad.

Några synpunkter och reflexioner.

Af

GOTTFRID CARLSSON.

Blodsdramat i Stockholm den 8 nov. 1520, hvars fyrahundraårsminne vi nyss kunnat begå, tog redan den europeiska samtidens uppmärksamhet starkt i anspråk. Underrättelsen om hvad som timat i Sveriges hufvudstad spred sig snart öfver hela den västerländska kristenheten och gjorde öfverallt ett ohyggligt intryck. Blodbadet kom att framstå som ett klassiskt världshistoriskt exempel på svekfullhet och blodtörst, lockande till jämförelser med antikens gröfsta våldsdad och med tragedier, som senare under 1500-talet utspelade sig ute i Europa. Särskildt osökt tedde sig parallellen med det parisiska blodsbröllopet 1572, och när en den berömde François Hotman tillskrifven skildring af Bartolomeimorden utgafs i Basel 1575, bifogade man »en forme de paragon» en skräckfylld redogörelse för Stockholms blodbad.

Äfven den egentliga historieskrifningen och speciellt den nordiska har i alla tider lifligt sysselsatt sig med blodbadets problem. Åter och åter har man vändt tillbaka till detta ämne. Liksom i fråga om Bartolomeimorden har man tvistat om huruvida blodbadet utfördes med kall beräkning och i enlighet med en på förhand uppgjord plan eller om det, såsom bl. a. den store danske historikern Paludan-Müller ansåg, var resultatet af ett hastigt fattadt beslut. Många ha, delvis i anslutning till den senare uppfattningen, menat, att valet af offer skedde mer eller mindre godtyckligt och tumultuariskt. I själfva skuldfrågan ha vidt skilda åsikter uttalats: somliga ha i stor utsträckning sökt rentvå Kristian II och velat tilldela honom en mera passiv roll, medan hufvudansvaret lagts på hans omgifning, särskildt Slagheck men äfven Gustaf Trolle, andra återigen ha trott sig finna, att konungen

själf iscensatte det hela och var den företrädesvis skyldige, äfven om onda tillskyndare öfvat inflytande på hans beslut.[1]

I mycket beror denna meningsskiljaktighet på källornas beskaffenhet. Som en s. k. historisk kvarlefva — den enda i detta fall föreliggande — har man att betrakta den kättarförklaring, som timmarna före exekutionen afkunnades öfver de af Trolle anklagade och som är bevarad i original. Man må ha hvilka tankar som helst om detta dokument, det ger oss blott ett stycke af blodbadets närmaste förhistoria och kan omöjligen anses ha fundamental vikt för frågan om mordtankens verkliga genesis. Dess största betydelse i själfva hufvudsaken torde vara den, att Trolles skriftliga anklagelse af den 7 nov. är intagen i detsamma. För vinnande af mera allsidig kunskap om den hemska tilldragelsen måste vi väsentligen lita till samtidiga eller nära samtidiga traditionskällor, och sådana finns det visserligen godt om. Dit höra sålunda en mängd officiella svenska relationer i form af bref och manifest från Gustaf Vasa och hans anhängare, de flesta härrörande från åren 1522—1523. Vidare märkes en redogörelse för blodbadet och dess förspel, som under dagarna närmast före valriksdagen i Strängnäs 1523 på Gustaf Vasas anmodan uppsattes af tre domkapitelsmedlemmar i Uppsala, hvilka själfva befunnit sig på Stockholms slott under blodbadet och de förberedande förhandlingarna. Blodbadet behandlas jämväl i en rimkrönika från 1520-talet.[2] Äfven i det danska riksrådets klagoskrift mot Kristian 1523 beröras hans ogärningar i Sverige. Slutligen har blodbadet flitigt blifvit

[1] De utförligaste och grundligastè undersökningarna i ämnet äro som bekant Paludan-Müllers (De første Konger af den Oldenborgske Slægt, s. 353—378) och Erslevs ([Dansk] Hist. Tidsskr., VI:3, s. 127—166). Dessa utmärkta forskare ha hvar för sig i synnerligt hög grad bidragit att sprida ljus öfver blodbadets förspel och motiv, men den enes resultat skiljer sig på väsentliga punkter från den andres. Vid det blygsamma försök, som i det följande skall göras att komma fram till en själfständig uppfattning om blodbadet, kan jag icke helt ansluta mig vare sig till den ene eller till den andre. Så t. ex. står jag Paludan-Müller kanske något närmare i värdesättandet af de i första rummet ifrågakommande källorna, medan jag följer Erslev i hans åsikt om framdragandet av 1517 års »sammansvärjningsbref» och dess betydelse eller rättare sagdt relativa betydelselöshet i fråga om blodbadets utbrott. Därtill kommer, att min undersökning har en väsentligen annan anläggning än deras. — Beaktansvärda men kortfattade utredningar ha verkställts af K. B. Westman (Reformationens genombrottsår i Sverige, s. 129—133) och E. Hildebrand (Hist. Tidskr. 1918, s. 116—128). Den sistnämndes uppsats innehåller de bästa aftrycken af de tre domherrarnas berättelse 1523 och den s. k. kättarförklaringen.

[2] Klemming, Sv. medeltidens rimkrönikor, 3, s. 213—230.

skildradt i det tidigare 1500-talets nordiska och hanseatiska historieskrifning, och en af de författare, som sålunda ägnat uppmärksamhet åt saken, nämligen Olaus Magnus, hade enligt egen uppgift varit åsyna vittne till blodbladet. En annan, Olaus Petri, meddelar visserligen icke själf, att han uppehållit sig i Stockholm vid det ifrågavarande tillfället, men det är åtminstone mycket sannolikt — som Strängnäsbiskopens kansler kan han svårligen ha undgått att medfölja denne till Kristians kröning — och f. ö. kan lifligheten och konkretionen i hans berättelse icke förklaras på annat sätt än så, att han dels omedelbart, dels möjligen sedermera som Stockholms stadssekreterare eller eljest ur goda källor vunnit detaljerad kunskap om händelsen.[1]

I det väsentliga stämma alla dessa relationer väl öfverens, och af blodbadets rent yttre förlopp ge de en bild, hvars riktighet icke lärer kunna bestridas. Men de betrakta det stora dramat s. a. s. utifrån; om spelet bakom kulisserna får man genom dem ingen omedelbar föreställning. Hvad som afhandlats inom lyckta dörrar mellan konungen och hans förtrogna, får man af dem icke veta, och de lämna sålunda ingen direkt upplysning om när det brottsliga beslutet fattades eller hvem som därvid var den drifvande kraften. Här skulle endast de agerande själfva ha kunnat lämna ledning genom att på ett eller annat sätt sanningsenligt anförtro eftervärlden hvad de visste. Men det ha de icke gjort. Kristian har visserligen själf ett par gånger yttrat sig i saken. I en proklamation till de olika svenska landsorterna dagen efter blodbadet förklarar han, att de förorättade kyrkomännen inför honom framträdt med klagomål med anledning af det våld, som under de sista åren begåtts mot dem, och att det vid därefter företagen undersökning blifvit fastslaget, att de anklagade voro kättare, hvarpå de blifvit afrättade, dels emedan deras brott kräfde dödsstraff, dels enär konungen genom deras bestraffande ville rädda landets öfriga inbyggare från det bann, som genom de anklagade illgärningsmännens förvållande hotade riket som sådant och särskildt deras vilseledda medhjälpare af lägre samhällsklass. Af-

[1] Mäster Olofs skildring af blodbadet torde visserligen icke ha blifvit fullbordad förrän omkr. 1545 (Gustaf I:s reg., 17, s. 66) men hvilar säkerligen på äldre anteckningar och förarbeten.

rättningarna hade sålunda företagits af kunglig omtanke om riket och menige man!

Vidare uppdukade Kristian inför påfven i urskuldande syfte en fantastisk historia om blodbadets uppkomst. Enligt denna skulle allmän förvirring och ömsesidig upphetsning ha inträdt under den blodbadet föregående undersökningen om Sturepartiets förbrytelser mot Gustaf Trolle och andra prelater, sedan det bekanta »sammansvärjningsbrefvet» af 1517 om Stäkets raserande och Trolles afsättning framdragits och upplästs. Härunder hade brefvets närvarande upphofsmän, som märkte konungens bestörtning och förtrytelse öfver det brottsliga dokumentet, tillika med sina anhängare antändt ett under konungens gemak befintligt krutförråd för att spränga Kristian i luften. Anslaget uppdagades emellertid genast af konungens folk, som i rättmätig harm grep till vapen mot nidingsmännen och nedgjorde dem. Under denna blodsutgjutelse påstår sig Kristian ha spelat en rent passiv roll, och han vill icke ställa sig solidarisk med de sinas gärning i det hela, ehuru han måste erkänna, att alla de dödade förtjänat sitt öde.[1]

Att det icke är något sanningsvittne, som talar i dessa framställningar, ligger i öppen dag; tendensen och, man må väl säga, lögnaktigheten är alltför tydlig. På en kardinalpunkt svära f. ö. de båda relationerna mot hvarandra. Enligt den ena har blodbadet framkallats af en krutkonspiration, hvarvid konungen icke på något sätt medverkat vid eller influerat på konspiratörernas bestraffande. Af den andra berättelsen återigen bibringas man den uppfattningen, att konungen med berådt mod själf beordrat afrättningarna drifven af landsfaderlig omsorg; om någon krutkonspiration är det icke tal. Det lider naturligtvis intet tvifvel, att den version, som föreligger i proklamationen, är den minst osanningsfärdiga; den vänder sig ju också till en publik, som bättre kunde kontrollera uppgifternas riktighet än den helige fadern i Rom. Men att inte heller den innehåller hela sanningen eller ens till sin kärna är riktig, visar sig redan vid en flyktig granskning af omständigheterna i målet. Vi nödgas alltså konstatera, att de i saken initierade icke efterlämna några upplysningar rörande mordtankens verkliga upprin-

[1] Acta pontificum Danica, 6, s. 336 f.

nelse. Den ende af Kristians dåvarande tjänare, som något lyft på förlåten, är hans profoss — bödlarnas öfverste under blodbadet — Jürgen Homut, som tre år senare lämnade en lybsk sekreterare några muntliga meddelanden, hvilka lybeckaren tyvärr mycket knapphändigt nedtecknade.[1] Homut hade emellertid icke en tillräckligt framskjuten ställning för att vara invigd i de lönligaste rådslagen, och det enda väsentliga i hans uppgifter, sådana de nu föreligga, är — utom en notis om offrens antal — meddelandet, att han mottagit orderna om afrättningarnas verkställande af Slagheck, som därvid sagt sig handla å Kristians vägnar.

Källmaterialets beskaffenhet gör, att vi endast på indirekt väg kunna tillnärmelsevis lösa blodbadets gåta. Med hjälp af de listor öfver offren, som föreligga, böra vi ju för det första kunna vinna klarhet öfver hvilket spelrum tillfälligheten och ögonblickets ingifvelse kunna ha haft vid urvalet eller i hvad mån någon bestämd plan kan skönjas därbakom. Det visar sig då, att de afrättade genomgående äro sådana, som stått Sturehuset nära. Biskop Vincent af Skara hade alltid intagit en fast nationell hållning under intim samverkan med Sturarna, och hvad hans olycksbroder biskop Matts af Strängnäs beträffar, hade han visserligen efter Sten Sture d. y:s död kraftigt verkat för Kristians sak, men under herr Stens lifstid hade han afgjordt uppträdt på den nationellt Sturevänliga sidan. De afrättade lekmännen utgjordes till stor del af personer, som Gustaf Trolle redan 1519 inför påfven anklagat såsom Sten Stures medbrottslingar eller som han den 7 nov. inför Kristian angaf såsom förbrytare mot de Sturefientliga kyrkomännen.[2] De af Trolle den 7 nov. utpekade manliga brottslingarna blefvo med mycket få undantag afrättade antingen vid blodbadet eller — som Sven Hök och Peder Smed — under konungens därpå följande »eriksgata».[3] Men blodbadet var icke en exekution öfver de

[1] Hanserecesse 1477—1530, 8, s. 535.

[2] Erik Johansson (Vasa) och Gunnar Galle förekomma endast på 1519 års lista. Den förre var mähända icke närvarande i Stockholm, när Trolles anklagelseskrift uppsattes (jfr G. Carlsson, Hemming Gadh, s. 321; se äfven Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 30). Den senare var enligt Olaus Petri ända sedan våren 1520 i Kristians våld och behöfde alltså ej arresteras.

[3] Klas Kyle lyckades undkomma från Stockholm, ehuru han stod upptagen på Trolles lista. Hist. Tidskr. 1900, s. 302. Äfven Mickel Nilsson undgick blodbadet. Jfr Ekdahl, Christiern II:s Arkiv, 4, s. 1333 ff.

af Trolle uppräknade »kättarna» som sådana, ty afrättningarna höllos alldeles icke inom den gräns, som Trolles listor utstakade. De båda biskoparna, som först halshöggos, hörde ju icke dit. Inte heller de båda nästföljande offren, Erik Abrahamsson (Lejonhufvud) och Erik Knutsson (tre rosor). Den senare hade redan i febr. anslutit sig till Kristian[1] och efter Kalmar slotts fall senast vid september månads ingång blifvit förordnad till konungens höfvitsman därstädes.[2] I striden mellan Sten Sture och Gustaf Trolle hade han icke spelat någon roll, och hans afrättning berodde tydligen uteslutande därpå, att han var »unge herr Stens» styf- och fosterbroder. Med Erik Abrahamsson förhåller det sig på liknande sätt. Han hade affallit till Kristian strax efter Sten Stures död och fördenskull under sommaren 1520 blifvit utsatt för hätska förföljelser från de alltjämt Sturetrognas sida.[3] Inte heller han hade komprometterat sig i affären Trolle, och en hufvudorsak till hans aflifvande var utan allt tvifvel, att han var svåger till Erik Knutsson — de voro gifta med hvar sin syster — hvarför det kunde befaras, att han i en framtid under ändrade förhållanden tilläfventyrs skulle komma att medverka till en restauration af Stureregimen.

Till samma kategori höra Sten Stures och fru Kristinas personliga tjänare, hvilkas afrättning skedde under långt grymmare former än de andras, i det de aflifvades genom s. k. kvartering och delvis än ytterligare lemlästades på de skändligaste sätt. Inte ens bönder, som infunnit sig till kröningshögtidligheterna, skonades. Sålunda omtalas i en hanseatisk relation, som troligen härrör från ett ögonvittne:

[1] Handl. rör. Skand. hist., 17, s. 81—83.

[2] Som sådan utfärdade han 7 sept. morgongåfvobref till Margareta Eriksdotter (Vasa). Perg.-br., RA.

[3] Olaus Petris uppgifter därom bekräftas af samtida handlingar. I ett ännu otryckt, ur flera synpunkter märkligt postskriptum till sitt bref af 2 juli 1520 — själfva brefvet är utan den ifrågavarande »kalfven» tryckt: Styffe, Bidr. till Skand. hist., 5, s. 639 f. — förklarar Hans Brask för Kristian II, att han icke vågade företaga någon resa från Linköping till Kristians läger utanför Stockholm af fruktan för den Sturevänliga allmogen och oron i landet: »befrwkter iak, at mik motte wederfaras thet her Erik Abramsson ok her Cristiern Benktson sket är». Sverige A III, Diverse, n. 941, Danskt riksark. Af ett bref från Erik Abrahamsson själf till svärmodern fru Anna på Vinstorp 1 aug. framgår, att hans gemål och barn måst taga sin tillflykt till Västerås' svartbrödrakloster, där de fortfarande vistades; själf befann han sig också i Västerås, beröfvad sin rörelsefrihet men numera med godt hopp om att snart »komma aff thena nödh». Hildebrands dipl., 7, dep. i RA.

[4] Script. rer. Suec., III:1, s. 312.

att själfve »bondekonungen» hängdes. Det var efter all sannolikhet en bonde från Närdevi i Närke, benämnd »kung Erik», som stått på vänskaplig fot med Sturarna[1] och som äfven af Kristian tillmättes en sådan betydelse, att han på våren eller sommaren 1520 enligt Olaus Petri hugnades med ett särskildt kungligt fridsbref. Han torde vara den förste politiskt framträdande bonde i vår historia, hvars namn man känner. Afrättningen af denne man är naturligtvis blott ett led i den allmänna utrotning af Sturepartiet, som blodbadet afsåg.

Af det anförda framgår, att afrättningarna verkställdes efter en enhetlig princip — de af Trolle anklagade voro ju äfven Kristians fiender — och med ett bestämdt syftemål. Det ligger därför ingenting orimligt i det påstående, som framkommer i riksrådets stora manifest af 1523 (hvarom mera nedan), att de mindre förnämliga offren bland Stockholms borgerskap under systematisk husundersökning med ledning af formliga proskriptionslistor släpades från sina hem till afrättsplatsen. I det hela får man det intrycket, att slumpen spelat en mycket blygsam roll vid blodbadets utförande, hvarmed naturligtvis icke skall förnekas, att bödlarna i ett och annat enstaka fall, när det gällde simpla borgare och svenner, kunna ha handlat enbart efter ögonblickets ingifvelse. Men äfven i dessa fall var det förvisso Sturehusets anhängare och vänner, som drabbades.

I anslutning till det sagda torde det lämpa sig att diskutera Trolles roll i blodbadet. Antalet offer öfversteg, som vi sett, högst betydligt siffran på dem, som Trolle anklagat. Och att ärkebiskopen, som i sitt käromål stödde sig på principen om kyrkans och dess tjänares okränkbarhet, under hand tillrådt aflifvandet af biskopar, är i och för sig föga rimligt. Att han velat bringa om lifvet Erik Abrahamsson och Erik Knutsson, som båda voro svågrar till hans far Erik Trolle,[2] är lika oantagligt. Är det ens sannolikt, att han begärt *deras* död, som han offentligen angaf såsom förbrytare?

[1] I en förläningslista från Sturarnas kansli förekommer följande anteckning: »Kongh Erik i Nerdewij haffwer Konghs Walby». Sverige A III, Diverse, Danska riksark. Jfr Styffe, a. a, 5, s. 65. Att han var en verklig bonde, säges uttryckligen af Olaus Petri, som ju härstammade från samma landsända.

[2] Deras gemåler voro halfsystrar till Erik Trolles hustru Karin Eriksdotter (Gyllenstierna).

För denna frågas besvarande är det af vikt att veta, hvad Trolles ursprungliga anklagelse, som han muntligen framlade inför konungen på Stockholms slott den 7 nov. och med hvilken den blodbadet föregående rättegången inleddes, verkligen har gått ut på. Just därför att den framställdes muntligen, kunna vi om dess innehåll icke ha någon annan kunskap än den som förmedlats af närvarande öronvittnen. Att Olaus Petri personligen åhörde Trolles tal, kan icke bevisas men torde ej vara alldeles uteslutet,[1] och f. ö. hade han tillgång till säkra underrättelser af personer, som bevisligen gjorde det. Bland åhörarna befann sig exempelvis Laurentius Andreae, som under sitt långvariga och förtroliga samarbete med mäster Olof omöjligen kan ha underlåtit att meddela denne hvad han visste. Olaus Petri berättar följande om Trolles uppträdande den 7 nov.

Sedan de förnämligare deltagarna i kröningshögtidligheterna: adel, klerker och borgare sagda dag samlats inför konungen i slottssalen, framträdde Trolle och begynte klaga öfver Sturepartiets framfart mot honom och kyrkan under de närmast förflutna åren. Hans klagomål utmynnade i ett yrkande, att de kvarlefvande föröfvarna af dessa våldsdåd skulle förpliktas att till honom utbetala skadeersättning och återuppbygga det nedbrutna Stäket. Olaus Petri poängterar särskildt, att detta var Trolles syfte med käromålet. Konungen önskade emellertid begagna Trolles anklagelse på ett sätt, som denne icke hade tänkt sig, nämligen för att få en förevändning till blodsutgjutelse. Han sökte därför förmå ärkebiskopen att ge sina yrkanden en mera skärpt formulering, så att de bättre skulle kunna utnyttjas för hans egna mordplaner. Då Trolle gjorde svårigheter och tydligen icke ville ändra sin anklagelse därhän, att den bekvämligen kunde tjäna Kristians blodtörstiga uppsåt, blef denne misslynt på honom, så att »ock ärkebiskopen fruktade sig».

Så långt Olaus Petri om Trolles roll i dessa förhandlingar. Mäster Olofs sällsynt starkt betygade sanningskärlek borgar för att hans berättelse öfverensstämmer med hvad han visste händt och sant vara. Det »sedliga mod», för hvilket

[1] Att han icke tillhörde den andliga 14-mannadomstol, som afgaf kättarförklaringen af 8 nov., är intet bevis mot hans närvaro, ty i den insattes tydligen endast mera förnämliga och erfarna män.

hans krönika så ofta prisats med hänsyn till den opartiska behandlingen af unionstiden, visar sig sällan tydligare än på denna punkt. Ehuru han var på det klara med, att han skulle drabbas af Gustaf Vasas vrede, om hans lidelsefria skildring af Trolles uppträdande den 7 nov. kom under konungens ögon, har han icke velat skrifva mot sin öfvertygelse. Att konung Gustaf, när han omsider fått reformatorns krönika i sina händer, ogillat bl. a. just detta parti, framgår däraf, att berättelsen om meningsutbytet mellan Kristian och Trolle i anledning af dennes anklagelse helt uteslutits i den på 1550-talet efter Gustaf Vasas direktiv verkställda omarbetning af Olaus' krönika, som går under ärkebiskop Lars' namn. Här polemiseras f. ö. i annat sammanhang direkt mot mäster Olofs milda dom öfver Trolle, i det att förf. gör gällande, att Kristians ogärningar under blodbadet »icke voro biskop Göstaf emot, såsom hos några en mening är».

Det finns emellertid ännu en källa till kännedomen om Trolles hållning den 7 nov. De tre medlemmar af Uppsala domkapitel, som 1523 uppsatte en i det föregående omtalad berättelse om hvad som passerat på Stockholms slott den 7 och 8 nov. och som alla voro närvarande i salen vid det ifrågavarande tillfället, redogöra också för Trolles muntliga andraganden inför konungen, hvilka enligt dem gingo ut på att Trolle och kyrkan »måtte ske fyllest för den orätt och skada», som Sturepartiet begått. Under det samtal, som nu utspann sig mellan Trolle och den presiderande konungen, hade den förre tillfogat ett yrkande,[1] att de brottsliga, i den mån de själfva befunno sig i salen, skulle arresteras och »göra honom fyllest i allehanda måtto», men i afseende på ärendets vidare judiciella handläggning — så måste man tolka domherrarnas i denna punkt starkt sammanträngda referat — hänvisat till att saken af honom redan blifvit hänskjuten till den påfliga kurian, hvarifrån stämning utfärdats mot de skyldiga, och att det sålunda var i Rom, som saken i

[1] Omedelbart före detta Trolles yrkande hade konungen enligt domherrarnas berättelse tillfrågat honom, om han ville medge skiljedom eller önskade ärendet »allaleds med lagen bepröuat». Domherrarna meddela ej, huruvida Trolle gifvit något direkt svar på frågan, men det efterföljande yrkandet om arrestering får väl tolkas så, att Trolle icke ville inlåta sig på skiljedom utan endast med verkliga tvångsmedel söka komma till rätta med vederbörande.

sista hand skulle afgöras.[1] Konungen gjorde emellertid då invändningar och dekreterade som sin vilja, att både rannsakning och slutlig dom skulle ske härhemma, icke i Rom. Då han vidare lofvade, att Trolle skulle få full upprättelse för det honom och kyrkan öfvergångna våldet, gaf ärkebiskopen med sig, hvadan ärendet upptogs till behandling för definitivt afgörande.

Man har velat förringa värdet af domherrarnas berättelse under hänvisning till att de själfva varit med i den andliga 14-mannadomstol, som den 8 nov. hade att afge den förutnämnda kättarförklaringen öfver de af Gustaf Trolle utpekade personerna. De skulle sålunda — så har man resonnerat — af benägenhet att fria sig från möjligen rådande misstankar, att de till följd af sin andel i kättarförklaringen på något sätt voro ansvariga för blodbadet, ha framställt ett och annat i skef dager, när nu Gustaf Vasa anmodade dem att uppsätta en relation. Men denna allmänna anmärkning träffar icke och har heller aldrig tillämpats på det nyss refererade partiet i deras framställning; där kan den eventuella självrättfärdigande tendensen gifvetvis icke ha spelat in. Trolle var vid tiden för relationens tillkomst en slagen man, fördrifven från sin domkyrka och sitt fädernesland, och domherrarna hade följaktligen ingen anledning att fördölja hvad de visste om hans uppträdande eller framställa honom i bättre dager än sanningen medgaf. Tvärtom

[1] Ärkebiskopen bad — så berätta domherrarna — att de närvarande våldsverkarna måtte arresteras och göra honom fyllest, »hulket han och forwarff (utverkade) aff konungen, icke i motstondenne, ath saa dane sach var paa arche: wengna i Rom med een citas til forne fremiet». Orden »icke i motstondenne» etc. utgöra enligt min mening en del af Trolles andragande om arresteringen: han ville, att vederbörande skulle arresteras *oberoende af* att saken redan var före i Rom och — detta framgår af konungens följande replik — utan att den kuriala processen därmed uppgafs. Erslev däremot öfversätter (a. a., s. 145) anförda passus till modern danska på följande sätt: »Da bad Ærkebispen inderlig, at de, som der vare nærværende, skulde arresteres og hver og en gøre ham Fyldest i allehaande Maade, *idet han fremhævede, at saadan Sag tilforn, uden at Kongen havde modsat sig, var paa Ærkebiskoppens Vegne fremmet i Rom.*» De här af mig kursiverade orden utgöra Erslevs tolkning af den ofvan ordagrant citerade klausulen (eller rättare af motsvarande ställe i den dåliga text af berättelsen, som förelåg före Hildebrands edition): »icke i motstondenne — — til forne fremiet». Inte annat än jag kan förstå har Erslev missuppfattat uttrycket: »icke i motstondenne» och hänfört det till det i berättelsen näst föregående ordet: »konungen», medan det i själfva verket är en försvenskning af den subjektslösa ablativkonstruktionen »non obstante» (ɔ: utan hinder af), som är så vanlig i den datida kyrkorättsliga terminologien.

kunna de ha varit utsatta för påtryckningar från Gustaf Vasas sida att i sin berättelse i möjligaste mån brännmärka den afsatte ärkebiskopen. Härvid bör man lägga märke till att deras redogörelse, såsom ofvan antydts, måste ha författats omedelbart före valriksdagen i Strängnäs 1523 och tidigast i slutet af maj, enär en af dem, domprosten Jöran Turesson (tre rosor), först då återkom till Uppsverige från dansk fångenskap och sammanträffade med Gustaf Vasa.[1] Nu vet man, att riksrådet på Strängnäsmötet strax efter valet utsände ett vidlyftigt, för utländsk publik afsedt manifest, åsyftande dels att motivera det företagna valet genom en utförlig skildring af Kristians ogärningar, dels att förebringa skäl för Gustaf Trolles evärdliga landsförvisning. För sistnämnda ändamål blefvo Trolles förbrytelser mot fäderneslandet bjärt utmålade. Det är under sådana förhållanden högst sannolikt, att Gustaf Vasas uppfordran till de tre domherrarna att nedteckna sina hågkomster från blodbadet berott på hans önskan att få sakligt stoff till det få dagar senare utfärdade manifestet. Ha vi rätt i denna förmodan, som stödes af de formella likheter mellan berättelsen och manifestet,

[1] Om Jöran Turessons öden 1521—1523 är följande bekant. Vid befrielsekrigets början ställde han sig tydligen solidarisk med sin förman Gustaf Trolle och begaf sig till Danmark i slutet af aug. eller möjligen i början af sept. 1521. Trolle reste också, troligen samtidigt, ned till konungen och hade därvid den beräkningen, att han från Danmark skulle kunna komma i förbindelse med mäster Jörans fader Ture Jönsson och förmå denne att sätta sig i spetsen för en kontrarevolution i Kristians intresse. Vid deras ankomst till Danmark var emellertid Ture Jönssons affall till Gustaf Vasa definitivt, och mäster Jöran blef genast arresterad och på befallning satt under bevakning hos domkapitlet i Lund. Allen, De tre nord. Rigers Hist., III:2, s. 220, 224, 452, 455, 456: ett memorial från hösten 1521, härrörande från någon förtrogen till Jens Andersen Beldenak, Langebeks dipl., Danska riksark. Tydligen skärptes Jörans fängelse efterhand; han beskrifver själf efteråt sina lidanden denna tid och säger därvid, att han för sin fars skull kastades i »hektilse, torn och järn» (Gustaf I:s reg., 6, s. 376 f.). Befrielsen kom först efter Kristian II:s flykt. Den 27 april 1523 anlände Jöran direkt från den danska fångenskapen till sin fars gård Lindholm i Västergötland. Brasks kopiebok (A 7), f. 12, RA (aftrycket i Link. bibliotheks handl., 2, s. 185 företer en oriktig läsning af brefvets datum: »tijc dagar epter s. Marcus dag» i st. f. *tisdagen* epter s. M. d., som är det rätta); jfr Link. bibl. handl., 1, s. 149 och Handl. rör. Skand. hist., 17, s. 117 f. Han stannade här några veckor, tills Gustaf Vasa 13 maj i bref till Ture Jönsson anhöll, att han måtte komma upp till honom, och lofvade sörja för hans bästa (Gustaf I:s reg., 1, s. 96). Med hänsyn till sin hållning under befrielsekrigets första skede har han säkert icke vågat intaga sin plats i Uppsala domkapitel, förrän han fick denna inbjudan af riksföreståndaren. Han kan sålunda icke ha ankommit till Uppsverige förrän tidigast i slutet af maj, och en terminus a quo för berättelsens datering är därmed vunnen. Terminus ad quem är konungavalet den 6 juni, ty Gustaf Vasa nämnes riksföreståndare i berättelsen.

hvilka faktiskt på ett ställe kunna iakttagas[1], är det själfklart, att domherrarna åtminstone icke framställt Trolle i en otillbörligt *ljus* dager.

Jämföra vi nu mäster Olofs och domherrarnas relationer, finna vi, att de på den punkt, hvarom här är fråga, något skilja sig i detaljerna utan att dock strida mot hvarandra, men stämma öfverens i själfva hufvudsaken. Det står fast, att en dispyt — starkare markerad hos Olaus Petri än i domherrarnas berättelse, men i bägge relationerna tydligt framträdande — uppstått mellan Trolle och konungen och att den vändning, ärendets handläggning tog, framdrifvits af Kristian mot Trolles ursprungliga vilja. Detta resultat kullkastas icke af den omständigheten, att Trolles bevarade *skriftliga* anklagelse, efter att ha vidlyftigt motiverat och preciserat hans egna, f. d. ärkebiskopen Jakob Ulfssons och andra prelaters ekonomiska ersättningskrav och påyrkat de i salen närvarande våldsmännens arrestering afslutas med en passus, som *möjligen* kan tydas så, att den gaf konungen befogenhet att omedelbart på ett eller annat sätt bestraffa de skyldiga — icke blott att arrestera dem. Denna anklagelseskrift har nämligen blifvit uppsatt först efter den till konungens förmån afgjorda dispyten mellan honom och Trolle; den återspeglar sålunda dennas utfall och är icke att förväxla med den ursprungliga muntliga framställningen.

Det intryck, som af öronvittnenas berättelser vinnes om Trolles förhållande till blodbadet, befästes än ytterligare af åtskilliga andra omständigheter. Om Kristian vid blodbadets utförande handlat i samförstånd med Trolle, borde denne naturligtvis samtidigt ha fått sina pekuniära ersättningskraf tillfredsställda. Såväl af traditionskällorna som af bevarade bref och kanslianteckningar från Kristians regering i Stockholm framgår, att konungen omedelbart efter exekutionen i största utsträckning beslagtagit de mördades egendom.[2] Men

[1] Jfr Hildebrand, a. a., s. 117.

[2] I Sverige A III, Diverse, Danska riksark., finns ett memorial, upptagande namnen på de afrättade Stockholmsborgare resp. deras änkor, som efter blodbadet beröfvats en del af sin egendom. Till hvarje namn fogas orden: »togs mykit ifraa» eller »togs nog ifraa». Af listan, som själf anger sig vara ofullständig, framgår, att mer än 24 borgarhem på detta sätt blifvit plundrade. Förteckningen på de afrättade stämmer med Olaus Petris uppräkning af mördade Stockholmsborgare: 18 namn äro gemensamma.

Trolle fick inte vara med och dela rofvet. Hvarken han eller de andra förfördelade prelaterna blefvo formligen tilldömda något ekonomiskt skadestånd, såsom i anklagelsen af den 7 nov. fordrats. Detta visar sig tydligt af ett bref från Trolle till Kristian midsommaren 1521. Trolle säger sig här ha förnummit, att de efterlefvande anhöriga planerade en böneskrift till konungen om återfående af de vid blodbadet afrättades gods och gårdar. Trolle anhåller, att afgörandet af den sålunda väckta frågan måtte uppskjutas, till dess konungen personligen anlände till Sverige och då finge pröfva kyrkans och prelaternas anspråk på skadestånd för de gångna årens lidanden. »Jag hoppas» — säger han — »att eders nåde då icke måtte förglömma att skipa rättvisa åt den helga kyrkan och mig, fattig man.» Trolle tillägger, att den nyligen (på föråret eller våren 1521) aflidne Jakob Ulfsson »på sitt yttersta hade ganska stor tro och tröst till eders nåde om den helga kyrkans bästa på sin skadas vägnar, hvilken han då anbefallde Uppsala domkyrkas förmän (ↄ: de s. k. prelaterna i domkapitlet) att tala på». Öfver hufvud taget visar brefvet, att någon slutlig dom ännu icke hade fallit i den kyrkliga skadeståndsfrågan, ehuru saken redan den 7 nov. genom Trolles anklagelse bragts å bane, utan att kyrkomännen därvidlag alltfortfarande hade att lita till en *framtida* rättslig pröfning, hvars utfall skulle tillgodose deras anspråk.[1] Detta förhållande kan icke förklaras på annat sätt än att Trolle, sedan han den 7 nov. framlagt sina påståenden, blifvit skjuten åt sidan af Kristian,

[1] Gustaf Trolle till Kristian II, Stockholm 25 juni 1521, Sverige A, Danska riksark. Brefvet börjar med ett påpekande af den stora skada, som Uppsala domkyrka och ärkebiskopsbord under de sista åren lidit och som nu senast ytterligare förvärrats genom ärkebiskopshusets afbrännande pingsten 1521. Trolle fortsätter: »Swaa haffwer iach nw i tesse daghe fförnummidth, tedth noghre her i landhedth acthe haffwe theres bwdh och scriffwelse tiill edhers naadhe om theres gaardhe och goths, som her rätthedhe bleffwe i ffiordh och tetthe fförderff bedreffwe in paa then helghe kyrkio och hennes personer. Swaa är mijn ödmiwke, kärlijghe bön, tedth edhers naadhe wärdezhes slike theres begärelse opsätie tiill thes Gwdh ffögher edher naadhe personliighe komber hingädth tiill richedth och thaa wärdhes sciche all tingh effther som hwar och een räth tiiltall haffwer och thaa ffangher sanniinghen ath wethe, ther mich thaa hoppes edher naadhe then hälghe kyrkio och mich ffatiigh mann ecche tiill rettho fförglöme well. Minn herr ffadher herr erchebiscop Jacop, hwes siäll Gwdh naadhe, haffdhe och i siith ytherste ganske store tro och trösth tiill edher naadhe om then hälghe kyrkes besthe paa sinn skadhes wäghne, hwilken han Upsale domkyrkes fförmänn taa paa tale tiillsagdhe».

när det gällde att draga ut konsekvenserna af anklagelsen, och att han sålunda icke kan ha varit Kristians förtrogne vid själfva blodbadet: i så fall skulle han naturligtvis icke ha försummat att i omedelbart sammanhang med mordet — strax före eller strax efter — söka få sina och kyrkans ekonomiska skadeståndskraf tillgodosedda genom definitiv kunglig dom.

Det förtjänar också anmärkas, att intet af de samtida svenska manifesten, äfven om de i öfrigt skarpt brännmärka Trolle, framställer denne som medskyldig till själfva blodbadet. Inte ens rådsmanifestet af 1523, som ju dock nästan lika mycket var riktadt mot Trolle som Kristian II, nämner hans namn i samband med skildringen af blodbadet, medan däremot hans landsförrädiska förhållande mot Sten Sture 1515—1518, hans hätska partitagande för Kristian under 1520 års fejd intill Stockholms kapitulation i sept. och hans uppträdande som medlem af den tillförordnade regeringen i Stockholm 1521 med verklig frenesi påtalas. Att Gustaf Vasa för egen del önskade honom stämplad som på ett eller annat sätt medansvarig för ogärningarna och vid flera tillfällen, ehuru med mycket växlande skärpa i formuleringen och tidigast i sept. 1523, framhöll hans skuld, kan ha haft sina särskilda skäl, hvaribland hans önskan att utesluta honom från ärkestolen och motivera sekvestern å hans egendom i Sverige säkerligen spelade en stor roll; riktigt bergfast kan hans öfvertygelse om Trolles brottslighet i afseende på blodbadet i hvarje fall icke ha varit, ty sommaren 1521 erbjöd han Trolle försoning och lofvade att våga sitt lif med honom, om ärkebiskopen ville afsvära förbindelsen med Kristian.[1] Andra omständigheter från åren 1523—1528 kunna anses peka i samma riktning.[2] Och att konung Fredrik af Danmark och det danska

[1] Gustaf I:s reg., 1, s. 31 ff.

[2] I bref till staden Lübeck 26 sept. 1523 förklarar Gustaf Vasa, att motståndet på svensk sida mot Trolles återintagande icke berodde på honom själf; tvärtom hade han vid ett besök i Uppsala 18 maj s. å. i närvaro af de lybska sändebuden uttalat, att han för egen del kunde finna sig i att Trolle återinsattes i biskopsämbetet (Hanserecesse, 8, s. 488). Denna framställning får naturligtvis på grund af den uppenbara tendensen tagas *cum grano salis:* konungen ville genom att återberopa sin maktlöshet mot Trolles allmänna impopularitet bland svenskarna undanröja hindren för de fångna svenska kvinnornas hemsändande från Danmark, för hvilket det danska riksrådet uppställt Trolles återtagande nära nog som ett villkor. Men de ryk-ten, som under åren 1524—1525 voro gängse i landet, att konungen funderade

riksrådet, såsom kändt är, togo sig an den hatade mannen, hvilken t. o. m. anförtroddes att verkställa Fredriks kröning, är ett tydligt vittnesbörd om att han inte heller på det hållet ansågs så blodbesudlad, som man stundom velat göra gällande.

Gustaf Trolle har icke anstiftat blodbadet — så mycket torde utan vidare kunna påstås. Hvad har han då egentligen åsyftat med sitt uppträdande föregående dag? Troligen har Olaus Petri rätt i sin åsikt, att Trolle blott velat tilltvinga sig och kyrkan en betydande ekonomisk godtgörelse.[1] Med hänsyn till öfriga kända omständigheter bör sammanhanget ha varit följande. Trolle har någon gång på våren eller sommaren 1520 anhängiggjort rättegång vid kurian mot dem, som under den föregående orostiden förbrutit sig mot kyrkan och dess personer. Ärendet hade visserligen redan tidigare varit före i Rom, och den 1 sept. 1519 utfärdade en påflig auditör, som i anledning af en supplik från Trolle af påfven blifvit förordnad till domare, ett stämningsbref mot Sten Sture och hans medbrottslingar, hvari de förständigades att inom viss tid möta inför hans domstol och där styrka sig ha lössläppt Trolle och dennes vänner samt äfven i öfrigt ställa ärkebiskopen tillfreds för hans lidanden eller i annat fall mottaga slutlig dom.[2] Men denna rättegång gällde blott öfvergreppen mot Trolle och Uppsala domkyrka.

---

på att tillfredsställa Trolles hemlängtan (Gustaf I:s reg., 1, s. 278 f.; 2, s. 260), voro nog inte alldeles grundlösa. Annu 1528 fick Trolle lejdebref för att inom natt och år besöka Sverige och försvara sig (Gustaf I:s reg., 5, s. 14 ff.), hvilket föranledde Erik Trolle, som förmedlade brefvets öfversändande till adressaten, att samtidigt i skrifvelse till denne förmana sonen att begagna sig af lejden, så att »thenne termin blifuer icke forsömmet suarelös met (= i liknet med?) then recess, som giordis emellom e. n. oc her Steen Swantesson». Erik Trolle tillägger, att »myn herre kongen (Gustaf Vasa) oc rigens radh screfve, atthe wille wette edert beste». Kopia i Anders Billes arkiv, Danska riksark. — Att Gustaf Trolle själf ansåg sig vid en eventuell undersökning kunna visa, att hans uppträdande varit oklanderligt, framgår af hans bref till Lübeck 19 mars 1523, refereradt i Hanserecesse, 8, s. 354; jfr Hildebrand, a. a., s. 127 f.

[1] Denna mäster Olofs åsikt motbevisas naturligtvis icke genom en hänvisning till Trolles »hårda och hämndgiriga sinne». Den traditionella, ytterst ofördelaktiga uppfattningen om Trolles karaktär stöder sig väsentligen på hans förhållande vis à vis Sten Sture, hvarvid man nästan h. o. h. bygger på Sten Stures egna tendentiösa redogörelser för händelseförloppet, hvilka på viktiga punkter kunna bevisas vara föga tillförlitliga. En förutsättningslös undersökning rörande denna konflikt skulle säkert ge ett resultat, som ställde Trolle i mindre ogynnsam dager.

[2] Acta pontificum Danica, 6, s. 256 ff.

På våren 1520 hade nya våldshandlingar tillkommit, denna gång föröfvade mot Jakob Ulfsson på Arnö och biskop Otto i Västerås, som båda tillfångatagits och på annat sätt förfördelats af Kristina Gyllenstiernas anhängare. Hela frågan hade sålunda kommit i nytt läge, och Trolle har funnit en förnyad hänvändelse till påfven vara af nöden för att få samtliga våldsdåd mot kyrkan åren 1516—1520 i ett sammanhang vederbörligen beifrade.[1] Med anledning häraf hade påfven öfverlämnat sin domsrätt till någon kurial dignitär eller ämbetsman, hvilken så instämt alla de anklagade — även illgärningsmännen från våren 1520 — att möta inför hans domstol och ge de förfördelade upprättelse eller drabbas af dom.

Så stod saken, när en stor del af missdådarna samlades i Stockholm till kröningen. Trolle har velat begagna tillfället för att med Kristians hjälp tvinga dem att förbinda sig till dryga skadestånd. Den 7 nov. begär han af konungen de i slottssalen närvarande förbrytarnas arrestering, dvs. deras kvarhållande på slottet. Samtidigt låter konungen stänga slottsportarna, hvarigenom arresteringen i detta ords dåtida bemärkelse redan var verkställd. Så långt var förfaringssättet säkerligen på förhand aftaladt mellan Trolle och konungen. Genom arresteringen, som han betraktat såsom en utomrättslig åtgärd, har Trolle åsyftat att pressa vederbörande till stora förskrifningar, alldeles som Jakob Ulfsson 1499 med konung Hans' bistånd tvingat Sten Sture d. ä. till betydande skuldförbindelser som godtgörelse för ungefär lika svåra öfvergrepp mot biskoparna 1497.[2] Liksom fallet varit den gången, skulle de brottsliga skrämmas jämväl genom det öfverhängande bannlysningshotet från Rom, så att de efterkommo Trolles kraf. Troligen närmast i afskräckningssyfte hade Trolle strax förut låtit uppgräfva och från vigd jord

[1] Någon direkt källuppgift, enligt hvilken Trolle någon gång på våren eller på sommaren 1520 gjort en ny hänvändelse till Rom, har visserligen ännu icke blifvit framdragen, men det synes mig sannolikt, att den »citas» från Rom, hvarom domherrarna berätta, icke är att identifiera med den 1 sept. 1519 utgångna, för hvilken fatalierna länge sedan utlupit, och f. ö. kan man inte gärna ha försummat att draga de nya våldsdåden på våren 1520 inför påfvens forum. I själfva hufvudsaken spelar emellertid denna frågan ingen nämnvärd roll.

[2] Se därom Styffe, a. a., 4, inl., s. 218—223, 225, 240 f.; G. Carlsson Hemming Gadh, s. 44 f.

undanskaffa liket af en klerk, som varit i Sturarnas och Stockholms stads tjänst och därvid förbrutit sig mot prelaterna.[1] Men han har icke önskat någon formlig rättegång och dom inför världsligt forum, sedan saken en gång hänskjutits till kurian. Skälen härtill kunna ha varit af olika art. Kanonistiska betänkligheter ha väl gjort det mesta. Men troligen har det därjämte legat i Trolles direkta intresse att under inga förhållanden omedelbart släppa det vapen, som den från Rom utgångna stämningen gaf honom. Äfven om alla de arresterade föllo till föga, återstodo ju många förbrytare, som icke voro närvarande i slottssalen och därmed åtkomliga med arresteringens tvångsmedel utan som vistades långt från Stockholm i skilda delar af landet eller utanför dess gränser.[2] För deras räkning var det af vikt, att processen i Rom fick ha sin gång och alltfort utöfva tryck oberoende af hur de arresterade ställde sig till ersättningskrafvet. Det är möjligt, att Trolle, i händelse någon tredskades, ämnat låta det gå till slutlig dom i Rom, och det kan också tänkas, att han i så fall då, såsom brukligt var, ämnat låta den kuriale domaren påkalla »den världsliga armens» hjälp för domens verkställande.[3] Därom vet man emellertid

[1] Prebendaton (tidigare kyrkoherden) i Stockholm Mårten Jönsson, som lefde ännu i apr. 1520 (Ekdahl, a. a., 4, s. 1404; jfr Handl. rör. Skand. hist., 23, s. 26), men omtalas som död 17 sept. (Stockholms tänkebok 1518—1520, s. 222). Han hade varit i Stockholms stads tjänst som tysk sekreterare och möjligen också användts i Sten Sture d. y:s kansli.

[2] Att Trolles bevarade skriftliga anklagelse 7 nov. icke upptager alla dem, som enligt hans mening förbrutit sig mot kyrkan, är uppenbart. I hans inlaga till kurian 1519 namngifvas som Sten Stures medbrottslingar bl. a. tre Upsalaborgare och sex klerker (den förnämste Peder Jakobsson Sunnanväder), hvilka icke förekomma i anklagelsen af 7 nov. Ett par af dem hade nog dött under mellantiden, men i fråga om de öfriga finns ingen anledning antaga, att Trolle nedlagt sin talan. Några dagar efter blodbadet, den 17 nov., uppträdde f. ö. ärkebiskopens tjänare Per Nilsson inför borgmästare och råd i Stockholm och »besprakade» å Trolles vägnar »thesse efterne huss, tesliges lösöre og ägodeler, som hans clercherij haffue forbruthit mot hans nade i thenne fegd oc forliden tid: item mester Knutz (den bekante Västeråsdomprostens) arffhus, her Henrik orgemesteres huss, Bisterfels hus, som fru Cirstine cappelan her Nils siges haue köpt, oc andre huss, som finnes kan hans klercherij forbrutit haffua, ath the ma sta i uuerstede til rette». Stockholms tänkebok 1518—1520, s. 240. Mäster Knut var en af de sex klerkerna å 1519 års lista.

[3] Det är påfallande, att Trolle gjort sig till taleman för Jakob Ulfsson, biskop Otto m. fl. men icke för Hans Brask, som dock i juni och juli 1520 varit utsatt för liknande öfvervåld från Sturepartiets sida. Detta kan svårligen ha berott på att Brask ogillat Trolles aktion. Det var ju i öfverensstämmelse med hans råd till ärkebiskopen i maj, som amnesti icke meddelats i prelaternas namn vid Stockholms fall. Det ofvan s. 128, not 3 citerade

intet. Men så har konungen ingripit på ett sätt, som gifvit utvecklingen en helt annan riktning.

Sålunda uppfattad blir Trolles gestalt i det blodiga dramat närmast rent tragisk. Han har velat skaffa sig och kyrkan ekonomisk ersättning och därmed eventuellt utarma sina vederdelomän. Men när det kom till handling, har konungen trängt honom åt sidan, begagnat hans anklagelse för sina egna syften och bedragit honom på det åskade skadeståndet. Och så har det skenbart på hans käromål grundade blodbadet framkallat en folkresning, hvars seger för honom medförde en evig landsflykts elände och vedermödor.

Om Kristian haft onda tillskyndare, som med honom dela ansvaret för själfva blodbadet, måste de därför sökas på annat håll. Är Trolle oskyldig till ogärningen som sådan, kan inte heller någon annan svensk förmodas ha tillrådt blodsutgjutelsen. Men väl kan en utlänning, som med tillräcklig grymhet och blodtörst förenade obekantskap med landets förhållanden och oförmåga att förutse effekten af nidingsdådet, ha spelat en sådan roll. Didrik Slagheck ägde dessa kvalifikationer i synnerligt hög grad. Samtiden var också fullkomligt enig i att stämpla honom som en hufvudaktör vid blodbadet, och profossen upplyser, som vi sett, om att afrättningsorderna närmast utgingo från honom.

Ytterst leda emellertid spåren tillbaka till konungen. Det kan icke vara sant, hvad han själf uppger, att han i afseende på blodbadet spelat en passiv roll. Hans uppträdande mot Trolle den 7 nov., hela planmässigheten i offrens utväljande, det därpå omedelbart följande, systematiska beslagtagandet af de afrättades egendom tala ett annat språk. Inte heller kan framlämnandet af 1517 års sammansvärj-

---

postskriptum visar också Brasks fientlighet mot Sturepartiet: han uppmanar här konungen att effektivt straffa den uppstudsiga allmogen och att för framtiden sätta skräck i Stockholms borgerskap genom att anlägga ett fäste ute i skären, hvarifrån Stockholm kunde hållas i schack. Efter blodbadet tillämpade han dessutom för egen del samma taktik som Trolle mot dem, som i juni och juli förbrutit sig mot honom. I början af dec. tvingade han en mängd våldsverkare, däribland Skänninge stad, att under trycket af Kristians förestående ankomst till honom, Brask, gälda dryga skadestånd i form af godsupplåtelser m. m. Hildebrands dipl., 7, dep. i RA. Att förbrytelserna mot Brask icke uttryckligen kommo på tal den 7 nov., får därför, såvidt jag förstår, sin sannolikaste förklaring, om man antager, att de, såsom begångna senare än öfriga våldshandlingar mot kyrkomännen, icke hunnit bli inbegripna i den af Trolle åberopade stämningen från Rom.

ningsbref ha varit af så djupt ingripande betydelse för blodbadets utbrott, som Kristian gör gällande. Af många tecken att döma kände han till det på förhand, och det kan därför, när det på eftermiddagen den 7 nov. företeddes, icke ha framkallat någon öfverraskning hos honom eller någon annan. Och att vid valet af offer ingen — åtminstone ingen nämnvärd — hänsyn tagits till detta bref, är uppenbart. Sannolikast är, att Kristian hade sin plan uppgjord redan när han med Trolle träffade aftal om arresteringen. Han har sedan ledt alltsammans efter sin önskan. Didrik Slagheck har vid blodbadets utförande endast varit hans villiga och kongeniala redskap.

I det föregående har uttalats, att blodbadet afsåg att vara ett dråpslag mot Sturepartiet. Det är emellertid en gammal och alltfort rätt vanlig uppfattning, att Kristian därjämte åsyftade att krossa och väsentligen utrota den svenska adeln. Saken torde vara förtjänt af en närmare undersökning.

Offrens sammanlagda antal uppges något olika: af profossen till 82, af den likaledes närvarande Olaus Magnus till 94. Enligt alla föreliggande berättelser utgjorde de afrättade adelsmännen en relativt obetydlig procent af samtliga mördade. Olaus Petri uppräknar blott 14 herrar och frälsemän, den lybske historieskrifvaren Reimar Kock fastställer deras antal till 18, hvarmed öfverensstämmer, att Huitfelds danska krönika från 1500-talets slut har 18 namn. Och vid närmare pröfning visar det sig, att dessa adliga dödsoffer till stor del äro att hänföra till det lägre frälset. Bland de fjorton, som nämnas af Olaus Petri, måste Erik Kuse, Olof Björnsson, Gunnar Galle, Bengt Eriksson, Olof Valram och Erland Esbjörnsson räknas till denna kategori. Strängt taget hörde också Joakim Brahe dit; han stod i sig själf ganska lågt på den adliga rangskalan, ehuru han genom det ej längesedan ingångna giftermålet med Erik Johanssons dotter kommit på en högre social nivå. Af riksrådets världsliga medlemmar, som denna tid uppgingo till ett antal af 25 à 27, kunna endast fyra (Erik Abrahamsson, Erik Johansson, Erik Ryning och Måns Gren, de båda första riddare) bevisas ha blifvit afrättade i Stockholm.[1] Det kan ju vara

[1] Styffe uppger (a. a., 5, inl., s. 168) felaktigt, att Erik Kuse var riksråd. Han nämnes som sådan inte en enda gång i handlingarna. Däre-

tänkbart, att Olaus Petri, som dock tydligen gör anspråk på fullständighet i fråga om de förnämligare offren — vare sig de tillhörde adeln eller Stockholms borgerskap — glömt bort en och annan. Möjligen kan detta misstänkas vara fallet med väpnaren Bengt Gylta och riddaren Krister Bengtsson (Oxenstierna). Den förres afrättning omtalas första gången af Huitfeld, som ju icke i och för sig är någon säker sagesman på denna punkt. Krister Bengtsson deltog sannolikt i kröningen,[1] var upptagen på Trolles lista af den 7 nov. och förekommer, såvidt jag vet, icke i bevarade handlingar efter blodbadet, men någon 1500-talsuppgift om hans aflifvande föreligger veterligen icke. Låt oss likväl antaga, att både herr Krister och Bengt Gylta blifvit afglömda af mäster Olof! Siffran stiger i alla fall inte högre än till 6 eller — om vi medräkna de i slutet af 1520 afrättade finska riksråden — till summa 8, dvs. ungefär en tredjedel af hela antalet fungerande världsliga rådsmedlemmar.[2] Däremot ha af dem, som veterligen öfvervoro kröningen, minst 10 världsliga riksråd[3] blifvit skonade, och till de öfverlefvande hörde alla, som under Sturetiden kunna sägas ha intagit en ledande ställning — åtminstone om vi undantaga den afrättade Erik Abrahamsson, som dock ännu var en ung man och icke hunnit göra sig så mycket gällande.

Slutsatsen af dessa beräkningar blir den, att aristokratien och i synnerhet dess politiskt mest betydande medlemmar i stort sedt undgått blodbadet, som i stället till ojämförligt största delen drabbat demokratiska element: lågfrälse, Stockholmsborgare (minst ett 40-tal), Kristina Gyllenstiernas och de afrättade herrarnas personliga tjänare och slutligen en och annan bonde. Kristian II har icke afsett att decimera den svenska adeln i större utsträckning än som för Sturepartiets utrotande var absolut oundgäng-

mot kallas han i mars 1520 lagman i Södermanland (a. a., 5, s. 624), något som tydligen föranledt Styffes antagande om hans medlemskap i riksrådet, men har därvid blott varit ställföreträdare för Johan Arendsson, som innehade lagmanssysslan både före och efter denna tidpunkt.

[1] Rydberg, a. a., 3 s. 623.

[2] Väpnaren Bengt Åbjörnsson, som af Styffe utan källhänvisning uppges ha blifvit afrättad, deltog i mötet i Arboga dec. 1518 men försvinner sedan ur handlingarna. Utan tvifvel dog han 1519 eller 1520, före blodbadet. — Till komplettering af Erslevs uppgifter s. 150, noten, kan nämnas, att väpnaren Johan Jönsson var död 1519. Helgalekamens gillets handl., KB.

[3] Jfr sigillförteckningen till rådsbrefvet af 31 okt., Rydberg, a. a., s. 624.

ligt. Tvärtom har han åtminstone t. v. velat stödja sig på den mer eller mindre Sturefientliga majoriteten inom riksrådet. Och denna majoritets ledare blefvo efter blodbadet använda som bisittare i den tillförordnade regeringen i Stockholm eller som kungliga förtroendemän i landsorten.

Det är sålunda en vanföreställning, som framträder i det så ofta gjorda påståendet, att Kristian II har banat väg för kungadömets starka maktställning under Gustaf Vasa genom att »topphugga» den svenska adeln. Sant är, att konung Gustaf vid sin tronbestigning fann sig omgifven af högst få stormän af den gamla stammen och därigenom i någon mån fick ökadt utrymme för sin personliga vilja. Men detta berodde så godt som uteslutande på helt andra faktorer. En del aristokrater hade under åren 1520—1522 aflidit, utan att deras död kan läggas Kristian till last: bröderna Peder och Sten Turesson (Bielke), Nils Bosson (Grip), Knut Bengtsson (sparre) till Ängsö och Knut Nilsson (sparre) till Vik. Andra återigen gingo under befrielsekriget i landsflykt: Erik och Ture Trolle, Holger Karlsson (Gera) och Birger Nilsson (Grip), samtliga tillhörande aristokratiens spetsar; de fingo visserligen under åren 1524—1528 genom särskild kunglig nåd tillfälle att återvända till Sverige, men deras motståndskraft mot Gustaf Vasa var då bruten. Det är väsentligen detta, som gör, att Gustaf Vasa, när han 1523 rekonstruerade riksrådet, nästan h. o. h. måste taga de nya männen ur ätter eller ättegrenar, som icke förut tillhört rådsadeln utan som under Sturetiden spelat en obetydlig roll.

Att den svenska adeln så jämförelsevis lätt underordnade sig Gustaf Vasas fasta regemente, är att tillskrifva omständigheternas makt — icke Kristian II:s förmenta dekapitering af densamma.

* * *

Hvar och en, som söker sätta sig in i blodbadets problem, har en stark känsla af bristerna och luckorna i det material, med hvilket han har att arbeta. Det är väl inte särdeles troligt, att nya källor af större värde framdeles

skola kunna påträffas. En möjlighet bör dock ännu pröfvas. Ett sändebud från kejsar Karl var bevisligen närvarande vid kröningen; redan den 31 okt. hade han anländt till Stockholm. Gustaf Vasas bekanta manifest till den tyska nationen af år 1545 uppger f. ö., att flera kejserliga legater bevittnade blodbadet och tydligt visade sin harm öfver ogärningarna. Man kan vara öfvertygad om att legationen vid sin återkomst på öfligt sätt afgifvit en sändebudsberättelse, som bör ha innehållit åtskilligt af intresse. Äfven om den i fråga om blodbadets detaljer icke kan ha gett så mycket utöfver hvad vi från andra källor veta, har den utan tvifvel haft hvarjehanda att berätta om själfva kröningen och om de händelser, som ligga mellan kröningen och blodbadet. Om vi hade tillgång till den, skulle säkert det dunkel, som nu råder öfver blodbadets förspel, i någon mån skingras. Vi kunna därför icke alldeles slå oss till ro med det föreliggande, i många afseenden knappa materialet, innan de gamla habsburgska arkiven ur denna synpunkt blifvit grundligt genomforskade. Ett efterspanande af sändebudsberättelsen skulle måhända rikt löna mödan och lämna ett resultat, som skänkte större möjligheter att tränga till botten med blodbadets gåta än de nu förhandenvarande.

Hvilka voro orsakerna till att tsar Peter under det stora nordiska kriget fick tillfälle att grundlägga och utveckla sin sjömakt i Finska viken?

AF

A. WATTRANG.

I och med sin anslutning till 1699 års koalition mot Sverige hade tsar Peter beslutat sig för att på Sveriges bekostnad nå sitt mål: vinnandet af fast fot vid Östersjön och möjlighet att därstädes grunda en sjömakt. Det förnämsta hinder, som härvid uppreste sig i hans väg, var Sveriges militära öfverlägsenhet.

Denna var öfverväldigande. Kort efter krigsutbrottet kunde Sverige uppställa en armé af 102 000[1] man, hvaremot tsaren endast kunde ställa 32 000 man något så när utbildade trupper, och den första stora kraftmätningen till lands hade visat, att den kvalitativa öfverlägsenheten var än större. Och äfven om tsaren med hjälp af bundsförvanter och gynnsamma konjunkturer skulle lyckas framtränga till Östersjön, var att förutse, att den svenska flottan, till hvilken Ryssland ej ägde någon motsvarighet, skulle i dess första begynnelse kväfva hvarje försök att skapa en rysk sjömakt.

Under sådana förhållanden är det klart, att de omständigheter, som hindrat den svenska krigsmaktens samlade och kraftiga insättande i rättan tid mot tsaren, äro de, som mest hjälpt honom att förverkliga sina planer.

[1] Nordensvan, Svenska armén 1708—09 (Karolinska förbundets årsbok 1916).

Karl XII:s beslut att 1702 först vända sig mot konung August i Polen gaf tsaren fria händer mot Östersjöprovinserna. Till grund för detta beslut låg ej något missaktande af tsar Peter såsom motståndare. Åtgärder och yttranden å svensk sida visa tvärtom, att man där ansåg Ryssland såsom hufvudfienden, till hvars krossande alla krigsföretag, äfven de, som ej voro direkt riktade däremot, ytterst skulle syfta.

Nåendet af detta mål kräfde en offensiv mot Moskva, men vissa förhållanden gjorde, att Karl XII:s väg dit måste gå öfver Polen. Östersjöprovinserna voro nämligen ej lämpade såsom utgångspunkt för en dylik offensiv.

Den svenska utrikespolitikens riktning efter freden i Stolbova hade för Sverige i militärt afseende medfört en allt afgjordare *strategisk orientering åt söder*. Gentemot de motståndare, man där kunde möta, hade man försäkrat sig om goda strategiska positioner. Genom besittningen af Pommern hade man skaffat sig möjlighet att intränga i hjärtat af Tyskland och Polen samt att angripa Danmarks enda från fastlandet sårbara del. Gentemot Danmark stärktes ställningen ännu mer genom besittningen af Bremen-Verden och förbindelsen med Holstein-Gottorp. I Wismar ägde svenska flottan en stödjepunkt vid operationer i de danska farvattnen. Besittningen af Pommern och Wismar beröfvade äfven en eventuell fiende de naturliga stödjepunkterna å Nordtysklands kust för företag öfver hafvet mot Sverige.

Den östra fronten hade man ej ägnat samma uppmärksamhet. Den gräns mot Ryssland, som vanns i Stolbova, var rent defensiv. Om det var ryssen svårt att hoppa öfver gränssjöarna Ladoga och Peipus, så gällde detsamma för svenskarna, om de å sin sida ville gripa till offensiven. Och mellan dessa sjöar erbjöd visserligen Ingermanland med sina ödemarker ett visst skydd mot större ryska krigsföretag, men var å andra sidan på grund af underhållssvårigheter oanvändbart såsom operationsbas för en svensk offensiv mot hjärtat af Ryssland. I viss mån, men ej tillräckligt, kompletterades det häri af Livland, hvarför samma omdöme gäller Östersjöprovinserna i deras helhet. Detta var af desto större betydelse, som en från dem mot Moskva framträngande större armé å den 40 mil långa sträckan

mellan Novgorod och Tver på grund af landets fattigdom i hufvudsak var hänvisad att lefva på medförda förråd, kompletterade med tillförsel bakifrån.[1] För att möjliggöra en dylik tillförsel hade fordrats, att inom operationsbasen funnits en eller flera större vapenplatser, hvilka under åratal förberedts, för att såsom upplagsorter och äfven i öfrigt kunna tjäna en större armé som stödjepunkter. Någon dylik plats fanns emellertid ej, och de förråd och de förrådsutrymmen, som funnos i Östersjöprovinserna, voro endast afsedda för ett försvarskrig med mindre styrkor. Hade Sverige däremot under 1600-talet försäkrat sig om Pskov och Novgorod, hade dessa städer med fördel kunnat inrättas till dylika stödjepunkter. Besittningen af Novgorod skulle fört svenskarna 20 mil närmare Moskva. Genom sin belägenhet i relativt rika trakter, sina goda vattenförbindelser med Östersjön samt, hvad Pskov beträffar, med det rika, spannmålsproducerande Livland, ägnade sig dessa städer såsom upplagsorter. Som förhållandena voro vid krigsutbrottet 1700, voro emellertid Östersjöprovinserna ej tänkbara såsom operationsbas mot Moskva, och denna omständighet har på ett afgörande sätt främjat tsar Peters planer, ty den hindrade Karl XII att, då han sökte afgörandet mot tsaren, välja en operationsriktning, som täckte hans egna af tsaren hotade länder.

Äfven det rena försvaret af Östersjöprovinserna led af, att man lämnat i fiendens händer de tätt in på gränsen liggande stödjepunkterna Pskov och Novgorod med kringliggande rikare områden. Hade gränsen i stället gått längs nordvästra kanten af det fattiga skogsområdet mellan Moskva och Novgorod, skulle ett ryskt angrepp på länderna kring Finska viken mött oerhörda svårigheter.

Äfven i öfrigt hade den ensidiga strategiska orienteringen åt söder ledt till, att man försummat att tillräckligt förbereda Östersjöprovinsernas och östra Finlands försvar. De magasin, som funnos, voro ej afsedda för ett krig af de dimensioner som det dessa landskap nu blefvo skådeplatsen för, hvarför redan svenska hufvudhärens uppehåll i Livland 1700-01 medtog tillgångarna i betänklig grad.

[1] Bennedich, Karl XII:s krigföring 1707—09 och krigskådeplatsens natur och kultur (Karolinska förbundets årsbok 1911).

Underhållssvårigheter hindrade de för Östersjöprovinsernas försvar afsedda truppernas samlade ansättande till en offensiv mot fiendens stödjepunkter på andra sidan gränsen. Alla dylika företag t. ex. de mot Augdov, Petschory, Orlena och Silosari vintern 1701 inskränkte sig till expeditioner med högst ett par tusen man.

Underhållssvårigheter hindrade äfven samverkan mellan de tre eller fyra grupper, i hvilka stridskrafterna måste delas. Sålunda afvisade Cronhiort 1701 före slaget vid Erastfehr under hänvisning till proviantbrist en hemställan från Schlippenbach om en diversion till hans förmån öfver ingermanländska gränsen. År 1703 kunde han på grund af lifsmedelsbrist ej framrycka till Neva utan måste lämna Nyen åt dess öde. Och 1708 fördröjde ankomsten af den af statskontoret å andra orter inköpta provianten igångsättandet af Lybeckers offensiv, hvarigenom ryssarna fingo tid att grundslå den estländska härafdelningen, med hvilken Lybecker afsett att samverka.[1] Proviantbristen efter inryckningen i Ingermanland var äfven hufvudanledningen till Lybeckerska offensivens misslyckande.[2]

Underhållssvårigheter bidrogo äfven att vålla den kraftsplittring inom de olika grupperna, som städse förefanns. De förklara äfven delvis, att icke större del af den svenska sjömakten afsändes till Finska viken för bekämpande af den ryska. Den svenska eskadern var nämligen för sin proviantering hänvisad till tillförsel medelst transportskepp från Karlskrona.

Bristen på magasin å vissa delar af krigsskådeplatsen skulle varit mindre kännbar, därest vägnätet underlättat framförandet af förråd från de upplagsorter, som funnos (t. ex. Viborg och Narva). Beskaffenheten af de vägar, som från Viborg ledde mot Neva, framgår tydligt af de svårigheter, hvarmed alla större truppförflyttningar å dem voro förenade, och vägarna i södra Ingermanland äro tillräckligt skildrade i Juels resebeskrifning.

Fästningarna i Östersjöprovinserna och östra Finland befunno sig vid krigsutbrottet i ett försummadt skick. Vid

---

[1] Hjelmqvist, Kriget i Finland och Ingermanland 1707—08, sid. 155, 156, 161—5.
[2] A. a., sid. 213.

Nöteborg var endast själfva kärnfästningen färdig; de påbörjade detacherade verken å de båda älfstränderna voro vid det ryska anfallet 1702 ej i försvarbart skick. Vid Nyen måste den föga mer än påbörjade befästningen kring själfva staden genast öfvergifvas och hela försvaret koncentreras till den lilla skansen. Om Narvas befästningar vittnade generalguvernören v. Fersen 1697, att de voro »i ett mechta eländigt och slätt tillståndh». Brist på medel hindrade bristernas afhjälpande, hvarför fästningens försvar såväl 1700 som 1704 stödde sig hufvudsakligen på provisoriska verk. Det sistnämnda var äfven fallet med Dorpat vid dess belägring 1704, ehuru det före kriget förklarats vara »i temmelig defension». Vid den viktigaste af de baltiska fästningarna, Riga, voro vid krigsutbrottet endast tre bastioner af elfva färdiga. Om Viborgs fästningsverk hade Erik Dahlberg yttrat, att de voro »illa och utan proportion anlagda, till en del helt svage». Hans plan till deras förbättrande kunde endast delvis genomföras, så att 1706, då ett ryskt anfall hotade, fästningsverkens tillstånd karakteriserades såsom eländigt.[1] Kexholm ansågs vid 1707 företagen inspektion vara något så när tryggadt mot öfverrumpling men på grund af sina små och trånga verk omöjligt att försvara mot groft artilleri.[2]

Fästningarnas svaghet hindrade icke, att de nästan undantagslöst presterade ett glänsande försvar. Men deras svaghet vållade, att en större styrka måste afdelas till Östersjöprovinsernas och Finlands försvar än eljest skulle erfordrats. Denna styrka uppgick hösten 1704, sedan både Narvas och Dorpats garnisoner gått förlorade, till 35 000 man, hvilket ej kunde undgå att inverka ogynnsamt på styrkeförhållandena vid hufvudhären i Polen, hvilken i själfva verket ej uppnådde denna styrka.

Af dessa 35 000 man måste en oproportionerligt stor del tagas i anspråk såsom fästningsgarnisoner, för försvaret och iståndsättandet af de bristfälliga befästningarna. Härigenom blef i regeln den för operationer i öppna fältet disponibla styrkan mindre än den, som bands vid fästningarna. Vid sitt återtåg från Düna på vintern 1700 måste sålunda

[1] Hjelmqvist, a. a., sid. 6 och 8.
[2] Hjelmqvist, a. a., sid. 10.

Wellingk till Riga afdela 4 400 man, af sina 8 000, hvari genom stadens garnison steg till 8 000 man. Till striden vi Rauge 1701 kunde Schlippenbach ej samla mer än 2 00 man, under det att det för tillfället ej hotade Dorpats gar nison öfversteg denna siffra. Kort före slaget vid Hummels hof måste han afdela två tredjedelar af Schlippenbachsk dragonregementet till Pernaus befästande, hvilket var e kännbar minskning af hans lilla styrka.[1] År 1704 uppgic Rigas garnison, inräknadt några hundra man å Dünamünd till 7 000 man, under det att Lewenhaupt till slaget vi Jakobstadt endast kunde samla 6 000, hvaraf hälften alli rade polacker.[2]

Dorpats och Narvas garnisoner uppgingo samma å till 3 200 och 5 000 man.[2] Den styrka, Schlippenbach dispo nerade och hvarmed han gjorde en misslyckad framstöt til Dorpats undsättning, uppgick till 1 800 man.[3] Ännu som maren 1707 sysselsattes ständigt 2 500 man med arbeten Viborgs befästningar, hvilket var en af anledningarna til att Lybecker detta år förhöll sig rent defensivt.[4]

Sjöförsvaret hade mer än landtförsvaret präglats a att Sveriges strategiska front riktats så afgjordt mo söder. I söder var afståndet öfver hafvet till grannarn kortast. Här hade Sverige sina farligaste grannar Danmar och Brandenburg-Preussen, hvilkas militära styrka visa sig i Karl XI:s krig. För uppträdande i södra Östersjö med dess skärgårdslösa kuster och för kampen med de danska flottan måste svenska flottan i första hand vara af passad. När den så från och med 1704 ställdes inför upp giften att i Finska vikens svårtillgängliga och obekanta far vatten samt i Finlands och småningom Sveriges skärgårda bekämpa den ryska sjömakten, som hade sin förnämsta styrk i grundgående roddfartyg, mäktade den ej lösa denna upp gift. Den ställdes därvid inför en helt ny form af sjökrig för hvilken dess personal ej var utbildad och dess mate riel ej afpassad.

[1] O. Sjögren, V. A. Schlippenbach och hans livländska här (Historisk Tidskrift 1896), sid. 314.

[2] Uddgren, Karl XII:s ställning till kriget med Ryssland och försvaret af Östersjöprovinserna under åren 1702—06 (Karolinska förbundets årsbok 1910), sid. 99.

[3] Uddgren, a. a., sid. 104.

[4] Hjelmqvist, Kriget i Finland och Ingermanland 1707—08, sid. 111

Förflyttningen af svenska flottans station till Karls-
rona hade inneburit ett beseglande af den strategiska
rienteringen åt söder. Då nu Finska viken blef sjökrigs-
kådeplats, gjorde sig bristen af en stödjepunkt för flottan
närheten af dessa farvatten kännbar. Hvarje höst måste
len svenska eskadern i Finska viken återvända till Karls-
rona, hvilket hade till följd, att den hvarje vår kom för
ent till Finska viken. Härigenom möjliggjordes till exem-
el ryska flottans företag mot Finlands södra kust 1708,
ess medverkan vid Viborgs eröfring 1710, samt dess opera-
ioner mot Helsingfors 1713, hvilka ledde till södra Finlands
röfring. Därjämte kunde ryssarna före svenska eskaderns an-
omst till Kronstadt sammandraga de fartyg, som färdigbyggts
de andra efterhand eröfrade baltiska hamnarna. Ett förslag
1706 att låta en eskader öfvervintra i en mellansvensk skär-
årdshamn afstyrktes af amiralitetskollegium, under hänvis-
ning till nödvändigheten att skeppen försågos med nya
ackel och tåg, hvilket endast kunde ske i Karlskrona, och
att besättningarna hemförlofvades för att af rotebönderna
förses med ny utrustning.

Den ledande mannen inom Sveriges sjöförsvar under
denna tid, general-amiralen Hans Wachtmeister, var helt
och hållet behärskad af de synpunkter, som föranledt flottans
förläggande till Karlskrona. Hans höga ålder och redan i
krigets början aftagande krafter gjorde honom otillgänglig
för de nya synpunkter, som framställdes af dem, som varit
eskaderchefer i Finska viken och lärt känna den nya krigs-
skådeplatsen.

Ett bevis på den ringa uppmärksamhet, som ägnats Fin-
ska viken som krigsskådeplats, är, att, ehuru under Karl XI:s
tid talrika kartor upprättats öfver farvatten och hamnar, det
blott var af en slump, som amiral Wattrang 1710 kunde
erhålla en hydrografisk karta öfver de viborgska farvattnen.[1]

Den defensiva styrka, som de stora gränssjöarna kunnat
skänka den svenska gränsen, var naturligtvis endast på-
räknelig, därest man försäkrade sig om herraväldet på dem.
Genom att Pskov och Novgorod fått förbli i fiendens händer,
hade denne möjlighet att å dessa sjöar skapa en sjömakt.

[1] **Gyllengranat**, Sveriges sjökrigshistoria; **Bäckström**, Svenska flottans historia; **Anderson**, Naval wars in the Baltic.

som småningom blef de otillräckliga svenska sjöstridskrafterna öfverlägsen. Härigenom kommo de svenska härafdelningarna intill dessa sjöar i viss mån i samma ställning, som om de opererat å kusten af ett af fienden behärskadt haf. Sålunda afvisade Cronhiort 1702 kort före slaget vid Hummelshof ett förslag af Schlippenbach om en offensiv in i Ingermanland bl. a. under hänvisning till fiendens stora makt å Ladoga. Schlippenbachs härafdelning försvagades i högsta grad genom alla de detachement och bevakningsafdelningar, han till tryggande af västra Peipusstranden såg sig nödsakad atdela[1]

Till Karl XII:s ödesdigra val af operationsriktning mot Moskva har *det politiska läget i Europa* medverkat. Den faktor, som här mest inverkat, var Danmarks hållning.[2] Freden i Traventhal hade i ingen mån utjämnat den gamla motsatsen mellan Sverige och Danmark. Ett nytt angrepp från Danmarks sida var att vänta, så fort konjunkturerna tilläto det. Vid ett dylikt var ett ingripande från sjömakternas sida till Sveriges förmån liksom år 1700 knappt att vänta. De vore nu själfva upptagna af spanska tronföljdskriget och sannolikt ej i stånd till någon kraftigare hjälp. Därtill hade Danmark bundit dem vid sig genom öfverlåtande af trupper i deras tjänst. Den svenska hufvudhären borde därför befinna sig så nära Danmark som möjligt. Vidare borde den, då ett snabbt afgörande medelst ett öfver hafvet riktadt anfall ej stod att vinna, tack vare den danska sjömaktens styrka, befinna sig i sådant läge, att den kunde angripa Danmarks fastlandsbesittningar. En för dessa förhållanden lämpad ställning hade armén i Polen, på samma gång som den inverkade på Preussen, af hvars hållning Danmarks politik i hög grad berodde.[3]

På Danmarks politik inverkade alltid krigsläget. Karl XII hade därför för hvarje framgång, som tsaren vann i Östersjöprovinserna, anledning att frukta, det Danmark därigenom skulle få mod att ingripa. Hvarje dylik framgång blef för honom därför ytterligare ett skäl att kvarstanna i Polen.

[1] Sjögren, Försvarskriget i Livland 1701—02 (akademisk afhandling) sid. 16, 20.
[2] Stille, Studier öfver Danmarks politik under Karl XII:s polska krig, sid. 2.
[3] Stille, a. a., s. 19.

Bidrog sålunda Danmarks hållning till att draga den svenska hufvudhären till Polen och binda den där, så hämmade den äfven insättandet af Sveriges öfriga stridskrafter till Östersjöländernas försvar. Under hela krigsskedet mellan freden i Traventhal och Danmarks fredsbrott 1709 måste sålunda betydande truppstyrkor hållas beredda mot Danmark. I regeln torde deras styrka i egentliga Sverige och dess tyska besittningar uppgått till 30 000 man. Betecknande är ju äfven, att den ende af Karl XII:s hemsända generaler, som sedermera visade sig i stånd att leda ett större krigsföretag, Magnus Stenbock, placerades i Skåne och ej vid Finska viken, där eljest behofvet af en duglig ledare skarpt framträdde.

Huruvida det var krafvet på beredskap mot danska flottan, som inskränkte de svenska expeditionernas till Finska viken storlek, torde vara ovisst. Men då Wachtmeister afvisade Ankarstiernas förslag om organiserandet af en roddflotta för bekämpande af den ryska, och därvid förklarade förslaget vara af »äfventyrlig consequence», torde den farhågan ha spelat in, att flottans personal, materiel och framför allt penningmedel härför skulle tagas i anspråk i en sådan grad, att den blefve mindre skickad för sin hufvuduppgift: häfdandet af Sveriges maktställning i Östersjön gent emot den danska sjömakten.

Danmark skulle, sedan det öfverlämnat halfva sin armé i främmande tjänst, ej utgjort någon fara för Sverige, därest det ej haft sin flotta. Att England och Holland 1700 ej tillåtit Karl XII att eröfra Köpenhamn och förstöra den danska flottan blef sålunda af ödesdiger betydelse. Sjömakternas hållning i denna sak betingades af deras omsorg om jämvikten i Östersjön, hvilket haf ansågs såsom »commerciernas moder». I jämviktens intresse sågo de ej heller ogärna uppkomsten af en tredje sjömakt i Östersjön, hvilken vid behof kunde spelas ut mot den af de båda andra, som höll på att bli för mäktig. Denna uppfattning var bestämmande för den engelska flottans uppträdande under åren 1719—21, då den, ehuru förenad med den svenska, afstyrde alla kraftigare företag mot ryska flottan.

Under första skedet af det stora nordiska kriget voro sjömakterna på grund af det pågående spanska tronföljds-

kriget angelägnare än någonsin om fred mellan Sverige och Danmark. De befarade, att vid ett krig mellan Sverige och Danmark norra Tyskland skulle bli krigsskådeplats, och sålunda ej blott Danmark utan äfven ett flertal tyska furstar föranledas att hemkalla i deras tjänst ställda trupper. Det gick så långt, att de 1701 motsatte sig en ifrågasatt utrustning af hela den svenska flottan af fruktan, att en så stor rustning till sjöss skulle nödga Danmark till motsvarande åtgärd, och freden sålunda sättas på spel. Och 1705 ansåg sig Danmark kunna misstänkliggöra Sverige hos sjömakterna genom ett rykte, att 32 svenska skepp voro färdiga att löpa ut, en utrustning, som påstods ej kunnat verkställas utan franska subsidier och ej kunde vara riktad mot den svaga ryska marinen. Möjligen har man i denna sjömakternas hållning att söka förklaring till, att aldrig en större del af svenska flottan sändes till Finska viken.

De af spanska tronföljdskriget skapade förhållandena sträckte sina inverkningar på Sveriges militära kraftutveckling vida längre. Alla sina föregående stora krig hade Sverige till stor del fört med utländskt krigsfolk eller utländska subsidier. I följd af det spanska tronföljdskriget var den europeiska värfningsmarknaden starkt anlitad, och de penningstarka sjömakterna hade här ett stort företräde framför sina konkurrenter. Äfven om Karl XII särskildt under sin vistelse i Sachsen till en viss grad kompletterade sin armé medelst värfning, måste dock under detta krig den svenska folkkraften tagas i anspråk för krigets förande såsom aldrig förr. Medan de ordinarie regementena togos i anspråk å de viktigaste krigsskådeplatserna, måste t. ex. Östersjöprovinsernas (utom Kurland, där en stor del af de ordinarie finska regementena stodo[1]) och Finlands försvar till största delen anförtros åt nyorganiserade tremänningseller dubbleringsregementen,[2] hvilka i fråga om utbildning och framför allt utrustning voro de ordinarie regementena underlägsna. Ännu sämre var den i Östersjöprovinserna uppsatta landtmilisen, som utgjorde en tredjedel af de för dem afsedda trupperna. Både vid Erastfehr och Hummelshof vållades den olyckliga utgången af panik bland nyut-

[1] Hjelmqvist, Kriget i Finland och Ingermanland 1702—1708, sid. 17
[2] Hjelmqvist, a. a., s. 18, 19.

skrifna rytteriförband. En afdelning landtmilis, som i en af dessa strider skulle skynda till förstärkning, hann på grund af oförmåga att marschera ej fram.[1] Mot slutet af kriget sinade manskapstillgången, och särskildt kunde flottan under de sista krigsåren på grund af personalbrist aldrig till hela sin styrka utrustas.

Frankrike, Sveriges gamla bundsförvant, var på grund af spanska tronföljdskriget förhindradt att bispringa med subsidier. Detta krig skärpte äfven i annat afseende den i Sverige rådande penningbristen genom sin inverkan på handeln. Denna inverkan blef särskildt kännbar på grund af den form, sjökriget efter 1704 antog. I känslan af sin underlägsenhet till sjöss öfvergingo fransmännen till ett hänsynslöst kaparkrig. De andra krigförande följde delvis exemplet, hvilket naturligtvis vållade den neutrala handeln stor skada.

Sjömakternas fruktan för krig i norra Tyskland hindrade Karl XII under 4 år att genom infall i Sachsen göra slut på det polska kriget och därigenom vinna fria händer mot tsaren. Karl XII:s förbindelser med dem väckte äfven hos Ludvig XIV misstankar, att Karl efter polska krigets slut skulle sluta sig till hans fiender, hvarför han i hemlighet uppmuntrade konung August till fortsatt motstånd.[2]

Vissa *inre förhållanden i Sverige* hämmade dess militära kraftutveckling.[3] Det sätt, hvarpå rikets styrelse under konungens frånvaro ordnades vid krigsutbrottet, var afsedt endast för dylik frånvaro under kortare tid i närheten af landets gränser. Händelsernas senare utveckling försvårade vidtagandet af erforderliga ändringar härutinnan. Rådet, som det ålåg att i konungens frånvaro fungera som interimsregering, erhöll ingen instruktion för sin verksamhet såsom sådan. De enda instruktioner, som utfärdades, gällde underordnade ämbetsverk såsom statskontoret och krigskollegium. Den enhetlighet i arbetet för rikets försvar, som inrättandet af defensionskommissionen kunnat medföra, äfven-

[1] Sjögren, Försvarskriget i Livland 1701—02, sid. 51.
[2] Carlson, Sverige och Preussen 1701—09, sid. 135.
[3] Malmström, Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Karl XII:s frånvaro. (Historisk Tidskrift 1884.)

tyrades genom att inbördes förhållandet mellan krigskollegium och defensionskommissionen ej ordnats. Krigskollegium hade sålunda fått rätt att självständigt afgöra ärenden, som från landshöfdingar och kommenderande generaler inkommit till konungen och af honom remitterats dit, och detta utan att meddela sig med defensionskommissionen. En del viktigare ärenden, särskildt de utrikespolitiska, förbehöll sig konungen att afgöra, hvaraf vållades allt större olägenheter i form af tidsutdräkt m. m., ju mer konungen avlägsnade sig från landets gränser.

Till dessa brister i organisationen af rikets styrelse kom, att rådet under Karl XI förlorat sin auktoritet och sitt anseende. Det hade därjämte förlorat sitt inflytande på rikets förvaltning, hvari förut dess största styrka legat, i det rådsherrarna försvunnit ur kollegierna.

Hur föga interimsregeringen förmådde att samla nationens krafter, visas af hur litet som därutinnan åstadkoms, då den var lämnad åt sig själf, jämfördt med hvad som uträttades, då en kraftfull personlighet tog ledningen, såsom Magnus Stenbock 1710—12, konungen efter 1715. Hur oförmögen nämnda regering var att åvägabringa enhet i försvaret, visar det öde, som Stuarts för hela den baltiska krigsskådeplatsen gemensamma försvarsplan af 1703 rönte. Ehuru defensionskommissionen gillade den, ansåg den sig ej kunna ålägga generalerna att följa den, och, då fästningskommendanterna opponerade sig mot densamma, blef den aldrig satt i verket.

Penningbristen i landet förvärrades genom att kronan på grund af reduktionen förlorat sin kredit. Minnet af Karl XI:s efterräkningar mot dem, som lånat kronan pengar mot högre ränta än 8 %, alstrade obenägenhet att bistå kronan med lån.

Den enväldige konungens ställning till banken gjorde att många genast i krigets början uttogo sina pengar ur banken och placerade dem utomlands.

Sverige var ej i stånd att själft fylla sitt behof af materiel för flottans vidmakthållande. Då Östersjöprovinserna 1710 fullständigt eröfrades af ryssarna, upphörde införseln af hampa därifrån, och i och med förlusten af de tyska besittningarna var Sverige afstängdt från de trakter

från hvilka det i första rummet fyllt flottans behof af ekvirke.

Olyckliga tillfälligheter försvårade Sveriges ställning. Missväxtåren strax före krigsutbrottet hade starkt medtagit förråden i kronans spannmålsmagasin, ej minst de i Finland och Östersjöprovinserna belägna, hvilket försvårade underhållet af trupperna därstädes. Proviantbristen ökades än mer genom flera missväxtår under kriget.

Manskapsbristen ökades genom pesten, hvilken bröt in öfver landet 1710, då ansenliga truppstyrkor voro sammandragna med anledning af Danmarks fredsbrott. Särskildt träffades flottan hårdt däraf, då farsoten kom till Karlskrona, just som flottan återvände dit från sjötåget mot Danmark, och sålunda besättningarna ej hunnit hempermitteras.

Föga mindre än de hinder, som Sveriges militära öfverlägsenhet ställde i tsarens väg, voro de hinder, han hade att öfvervinna på grund af Rysslands bristande förutsättningar att bli en sjömakt. Dess våraste brist var folkets olämplighet för sjötjänst. Beskaffenheten af de farvatten, i hvilka den svenska och ryska sjömakten skulle mötas, gjorde det dock möjligt för honom att förlägga den sistnämndas tyngdpunkt till galer- och lådjeflottorna, hvarigenom nämnda olägenhet till stor del förtogs.

Besättningarna å roddflottan kunde till stor del rekryteras bland kosacker och tatarer, hvilka från sina hemtrakter kring de stora floderna i södra Ryssland och vid norra stranden af Kaspiska hafvet voro vana vid färder och strid å roddfartyg. Å sin Donflottilj samt äfven i Arkangel hade tsaren redan vid krigsutbrottet en del sjöfolk med viss utbildning.

Anskaffandet af befäl mötte ej svårigheter, då dugliga äfventyrare i skaror sökte sig till Ryssland, lockade af tsarens löften samt af de möjligheter att komma sig upp, som de stora omstörtningarna i Rysslands inre förhållanden erbjödo. År 1721 voro af 82 sjöofficerare, som särskildt framträdt under kriget, endast 19 ryssar, och af örlogsflottans 28 linjeskeppchefer buro endast 5 ryska namn. I viss utsträckning rekryterades befälet från de engelska och skottska familjer,

som under de inre striderna i sitt hemland på 1600-talet emigrerat till Ryssland.

Instängd af den svenska blockadeskadern innanför Retusaari kunde den ryska flottan endast under mycket ogynnsamma omständigheter bedrifva sin utbildning. De inre vattendrag, hvilka stodo i segelbar förbindelse med Finska viken, gåfvo däremot tillfälle därtill. Särskildt å Ladoga kunde utbildning bedrifvas under förhållanden, som något så när motsvarade förhållandena å hafvet.

I olikhet med Sverige var Ryssland självt i stånd att fylla sitt behof af all slags sjökrigsmateriel. Endast anskaffandet af ekvirke, hvilket under treåriga transporter fördes från Ural till Finska viken, mötte svårigheter. Till roddflottan kunde i stället furu användas.

Händelserna vid Prut 1711 främjade sjömaktens i Finska viken utveckling, i det genom dem Donflottiljen och skeppsvarfvet i Voronesch blefvo öfverflödiga, hvarför deras personal och flyttbara materiel delvis öfverfördes till Petersburg.

Den ryska örlogsflottan kom emellertid till stor del (ungefär hälften) att bestå af skepp byggda i utlandet. Sjömakternas intresse för jämvikten i Östersjön och för att handeln på de baltiska hamnarna skulle bli fri från de skrankor, svenskarna ålagt den, gjorde dem intresserade af den ryska sjömaktens utveckling intill en viss gräns. På grund häraf började de i och med spanska tronföljdskrigets slut till Ryssland försälja äldre fartyg eller för dess räkning utföra nybyggnader. En del af dessa fartyg följde de under stark konvoj gående handelsflottorna till rysk hamn, och af de öfriga blef endast ett enda taget af svenskarna. Detta berodde i ej ringa mån på den hållning, öfriga Östersjöstater intogo mot Sverige, i det de läto de ryska skeppen taga sin tillflykt i sina hamnar.[1]

De oerhörda arbeten, som erfordrades för danandet af en rysk sjömakt, kunde endast utföras under förutsättning af obegränsad tillgång å folk och pengar. Tack vare Rysslands folkmängd, hvilken var 5 ganger så stor som Sveriges och den omständigheten, att Peter vid patriarkens död 171

[1] Anderson, Naval wars in the Baltic; Materialy dlja istorii russkaj flota.

lyckats göra sig till herre öfver kyrkan och dess rikedomar, förefanns dylik tillgång.

Ehuru yttre omständigheter gynnat realiserandet af Peters planer, så har han dock i första hand sin viljekraft och sitt snille att tacka för sina framgångar. Det sätt t. ex., hvarpå han under de olika krigsåren använde sin sjömakt, är ett exempel på huru »en furste eller fältherre väl förstår att inrätta sitt krig efter sina mål och medel, aldrig gör för mycket och aldrig för litet» samt »när han med begränsade krafter till sitt förfogande fullföljer ett visst mål, aldrig företager något, som ej är afpassadt efter hans krafter, och dock just nog för att nå sitt mål», hvilket allt enligt Clausewitz är det, som karakteriserar ett strategiskt snille.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Den nordiska historikerkongressen i Kristiania.

Den 7 juli innevarande år samlades Nordens historiker till möte i Kristiania. På initiativ från norskt håll hade inbjudan utfärdats af representanter för alla de fem nordiska ländernas historiska vetenskap. Bortåt ett hundratal deltagare hade infunnit sig: af naturliga skäl var Norge manstarkast företrädt. Mötets förhandlingar pågingo under fyra dagar, från den 7 till den 10 juli.

Efter en angenäm välkomstfest på aftonen den 6 juli öppnades mötet onsdagen den 7 juli genom val af funktionärer. Till ordförande utsågs professor Halvdan Koht, till vice ordförande professor Ludvig Stavenow och professor Aage Friis, till sekreterare professor Edvard Bull. Föredragens långa rad tog därefter sin början. Professor Aage Friis talade öfver »Gennembruddet i dansk Historieforskning og Historieundervisning omkring 1880». Hans framställning formade sig i hufvudsak till en analys af de olika strömningar i dansk historieskrifning, hvilka efter 1864 och delvis med utgångspunkt i detta års händelser gjort sig gällande. Med särskildt intresse tog man del af hans ingående, med varm förståelse gjorda granskning av Johannes Steenstrups, Kristian Erslevs och J. A. Fridericias för hela Nordens historievetenskap betydelsefulla forskar- och lärargärning. I anslutning till professor Friis' föredrag beslöt mötet att telegramledes framföra en hyllning till den historiska universitetsundervisningens tre främsta nu lefvande märkesmän: Johannes Steenstrup, Kristian Erslev och Harald Hjärne. De omedelbart härpå följande föredragen berörde de historiska hjälpvetenskapernas område: riksarkivarien Kr. Korens »Om utdannelse av arkivfunktionærer» och arkivarien Gunnar Knudsens »Stednavnearkiver».

Till onsdagens förhandlingar hörde äfven trenne föredrag öfver ämnen ur Sveriges historia. Professor Kustavi Grotenfeldt hade upptagit till behandling det inom den vetenskapliga diskussionen aktuella ämnet: »Erik den heliges korståg till Finland». Utan att direkt ingå på de omstridda källkritiska problemen häfdade professor G. den svenske helgonkonungens historiska existens liksom sannolikheten af att det till hans namn knutna korståget verkligen ägt rum. Till stöd för sin åsikt om Erik

len heliges ingripande i Finland — hvilket förlades till ett tidigare år än eljest i regeln antages — åberopade förf. arkeologiska fynd i Vanhallina fornborg i närheten af Åbo. Professor Ludvig Stavenow gaf en intressant exposé öfver »1700-talets parlamentarism i Sverige» jämförd med motsvarande utveckling i England. Då den svenska frihetstidsparlamentarismen gick under på grund af sin oförmåga att skydda rikets yttre oberoende, sammanhängde detta med inre organiska brister. Särskildt framhölls ständerväldets byråkratiska karaktär, hvilken förhindrade skapandet af en stark och oberoende regeringsmakt, samt dess bundenhet vid fixerade författningsbestämmelser, hvilken äfvenså inverkade i ogynnsam riktning. Mycken uppmärksamhet väckte docenten Nils Herlitz' föredrag »Några ord om självstyrelse och centralisation i den svenska förvaltningshistorien». På ett lyckligt sätt uppvisade förf., hurusom den svenska riksförvaltningen i mångt och mycket bygger på den urgamla, lokala självstyrelsen och under afgörande utvecklingsskeden från densamma hämtat kraft och auktoritet.

Torsdagens arbetsprogram omfattade fem föredrag. Först i ordningen kom professor Halvdan Kohts föreläsning öfver »Upphavet til renæssansen». Professor K. såg i renaissansen en långsamt framskridande organisk utveckling med rötter tillbaka i många områden af mänskligt lif och mänsklig verksamhet. Det principiellt nya i renaissansen blir för honom individens frigörelse, den enskilda personlighetens fria framväxt med sprängande af det medeltida samhällets många tryckande band. Förutsättningen härför åter ligger framför allt på det ekonomiska lifvets område. Det är i 1300-talets Italien, särskildt Florens, som den medeltida produktionsordningen tidigast spränges. De gamla skråna råka i upplösning, konkurrens och masstillverkning vinner insteg, det kapitalistiska samhället är för handen. Verkningarna blifva genomgripande icke minst för den enskilda människans vidkommande. Det kapitalistiska systemet skapar den nya, starka, sig själf häfdande och sig själf utvecklande individen, hvilken djärft och hänsynslöst bryter nya vägar i filosofi och religion, i konst och litteratur.

Professor Kohts intressanta, på fruktbärande tankar rika föredrag åhördes af mötet med synnerlig uppmärksamhet. Den företrädda grunduppfattningen har visserligen redan tidigare antydts af andra forskare, men först professor Koht har åt densamma gifvit en principiell, energiskt genomförd formulering. En diskussion angående uppfattningens vetenskapliga riktighet kan naturligtvis här ej upptagas, så mycket mindre som författaren säkerligen närmast afsett att belysa blott *en* — om också högst betydelsefull — sida af sitt omfattande ämne.

Professor Alexander Bugge hade uppställt frågan: »Er det riktig at tale om religionskampe i anden halvdel av 16de aarhundrede?» Frågan besvarades i hufvudsak nekande, i det författaren — kanske från en väl ensidigt vald utgångspunkt — ansåg sig främst böra betona de ekonomiska, sociala och politiska momenten.

i det senare 15-talets »religionskrig». Arkivarien Axel Linvald gaf en väldokumenterad redogörelse öfver »Kronprins Fredrik (den VI) og de danske Landboreformer». Det nuvarande finska landområdets historiska utveckling skildrades af professor P. O. von Törne i hans särskildt för senare tid upplysande föredrag öfver »Finlands historiska tillblifvelse». Slutligen framlade lektor Georg Wittrock resultaten af sina undersökningar rörande »Karl X Gustaf i Polen» med speciell hänsyn till den svenska politikens planer på eröfringar från den polska republiken. Enligt föreläsarens uppfattning hade Karl X Gustaf närmast inriktat sig på ett förvärf af den polska Östersjökusten och först i andra hand förts fram till verkliga delningsplaner.

Kongressens tredje dag var i hufvudsak ägnad krigshistorien. Professor Arthur Stille utredde i ett liffullt och väckande föredrag »Krigshistoriens förhållande till allmän historia och dess metoder». Utvecklingen har gått fram genom krig och fred, och kännedomen om krigets dagar och deras villkor är för den historiske vetenskapsmannen ej mindre nödvändig än kännedomen om fredens. Saknaden af krigshistoriska insikter kunde lätt vålla allvarliga historiska misstag. Den gängse uppfattningen af krutets betydelse för furstemaktens uppsving vid nyare tidens början är ett typiskt exempel på detta förhållande: först under 1600-talet spelade eldvapnen den afgörande rollen i drabbningarna! Talaren försvarade äfven den »konstruktiva» krigshistorien, hvilken i likhet med andra vetenskapsgrenar har att tillgripa arbetshypoteser till de spridda faktas förklarande. Samma grundåskådning skymtade fram bakom generallöjtnant A. Tuxens högst instruktiva föredrag om »Dansk Krigshistorieskrivning i de sidste 100 Aar». Ett fängslande kapitel ur »krigshistorien för dagen» gaf öfverstelöjtnant G. Schnitler i sin skildring af »Den tyske generalstab og verdenskrigen».

Kongressens tvenne sista föredrag gällde båda förhållandet mellan Sverige och Norge i äldre tid. Professor Oscar Albert Johnsen analyserade »Gjensidige nationale stemninger mellem nordmænd og svensker, særlig i det 16de og 17de årh.» Otvifvelaktigt med rätta förlades uppkomsten af den nationella animositeten rikenas innebyggare emellan först till 1600-talets midt; på en del punkter kände man sig på grund af källmaterialets art ej alltid öfvertygad af talarens bevisföring. Tyvärr tillät den framskridna tiden icke professor Absalon Taranger att oafkortad föredraga sin intressanta undersökning öfver »Svensk ret i de østlandske lovbøker». Den hastiga resumé, som lämnades, gaf emellertid en liflig föreställning om de vunna resultatens synnerliga räckvidd och betydelse.

Kongressens officiella del var härmed afslutad. I varmhjärtade och högstämda ordalag framförde ordföranden professor Koht sitt tack till mötets deltagare, tolkande de starka känslor af sympati, vänskap och välvilja, som fört historiker från alla Nordens länder samman och förenat dem i gemensamt, fruktbärande tankeutbyte.

På förslag af kongressens presidium beslöt äfven mötet, att det inledda samarbetet mellan Nordens historiker skulle för framtiden fortsättas, hvarföre åt ett utskott, bestående af äldste professorn i historia vid alla Nordens universitet och högskolor, de olika nordiska ländernas riksarkivarier samt professor Edvard Bull såsom sekreterare, uppdrogs att vidtaga nödiga åtgärder i detta syfte.

Under hela mötestiden voro kongressens medlemmar föremål för en älskvärd gästfrihet från de norska värdarnas sida. Glanspunkten i den sällskapliga sammanvaron utgjordes af den ståtliga middagen på Bygdö under kongressens första dag, där hjärtliga hälsningar växlades mellan de olika ländernas representanter. Den starka känsla af samförstånd, vänskap och välvilja, som präglade kongressen i det hela, tog sig ett speciellt uttryck, då kongressen genom sin ordförande den 9 juli bragte Danmark en varmhjärtad hyllning med anledning af Sönderjyllands officiella återbördande till moderlandet. Lördagen den 10 juli företogs en gemensam utflykt till Eidsvold, där mötesdeltagarna åtnjöto kammarherre Mathiesens storartade gästfrihet.

*

Den historiska kongressen i Kristiania kan utan öfverdrift betecknas såsom synnerligen betydelsefull för den nordiska historievetenskapens utveckling. De nordiska historikerna hafva trädt i personlig beröring med hvarandra, hafva offentligen och enskildt med hvarandra diskuterat vetenskapliga frågor och konstaterat förefintligheten af en mångfald gemensamma intressen, hvilka endast hafva att vinna på en allt intimare skandinavisk samverkan. Med glädje skall också hälsas kongressens beslut om nya nordiska historikermöten i framtiden. Från svensk sida bör till sist uttalas ett varmt tack till alla dem, hvilkas sträfvanden möjliggjort kongressens hållande; främst riktas detta tack till kongressens energiske sekreterare professor Edvard Bull, på hvilkens axlar hela det omfattande organisationsarbetet hvilat.

S. T—g.

Underrättelser.

— På hafsbotten vid Vikstens skär strax norr om Landsort anträffade den 14 juli 1920 en dykare lämningar efter ett öfverslammadt skepp och kringströdda kanoner. Fyndet gjordes af en tillfällighet under letande efter en förlorad dragg. Kanonerna, som upptogos de närmaste dagarna, voro till antalet sju, och flera kunde trots noggrann undersökning icke upptäckas. Det blef snart tydligt, att resterna hörde till det hösten 1628 förolyckade svenska örlogsskeppet *Riksnyckelen*, hvilket på hemfärd från Danziger redd i full storm rände mot Vikstens klippa, slogs i spillror (»sönderslaget», »zerschmettert», säga källorna) och sjönk med 19 man ombord. Detta inträffade den 5 eller 6 september 1628. Att bärga det på lindrigt djup sjunkna fartyget var ej tal om på grund af dess svåra skador, men försök gjordes att rädda kanonerna; riksrådet meddelar i ett bref till konungen senare på hösten, att fyra pjäser nu undanryckts hafvet, och i juli 1629 underrättar Klas Fleming Gustaf Adolf om att ytterligare elfva kanoner upptagits vid Viksten. Försöken skulle enligt Fleming fortsättas. Riksnyckelen förde 1628 sammanlagdt 26 kanoner, hvaraf drygt hälften större kopparpjäser, och det är sålunda tydligt, att de fyra, som felas i summan, böra ha bärgats i fortsättningen af 1629.

Riksnyckelen eller Stora Nyckelen — »Gross-Schlüssel» å reliefen i Gyllenhielmska grafkoret i Strängnäs — byggdes å Västerviks varf 1617, mätte 250 läster och förde i krig en besättning af omkr. 200 man båtsmän och knektar. Vid olyckan hade den haft blott omkr. 25 man ombord. De sju från hafsdjupet nu upptagna kanonerna, alla af koppar, förete äfven från rent historisk synpunkt ett ej obetydligt intresse. Bland dem träffas sålunda den ojämförligt äldsta af bevarade svenska kanoner, en tolfpundig pjäs af osmyckad typ, med två numera släta vapensköldar, årtalet 1535 och ordningsnumret I, hvilket öfverensstämmer med siffeuppgifterna i en längd öfver skeppskanoner från 1626. Af svenskt ursprung är likaså en praktpjäs från 1560, bärande Vasavapnet och, som bakplan, ett monumentalt lejonhufvud. Från Gustaf II Adolfs verkstäder härröra tre pjäser, en från 1617, en annan utan årtal, båda med initialerna G. A. R. S., samt en tredje, hvars inskriptioner röja växlande öden. Å nederstycket skönjas i gröfre arbete bokstäfverna G. R. S. och årssiffran 1612, medan öfverstycket i elegant ingjutning bär en latinsk inskrift: »Machina cui maniplare

signum impressum una cum Mittobia auspiciis Christophori Radivili Birzarum et Dubincorum ducis M. D. L. campiductoris anno 1622 desumpta Svecis erepta Sudermanni nomen obtinuit». Kanonen har alltså tagits från svenskarna vid Mitaus eröfring af polackerna under öfverbefäl af Kristoffer Radzivil, hertig af Birze och Dubienka, storfurstendömet Litauens kronfältherre, år 1622, försetts med en ny inskription, men »fått behålla sörmlänningens namn»; Gustaf Adolfs officiella namn i Sigismunds Polen var som bekant »hertigen af Södermanland». Radzivils triumfatoriska inskrift har många paralleller i artillerimuseerna. De två återstående kanonerna äro af polsk tillverkning. Den äldsta har gjutningsåret 1555 och Sigismund II Augusts namn samt ett latinskt distikon, anspelande på typnamnet falkonet och stundom förekommande på kanoner från denna tid; bl. a. lästes det på en under Karl XII:s tid nedsmält men i Artillerimuseets samlingar afbildad polsk kanon af 1556. — Den sista kanonen i ordningen bär under en vacker vapensköld inskriften »Johan Weiher Palatinus Culmensis anno 1623». Kanongjutaren har äfven gifvit sig till känna: »Mit Gotes Huelf gos mich Gerdt Senninge zu Dantzigk anno [1622].» Vi återföras alltså till en märklig tidpunkt i de svensk-polska förvecklingarnas historia. Vojvoden i Kulm Jan Weiher (död 1625) framstår i källorna såsom en nitisk pådrifvare af Sigismund III:s revanchesträfvan, särskildt som organisatör af den kungliga polska örlogsmakten. Under Gustaf Adolfs flottdemonstration utanför Danzig sommaren 1623 skall Weiher, enligt historieskrifvaren Piasecki, ha uppmanat Sigismund till sjöbatalj och ställt sig till förfogande som befälhafvare, ehuru konungen vägrade. Den med hans namn märkta kanonen är ett vittnesbörd om de samtida polska rustningarna, hvilkas rykte föranledde Gustaf Adolfs motstöt. Det ligger nära att tro, att denna kanon, som torde ha ingått i den Weiherska flottans bestyckning, blifvit svenskt byte sommaren 1628, då några polska skepp föllo i Gustaf Adolfs hand. Andra af kanonerna synas ha tagits eller återtagits i Lifland: så pjäsen af 1612—1622. Det är uppgifvet, att äfven gamla svenska kanoner, som Sigismund fört med sig från sitt stamland, kommit till användning på polska skepp, och möjligt är därför, att kanonen af 1560 en gång befunnit sig ombord på en af Sigismunds örlogsmän och därifrån återbördats åt ett svenskt skeppsdäck.

Riksnyckelens kanoner ha varit i bruk till det sista. De voro laddade, när de sjönko. Utmärkt väl bevarade träpluggar samt ansenliga rester af förladdning, kulor och krut upplysa tillfyllest om, att de ej hemförts som troféer, utan alltjämt varit ämnade som vapen i strid.

(*N. A.*)

— Af *Karolinska Förbundets Årsbok* föreligger numera 1920 års årgång, liksom alla sina föregångare redigerad af professor Arthur Stille (Lund 1919; 303 sid.). Det nya bandet prydes

af ett Karl XII:s-porträtt, måladt i Warschau 1702, till hvilken bild professor Quennerstedt knutit några korta ikonografiska anmärkningar. Uppsatsernas rad inledes af en undersökning af Wittrock — ursprungligen ett föredrag vid nordiska historikermötet i Kristiania i juli innevarande år — om *Karl X Gustaf i Polen, krigsmålet och allianserna.* I denna uppsats, som fullständigar och utbygger Edéns i denna tidskrift (1906) publicerade undersökning om »Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen», analyserar förf. den förskjutning af den svenske konungens planer, som under aktionen oaflåtligt gör sig gällande. Kärnpunkten i den svenska politiken var det svenska Östersjöväldets utbyggande genom Preussens och andra kustländers förvärf. Under intrycket af de första framgångarna blifva konungens planer mera vidtfamnande, och han synes en tid ha eftersträfvat en polsk-svensk union under svensk ledning och med front framför allt mot Ryssland. Med motgångarna tränga sig skiftande delningsförslag fram, ehuru aldrig af konungen betraktade såsom i och för sig goda eller eftersträfvansvärda, utan såsom dikterade af omständigheternas tvång. »Tilltalande äro de icke», säger förf., »genomförbara voro de ej heller denna gång och det kan dryftas, om icke till sist hela detta polska företag måste kallas ett misstag, om också ett förklarligt misstag, kanske nästan oundvikligt på grund af läge och traditioner. Hade Karl X Gustaf oafvändt fäst sin blick vid sjökanten, så hade därmed hans politik vunnit i klarhet, men samma öfvermäktiga motstånd hade sannolikt mött ändå». Såsom bilaga till uppsatsen aftryckes ett af Edén tidigare användt betänkande om polska kriget, hvilket Wittrock lyckats identifiera såsom härrörande från Schering Rosenhane och aflämnadt den 30 aug. 1655.

En annan betydelsefull undersökning föreligger i Sam. E. Brings mycket intressanta *Bidrag till frågan om Karl XII:s död*, de första i en utlofvad serie dylika. I denna första afdelning aftrycker förf. med källkritiska inledningar hittills kända berättelser om konungens död, hvilka härröra från åsyna vittnen, näml. Maigrets, Carlbergs samt en ganska nyligen framdragen, anonym berättelse. I inledningen till aftrycket af Maigrets bref, hvilket numera med Dübenska samlingen kommit till riksarkivet, uppvisar förf., att det tillkommit på begäran af svenske residenten i Paris Gedda, hvilken af dåv. hofkanslern von Düben anmodats införskaffa autentiska upplysningar i saken från tvenne franska officerare. Anledningen till Dübens åtgärd torde enligt förf:s säkerligen riktiga antagande vara de på vintern och våren 1723 i Stockholm spridda ryktena om ett mord på Karl XII, hvilka utpekade Sicre som gärningsmannen och äfven förbundo Fredrik I:s namn och person med dådet. Förf. gör troligt, att Düben handlat efter befallning af konungen eller drottningen. Äfven tillkomsten af Carlbergs berättelse vill Bring, efter hvad det synes på goda grunder, sätta i förbindelse med dessa år 1723 föranstaltade undersökningar. Att berättelsen tillkommit långt tidigare än hvad äldre forskare

såsom Paludan-Müller och Swederus antagit, sannolikt blott kort tid efter händelserna, torde kunna anses säkert. I sin självbiografi anger Carlberg, att han »på Hög befallning måst aflämna» densamma, och detta ger onekligen stöd åt Brings ofvannämnda antagande. Är detta riktigt, måste, såsom Bring påpekar, berättelsen gifvetvis källkritiskt värdesättas annorlunda än hittills. Aftrycket har gjorts efter ett i Kungl. Biblioteket förvaradt originalmanuskript.

Den anonyma berättelsen, för första gången offentliggjord i denna tidskrift (1898), är aftryckt efter en i Nordinska samlingen förvarad handskrift, som Bring är benägen anse såsom original. Han antager såsom sannolikt, att berättelsen affattats under de närmaste årtiondena efter Karl XII:s död, kanske rentaf under det närmaste, och af någon bland konungens vakthafvande, möjligen drabantkorpralen Bengt Anders Burguer. Är sistnämnda hypotes riktig, måste berättelsen vara nedskrifven senast i febr. 1726 (B. dog den 4 mars d. å.), och det ligger då nära till hands att med Bring se dess tillkomst i samma sammanhang som tillkomsten af Maigrets och Carlbergs relationer. Med stort intresse har man att emotse den fortsättning af undersökningen, som förf. ställer i utsikt.

Af årgångens öfriga uppsatser må framhäfvas Petris utredning om *Försvaret mot öster 1714—18* och Berggrens om *Karl XII:s galärtransport från Strömstad till Idefjorden och striderna därstädes år 1718*. Nordensvan kompletterar sina undersökningar öfver Karl XII:s armé med en öfversikt af *Svenska arméns regementen 1700—1718*, och Leijonhufvud behandlar i anslutning till tidigare undersökningar *Kyrkorna och prästerskapet i Strängnäs stift och krigsgärden 1710 och 1711*.

Urkundsbidragen till det karolinska tidehvarfvets historia utgöras i det föreliggande bandet — frånsedt Brings ofvan angifna aktaftryck — af några preussiska sändebudet *Christoph von Brandts relationer om den svenska staten under Karl XI*, meddelade af Max Hein, samt *Saïd Mehmed Efendis berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733*, öfversatt och med inledning försedd af Joh. Kolmodin. Sistnämnda relation utgör ett nytt bidrag till historien om Karl XII:s turkiska kreditorer och meddelar dessutom åtskilliga delvis roande smådrag från beskickningens mottagande vid det svenska hofvet.

— Såsom en frukt af Stadshistoriska institutets verksamhet föreligger i Svenska Stadsförbundets tidskrift för året (h. 6 och 7) en synnerligen innehållsrik och instruktiv uppsats om *De svenska städernas privilegier* af institutets ledare docenten Nils Herlitz (Stockholm 1920; 22 sid.; pr 2 kr.). Efter att inledningsvis ha skisserat privilegiernas betydelse för det svenska stadsväsendets utveckling och den ledande roll kungamakten därvid spelat, framhåller förf., att dessa privilegier sönderfalla i tvenne hufvudgrupper naturligen med något flytande gränser: privilegier i egentlig mening, d. v. s. urkunder, genom hvilka antingen en ort erhåller stadsrättig-

heter eller dess rättsställning eljes på ett mera allmänt sätt regleras, och kungl. bref (»resolutioner»), som endast på enskilda punkter utvidga eller närmare angifva dess rättigheter. De egentliga stadsprivilegierna tillhöra hufvudsakligen ett äldre tidsskede; man kan säga, att Gustaf II Adolfs regering bildar afslutningen på den utveckling, hvarå de sätta sin prägel, och Karl XI är den siste monark, som i större utsträckning utfärdat speciella bekräftelser på dylika privilegier. Efter Gustaf II Adolf är det väsentligen den andra typen af urkunder, som sätter sin prägel på städernas privilegieväsen.

Efter att i korta drag ha antydt de sidor af städernas lif, som af dessa resolutioner regleras, öfvergår förf. till att något närmare undersöka de omständigheter, under hvilka de kungliga brefven för städerna tillkommo, från besöken i orterna af konungen själf eller hans ombud till de i samband med riksdagarna af de olika städerna hvar för sig framlämnade »besvären», å hvilka de mottogo konungens resolutioner. Ur dessa »enskilda besvär» framväxte så småningom de »allmänna besvären», framställningar hvarom alla städernas ombud förenade sig, liksom de öfriga ståndens medlemmar om sina. Sådana allmänna besvär framkommo redan under Gustaf Vasas sista år; efter 1633 bli de regelmässigt återkommande vid hvarje riksdag. Härigenom undanträngdes ingalunda de enskilda besvären, hvilka emellertid under 1700-talet i stigande omfattning framfördes med stöd af borgarståndets samfällda auktoritet. Med riksdagens växande makt blefvo resolutionerna på de allmänna besvären af alltmera dominerande betydelse: borgarståndets privilegier, ej städernas, blifva hufvudsaken, om ock det under frihetstidens sista skede alltmera betonade sträfvandet efter allmänna privilegier af samma slag som adelns och prästeståndets blott i ofullkomlig gestalt och först vid 1789 års riksdag förverkligades för att snart falla med ståndssamhället. Redan under det nya statsskickets tidigaste riksdagar bortfalla städernas både allmänna och enskilda besvär.

Den följande delen af framställningen utgör en sammanträngd, men ingående och klar öfversikt öfver de här ifrågavarande urkundernas plats i vårt arkivsystem — statens och de olika städernas — och särskildt för de viktigaste samlingar af stadsprivilegier, som åvägabragts för de centrala myndigheternas räkning. Denna del af uppsatsen utgör en god handledning för forskare i de svenska städernas och stadsväsendets historia.

Uppsatsen utmynnar i ett förslag till publicering af de svenska städernas privilegieurkunder, och förf. skisserar hufvudlinjerna för en dylik samling af »Privilegier och kungliga resolutioner för Sveriges städer och borgarstånd».

Docenten Herlitz' utredning — och icke minst de arkivaliska upplysningar och anvisningar, som där gifvas — är af synnerligen stort värde för den forskning i våra städers historia, som med växande intresse börjar bedrifvas. För ett verkligt vetenskapligt

utforskande af det svenska stadsväsendets utveckling skulle tviffvelsutan en aktsamling af det slag han förordar vara ett hjälpmedel, hvars värde icke kan öfverskattas.

— En afhandling, som äfven utanför konsthistorikernas krets måste tilldraga sig stor uppmärksamhet, är Bengt Thordemans undersökning *Alsnö hus, ett svenskt medeltidspalats i sitt konsthistoriska sammanhang* (Stockholm, Norstedt 1920; VI + 194 s. med ett flertal planschbilagor; pr. 25 kr.). I en smakfullt utstyrd volym framläggas här resultaten af de gräfningar, som sedan 1916 företagits å Adelsö på den plats, där det gamla minnesrika Alsnöhus låg. På samma gång förf. sökt rekonstruera detta märkliga folkungapalats under jämförelse med likartade byggnader i det samtida Europa — en uppgift, som tagit hufvuddelen af boken i anspråk —, har han omsorgsfullt och med kritisk skärpa sammanställt de öfriga upplysningar, som kunnat erhållas om Alsnögårdens historia genom tiderna. Med stöd af såväl historiska som arkeologiska argument gör han därvid troligt, att Alsnö existerat som kungsgård redan på 800-talet och varit Birkakonungarnas säte. Mot slutet af nämnda århundrade har emellertid kungsgården förlorat i betydelse, enär svearikets tyngdpunkt då flyttades till Uppsala, men fortfor likväl att vara kronogods och kungsgård, såsom framgår af en runsten från 1060-talet och ett kungabref från år 1200. Under senare hälften af 1200-talet inträder en ny glanstid, då den praktfulla kungahall, hvars rester nu framgräfts, blef uppförd. Troligen har den påbörjats af Valdemar Birgersson och fullbordats af Magnus Ladulås; det första från Alsnöhus daterade brefvet är från 1279, och af stilistiska skäl måste byggnaden ha tillkommit under den närmast föregående tiden. Förf. påpekar, att riksrådet ungefär samtidigt växer fram som en fast institution, och är benägen att i detta sammanträffande se något mer än en ren tillfällighet; måhända har konungen just haft för afsikt att »i palatset på Adelsö skapa en värdig samlingsplats för sina samtal». För denna hypotes kan han åberopa kontinentala analogier, och faktiskt ha ju ett par herredagar hållits å Alsnö. Af intresse är, att alla från Alsnö gifna kungabref under perioden 1279—1304 äro daterade på sommaren eller tidigt på hösten. Palatset tycks sålunda ha varit ett sommarresidens, något som väl stämmer äfven med husets konstruktion. Under århundradet efter 1304 omnämnes Alsnö icke alls i källorna. Gräfningsresultaten, sammanställda med historiska fakta, göra det i hög grad sannolikt, att slottet råkat i förfall under 1300-talets båda första decennier och alldeles förstörts i striderna mellan Albrekt och Margareta mot 1300-talets slut. Enligt Eriks af Pommern skattebok var kungsgården 1413 förlänt till en viss Olof Andersson, som fått den redan af drottning Margareta. (Till förf:s framställning på denna punkt kan läggas, att Olof Andersson enligt ett pappersbref af 1412 var fogde i Trögden, till hvilken Adelsö hörde; måhända har Alsnö äfven eljest varit Trögdfogdens säte under

den tid, då källorna tiga om kungsgården.) I slutet af 1400-ta är Alsnö förlänt till biskopen af Strängnäs i dennes egenskap rikskansler för att sedan under 1500-talet nedsjunka till ett vanl kronohemman utan kungsgårdsnatur. Efter växlande öden blir »Hofgården» såld till skatte 1752 och har sedan dess varit bon hemman, numera utskiftadt i fem hemmansdelar. — Det är n synnerligt intresse man tar del af förf:s instruktiva framställn af Alsnöhusets och kungsgårdens forna storhet. Det af doc Thordeman gifna uppslaget visar, hur mycket som kan vinnas gen en systematisk och insiktsfull undersökning af profana ruiner (byggnadsrester från vår medeltid, och manar till efterföljd.

(*G. C—n.*)

— I förordet till sin edition af »Rang och förteckning vp Kongl. Maytz regementz och comp. officerare till häst och foth anno 1684» hänvisade kapten Otto Bergström 1906 till det r haltiga arkivmaterial, som funnes till en ny omarbetad upplaga Ennes' bekanta »Biografiska minnen af konung Carl XII:s krigai Genom editionen 1912 af Leonhard Kaggs Dagbok 1698—172 Historiska handlingar och utarbetandet af det förträffliga pers registret till densamma fördes grefve Adam Lewenhaupt till p nen att samla biografiska och genealogiska data om de karolin krigarna. Såsom en frukt af ett mångårigt tjänstearbete i riks kivet föreligger numera första bandet af det stora matrikelver *Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar* (Stockholm, N stedt 1920; 373 sid.; pr. 40 kr.). Arbetet lämnar i sin helhet al betiskt ordnade biografiska uppgifter, hufvudsakligen tjänstet teckningar, för omkring tjugo tusen officerare af alla grader. (nealogiska uppgifter lämnas, där dylika påträffats utan alltför c fattande särskilda specialforskningar. Beträffande namnformer har för adliga släkter Anreps och Schlegel-Klingspors stafning föl eljest samtida former. Särskildt angifves egenhändig stafning tillnamn. Arbetet hvilar på ett mycket omfattande arkivmateri I riksarkivet har bl. a. riksregistraturet fullständigt genomgå från 1700 och inpå 1720-talet. Vidare ha bl. a. defensionsko missionens arkiv, krigsexpeditionens inkomna handlingar, W. Schlippenbachs och Vellingks samlingar anlitats, för att näm några exempel. En viktig fyndort ha lönelikvidationerna i ständ nas kontors arkiv visat sig vara. I krigsarkivet ha utom re mentsarkiven och krigsmanshusets arkiv särskildt militiekontor aflöningsräkenskaper för den indelta armén gifvit viktigt materi Af utländska arkiv har endast riksarkivet i Köpenhamn anlita Något anspråk på fullständighet gör ej författaren, och sådant k helt naturligt ej uppfyllas utan synnerliga svårigheter. Anteckn garna börja 1700 och omfatta sålunda de karolinska officerar under krigsåren. Lewenhaupts stora matrikelverk blir säkerlig en oumbärlig uppslagsbok vid alla krigshistoriska studier röran epoken. För personhistorikern är det af kanske ännu större l

tydelse. Det stora antalet officerare öfverraskar till en början, men har sin förklaring i återuppsättande och nyuppsättning af regementena. En betydande del af officerarna utgjordes af adelsmän. Vid sidan af det adliga militärståndet stod den stora mängden af officerare från olika borgerliga klasser. För studier rörande ståndscirkulationen torde arbetet få betydelse. Helt naturligt finner man ett betydande element af icke nationellt svenska officerare. Lewenhaupts arbete har utgifvits med stöd af Karolinska förbundet. Ett följande band, hvarigenom det stora verket afslutas, torde utkomma inom den närmaste framtiden.

(*E. N.*)

— *Amiral Carl Tersmedens Memoarer*, som utgifvas af **Nils Erdmann**, har afslutats med sjätte bandet med undertitel »I Ehrensvärds Carlskrona» (Stockholm, Wahlström och Widstrand 1919; 319 sid.; pr. 11 kr.). Det sista bandet är liksom de föregående af intresse främst ur kulturhistorisk synpunkt. Societeten i Karlskrona och dess umgängeslif skildras ingående. Ur allmänhistorisk synpunkt af större intresse äro de partier, som beröra Tersmedens kritik af den flottpolitik, som med Trolle och Chapman brutit igenom. Genom en längre skrifvelse till Creutz och genom samtal med Liljencrantz, hvilken 1786 var medlem af en kommission till granskande af nybyggnaderna, sökte den gamle amiralen tillfälle att framlägga sin åskådning. Gustaf III:s besök i Karlskrona 1787 och hans resplaner framkallade många gissningar. Med ett visst välbehag antecknar Tersmeden, att han räknat ut, att färden gällde Danmark. Vintern 1787—1788 rådde i Karlskrona det största lugn, som först afbröts genom konungens order i april 1788 om utrustande af ett antal skepp, hvarom det dock under vintern talats. Ehrensvärds åtgärder hade synts Tersmeden vara ett uttryck för en politik motsatt ryktena, hvarför han slutit, att denne ej åtnjöt konungens förtroende. Någon tanke på att det skulle gälla krig tyckes man ej förrän på sent stadium ha haft. Tersmedens reflektioner om den svenska flottans styrka i förhållande till den ryska, som han skattade mycket högt, äro af verkligt intresse. Från krigsskådeplatsen erhöll Tersmeden underrättelser som möjliggjorde för honom att följa händelsernas gång. Tilldragelserna t. ex. vid Fredrikshamns belägring gjorde honom bestört. »Allt tycktes likna stämplingar, som måste oroa hvarje redlig svensk.» En tragikomisk situationsbild är skildringen af, huru ryktet mottogs om ryssarnas landstigning i Blekinge. Större intresse än för kriget i Finland synes Tersmeden ha hyst för försvaret af Sverige mot Danmark. Utgifvaren bifogar som bilagor dels några utdrag ur anteckningar af Tersmeden, dels hans afskrift af Likalanoten och bref från G. M. Sprengtporten till C. G. Armfelt, dels en rad noter med historiska upplysningar. I stället för ett verkligt personregister finnes en längd på en del oftare nämnda personer utan del- och sidhänvisning.

(*E. N.*)

— Alingsås stad firade 1917 300-årsminnet af sina första pr legier. Minnet har nu på ett varaktigt sätt hugfästs genom en rektor G. A. Bohlin på stadsfullmäktiges uppdrag författad *Min skrift vid Alingsås stads 300-årsjubileum 1917* (Alingsås 1 591 + XVII sidor). »Minnesskriften är anlagd på att bringa i gen nytt, förut ej offentliggjordt stoff», upplyses det i företa Detta stoff är synnerligen omfattande: förf. har tydligen gräft djupt både i lokala och centrala arkiv (tyvärr redovisar han i källförteckning på ett alltför summariskt sätt dessa forskningar) i sin framställning låter han gärna källorna själfva tala. Det icke nekas, att skildringen därigenom ibland får en bredd, som den, hvilken icke står i något slags personligt förhållande till sta är en smula öfverväldigande. Men så är icke heller boken skri för sådana, utan för att »åt nuvarande och blifvande alingså bevara minnen från deras kära hemstads tre första århundrad Det bör dessutom tilläggas, att förf. med klok och vaken k behandlar sitt material, att han har klar blick för de bestämma linjerna i stadens utveckling och att hans framställningssätt är digt och angenämt. — Boken börjar med en historisk öfvers som fyller en dryg tredjedel af utrymmet. Förf. följer här bl stadens tillkomsthistoria och dess privilegier och redogör utför för förvaltningsförhållandena under 1600-talet samt stadens ö under krigsåren på 1600-talet och Karl XII:s tid. Under 1 talet dominera mellanhafvandena med »manufakturverket», till h förmån stadens själfstyrelse inskränktes. Förf. ser med sympat Jonas Alströmers verk; han tyckes ej känna den artikel i Histo Tidskrift 1917, där E. Heckscher på ett öfvertygande sätt analys bristerna i hans industripolitik. Till den något formlösa histor öfversikten sluter sig en rad »redogörelser» för olika sidor af sta historia. Bland dessa må uppmärksamheten särskildt fästas dem som behandla »Stadsplanen» (med reproduktioner af ett fl äldre kartor), »Gator, torg, broar och vägar» (af kulturhistor intresse), »Stadskyrkan», »Stadsskolan», »Borgmästare», »Borgerska (båda dessa kapitel innehålla upplysningar om stadens styre »Drätselkammaren» (inrättad 1824). Man saknar bland »redogö serna» en sammanfattande öfversikt öfver näringslifvets utveck från den tid, då köpmännen, som hvarje år drogo ut på sina h delsfärder, särskildt till Bergslagen, gåfvo staden dess fysion genom den lysande industritiden och det förfall som därpå föl fram till uppsvinget (här som på så många andra håll) vid 1 talets midt. Synpunkterna har förf. själf angifvit i några träffa anmärkningar sid. 219—220, men de konkreta uppgifterna får l ren sammanställa ur den »historiska öfversikten» och från a kapitel. Det hade varit välkommet, om förf. åtminstone genom sakregister hade underlättat läsarens möda; ett sådant skulle äf på andra punkter varit nyttigt särskildt för dem, som utan att dera det innehållsrika verket i dess helhet vilja tillgodogöra si

mänga upplysningar af mer än lokalhistoriskt intresse, som det meddelar. — Ett stort antal kartor och illustrationer pryder boken.

(*N. H—tz.*)

— Den danske riksarkivarien Kr. Erslev har i *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne for Aarene 1906—1915* (Köpenhamn 1920; 111 s.; pr. 1,50 kr.) gifvit en öfversikt af det danska arkivväsendets utveckling under ifrågavarande period. Riksarkivets nya och utvidgade lokaler möjliggjorde stora accessioner från departementen, främst utrikes- och marinministerierna. Numera ha de diplomatiska akterna öfverlämnats till riksarkivet för tiden intill 1863. Ordningsarbetet har omfattat skilda delar af arkivet. Danske kancellis arkiv har nyordnats och reviderats. Undersökningar ha verkställts om kansliets verksamhetsformer som förarbete till en påtänkt ny upplaga af Sechers för sin tid grundläggande skildring af det danska kansliets organisation. Den framställning, som 1892 gafs i Vejledende Arkivregistraturer af rentekammerarkivet, har visat sig ej vara tillräcklig. Studier rörande ämbetsverkets förvaltningspraxis ha verkställts i samband med ordningsarbetena. Den af Jörgensen upplagda »Politiske Samling» har numera upplösts. — Bland leveranserna till landsarkiven förtjäna framhållas skråarkivalier, som numera öfverlämnas dit, samt depositioner eller gåfvor af godsarkiv. Utförligt redogöres för riksarkivets lokalfråga och dess nybyggnad, hvarigenom den löstes men tyvärr ej så framsynt, att ej lokalsvårigheter snart nog åter kunna framstå. Sechers insats vid genomdrifvandet af nybyggnaden och arbete för att nå ett så tillfredsställande resultat som möjligt skattas högt af Erslev. Däremot ser han i hans sätt att genomföra proveniensprincipen i någon mån uttryck af en viss doktrinarism.

(*E. N.*)

— Ett af professorn vid Krakaus universitet Władysław Konopczyński nyligen utgifvet arbete om *Sverige och Polen 1660—1795* refereras i polska vetenskapsakademiens tidskrift »Sprawozdanie Akademiji Umiejętności» (1920, N:r 10) på följande sätt.

Den polsk-svenska personalunionen bar dåliga frukter under en tidsperiod af 75 år. De båda folken, som borde ha enats af det gemensamma intresset att skydda sig för den moskovitiska faran, bekämpade hvarandra till fördel för en »tertius gaudens». Medan den ena parten — polackerna — understödde sina »Vasars» tronanspråk, sträfvade den andra parten — svenskarna — i ohejdadt annexionsbegär att behärska alla Östersjöns stränder. Freden i Oliva (1660) afslutade detta skede och bildade samtidigt en utgångspunkt till förståelse af hvarandra och till knytande af förbund. Först af alla sökte Louise Marie begagna sig af ett svenskt förbund i syfte att med dess hjälp motverka trycket från Österrike, Brandenburg och Moskva, äfvensom för att genomdrifva hertigens af Enghien val. Åren 1665—66 var det svenska inflytandet öfvermäktigt kejsarens, så att

t. o. m. upprorsmakaren Lubomirski där fann moraliskt stöd. Johan Sobieski fortsatte den aflidna drottningens politik och ingick med Sverige år 1677 ett förbund i Danzig, enligt hvilket den polske kungen skulle, mot tillhandahållande af en ringa polsk hjälpkår, af Sverige mottaga Ostpreussen, när svenskarne eröfrat Brandenburg. Olika orsaker, men i främsta rummet den habsburgsk-holländsk-dansk-brandenburgska koalitionens öfvermakt gentemot det fransk-svenska förbundet i kriget 1672—79, äfvensom magnaternas intriger och bristen på politisk klarsynthet bland republikens adel, tvingade emellertid Jan III att utträda ur detta förbund. Men Sobieski öfvergaf ända till sin död icke tanken på ett förbund med Sverige mot Moskva (planer på en allians till försvar för den neutrala sjöfarten 1692—94) och detta trots de motigheter, som mötte honom från Karl XI:s sida under de kritiska åren 1688—89. Man finner ej på svensk sida en lika stark känsla för de gemensamma intressena vid slutet af 17:e århundradet.

Följderna däraf visade sig på ett tragiskt sätt i Karl XII:s öde. Denne konung kom till Polen icke utan eröfringsafsikter (beträffande polska Lifland och Kurland), men han ville republiken väl och ämnade gifva den kompensation i Smolensk eller Kiev. Tyvärr såg han intet annat medel att göra Polen till Sveriges vän än genom August II:s afsättning, och i det han sträfvade mot detta mål, sårade han nationens självkänsla, dess medfödda monarkiska lojalitet och polackernas materiella intressen. Resultatet blef att han icke fick någon polsk hjälp i Ukraina och led nederlaget vid Poltava. Först från den dagen försvunno efterdyningarna af Karl X Gustafs gamla annexionspolitik. Hans sonson fasthöll under de svåraste förhållanden vid underhandlingarna med Turkiet och Preussen om hjälp och med Ryssland och August II om fred (1709—18) vid följande tre principer: i första rummet Sveriges integritet, vidare Leszczyńskis återuppsättande på Polens tron och slutligen Polens integritet.

Tredje delen behandlar två stadier af fredsförhandlingarna mellan Polen och Sverige efter Karl XII:s krig. Under det första stadiet 1718—21 rör det sig om omedelbart understöd från Polens sida och koalitionen i Wien (Karl VI, August II, Georg I) i Sveriges kamp mot Peters övermakt. Adelns passivitet och preussisk-ryska intriger omintetgjorde denna aktion; general Trautvetters i Warschau förda och två gånger förnyade underhandlingar därom slutade med ett fullständigt misslyckande. I syfte att afsluta underhandlingarna om det »vänskapliga förhållandets återställande» kom år 1729 general Zülich till Warschau. Hans politik gick till en början på afvägar under Frankrikes inflytande, som med hänsyn till Leszczyński icke önskade fred mellan August och Sverige. Så småningom öfvergick emellertid initiativet till Stanislaus Poniatowski och Czartoryski-släkten. Dessa förutsågo nya våldsåtgärder från Rysslands sida under de interregnum, som i oktober 1732 skulle leda till ett utbyte af deklarationer mellan August och Fredrik I om det vänskapliga förhållandets återställande mellan Polen och Sverige.

Att det under interregnum 1733—34 icke kom till en polsk-svensk samverkan och att man lät Danzig falla, var hufvudsakligen svenske kanslerns, Arvid Horns fel. Han ingick år 1735 en allians med Frankrike, men förnyade samtidigt aftalet med Ryssland. Han tänkte aldrig allvarligt på väpnadt inskridande mot detta land hvarken då eller senare under kriget i östern 1735—39.

Tanken på kamp med Ryssland upptogs af det fransksinnade »hattpartiet». Med detta inleddes förbindelser af de polska »republikanerna», i främsta rummet Anton Potocki, wojewod i Belz, och Peter Sapieha. Åren 1741—42 förbereddes en allmän konfederation, varvid man räknade med en landsättning af svenska trupper i Pommern. Emellertid afsågo dessa, efter det lättsinnigt började kriget med tsarriket, hufvudsakligen att afvända faran från Sverige och mot Polen och förberedde ingen maritim aktion. Det slutade med arresterandet i Storpolen af »hattarnes» agent öfverste Bona och med att Sapieha komprometterades.

Tiden 1744—72 karakteriserades genom Polens och Sveriges samtidiga förfall. I båda länderna dominerade utländska inflytanden, i främsta rummet de ryska ambassadörernas; kontakten mellan staterna försvagades, förståelsen af de gemensamma intressena försvagades. Vid periodens slut omfattades båda länderna af den »nordeuropeiska koncerten», Katarina II:s och Panins skapelse, och spelade däri en passiv roll såsom medlemmar förutbestämda för exploatering och förtryck. I Polen sökte Czartoryski-släkten, som insåg »koncertens» mål, att försvaga Preussens inflytande däri och att reformera och befria Polen; efter den sträfvade äfven konfederationen i Bar att knyta förbindelser med Sverige och räknade med denna faktor för att rädda Polens själfständighet. Men i Sverige härskade sedan 1760 nästan ständigt det russofila mösspartiet, som ej förstod att neka Katarina sitt understöd i hennes pro-dissidentiska aktion. Först Gustaf III räddade genom sin statskupp den 19 aug. 1772 sitt land från samma slafveri, som Polen led sedan Repnins tid. Gustaf III:s statskupp lyckades, emedan samtidigt Preussen ooh Ryssland voro sysselsatta med Polens första delning och där funno utlopp för sina annexionssträfvanden.

Sveriges räddare, som i unga år intresserade sig för Polen, tviflade under en lång följd af år på möjligheten att utnyttja detta lands hjälp mot den gemensamma fienden. De relationer, som hans förtrogna i Polen (Toll, Armfelt) lämnade honom om tillståndet i detta land, voro ej af den art att de kunde stärka hans förtroende till Polen. Men sönderfallandet af den preussisk-ryska alliansen efter Fredrik II:s död stärkte modet hos Rysslands fiender på ömse sidor om Östersjön. Grefve Lars Engeström, först korrespondent, sedan svenskt sändebud i Warschau, blef en af de hufvudsakliga inspiratörerna för det fosterländska partiet i dess sträfvanden för reformer och för krig med Ryssland. Polen skulle jämte Turkiet hjälpa Gustaf III i kriget mot Katarina år 1788. Men innan man hunnit fram till en formlig allians, försonade sig Gustaf med kejsarinnan och funderade på

att — eventuellt med hennes bistånd — vinna Polens krona. Engeström, som afrådde från detta kortsynta experiment, föll i onåd.

Då den fantasirike svenske kungen började drömma om nya lagrar som ledare för det reaktionära korståget mot Frankrike, brast solidariteten mellan Polen och Sverige. Gustaf III fälldes af Anckarström utan att ha hunnit realisera sina planer, men de, som styrde Sverige efter honom, voro icke kompetenta att i större stil befatta sig med Europas angelägenheter. Revolutionens Frankrike, med hvilket ödet sammanbundit Polen, klappade visserligen på porten till den svenska utrikesledningen och uppmanade Sverige att deltaga i Polens räddning — dock utan framgång. Residenten Casström i Warschau, Engeströms afundsamme ex-sekreterare, drog ej jämnt med det fosterländska partiets ledande män, och den siste svenske gesanten Toll, som ditsändes år 1793, tillhörde kretsen af forna »Gustavianer», som voro ogynnsamt stämda mot revolutionen. Toll förhöll sig passiv gentemot riksdagen i Grodno liksom gentemot Kościuszkos resning. Han slutade sin karriär samtidigt med blodbadet i Praga som arrestant, hållen i fängsligt försvar af Casström på grund af deltagande i »Gustavianernas» stämplingar.

Författaren framhåller analogierna mellan Sveriges och Polens politiska historia under Frihetstiden och parallellismen i dessa länders samhällsstämningar under denna tid. Gustaf III:s statskupp motsvaras af konstitutionen den 3 maj, ehuru resultatet genom yttre omständigheter blef olika.

(*A-d J.*)

— Af Alfred Sterns utmärkta arbete *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871* föreligger numera åttonde bandet, det andra af verkets tredje afdelning *Geschichte Europas von 1848 bis 1871* (Stuttgart & Berlin, Cotta, 1920; XVIII + 563 sid.; pr. 60 mark). Det nya bandet är fördeladt på elfva kapitel. Det första behandlar det andra kejsardömets begynnelse, ungefär t. o. m. året 1856. De båda följande äro ägnade åt Krimkriget, dess förhistoria och förlopp samt Pariskongressen. Ett kapitel — det fjärde — inrymmer därefter skildringen af den tidigare delen af Alexander II:s regering fram till midten af 1860-talet och med hufvudvikten lagd på framställningen af lifegenskapens upphäfvande. Under rubriken nationalitetsprincipen i sydöstra Europa skildrar femte kapitlet utvecklingen på Balkanhalfön under åren närmast efter Parisfreden, likaledes fram emot midten af 1860-talet. Författarens egenskap af schweizisk universitetsman förklarar, att — en smula utom arbetets proportioner — ett särskildt kapitel, det sjätte, upptages af en framställning af Schweiz' historia under decenniet efter 1848, till största delen behandlande Neuchâtel-frågan. Något oorganiskt ansluter sig därtill i kapitlets sista del en kort skildring af Fredrik Wilhem IV:s sista år och prins Wilhelms öfvertagande af regentskapet. Sjunde och åttonde kapitlen behandla 1859 års italienska

krig, dess förhistoria och närmaste verkningar. De båda följande kapitlen, hvilka torde höra till det nya bandets bästa, skildra utvecklingen i Österrike efter det italienska kriget till utgången af 1862 och i Tyskland till och med Bismarcks utnämning till ministerpresident den 23 sept. (8 okt.) sistnämnda år. Delen afslutas med en sammanträngd öfversikt öfver de andliga strömningarna ungefär från 1848 till 1860-talets midt. Påfallande nog saknas alldeles någon framställning af Englands historia under det i det nya bandet behandlade tidsrummet; man får antaga, att förf. i slutbandet i ett sammanhang kommer att behandla utvecklingen i England från 1853, där skildringen i förra bandet afbrytes, och till periodens slut.

Trots författarens höga ålder märkas i det sist utkomna bandet inga spår till afmattning. Det präglas af samma egenskaper, som gjort dess sju tidigare band till den bästa i litteraturen befintliga framställningen af Europas historia efter Wienkongressen: omsorgsfull och vidtomfattande forskning, nykter kritisk pröfning af källor och litteratur och ett lugnt och opartiskt omdöme, utan att författaren döljer sin politiska grundåskådning. Särskildt förtjänar att framhäfvas förf:s säkerligen enastående förtrogenhet med litteraturen, äfven den nyaste, på det af honom behandlade området; speciellt inom den tyska och österrikiska historien torde intet af betydelse ha undgått honom. Men äfven om den viktigaste skandinaviska litteraturen äger han kännedom: i framställningen af Krimkriget citeras sålunda, utom Cullbergs mera efemära bok, Hallendorffs, Neergaards och Bajers bekanta arbeten äfvensom en del broschyrer i Ålandsfrågan. Utom det tryckta materialet har Stern äfven begagnat åtskilligt otryckt, främst de i Edsförbundets arkiv i Bern förvarade schweiziska sändebudsrapporterna, men äfven depeschmaterial från Berlin, Frankfurt, Paris och Wien. Såsom bilagor aftryckas åtskilliga aktstycken, bland hvilka särskildt må uppmärksammas utdrag ur de bref ärkehertig Albrecht skref till kejsar Frans Josef under sin mission till Berlin i april 1859.

Det är för den historiska vetenskapens skull att önska, att det måtte blifva den åldrige författaren förunnadt att med ett nionde och sista band föra till slut den vidtfamnande uppgift han föresatt sig. Redan genom de åtta digra band han utgifvit har han skänkt den historiska världen ett genom lärdom, grundlighet och vederhäftighet enastående arbete, icke bländande genom formgifningens glans, men oumbärligt för enhvar, som vill vinna pålitlig kännedom om den europeiska historien under det första halfseklet efter 1815.

— Den under året aflidne österrikiske historikern Heinrich Friedjung utgaf för icke länge sedan en samlad upplaga af sina *Historische Aufsätze* (Stuttgart & Berlin, Cotta 1919; XVI + 547 sid.; pr. 20 mark). Samlingen innehåller tillsammans ett trettiotal

förut på olika håll under tiden 1890—1919 offentliggjorda essayer, började med en skildring af slaget vid Aspern och slutande med en karaktärsteckning af kejsar Frans Josef, alla med undantag af den förstnämnda hänförande sig till ämnen ur Österrikes historia under de sista hundra åren. En stort antal utgöras af biografiska studier: dit höra uppsatsen om Alexander Bachs ungdom och läroår och karakteristiken af Springer såsom österrikisk historiker, dit ock de korta, ibland till utkomna arbeten anknutna, karakteristikerna af Arneth, Helfert, Rechberg, Fischhof, I. v. Plener, Peez, Horst och Angeli. Viktigast bland dessa »biographica» äro utan jämförelse den för Bettelheims Jahrbuch skrifna korta, men innehållsrika biografien öfver Kálnoky och den ofvannämnda karaktärsteckningen af kejsar Frans Josef. På grund af förf:s ingående förtrogenhet med Donaumonarkiens nyaste historia och hans utmärkta förbindelser med dess politiska och särskildt dess diplomatiska värld innehålla dessa uppsatser trots sitt begränsade omfång mycket af intresse. Särskildt är detta fallet med den sist omnämnda, hvilken enligt författarens uppgift bygger på meddelanden från personer tillhörande den gamle monarkens omgifning.

Några uppsatser behandla ämnen ur senare skeden af Österrikes moderna historia. Bland dessa må nämnas afhandlingen om 1867 års österrikisk-ungerska uppgörelse samt uppsatserna om Österrike och Ryssland 1908 och om Aehrenthals och Iswolskis möte på Buchlau s. å. De båda sistnämnda hvila uppenbarligen på förstahandsmeddelanden från Aehrenthal och hans omgifning och äga såtillvida värde såsom förstahandskällor. Särskildt ha de betydelse såsom fullständigande och kontrollerande en del från rysk sida lämnade meddelanden rörande annexionskrisen.

En mindre del af uppsatserna utgöres slutligen af diverse vetenskapligt polemiska inlägg och recensioner.

Det är gifvetvis af stort värde, att den utmärkte österrikiske historikerns i många, delvis svårtillgängliga publikationer spridda uppsatser nu blifvit i en lättillgänglig volym samlade. Friedjung tillhörde tvifvelsutan Österrikes mest betydande häfdaforskare. Han förenade med en ovanlig framställningskonst en sällsynt djup och omfattande kännedom om sitt lands moderna historia, och hans båda hufvudarbeten äro tillika hufvudarbeten inom detta område. Den sammanhängande framställning af Donaumonarkiens historia under de båda första decennierna efter 1848, som där ges, utfylles på ett förträffligt sätt af vissa bland de i föreliggande arbete aftryckta uppsatserna. Och andra bidraga i hög grad att sprida ljus öfver de ledande männen under Donaumonarkiens sista decennier, öfver deras personligheter och sträfvanden, deras kortvariga framgångar och ödesdigra misstag; de bidraga därigenom till förklaringen af det gamla Habsburgska rikets dödskamp och upplösning.

Den svenska jordbeskattningens historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan.

AF

JAN ERIC ALMQUIST.

II

(1757—1800.)

1700-talets senare hälft kan i beskattningshänseende ej utan skäl kallas en projektperiod. Tiden var full af djärfva uppslag och stora tankar. Såväl ämbetsverk som privatpersoner täflade om att framkomma med nya idéer. Det ena initiativet aflöste det andra inom förvaltningens olika grenar särskildt efter 1772. De reformsträfvanden, som gjorde sig gällande inom jordbeskattningens område, ledo dock alla af ett gemensamt fel; de blefvo sällan eller aldrig slutförda. Oftast stannade de på papperet som förslag, och äfven om de accepterades af den högsta regeringsmakten, var det klent beställdt med verkställigheten. Vare sig detta berodde på idéernas egen beskaffenhet eller på en viss slapphet i själfva tidsandan, alltnog icke ett enda af de många projekt till skatteförenkling, som framträdde under denna period, kom att leda till något verkligt positivt resultat eller skulle i någon mån blifva fruktbringande för jordbeskattningens vidare utveckling.

Den 27 april 1757 tillsattes den kommission, som på föranstaltande af 1756 års ständer hade fått i uppdrag att utreda grunderna till den vidlyftighet, som genomgick hela kammarverket, samt uppgöra förslag till en allmän förbättring af detsamma. Till skillnad från andra likartade kom-

missioner har denna blifvit kallad *jordeboksförkortnings-kommissionen.*[1] Ordförande blef presidenten i kammarkollegium Carl Fredrik von Höpken, och bland medlemmarne må särskildt nämnas den bekante kameralisten (sedermera kammarrådet) Anders Botin och den kände politikern friherre Carl Fredrik Pechlin.[2] Som sekreterare fungerade Johan Hyllengren, som några år senare utgaf ett »förslag till räntepersedlarnes sammanslående och jordebokens förkortande», hvarom mera nedan.[3]

Den 12 december 1760 var jordeboksförkortningskommissionen färdig med sitt utlåtande och aflämnade samma dag till Kungl. Maj:t en diger »berättelse rörande svenska kammarverkets förbättrande», hvilken af Kungl. Maj:t omedelbart remitterades till ständerna. I positivt afseende innehöll utredningen synnerligen litet. Kommissionen hade nämligen »så mycket mindre vågat tänka på något förslag, hvarigenom själfva grunden till hela svenska kammarverket måtte hjälpas och förnyas, som hela indelningsverket därigenom torde rubbas, indelningshafvaren blifva missnöjd och de skattdragande misstro en sådan förbättring såsom en skadlig nyhet». I den något senare utarbetade riksdagsrelationen frambars en slags motivering, som innehöll, att kommissionen icke ansett sig böra våga tid och arbete på att utfinna något förslag till räntepersedlarnes sammanslående, emedan ett sådant, om än nyttigt för allmänheten, skulle häfva rättigheter, grundade i häfd, lag och privilegier. De gamla stötestenarne lågo tydligen fortfarande i vägen för skatteförenklingsfrågans slutliga lösning.[4] Däremot ansåg

[1] I samtida handlingar förekomma äfven benämningarne kammarkommissionen och förkortningskommissionen.

[2] *Medlemmarne i jordeboksförkortningskommissionen* voro följande:
C. F. von Höpken 1757 18/5—1766.
S. von Stockenström 1757 18/5—1766.
C. Wirell (adl. Lagerstråle) 1757 18/5—1766.
C. W. Iserhielm 1757 18/5—1766.
L. Holmcreutz 1757 18/5—1766.
F. Ridderstolpe 1757 18/5—1766.
A. (af) Botin 1757 18/5—1766.
P. Wattrang 1757 18/5—1766.
C. Ehrensvärd 1757 18/5—s. å. 6/12.
J. J. Torpadius 1757 18/5—s. å. 6/12.
C. F. Pechlin 1757 6/12—1766.
O. Arenander 1757 6/12—1766.
S. Stillman 1763 26/1—1766.
J. W. Liljestrale 1763 26/1—1766.
S. Sandel (adl. Sandels) 1763 26/1—1766.

[3] Jordeboksförkortningskommissionens arkiv förvaras i kam-koll. andra arkivkontor (protokoll 1757 18/5—1764 3/7, koncept och inkomna skrifvelser); i riksarkivet finnas bref till Kungl. Maj:t 1757 26/11 och 1762 15/12.

[4] Skatteförenklingsfrågan var ungefär samtidigt föremål för behandling af landtmäteridirektören E. O. Runeberg i hans år 1761 utkomna »Tan-

kommissionen, att man borde göra ett sammandrag af alla till kammarverket hörande stadgar och förordningar, hvarefter dessa i sin tur skulle sammanarbetas till en särskild kammarlag, en jus camerale. I 1734 års lag hade nämligen alla ekonomi- och politiförordningar uteslutits, emedan de ansågos »efter förefallande omständigheter ... mera förändring vara underkastade».[1] Olägenheten häraf hade emellertid icke dröjt att visa sig, och redan vid 1739 års riksdag hade ständerna den 18 april hos Kungl. Maj:t anhållit, »att en samling måtte ske af alla de till kammarverket hörande kungliga resolutioner och reskripter». Yrkandet fick likväl då ingen annan påföljd, än att det gaf uppslag till Botins arbete om svenska hemman och jordagods, hvars första och andra delar utkommit af trycket 1755 och 1756. Jordeboksförkortningskommissionen upptog nu denna tanke på nytt och föreslog, att alla kamerala förordningar skulle sammanföras och sammanarbetas efter en viss metod för att utgöra den grund, på hvilken självfva lagen sedermera kunde byggas. Kommissionens medlemmar hade sinsemellan uppdelat arbetet på fyra olika afdelningar nämligen 1) bestämmelserna om själfva *jorden*, såsom varande »grunden till kronans räntor och de med hemman och jordagods följande besvär och skyldigheter», 2) en beskrifning af *räntorna*, »deras beskaffenhet, fördelning och uppbörd», 3) ett sammanförande af »alla öfriga med hemman och jordagods följande *skyldigheter*, såsom allmänna byggnader, rustning, rotering, rusttjänst, inkvartering, gärder, skjutsningar, salpetersjuderi m. m.» samt slutligen 4) en redogörelse för *den kamerala rättegången*. Kommissionen hade redan uppsatt det första utkastet till planen, och resultatet af detta arbete medskickades till påseende såsom bilaga till utlåtandet.

kar om et rätt kammar- och skattläggningsverk». Runeberg fann det skadligt, att räntorna skulle förändras efter den årliga markegången, ty i onda år fick bonden härigenom betala mer än vanligt, i stället för tvärtom som det borde vara. »Kammarverket lägger råga uppå naturens olycksmått», utropar författaren. Ständiga markegångar voro dock äfven till skada antingen för räntegifvaren eller räntetagaren, ty antingen sattes räntan för högt eller för lågt. Lösningen af problemet ansåg Runeberg vara, »att genom utskeppningshjälp befordra afsättning på spannmål och hålla matvaror vid ett stadigt pris». Räntepersedlarne borde sammanslås till ett fåtal hufvudpersedlar, t. ex. spannmål, kött och fisk, ehuru de naturligtvis borde kunna utbytas för de orter, som saknade nämnda varor.

[1] Jfr Hj. Westring, Om revisionen av vår allmänna lag (Svensk juristtidning 1919, sid. 78).

Riksens ständer gillade förslaget den 21 juni 1762, da en skrifvelse afgick till Kungl. Maj:t, hvari begärdes, att kommissionen »måtte ytterligare uti sitt påbörjade arbete fortfara».[1] I samma bref berömdes Anders Botin för sin beskrifning om svenska hemman och jordagods, och det bestämdes, att han därför skulle erhålla samma belöning, som förut tilldelats prosten Ljungberg vid 1746—47 års riksdag.[2]

Jordeboksförkortningskommissionen skulle alltså fortsätta med sitt arbete att hopsamla material till den föreslagna kammarlagen. Emellertid finner man bl. a. af kommissionens protokoll, att dess verksamhet småningom aftagit. Ända till midten af 1764 hafva sammanträdena bevistats i någorlunda jämn följd, men efter denna tid förekomma de alltmer sporadiskt. Denna iakttagelse bestyrkes af kommissionens riksdagsrelation 1766, som äfven innehåller en förklaring af orsakerna till dess ringa arbetsförmåga. Här framhölls nämligen bl. a., att kommissionen icke »med den drift som vederbort» kunnat fortsätta sin verksamhet, men detta berodde närmast på att »dess ledamöter merendels bekläda andra trägna ämbeten och sysslor på stat, hvilka för kommissionens arbete icke på något sätt få eftersättas». Räkenskapsutskottet, som vid riksdagen fått i uppdrag att behandla relationen, fann sig med anledning häraf föranlåten att förelägga kommissionen tvenne frågor till omedelbart besvarande: 1) huruvida kommissionen trots omförmälda hinder såge sig i stånd att afsluta sitt arbete till nästa riksdag, 2) hvilka medel och utvägar kommissionen i annat fall ansåge för tjänligast att vidtaga.[3]

Kommissionen underströk i sin svarsskrifvelse den 12 augusti 1766 än ytterligare behofvet af en särskild kammarlag. »Allmänhetens ofta gjorda klagan öfver kammarverkets vidlyftighet och orediga sammanhang skulle härigenom till stor del upphöra», när hvar och en genom detta lagverk

[1] Riks. ständ. skr. 21 juni 1762 (RA), Tom II, sid. 361.

[2] Se ofvan I, sid. 92. Botins belöning utgick enligt 1741 års förordning med 2000 daler. Han blef dessutom utnämnd till kammarråd. Ett egenhändigt utkast till tredje delen af Botins ofvannämnda arbete befinner sig i Kungl. bibliotekets handskriftssamling. Enligt en anteckning är det författadt omkring 1760.

[3] 1766 års utskottshandlingar (RA), Tom 87, sid. 979.

blefve underrättad om dess rätta beskaffenhet. De upplysningar, som nu voro så svåra att erhålla, emedan de funnos strödda i en mängd olika förordningar, kungl. bref och resolutioner, skulle nämligen här »i korthet, ordning och tydlighet blifva så sammansatta, att hvar svensk undersåte därefter hade tillfälle att se, skärskåda och känna sina rättigheter och veta sina skyldigheter. Jus camerale vore med skäl icke mindre nyttig och angelägen än den allmänna lagen eller jus civile». Beträffande räkenskapsutskottets frågor måste kommissionens ledamöter svara, att det på grund af andra ämbetsplikter vore dem alldeles omöjligt att inom rimlig tid afsluta arbetet. Ej heller hade de några råd att gifva med afseende på de åtgärder, som i saken lämpligast borde vidtagas.

Ärendet fick därför för ögonblicket förfalla, och ständerna nöjde sig med att utlofva en belöning af 200 riksdaler specie för den, som kunde utarbeta ett antagligt projekt till kammarlag, som skulle innefatta »alla de intill och med denna riksdag utkomna oförändrade förordningar rörande kammarverket.[1] I trots häraf hade dock ingen inkommit med något sådant projekt, då riksdagen på nytt sammanträdde 1769. Ständerna togo saken i öfvervägande, och det beslöts, att man skulle uppdraga åt landtmätaren Adolf Modéer att utarbeta lagförslaget. Sedan denne på förfrågan förklarat sig villig härtill, afsändes en skrifvelse till Kungl. Maj:t, hvari Modéer rekommenderades såsom lämplig för nämnda uppdrag. Lagkommissionen, framhölls det vidare, borde samtidigt erhålla befallning att bestämma det arvode, som man kunde pröfva skäligt att utlofva för arbetets fullgörande.[2] Skrifvelsen upplästes i rådet den 13 februari 1770, hvarefter den omedelbart befordrades till verkställighet.

Adolf Modéer började först att utarbeta kamerallagen i vanlig lagstil med balkindelning (kammar- och räkenskapsbalkar). Enligt Kungl. Maj:ts instruktion skulle han

[1] Att problemets lösning ansågs vara af synnerlig vikt och betydelse visar bl. a., att kungörelsen om belöningen intogs i »förordningen till befrämjande af lagarnes behöriga verkställighet den 12 nov. 1766», hvilken förordning af samtiden betraktades hafva giltighet af grundlag. Härom se E. Hildebrand, Statsförfattningens historiska utveckling (1896), sid. 440.
[2] Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 30 jan. 1770 (RA), Tom. I, sid. 146.

hvarje kvartal uppvisa sitt arbete för lagkommissionen, då han samtidigt skulle uppbära sitt arvode. Lagkommissionen anhöll emellertid redan den 17 november 1770 i skrifvelse till Kungl. Maj:t, att planen för arbetet borde ändras. I stället för lagstil borde den historiska metoden tillämpas. Meningen synes hafva varit, att Modéer skulle göra en historisk utredning om hela kammarverket ungefär på samma sätt som Botin utarbetat sin bok om svenska hemman och jordagods. För vinnande af en fullständig kunskap om kammarverket var det nämligen nödvändigt, framhöll lagkommissionen, att först göra sig underrättad om alla äldre kammarförordningar, »eftersom de innehålla mycket, som ännu till efterlefnad länder, men icke i de senare igenfinnas». Genom att jämföra dessa äldre förordningar med senare af samma slag erhöll man också upplysning om hvari de förändringar bestodo, som tillkommit vid olika tillfällen. Lagkommissionen fann sålunda den historiska metoden »både nyttigare och redigare». Och hvad Modéers sammandrag af gällande beskattningsregler beträffar, var detta så mycket mera onödigt, som det redan fanns ett motsvarande arbete, nämligen Modées »Utdrag utur alla publique handlingar», hvilket visserligen omfattade åtskilligt mer än de kamerala förordningarne, men där desamma lätt kunde anträffas med tillhjälp af registret. Modéer själf sökte protestera mot denna förändring i arbetsmetoden, men Kungl. Maj:t biföll den 30 januari 1771 lagkommissionens yrkande. Den förre inlämnade då ett memorial till samma års riksdag, hvari han begärde att få fortsätta sitt påbörjade arbete i lagstil. Kammar-, ekonomi- och förordningsdeputationen samtyckte härtill, och ett betänkande härom uppsattes den 16 juli 1772.[1] Här framhölls, att allmänheten icke hade någon nytta af ett historiskt arbete, hvars innehåll till stor del icke längre tillämpades. Om kamerallagen skulle kunna motsvara sitt ändamål, måste den utgifvas i lagform på samma sätt som

[1] Memorialet remitterades till deputationen 29 okt. 1771 och blef ånyo uppläst 8 nov. Betänkandet uppsattes 16 juli 1772, men hann aldrig afgå till stånden. (Lagkommissionens arkiv). Samtidigt har frågan varit före i statsdeputationen. Memorialet upplästes här 7 april och 16 juli 1772 och det beslöts, att arbetet skulle ske i lagstil. Statsdeput. betänk. är justeradt i kam.-ekon. deput. 21 juli och expedieradt 19 aug. (Utskottshandl., Tom 50).

den allmänna lagen Deputationen ansåg, att detta också varit ständernas mening såväl 1765 som 1769. Statsdeputationen, som också förehaft ärendet till behandling, hade äfvenledes uttalat sig i liknande ordalag. Ärendet kom emellertid aldrig att slutbehandlas. 1772 års statshvälfning omintetgjorde nämligen ständernas beslut i frågan. Modéer vände sig visserligen i september ånyo till konungen, för hvilken han upprepade sin begäran, men Kungl. Maj:t ville icke frångå sin en gång fattade standpunkt och afgjorde den 16 oktober 1772 spörsmålet till lagkommissionens förmån.[1] Modéer måste alltså fortsätta arbetet i enlighet med den historiska metoden under lagkommissionens kontroll. Under de sista fyra åren innehöll kommissionen hans arvode under förevändning, att det skulle utgöra en borgen, för att verket slutligen skulle komma att fullbordas. Först i mars 1780 synes Modéer hafva afslutat sitt arbete.[2] Det bar titeln »Sveriges Kammarverk», och bestod af tvenne band, hvilka tillsammans utgjorde ej mindre än 1776 foliosidor.

Då Modéers bok ändtligen blifvit färdig, ehuru dess ursprungliga ändamål att utgöra ett direkt lagförslag blifvit omöjliggjordt genom lagkommissionens försorg, begärde samma kommission författarens utlåtande, om hvad som vidare vore att göra med hans arbete. Visserligen skulle det gagna det allmänna att få det tryckt, framhöll Modéer i sitt svar, men som det till tre fjärdedelar bestode af författningar, som för länge sedan kommit ur bruk, skulle tryckningen blifva alltför kostsam i förhållande till arbetets nytta. Dessutom skulle det blifva ganska svårt, för att ej säga omöjligt, att uppspåra någon privat förläggare, som ville åtaga sig ett sådant digert verk. Modéer hoppades dock, att arbetet det oaktadt skulle blifva till nytta för många, hvarför det borde finnas tillgängligt i riksarkivet eller hos lagkommissionen. Om kammarlagen en gång i framtiden skulle komma till stånd, något »som riksens ständer vid flera riksdagar önskat», borde hans bok utgöra en förträfflig

[1] Kungl. bref till lagkommissionen 16 okt. 1772 innebär ett svar på Modéers skrifvelse 7 sept. s. å.

[2] Anteckningar i marginalen här och hvar omtala alla de olika tidpunkter, under hvilka verket blifvit uppvisadt för lagkommissionen. Med ledning häraf kan man lätt följa arbetets gång.

källa, ur hvilken materialet med lätthet kunde hämtas. Med de förarbeten, som nu voro undangjorda, skulle lagens utarbetande endast behöfva taga några få år i anspråk, medan i annat fall en hel mansålder icke vore tillräcklig.[1]

Arbetets senare öden äro icke fullt kända. Antagligen tillhörde det från början något offentligt arkiv (kammarkollegii?), men vid midten af 1800-talet hade det öfvergått i privat ägo. År 1848 såldes nämligen verket på auktion efter framlidne kammarrådet L. O. Fägersten. Denne har upprättat en innehållsförteckning till bägge banden. Den 14 november 1863 såldes slutligen arbetet till kungliga biblioteket på auktionen efter den bekante häfdatecknaren A. M. Strinnholm för ett pris af 16 Rd. 50 öre. Det befinner sig f. n. i kungliga bibliotekets handskriftssamling.[2]

Det återstår nu att med några ord beröra jordeboksförkortningskommissionens verksamhet i öfrigt. Vid samma riksdag, till hvilken kommissionen afgaf sitt utlåtande angående kammarverkets förbättring, hvari initiativet tog till kammarlagen, hade icke mindre än tre privatpersoner inlämnat olika förslag till räntepersedlarnes sammanslående och jordebokens förkortande, nämligen landskamreraren Mathias Homænius, kammarskrifvaren Per Broberg samt sekreteraren Johan Hyllengren. Hvad dessa trenne förslag angår, tilldrogo sig de båda sistnämndes projekter det ojämförligt största intresset, hvarför de också under riksdagsarbetets fortgång behandlades gemensamt. Vi kunna därför i det följande alldeles bortse från landskamreraren Mathias Homænii förslag, hvilket icke spelade någon större roll, ehuru detsamma förnyades vid därpå följande riksdag.[3]

Hvad däremot Brobergs och Hyllengrens projekter till skatteförenkling beträffar, är en kortfattad redogörelse för desamma här på sin plats. Det *Hyllengrenska förslaget* gick

[1] A. Modéer till lagkommissionen 20 okt. 1780. Se vidare lagkommissionens skr. till Kungl. Maj:t 20 dec. 1781, som föredrogs i justitierevisionen 27 febr. 1782 samt Kungl. bref till kam. koll. i samma ämne 8 mars 1782.

[2] Jfr Å. Holmbäck, Kvarnkommissionerna (1914), sid. XIX. Den i samma afhandling omnämnda titeln Kammecker, Sveriges kammarverk. har af misstag inkommit i stället för förf:ns kollegium i Sveriges statsförfattning.

[3] Ang. Homænii förslag till kammarverkets förbättring se ett den 14 febr. 1765 afgifvet memorial till riksens ständer (afskrift i jordeboksförkortningskommissionens arkiv).

närmast ut på en sammanslagning af alla småpersedlar, såväl indelta som kronan behållna, »som in natura ej kunna utgå». Det ständiga markegångsvärdet uträknades på så sätt, att man för hvarje persedel tog ett medeltal af de sistförflutna 15, 20, 25 eller 30 årens markegångspris. Detta medelvärde dividerades med det räknetal, helt eller i bråk, som å hemmanet fanns åsatt samma slag af persedel, för hvilket mediet tagits. Sedan man adderat de uträknade beloppen å samtliga hemmanet åliggande småpersedlar, skulle man sammanföra den därvid uppkomna summan med hemmanets öfriga penningränta till en särskild kolumn under rubriken årliga och ständiga penningar».Då alla småpersedlarne på detta sätt bragts att försvinna ur jordeboken, ansåg Hyllengren, att densamma med några smärre formella ändringar skulle blifva väsentligt förkortad, liksom »det myckna arbete, som hittills blifvit nedlagdt uppå en rätt och säker revision, så i landskontoret som kungl. kammarrevisionen blifver äfven i samma mån förminskadt».

Det *Brobergska förslaget* åter reducerade räntepersedlarnes antal till trenne »hufvudräntetitlar», nämligen först den bestämda penningräntan, därnäst hufvudräntan in natura och sist kronovärdet af småpersedlarne under namn af persedelräntan. I persedelräntan skulle hvarje daler kallas persedeldaler, och densammas värde skulle beräknas för hvarje år på så sätt, att man dividerade det sammanlagda markegångspriset å länets samtliga i markegångstaxan förekommande persedlar med samma persedlars sammanlagda kronovärde. Utgjorde markegångsprisen tillsammans t. ex. 300 daler och det sammanlagda kronovärdet 100 daler, skulle således hvarje persedeldaler godtgöras med tre daler. Då persedeldalerns värde för året var bekant, var det ingen svårighet att med detta värde som utgångspunkt räkna ut hela persedelräntans storlek.

Hyllengrens och Brobergs projekter behandlades i sekreta utskottet den 16 september 1761.[1] men som stånden icke sedermera till följd af bristande tid fingo tillfälle att granska desamma, begärdes genom skrifvelse den 21 juni 1762, att Kungl. Maj:t skulle låta afgå befallning till förkortningskommissionen att infordra landshöfdingarnes ytt-

[1] Sekr. utsk. prot. 1761, Tom 71. sid. 420 och 423.

randen öfver de båda förslagen. Dessförinnan skulle såvä indelningshafvarne som landsbetjänterna samt den skatt skyldiga allmogens representanter höras i hvarje län, hvar efter landshöfdingen skulle bilda sig sitt omdöme, huruvid de föreslagna reformerna kunde blifva till nytta eller icke. Detta gick ocksa i verkställighet, och den 20 juni 1764 ut sände jordeboksförkortningskommissionen tryckta utdrag[2] a de båda förslagen till alla landshöfdingar med begäran at inom kortast möjliga tid inkomma med utlåtanden häröfver hvilken begäran den 17 april 1765 förnyades. Ännu de 8 februari 1766 hade trenne län alltjämt icke inkommit me något svar.[3] Kommissionen förklarade sig under sådan förhållanden ej kunna afgöra, huruvida Hyllengrens elle Brobergs förslag vore det bästa, »ty verket fordrar, att man på en gång efterser, huru tillämpningen gestaltar sig i an seende till hvarje ort».[4] Som jordeboksförkortningskommis sionen ej långt därefter upplöstes, emedan medlemmarne e längre ansågo sig kunna offra tid och arbete på dess ange lägenheter, är det mycket osannolikt, att frågan någonsin kom att slutgiltigt afgöras.[5]

Ständernas sympatier voro tydligen på Brobergs sida ända från början. Redan vid 1762 års riksdag hade ha på ständernas förord fått anställning vid jordeboksförkort ningskommissionen, för att han skulle kunna »fortfara me nyttiga arbeten uti kameral- och räkenskapsverket».[6] Och

[1] Riks. ständ. skr. 21 juni 1762, Tom 2, sid. 419.

[2] »Utdrag af kammarskrifvaren Per Brobergs projekt till jordeböckerna förkortande». Tryckt i Sthlm 1764. (Innehåller 11 paragrafer jämte tabeller »Förslag till räntepersedlarnes sammanslaende samt jordebokens förkortande utg. af Johan Hyllengren. Tryckt i Sthlm 1764. (Innehåller sju sidor text jämte tabeller). Hyllengrens arbete hade redan en gång förut (176 utkommit genom trycket anonymt under titeln: »Promemoria ang. jorde böckernas förkortande».

[3] Landshöfdingarnes utlåtanden öfver de Hyllengrenska och Brobergska förslagen upptaga ensamma för sig en särdeles diger bundt i jordeboksför kortningskommissionens arkiv.

[4] Jordeboksförkortningskommisionen till räkenskapsutskottet 8 febr. 176 (Handl. bilagda räkenskapsutsk. prot., Tom 87, sid 969—1029).

[5] Om det Hyllengrenska projektet hör man sedan ej vidare talas. Huruvida det varit förf:s afsikt att i likhet med Broberg framlägga det åny vid 1769 års riksdag är obekant. Möjligen står frågan i samband med Hyllengrens snart därefter timade frånfälle. Han dog nämligen redan 177 54 år gammal.

[6] Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 21 juni 1762 (Tom 2, sid 411), upp läst i rådet 20 juli. Jfr kam-, ekon- och kommersdeput. betänk. ang. jorde böckernas förkortande m. m. 11 okt. 1766.

å han för 1765 års ständer uppvisat nya förslag till ordebokens förkortande, hvilka han fullbordat mellan iksdagarne, hade han till uppmuntran erhållit 200 daler . m. Endast krigsbefälet ställde sig principiellt afvisanle, såväl till det Hyllengrenska som till det Brobergska rojektet, ty i deras skatteförenklingsplaner fanns intet ndantag stadgadt för de indelta hemmansräntorna. Denna afvoga stämning tog sig bl. a. uttryck i krigsbefälets allmänna riksdagsbesvär, där krigsbefälet anhöll »om hägn och beskydd emot allt sådant, som vore stridande mot ndelningsverket, hvars rubbning dessa projekter syntes kola medföra». I resolutionen sökte man på allt sätt ugna »indelningshafvarne, hvilka med kronan äga ett så ära intresse». Riksens ständer, försäkrade man, skulle vid akens afgörande noga tillse, hur långt man kunde gå, utan förra stadgars och isynnerhet indelningsverkets rubbning».[1]

Brobergs energi inriktade sig efter riksdagens slut på att söka erhålla det premium af 200 riksdaler specie, hvilket 1766 års förut omnämnda förordning utlofvade äfven till den, som »vid riksens ständers nästa sammankomst» kunde framlägga ett projekt till räkenskapernas förkortning, hvilket »till efterlefnad vid räntornas uppbärande antagas kan». Då riksdagen 1769 på nytt sammanträdde, inlämnade han därför en ansökan härom, hvarvid han bilade sitt gamla förslag, som han likväl under tiden ytterligare utvidgat.[2] Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tillstyrkte Brobergs anhållan i sitt betänkande den 15 januari 1770, men ständerna framhöllo i skrifvelsen till Kungl. Maj:t, att arbetet icke kunde belönas, förrän det blifvit af riksdagen gilladt och antaget. Kungl. Maj:t ansåg sig där-

---

[1] Res. på krigsbefälets besvär 1766, § 5.

[2] Det Brobergska projektet, sådant det förelåg vid 1769 års riksdag, synes hafva förkommit. Skatteförenklingskommittén (se dess betänkande 1847, sid. 32) har icke heller lyckats finna detsamma, men synes å andra sidan ej heller haft reda på den 1764 tryckta editionen af samma arbete. Det framgår af kam.-koll., statskontorets och kam.-rev. utlåtande till Kungl. Maj:t i aug. 1771, att projektet varit inbundet i ett blått band och att det åtminstone innehållit 250 sidor. Detta är nämligen det högsta sidoantal, till hvilket hänvisning sker. Något väsentligt nytt utöfver det år 1764 tryckta förslaget synes dock knappast hafva tillkommit. Jfr [P. U. Reuter,] Förslag till hemmansräntornas förenkling (1835), sid. 4.

för böra remittera ärendet till kammarkollegium, statskotoret och kammarrevisionen.[1]

I olikhet mot ständerna uttryckte kollegierna i si gemensamma utlåtande icke några höga tankar om det Br bergska projektet. Inför sakkunskapen föll det hela ti sammans och visade sig vara omöjligt att verkställa. M med hänsyn tagen till författarens »flit och oförtrutenh föreslogo statskontoret och kammarrevisionen en belönin af 200 daler s. m., medan kammarkollegium å sin sida a såg, att summan borde fördubblas.[2] Sedan Kungl. Maj remitterat utlåtandet till ständerna, kom ärendet att b handlas af räkenskapsdeputationen i augusti 1772. Dep tationen fann å sin sida, att det Brobergska projektet v »så grundligt, lätt och nyttjande», att det utan vidare bor antagas och dess författare tillerkännas den i 1766 års fö ordning omtalade belöningen. Det gällde nu blott att g nomföra detta förslag »med minsta omgång och bekostnad Därför vore det bäst, om Broberg själf utarbetade jord boksformulär för hvarje län, liksom han i öfrigt borde me verka vid själfva skatteförenklingens genomförande. Ett a ligt underhåll af statskassan borde också stå till hans di position, så länge arbetet med reformen pågick.[3]

Det är ytterst sannolikt, att det Brobergska förslaget ti skatteförenkling gått igenom vid 1771—72 års riksdag, s vida icke revolutionen kommit hindrande emellan. Någ direkt visshet härom kan dock icke erhållas, då deputati nens betänkande ej hann föreläggas stånden. Spörsmål sammanhänger naturligen nära med allmogens ökade infl tande, hvilket också betydligt tillväxt mot frihetstidens slu Särskildt vid 1771—72 års riksdag hade bönderna geno alliansen med präster och borgare stora utsikter att lycka

---

[1] Kungl. bref 9 okt. 1770 (riksregistr.). Jfr kam.-koll. och statsko torets utlåtande till Kungl. Maj:t 15 aug. 1770.

[2] Kam.-koll., statskontorets och kam.-rev. skr. till Kungl. Maj:t 7 a 1771. Föredrogs i rådet 27 nov. och underställdes riksens ständer gen protokollsutdrag. Upplästes i sekr. utsk. 11 jan. 1772, då ärendet remitte des till statsdeput. Dit ankommet 14 jan., föredraget 9 mars samt komm nieeradt med räkenskapsdeput., hvars protokollsutdrag i ämnet upplaste statsdeput. 27 juli.

[3] Räkenskapsdeput. betänkande ang. räntepersedlarnes sammansla och jordeböckernas förkortande 1772. Uppläst 8 aug. och bordlagdt. 13 a föredraget hos deputerade af räkenskapsdeput. och deputerade af bondestånd

nomdrifva åtskilliga af sina särintressen. »Hade frihetsdens statsskick fortfarit», säger Hildebrand[1] på tal om ndeståndets maktställning, »hade det troligen beredt sig tillåde till sekreta utskottet och till deltagande i riksrådslen».

Den 28 september 1772 inlämnade Broberg en skrifvelse ll Gustaf III med begäran att i enlighet med räkenskapsputationens betänkande utbekomma den omförmälda belöingen.[2] Kammarkollegium, statskontoret och kammarrevionen, som ånyo fått i uppdrag att utreda saken, inkommo en 19 maj 1773 med ett nytt utlåtande i frågan.[3] Det Brobergska projektet befanns fortfarande vara »osäkert och acklande» i anseende till räntepersedlarnes sammanslående ch reducerande. Däremot ansågo kollegierna sig böra rekommendera det förslag, som förkortningskommissionen 1754 tgifvit af trycket. Detta förslag vore »det enda, hvilket ned ändamålet af korthets och redighets vinnande i kronans äkenskaper förenas kan». Ty ehuru vissa anmärkningar ramställts däremot, »har dock mot själfva grunden, som kommissionen utarbetat, att därefter sammanslå räntepersedlarne till ett mindre och jämnare antal, icke något hufvudakligt kunnat invändas».

Kollegiernas skrifvelse föredrogs i rådet den 1 november och den 16 december 1773, men ärendet afgjordes icke slutgiltigt förrän den 25 januari 1774. I det bref, som då afgick, förklarade Kungl. Maj:t, att det Brobergska projektet icke kunde antagas, samt att det jämväl vore betänkligt att utan vidare låta förkortningskommissionens förslag gå i verkställighet, da det enligt regeringsformen tillkom äfven riksens ständer att yttra sig i frågor, som rörde beskattningen. Hvad Broberg själf beträffar, fick han nöja sig med 400 daler s. m., emedan han icke uppgifvit någon sådan utarbetning uti förevarande ämne, som kunnat göra honom förtjänt till berörda premii fulla utbekommande».[4] Härmed hade det Brobergska

[1] E. Hildebrand, Statsförfattningens hist. utveckling (1896), sid 583.

[2] Brobergs skr. till Kungl. Maj:t sine dato, men inlämnad 28 sept. Uppläst i rådet 8 febr. 1773 och remitterad till kam.-koll., statskontoret och kam.-rev. Se vidare Brobergs skr. till Kungl. Maj:t 27 okt. 1772 med projekt till jordeböckernas förkortande.

[3] Utlåtandet anger sig vara svar på tre olika kungliga bref 3 nov. 1772, 8 febr. och 3 mars 1773.

[4] Kungl. bref 25 jan. 1774 (inrikes civil).

projektet till skatteförenkling åtminstone tills vidare blifvi lagdt åt sidan.[1]

Samtidigt som allmogen sträfvade efter att för hel riket genomföra en skatteförenkling, som åtminstone til största delen vore grundad på penningar, gjorde indelnings hafvarne i några län, som redan kommit i åtnjutande a denna förmån, upprepade försök att få återvända till natura systemet. Vid 1765 års riksdag satte nämligen krigsbefäle i gång med ett allvarligt angrepp för att kullkasta de skattesystem, som trots allt ännu ägde bestånd i Skån Blekinge och Bohuslän.[2] Förhållandet var följande.

Tvenne officerare, major C. H. Ridderståhl och kapten C. von Böhnen, hade vid riksdagen inlämnat tvenne me morial, hvari de på historiska skäl sökte göra gällande, at allmogens rättighet i de ofvannämnda provinserna att f utgöra sin ränta i penningar efter kronovärde icke vor grundad på någon lag eller förordning utan endast på et tillfälligt medgifvande.[3] Detta ansågs med full tydlighe framgå af ordalagen i § 6 af 1695 års reglemente för indel ningen i Skåne. Vid den tid, då medgifvandet gafs, hade dett icke inneburit någon nackdel för indelningshafvaren, d markegångspriset väsentligt understigit nämnda kronovärde Men numera, då på grund af penningvärdets fall motsatse inträdt, hade officerarne fått det synnerligen svårt i ekono miskt afseende. Författarne underläto ej heller att påpeka huru kronans räntor skulle komma att förökas, om natura systemet åter blefve härskande i Skåne, Blekinge och Bohus län. År 1687, då skatteförenklingen beslöts för de först nämnda provinsernas vidkommande, hade man också haf

[1] Broberg fortsatte äfven sedermera med sina arbeten på kammarverkets förbättring. Ännu 1780 insände han till Kungl. Maj:t ett »utkast till en afhandling ang. förbättrandet af vårt beskattningssätt samt uppbörden och redogörelsemetoderna». Sedan kammarkollegium förklarat »Brobergs förslag vara af den beskaffenhet, att det icke förtjänar något afseende», lät Kungl Maj:t den 27 febr. 1782 det därvid bero. (Jfr kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 17 jan. 1782).

[2] Ang. dessa län se J. E. Almquist, Till belysning av skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden (Hist. Tidskr. för Skåneland, Bd 7).

[3] Se särskildt C. H. Ridderstahls för sin tid förtjänstfulla historiska utredning om »kronans urgamla rätt till dess jordeboksräntors åtnjutande in natura uti Skåne och Bohuslän», hvilket arbete 1766 utgick från trycket. Han behandlar dock trots titeln hufvudsakligen förhållandena i den först nämnda provinsen.

igonen riktade på den eventuella möjligheten, att penningvärlet skulle komma att sjunka, men man hade samtidigt motiverat sin ståndpunkt med att Kungl. Maj:t alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Denna tidpunkt ansågo motionärerna nu vara inne och yrkade med anledning häraf återgång till persedelräntorna.

Sekreta utskottet, som upptagit frågan till behandling, beslöt i enlighet med förslagsställarnes mening, att såväl kronan som indelningshafvarne borde i Skåne, Blekinge och Bohuslän liksom i öfriga landskap få uppbära räntan in natura eller efter förvandling och markegång, och ett betänkande därom afgick också till stånden den 17 december 1765.[1] Ridderskapet och adeln gaf härtill sitt samtycke, men de tre öfriga stånden förenade sig om ett afslag, emedan de märkligt nog icke ansågo såsom fullt bevisadt, att de ofvannämnda landskapen före 1688 verkligen utgjort sin ränta i persedlar.[2] Den 28 april 1766 uppsattes riksdagsskrifvelsen till Kungl. Maj:t, som den 7 maj s. å. stadfäste den gällande ordningen genom bref till krigs- och kammarkollegium.

Därmed var emellertid saken icke fullt utagerad. Redan vid nästa riksdag 1769 gjorde skånska krigsbefälet genom Ridderståhl en ny ansökan om att få uppbära hemmansräntorna i persedlar, men detta afslogs med den motiveringen, att ständerna redan afgjort detta ärende.[3] Ridderståhl inlämnade då den 31 juli 1770 ett nytt memorial, denna gång till Kungl. Maj:t, som den 4 april s. å. infordrade krigs- och kammarkollegii utlåtande i frågan, hvilket förfarande ständerna vid 1765 års riksdag underlåtit. Kollegiernas gemensamma utlåtande, som blef färdigt den 4 mars 1771,

---

[1] Diskussion i sekr. utsk. 27 nov. och 17 dec. 1765 (Utskottshandl., Tom II, sid. 2175 och 2418).

[2] Ridd. o. ad. prot. 15 febr. 1766. Bondeståndets prot. (RA) 8 febr. 1766. Ståndet fann sekr. utsk. betänk. stridande »både mot flera kungl. stadgar och förordningar och jämväl uti sig själft högst obilligt och olämpligt», hvarför det borde »i allone afslås och förkastas». Borgarståndets prot. (RA) 26 febr. och 16 mars 1766. Prästeståndets prot. (RA) 22 febr., 15, 17 och 20 mars s. å. Diskussionen rörde sig här mest om huruvida man skulle understödja aristokratiens eller allmogens intressen. Man stannade slutligen vid det senare såsom det för ståndet mest fördelaktiga. Se f. ö. riksdagstidningar vid 1766 års riksdag, sid. 448, samt riksregistraturet 7 maj 1766.

[3] Se urskillningsdeputationens prot. 10 jan. 1770.

var så tillvida skiljaktigt, som krigskollegium förordade en tillbakagång till naturasystemet, medan kammarkollegium å sin sida ansåg, att man med hänsyn till räntegifvarne borde fasthålla vid den gällande ordningen.

Sedan revolutionen för en tid afbrutit ärendets behandling, inkom Ridderståhl under loppet af åren 1773—74 med ett flertal nya memorial i ämnet.[1] Flera högre officerare inlämnade också böneskrifter till konungen, och själfve hertig Karl förmåddes att underskrifva en sådan.[2] Till ytterligare stöd för sina uppgifters riktighet framlade Ridderståhl bl. a. kammarkollegii skrifvelse till Kungl. Maj:t den 1[illegible] februari 1765 angående »kronans ingälder och utgifter i afseende på myntets olika räknevärde» samt »sekreta utskottets afgifna betänkande om såväl stats- som finansverkets upphjälpande», båda tryckta 1772, hvilka handlingar fastslogo, att enligt befintliga originalräkenskaper invånarne i Skåne och Blekinge med full visshet utgifvit räntepersedlar åtminstone från och med det år, provinserna kommit under svenska kronan intill år 1688. Men alla ansträngningar från indelningshafvarnes sida voro förgäfves. I anledning af Ridderståhls besvärsskrifvelser hade Gustaf III låtit infordra krigs- och kammarkollegii samt statskontorets utlåtande i frågan, hvilket utlåtande den 26 oktober 1773 inlämnats till konungen. De förstnämnda kollegierna hade, som varit att vänta, i det stora hela vidhållit sina föregående yttranden, och statskontoret hade för sin del anslutit sig till kammarkollegii mening. Sedan ärendet behandlats i rådet den 16 maj 1774, förklarade Gustaf III slutligen den 6 juni s. å., att han icke ville frångå det beslut, hvarigenom

[1] Se t. ex. Ridderståhls memorial 28 aug. 1773 samt 20 april och 1[illegible] maj 1774. År 1772 hade ett annat af hans memorial blifvit tryckt under titeln: »Oförgripliga tankar, at skånske, bohusländske och blekingske provincernes räntegifvare äro genom de med Danmark ingångne 1658 och 16[illegible] årens fredsfördrager samt hädanefter år 1662 upprättade Malmö recess förbundne till Kungl. Maj:t och Kronan utbetala jordeboksräntorna af såväl de oindelte som indelte krono- och skattehemman på lika och enahanda sätt som Halland til närvarande tid sina jordeboksräntor in natura eller efter markegång med penningar, aldenstund den senare, tillika med de förra, äro på en dag och genom en och samma fred med Sverige incorporerade» (4[illegible] sidor). Det är antagligen också på Ridderståhls initiativ som både Malmö recess samt 1658 och 1660 års fredstraktater blifvit ånyo tryckta resp. 1772 och 1771.

[2] Hertig Karl till Kungl. Maj:t 7 sept. 1773. Skrifvelsen är daterad från lägret vid Lund.

Kungl. Maj:t den 7 maj 1766 afgjort saken. Skatteförenkingen kom härigenom att äga bestånd i Skåne, Blekinge och Bohuslän.[1]

* * *

Som förut är nämndt, hade allmogens inflytande vuxit sig betydligt starkare vid början af 1770-talet, än det någonsin förut varit under hela frihetstiden, om man undantager 1742—43 års riksdag. Detta inflytande tog sig ett märkligt uttryck i de förslag till bondeståndets privilegier, hvilka, ursprungligen utarbetade af borgmästaren Anders Kepplerus, år 1771 framlades på ständermötet. I detta privilegientkast kom till synes största delen af alla de önskemål och kraf, som allmogen under den senaste tiden vid olika tillfällen framburit genom sina riksdagsfullmäktige. Här gjordes bl. a. gällande, att 1723 års skatteköpsförordning, som nyligen[2] blifvit upphäfd, skulle återupplifvas. Åbon borde som förut vara allenaberättigad till skatteköp. »Gånge honom den rättigheten aldrig ifrån».[3] Vidare skulle alla skattläggningar samt alla frivilligt ingångna tiondesättningar blifva faststående och aldrig kunna ändras eller upphäfvas.[4] Och slutligen skulle »indelnings- och

[1] Sedermera förnyade skånska krigsbefälet år 1818 genom öfverste D. Stjerncrona sin anhållan om att dess i hemmansräntor bestämda aflöning finge utgå in natura. Riksens ständer hemställde på grund häraf till Kungl. Maj:t den 16 maj s. å., att en omfattande utredning borde i ämnet vidtagas. Krigs- och kammarkollegium visade sig härvid fortfarande vara af skilda åsikter, men denna gång var det krigskollegiet som röstade för aflöning med penningar såsom dittills, och kammarkollegiet som förordade naturasystemet. Statsutskottet vid 1823 års riksdag, som därefter fick hand om ärendet, var af den åsikten, att ständerna hos Kungl. Maj:t skulle begära en ytterligare utredning till nästföljande riksdag, men detta förslag lyckades endast vinna bifall af tvenne stånd, nämligen präster och borgare, hvarefter hela frågan förföll enligt R. O. § 75. I anledning häraf förklarade också Kungl. Maj:t i skrifvelse till krigs- och kammarkollegium den 10 dec. 1823, att någon vidare åtgärd i frågan f. n. icke kunde komma att vidtagas. — Ännu vid 1828 års riksdag framställdes en motion i ofvan berörda ämne, men den blef denna gång omedelbart afslagen. (Se i öfrigt Riksdagstrycket, Grundskattehistoriskt arkiv n:ris 346—347 samt kammarexpeditionens registratur (RA) 10 dec. 1823).

[2] Genom Kungl. bref 16 jan. 1770.

[3] Projekt till bondeståndets privilegier 1771, § 10.

[4] § 14 i projektet till bondeståndets privilegier 1771 hade följande lydelse: »Den skatt och ränta, som på hvart och ett skatte- och kronohemman satt är och fastställd blifvit, vare oförändrad och faststående i alla tider utan annan förhöjning än den af årliga markegången förorsakas antingen räntan till Kungl. Maj:t och Kronan erläggas eller till någon räntetagare i

roteringsverket, sådant det blifvit af högstsalig Hans Maj:t konung Carl XI inrättadt och till närvarande tid bibehållit. förblifva orubbadt till sista tid».

Dessa bondeståndets kraf på privilegier blefvo emellertid snart lagda åt sidan. Gustaf III genomförde statshvälfningen 1772 hufvudsakligen med adelns tillhjälp, och han hade därför åtminstone i början af sin regering föga lust att tillfredsställa de ofrälse ståndens anspråk, som i många fall, om de beviljats, skulle hafva blifvit till men för såväl kronan som rikets första stånd. Särskildt i hvad beskattningen angår, stodo konungens och allmogens intressen tidtals i rent motsatsförhallande till hvarandra. Då det gällde att skaffa statskassan tillgångar, var dessutom Gustaf III ej så nogräknad om medlen, blott de för tillfället inneburo någon fördel för honom. Detta visade sig isynnerhet år 1778, då planer voro å bane, som åsyftade ej mindre än att omskapa hela den svenska jordbeskattningen. Saken förhöll sig på följande sätt.

I september 1778 framlade presidenten i kammarkollegium grefve Mattias von Hermansson ett förslag till revision af skattläggningarne. Man ansåg nämligen i kammarkollegium, att hemmanen ej voro taxerade i proportion till deras verkliga afkastning och att således, om en ny skattläggningsmetod genomfördes, denna skulle innebära en afsevärd vinst för kronan. I samband härmed borde en ny tiondesättning påbjudas öfver hela riket i alla de orter, där en sådan ännu icke var lagligen fastställd. Alla äldre tiondesättningar, för hvilka kunde uppvisas laglig grund.

---

ecklesiastik-, civil- eller militärstaterna utgöres. Och som de äro blott Kungl. Maj:ts och Kronans rättsinnehafvare, så måste de såväl som Kungl. Maj:t och Kronan därmed låta sig nöja. Ingen räntetagare driste sig att fordra eller taga mera af sin räntegifvare eller förgripa sig emot hvad indelningsverken. regementerna, Malmö recess och kungl. resol. af den 7 maj 1766 stadga. emedan sådant i sig själft är att pålägga våra trogna undersåtar en tunga. hvarifrån lagen dem befriar. De stater och regementen, som ingen indelning fått eller förvandlingsförmånen åtnjutit, kunna densamma aldrig erhålla. Och må ingen Kungl. Maj:t eller Riksens Ständer med ansökning därom oroa. Äro räntorna på kyrko- och hospitalshemman med vederbörande domkapitels ja och samtycke fastställda, varde aldrig rubbade. Alla förmedlingar komma i följd häraf att stå vid makt. Och de som efter förordningarne för år 1738 äro projekterade skola efter dem afslutas. I lika måtto skola alla frivilligt ingångna tiondesättningar aldrig rubbas, ändras eller upphäfvas utan alla tider igenom faststandande blifva efter de däröfver författade instrumenters bokstafliga innehåll.»

skulle däremot få kvarstå. Vidare borde löningshemman och officersboställen indragas till kronan och indelningshafvarne aflönas med penningar i likhet med öfriga ämbets- och tjänstemän. Och slutligen skulle alla kronoskatteköp återgå till kronan.

Detta vidtgående projekt behandlades i konseljen, och det syntes icke vara otroligt, att detsamma skulle stadfästas af konungen ensam, ehuru regeringsformen äfven fordrade ständernas samtycke härtill. Den allmänna opinionen fruktade i hvarje fall det värsta. Von Fersen berättar, att ropet därom från hufvudstaden återljudade i alla delar af landet» och att »riksrådet Hermansson blef rädd därvid». Konungen fick, enligt samma källa, mottaga anonyma bref och smädeskrifter, uppfyllda med förbannelser».[1] Gustaf III, som vanligt ömtålig för den allmänna meningen, beslöt slutligen på initiativ af Hermansson, att projekten skulle uppskjutas till ett lägligare tillfälle med undantag af tiondesättningen, som ansågs mindre farlig att genomföra, och som nästföljande år skulle verkställas i enlighet med det uppgjorda förslaget. När därför kammarkollegium i maj 1779 hade att yttra sig öfver några ansökningar om tiondesättning, som inkommit från Jämtland samt från några socknar i Kopparbergs län, afstyrkte kollegiet denna anhållan och yrkade i stället att både i Jämtland och Dalarne landshöfdingarne måtte med allmogen öfverenskomma om en ny och för kronan vida fördelaktigare tiondesättning. Detta godkändes af Kungl. Maj:t den 16 juni 1779, men förste expeditionssekreteraren Schröderheim skickades samtidigt till kollegiet för att muntligen underrätta detsamma, att konungen numera ansåge tiden mogen till att genomföra reformen öfver hela riket. I anledning häraf utsände kammarkollegium den 29 juni ett cirkulär till alla landshöfdingar, hvari de anbefalldes att skyndsamt öfverenskomma om en viss tiondesättning med allmogen i alla de orter, där en sådan ej redan vore lagligen fastställd. För att förbereda det nya systemet och underlätta dess införande bestämdes, att landshöfdingarne skulle utse edsvurna utsocknes personer, hvilka skulle uttaga tionden in natura och härför åtnjuta en viss

[1] von Fersens Skrifter, 4, sid. 179; Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 2, sid. 134.

procent af det belopp, som öfversteg medelafkastningen. »Man hoppades väl», tillägger Odhner, »att allmogen hellre än att underkasta sig dylikt skulle foga sig efter myndigheternas önskan».[1] Men häri hade man missräknat sig. »Kammarkollegii förslag om en ny tiondesättning», berättar von Fersen,[2] »uppväckte i hela riket en allmän jäsning och ett utmärkt missnöje. Klagan blef allmän; präster, bönder och adelsmän togo i denna författning lika del. Ingen bestridde kronans rätt till tionde af säden, men alla förmenade, att det ej vore konungens ensak att omkullkasta efter behag 1734 års tiondesättning,[3] som af konung och ständer allt sedan den tiden varit såsom lag antagen och orubbad verkställd». Af de upplysningar, som inkommo från landshöfdingarne, framgick dessutom, att man i de flesta länen ansåg sig redan äga en fastställd tiondesättning. Somliga åberopade konungens eller kammarkollegii bref, men andra kunde blott stödja sig på en öfverenskommelse med landshöfdingen. På några ställen fanns endast gammal häfd. Enligt kollegiets mening skulle alla tiondesättningar slopas, som icke uttryckligen voro faställda af Kungl. Maj:t eller af kollegiet själft, hvarefter en ny metod skulle tillämpas, hvilken utarbetats efter samma grunder, som nyligen blifvit tillämpade i Västernorrland. Samma metod skulle också användas för de orter, som dittills saknat tiondesättning. Landshöfdingarne fingo befallning att ålägga socknarne att före en viss tid, som sattes till början af 1780, inkomma med sina yttranden. När detta förkunnades från predikstolarne, ökades oron och fruktan för tyngre beskattning. Protester hördes från alla håll, och äfven i pressen förekommo skarpa uttalanden. Man åberopade helgden af den gamla, flerstädes hundraåriga ordningen, man förklarade sig icke kunna bära drygare skatter och man förnekade på nytt konungens rätt att utan ständernas hörande besluta i denna fråga.

Både inom kollegiet och regeringen blef man tveksam. Flera landshöfdingar afstyrkte förslaget på det kraftigaste. Konungen själf var villrådig och uppsköt i det längsta att

[1] A. a., 2, sid. 135.
[2] von Fersens Skrifter, 4, sid. 191.
[3] Se ofvan, sid. 109.

fatta något beslut i ärendet. Enligt von Fersens berättelse lågo redan de publikationer färdigtryckta, som skulle påtvinga allmogen den nya reformen, och tidpunkten för deras utsändande hade på förhand bestämts till den 1 februari s. å. Slutligen den 23 januari 1780[1] underskref Gustaf III en af Hermansson författad skrifvelse, hvari kammarkollegii cirkulär af den 29 juni 1779 återkallades. Förslaget till en ny tiondesättning öfver hela riket hade härmed förfallit.[2] För Ångermanland och Medelpad samt för större delen af Jämtland fastställdes visserligen tiondesättning en kort tid därefter, men den af kollegiet föreslagna metoden kom därvid icke att tillämpas.

Dessa misslyckade försök öfvertygade Gustaf III om det lönlösa i att söka omgestalta den svenska jordbeskattningen. År 1789, då det gällde att vinna de lägre stånden på sin sida för att med deras tillhjälp genomföra förenings- och säkerhetsakten, tog konungen snarare ett steg i motsatt riktning, då han i sin »försäkring å svenska och finska allmogens fri- och rättigheter» bl. a. faställde alla skattläggningar och tiondesättningar, som tillkommit i laga ordning, att för evärdliga tider äga bestånd».[3] Detta stadgande karaktäriserades sedermera af statsrådet Gripenstedt såsom den »svenska skattejordens viktigaste privilegium», ty det innebar, »att ingen ökad grundskatt skulle densamma någonsin mera åsättas, utan den då varande för alltid bestå».[4] Innehållet såsom sådant utgjorde visserligen ingen nyhet, ty detsamma hade mångfaldiga gånger fastslagits genom olika kungliga förordningar och resolutioner,[5] men det viktiga var, att be-

[1] von Fersens uppgifter på denna punkt äro icke fullt tillförlitliga. Han omtalar bl. a. en hemlig konselj, som skulle hafva ägt rum söndagen den 30 jan. 1780 kl. 6, och där frågan om tiondesättningen definitivt skulle hafva afgjorts.

[2] Jfr kam.-koll. prot. 28 jan. 1780 (äfven i Sandb. Saml. L, sid. 56).

[3] Tillkomsten af denna försäkring, som utgör ett appendix till förenings- och säkerhetsakten, framgår af Wallqvists berättelse om riksdagen i Stockholm 1789 (Hist. Handl., 5, sid. 306 och 375). Bondesekreteraren Ahlman hade för konungen framlagt ett förslag, som bl. a. upptog följande punkt (17:7): »Grundräntan på de skattehemman efter laga refning anslagna ägor må aldrig förhöjas, och uppodlingar på sådana hemmans ägor blifva evärdligen fria från all ny skattläggning». Bestämmelsen om tiondesättningarne återfinnes däremot icke i det Ahlmanska projektet.

[4] Se J. A. Gripenstedt, Tal, anföranden och uppsatser (1871).

[5] Se t. ex. ang. skattläggningen K. K. ang. landskulturen 25 nov. 1740, 5 okt. 1741 och 17 juli 1747, samt ang. tiondesättningen Kungl. resol. på allmogens besvär 1739, § 53 och 1748, § 76.

stämmelserna numera genom 1789 års förordning tillerkän- privilegienatur. Bondeståndets ofvannämnda kraf från 1771 hade ändtligen blifvit beviljade.[1]

Gustaf III:s plan från september 1778 att genomföra viss förändringar beträffande skattläggning och tiondesättning hade, som vi sett, icke krönts med någon framgång. Endast med några dagars mellanrum behandlades i konseljen äfven ett annat kameralt spörsmål, nämligen skatteförenklings frågan, till hvilken vi nu skola öfvergå.

Sedan det Brobergska projektet 1774 blifvit förkastadt inkom kammarkollegium i slutet af samma år med en vid lyftig berättelse rörande allmänna hushållningens tillstånd i Sverige vid tiden för revolutionens genombrott.[2] Här om talas bl. a., att hemmanen »efter jordeboken äro belastade med en stor myckenhet persedlar i så små obetydliga bråk och afdelningar, att persedeln aldrig kan i sådana dela utgå och näppeligen dess värde i penningar utan bråk ut sättas, utom det att samma persedel ofta på hemmanet nu mera icke existerar och de öfriga landets utskylder utg under så mangfaldiga tid efter annan tillkomna och uta mångahanda särskilda behofver upprunna titlar och namn att däraf ej annat kan än förorsakas ett drygt arbete me debitering och redogörelse, och betalaren svårligen fatt hvad han med rätta bör erlägga». Som ett svar på denn del af berättelsen måste betraktas det kungliga bref, som den 22 mars 1775 afgick till kammarkollegium.[3] Här gjordes gällande, att »då fråga varit om undanröjande af d hinder, som möta svenska landtbrukets förkofran», det ick

[1] Hvad bestämmelsen om tiondesättningarne beträffar, kommer det do an på hvilken betydelse man vill inlägga i uttrycket »*tillkommit i lag ordning*». Bondeståndets projekt till privilegier 1771 gå ut på att al »*frivilligt ingångna tiondesättningar*» aldrig skulle få ändras eller up häfvas etc. Såsom vi sett, hade Gustaf III år 1779 icke haft för afs att rubba de »*lagligen fastställda*» tiondesättningarne, hvilket uttryc man då tolkat tämligen snäft, såsom innefattande endast de af Kungl. Ma eller kammarkollegium bevisligen godkända. Ansluter man sig till den sistnämnda tolkning äfven för 1789 års förordnings vidkommande, till hvi ken tolkning uttryckssättet onekligen ger anledning, begränsas emellert vikten och betydelsen af privilegierna på denna punkt högst väsentligt.

[2] Kam.-koll. berättelse rör. allm. hushållningens tillstånd i riket t den 21 aug. 1772. Aflämnad till Kungl. Maj:t 27 sept. 1774 samt tryck Sthlm 1776.

[3] Kungl. Maj:t till kam.-koll. 22 mars 1775 ang. några omständighet rör. allm. landthushållningen och skattläggningsverket (Riksregistr., handel och finansexped., s. 90—99).

kunnat undfalla Kungl. Maj:t, »hurusom ibland de flera utvägar, hvilka till denna näringens hjälp kunde påtänkas», man icke borde underlåta att taga i betraktande, huru de räntepersedlar, som aldrig utgingo in natura, måtte kunna förvandlas till en penningränta, så att till följd häraf flera onödiga titlar kunde försvinna. Kammarkollegium fick i uppdrag att skyndsamt utarbeta »detta grannlaga ämne» och däröfver inkomma med underdånigt utlåtande »jämte förslag till ett mera redigt och säkert samt efter riktiga hushållsgrunder lämpadt skattläggningssätt». Dessutom borde kollegiet afgifva yttrande, huruvida skattläggningen liksom i England och å andra utrikes orter kunde grundas på ett visst en gång för alla fastställdt taxeringsvärde.

Den af konungen begärda utredningen lät emellertid vänta på sig. Det var först sedan grefve Hermansson för andra gången blifvit chef i kammarkollegium 1777, som arbetet på nytt kunde taga fart. Hermansson tog f. ö. själf ett nytt initiativ i frågan, då han i konseljen den 9 september 1778 bragte skatteförenklingsfrågan på tal.[1] I anledning häraf fick kammarkollegium en påminnelse och inkom slutligen den 14 oktober 1778 med ett vidlyftigt betänkande. Kollegiet uppdrog häri en jämförelse mellan naturasystemet å den ena sidan och den fullständiga skatteförenklingen å den andra samt sökte på olika sätt framhäfva de bägge systemens fördelar och nackdelar. Då innehållet i detta betänkande är af stor betydelse, särskildt på grund af den inblick, det ger i tidens vidlyftiga uppbördsväsen, torde det icke sakna sitt intresse att närmare taga del äfven af detaljerna.

Om skatteförenklingen skulle genomföras, hette det i betänkandet, så att alla räntorna förvandlades till en fix penningsumma, måste följden med nödvändighet blifva den, att antingen kronan eller den skattskyldige finge olägenhet däraf. Om varupriserna stego, blef kronan lidande, ty hon måste i så fall med samma inkomster i dalertal bestrida ofta mångdubbelt större utgifter. Sjönko däremot priserna, blef den skattskyldige öfver förmågan betungad, då han måste till sina utskylders betalande använda en större del af hemmanets afkastning, än hemmanet efter skattlägg-

[1] Konseljprot. (inrikes civil) 9 sept. 1778; närvarande: konungen, Hermansson och Bunge. Jfr Odhner, a. a., 2, sid. 53—55.

ning pröfvats kunna tåla. Vid ett bibehållet naturasystem reglerades detta förhållande af sig själft, äfven om kontrahenterna använde sig af sin eventuella rätt att lösa perseddlarne efter årlig markegång. Kronan uppbar i så fall sin ränta till ett med varupriserna öfverensstämmande dalertal och den skattskyldige kunde å sin sida ej heller klaga, då han endast erlade, hvad hemmanet en gång pröfvats kunna bära. Vid en penningbeskattning saknade kronan vidare en förmån, som icke var att förakta. Om den nämligen behöfde en viss persedel för det ena eller andra ändamålet måste den göra särskilda uppköp och var i detta fall mera beroende af den allmänna prisnivån, som i sin tur reglerades af tillgång och efterfrågan. I aflägsnare orter var det ofördelaktigt för den skattdragande att betala räntan i penningar ty här var ofta tillgången på mynt synnerligen ringa, och ett försäljande af varorna kunde blifva både kostsamt och besvärligt. Och denna senare olägenhet, framhöll kollegiet »torde icke kunna afhjälpas ännu i långliga tider uti ett vidsträckt, föga bebodt och med många hinder i rörelsen besväradt land». Vidare måste ihågkommas, att många hemmansräntor voro dels bortförlänta, dels anslagna till vissa bruk och behof. Dessa räntor, som mestadels utgingo in natura, voro så oumbärliga, att en ersättning i penningar ej på långt när skulle medföra samma fördel och nytta. Detta gällde särskildt dagsverken, körslor, kolleveranser o. d. Till samma grupp kunde också räknas de indelta räntorna, som i enlighet med sin natur borde utgå i varupersedlar. En skatteförenkling skulle enligt kollegiets mening ej heller befordra landtbrukets förkofran, ty under ett naturasystem tvingades bonden mer eller mindre att frambringa de olika alster, som han enligt jordeboken och undervisningen måste utgöra, men detta blef mera likgiltigt, då skatten endast behöfde betalas med penningar. Dessutom var alltid jordens afkastning den enda rätta grunden för ett hemmans skattläggning och kunde aldrig ersättas med ett konstant penningvärde, som var utsatt för allehanda fluktuationer.

Å andra sidan måste erkännas, att en penningbeskattning innehöll flera betydliga fördelar, som naturasystemet saknade. Penningbeskattningen var enklare, redigare och

framför allt mera begriplig för den skattskyldige själf. Likaledes hade vid en penningbeskattning missbruk svårare att uppstå, ty den skattskyldige kunde vid uppbörden på förhand själf känna till, hvad han hade att betala, och behöfde icke, som han hittills i de flesta fall måst göra, blindt lita på uppbördsmannens utsago. Enligt det gängse naturasystemet växlade nämligen räntans belopp hvarje år efter markegångsprisen, och förvandlingen, som uträknades af häradsskrifvaren, var oftast så svårbegriplig för den stora allmänheten, att någon verklig kontroll från densammas sida praktiskt taget icke kunde ske. Härmed sammanhängde också, att den skattskyldige så sent erhöll kunskap om storleken af den ränta, han för det föregående året skulle utgöra. Ty markegångssättningen skedde icke förrän vid slutet af hvarje år, och sedan hann häradsskrifvaren sällan afsluta uppbördsboken, i hvilken förvandlingen infördes, förrän en kort tid före själfva uppbördsstämman, som inföll vid början af det följande året. Allmogen måste således under närvarande förhållanden betala skatten utan att på förhand kunna beräkna, hur stor den skulle blifva, »hvilken omständighet» kammarkollegium ansåg »vara ganska obekväm och bekymmersam för en omtänkt hushållare, besvärande och äfventyrlig för en medellös allmoge och för den sorglöse en anledning till mindre sparsamhet uti de närvarande behofver, då han icke redigt känner det tillkommande». Men dessa olägenheter voro icke de största. Det dåvarande beskattningssättet var också förknippadt med vissa naturaprestationer af sådan beskaffenhet, att de besvärade den skattskyldige långt mera än själfva utskylden, och detta t. o. m. »utan att denna därigenom till en styfvers värde förbättras eller ökas i kronans eller dess rättsinnehafvares hand». Ett dagsverke, förrättadt af en hemmansbrukare vid ett boställe eller en kungsgård på ett par mils afstånd från hemmanet i den för jordbruket brådaste och viktigaste tiden, blef nämligen för honom till följd af det stora afståndet fulla tvenne dagsverken, utan att räntetagaren därför undfått eller haft nytta för mer än ett. Detsamma var också förhållandet med allmogen åliggande körslor af kronotionde och afradsspannmål, hvilka körslor ej sällan uppginge till högre kostnad än själfva forslan var värd. Räntepersedlarne ratades ofta vid dessa

tillfällen endast i afsikt att aftvinga bonden en betalning som vida öfversteg markegången. Allmogen skinnades vidar vid leveranserna i mått och vikt, och detta kunde så myck lättare ske, som erfarenheten visade, att en rättelse oft skulle komma att kosta bonden mer än den oförrätt, ha ansåg sig hafva lidit. Slutligen skulle också skatteförenk lingen medföra en reducering till antalet af alla de betjänt hvilka under nuvarande förhållande trots sin mängd knap past voro »tillräckliga att bestrida allt hvad till ett oredig vidlyftigt och konstigt uppbörds- och redogörelseverk hörer».

Sedan kammarkollegium på detta sätt framhållit savä naturasystemets som den fullständiga skatteförenklingen förtjänster, öfvergick det till frågan, hvilketdera af de bägg systemen kunde anses äga företrädet och alltså vore att r kommendera. Kollegiet stannade emellertid slutligen vi den meningen, att bådadera, såsom representerande de bägg ytterligheterna, skulle förkastas. Persedlarne borde visse ligen finnas kvar, men deras antal reduceras till det minst möjliga. Mantalsräntan skulle sammanslås med jordebok räntan och de persedlar, som i båda voro lika, i en summ utsättas. Alla persedlar, som kunde föras till en hufvu klass, skulle dessutom förvandlas till en dithörande persede hvars kvantum, som då kom att i gångbart värde svar mot alla de däri sammanslagna persedlarne, bestämdes a samma persedlars förhållande inbördes samt af deras i jord boken upptagna kronovärde. Som exempel angåfvos räntorn oxe, fodringsstut, ko, lamm, gås, höns, fläsk m. fl., hvilka all enligt betänkandet borde sammanslås till en enda hufvu ränta, som lämpligen kunde kallas kött. Vidare skulle all räntor, som endast utgingo i penningar, sammanslås till e enda penningränta. Enligt kollegiets förslag, som ursprung ligen utarbetats af kronofogden Magnus Gabriel Crœlin från Kalmar län,[1] skulle det således efter de olika samman slagningarne återstå ett fåtal hufvudpersedlar vid sida af penningräntan. Till förebild kunde man taga skatt läggningsverket i Västerbotten, hvarigenom 22 förut i ränta befintliga persedlar blifvit reducerade till endast två, näm

[1] I skatteförenklingskommitténs betänkande 1847 kallas han felaktig M. J. Crœlius.

ligen smör och spannmål.[1] Det var med andra ord den s. k. partiella skatteförenklingen, som kollegiet förordade.

Kammarkollegii betänkande behandlades först i rådet den 21 oktober 1778. Meningarne härom voro delade. Hermansson, Stockenström, Höpken och Bielke förenade sig om kollegiets förslag, men öfriga rådsherrar tillstyrkte ett bibehållande af den persedeluträkning, som dittills varit bruklig.[2]

Den 9 mars 1779 föredrogs ärendet i konseljen. Närvarande voro utom konungen: Höpken, Stockenström, Hermansson, Hiärne och Bunge samt senare Liljencrantz.[3] Slutligen enades man om följande beslut, som den 24 mars 1779 tillställdes kammarkollegium för efterrättelse.[4] Kungl. Maj:t förklarade sig visserligen hafva flera skäl att gilla kollegiets förslag, men, då vid verkställigheten däraf syntes möta den vanliga svårigheten, som nästan alltid uppstode vid förändringar af äldre, häfdvunna rättsförhållanden, nämligen att öfvertyga allmänheten om förändringens nödvändighet, vore det Kungl. Maj:ts vilja, att reformen till en början genomfördes försöksvis för ett län i sänder. Åt kammarkollegium lämnades öppet att fritt afgöra, i hvilket län verkställigheten skulle taga sin början, likväl med det villkoret, att landshöfdingen först borde höra invånarne i det utsedda länet och inhämta deras samtycke. Reformen skulle också verkställas i kollegiets namn och på dess ansvar, på det att Kungl. Maj:t sedermera, om så erfordrades, skulle kunna meddela rättelse.

I anledning häraf beslöt kammarkollegium den 29 mars 1779 att utsända cirkulärbref till vissa landshöfdingar, som anmodades att ombesörja förberedelserna till en partiell skatteförenkling genom att till landskontoret inkalla samtliga häradsfogdar och häradsskrifvare i länet, med dem samråda om sättet samt öfverenskomma både om hufvudpersedlarne och uträkningarne, äfvensom, om så nödigt vore, öfverlägga med andra kunniga män i orten. Sedan allt sålunda blifvit förberedt, borde ett fullständigt projekt

[1] Se ofvan sid. 99.
[2] Rådsprotokollet 21 okt. 1778 (RA).
[3] Konseljprot. 9 mars 1779 (RA).
[4] Kungl. bref 24 mars 1779 (handels- o. finansexp.).

till jordebokens inrättande efter de föreskrifna grunderna
författas och insändas till kammarkollegium, hvilket, seda
invånarne blifvit hörda, skulle fastställa förslaget att för
sökvis tillämpas för viss tid. Enligt anteckning på kon
ceptet har cirkulärskrifvelsen endast afgått till sju län
nämligen Stockholms, Västernorrlands, Kalmar, Skaraborgs
Åbo och Björneborgs, Uleåborgs samt Nylands och Tavast-
hus' län.[1]

Som försöket till skatteförenkling enligt Kungl. Maj:t
instruktion förutsatte ett samtycke från allmänhetens sid
af såväl räntegifvare som räntetagare, var det lätt att för
stå, att reformen på många håll skulle möta oförstående
och motstånd. Man var vid denna tid uppskrämd af k
nungens olika planer att omgestalta beskattningsväsende
Det misslyckade försöket att genomföra tiondesättninge
hade isynnerhet uppväckt allmogens farhågor och kommi
den att med misstro betrakta alla skatteprojekt, äfven om
de syntes vara till enbar fördel för den skattskyldige.
Den åsikten var numera allmänt utbredd, att konunge
med alla sina förslag endast åsyftade skatternas förhöj
ning.[3]

Emellertid hade försök blifvit gjorda i några län i en
lighet med innehållet i kammarkollegii cirkulärskrifvelse
Särskildt var intresset från början mycket stort i Kalma

[1] Kam.-koll. skr. till orterna 29 mars 1779 (Kam.-koll. reg.-kont.).

[2] Jfr Bergfalks föreläsningar i mskr. (UUB). I tidskriften »Sa
ning och nöje» för år 1780 (n:o 106) finnes publicerad en uppsats ang. rän
persedlarne, hvilken afslutas med följande ord: »Det hafva redan i flera
år höga vederbörande varit omtänkta att förminska antalet af räntepersed
larne genom förvandling af de mindre befintliga eller mindre betydliga ti
en annan af mera jämt värde och behof. Vid verkställigheten af ett så ga
neligt verk, som synes vara nu existerande högloft. Kungl. Kammarkollegiu
förbehållet och som i en stor mån lärer öka allmänhetens högaktning, blifve
ock förmodligen den tydlighet i rättigheters och skyldigheters utstakand
brukad, som är enda syftemålet och hela önskningen af en rättälskand
man».

[3] Ett färskt exempel härpå hade allmogen i 1777 års myntförändrin
hvarigenom kronans penningräntor ganska väsentligt höjdes i värde. S
härom Kungl. Maj:ts kungörelse och förordning 6 dec. 1776 ang. kronan
penningräntors utgörande hädanefter: kammarkollegii och statskontore
cirkulärbref till samtliga landshöfdingar 16 dec. 1777 ang. huru en del a
kronans räntor, som utgå i penningar böra beräknas antingen efter tre elle
sex daler s. m. riksdalern: krigskollegii, kammarkollegii samt statskontore
kungörelse 12 jan. 1778 om uppbördssättet af förhöjningen å de till militie
förlänta kronans äldre penningräntor för år 1777. Se vidare »Bref från e
Stockholmsbo till sin vän i landsorten den 1 mars 1777», samt Odhner
a. a., I, sid. 447—449.

. hvilket var så mycket naturligare, som förslaget ur- ungligen utgått därifrån. Under loppet af år 1779 fick legiet från nämnda län mottaga ej mindre än fyra olika slag till räntepersedlarnes sammanslående.[1] Det visade emellertid, att förslagen voro uppgjorda utan att allmogen änet blifvit hörd, och kollegiet kunde därför icke taga gon vidare befattning med saken än att tillhålla lands- dingen att skyndsamt fullgöra sin försummelse. Bref n Kalmar län så sent som 1783 visa, att arbetet med ttteförenklingen fortgått hela tiden, ehuru det nämnda var långt ifrån färdigt. Den första ifvern synes också hafva svalnat, och man hade kommit underfund med de ra svårigheter, som försöket förde med sig. Sedan förslag arbetats färdigt för hela länet i minsta detalj efter jorde- ken, säger landshöfdingen i ett bref af den 15 april 1783, ande inrättningen på intet annat sätt stadfästas, än att nman för hemman muntligen skulle konsulteras för att de dem bekvämaste räntepersedlar upptecknade, som blir grälaktigare göra, än troligt synes vid första påseendet».[2] rsöket synes t. o. m. blifvit ändå »grälaktigare», än lands- fdingen måhända tänkt sig, ty något resultat af ofvan- mnda konsultation lät aldrig höra af sig.

Något längre kom man i Uleåborgs län, där landshöf- ig Jägerhorn med allmogens samtycke låtit utarbeta ett ojekt till skatteförenkling, som han den 31 maj 1781 in- idt till kammarkollegium. Räntepersedlarnes antal hade projektet blifvit reduceradt till endast fem, nämligen innmål, smör, kött, hö och dagsverken. Detta förslag lades dock icke af kammarkollegium, som fann, att per- llarnes antal utan svarighet än ytterligare kunde förmin- as. Kollegiet lät därför författa ett nytt projekt, i hvil- t såväl dagsverken som köttäntan uteslötos. Landshöf-

[1] J. Johanssons bref till kam.-koll. 4 nov. 1779 med projekt för Kalmar : M. G. Crœlii skr. till kam.-koll. 19 aug. 1779 ang. räntepersedlarnes manslående i Kalmar län: nya handlingar i samma ärende 28 nov. 1779, rtecknade M. G. Crœlius och Georg Svebilius, samt slutligen landshöf- gens skrifvelse rörande skatteförenklingen 27 dec. 1779. Jfr »Ödmjuka aringar vid det för Kalmar län inkomna projekt till räntepersedlarnes manslående uti vissa hufvudpersedlar» af P. G. Fahnehjelm och Jean reus 15 febr. 1780 (KA., andra provinskontorets handl., nummerserien 174) samt kam.-koll. prot. 20 sept. 1780.

[2] Landshöfdingens öfver Kalmar län skrifvelse 15 april 1783. Jfr kam.- l. prot. 25 febr. 1784.

dingen fick i skrifvelse den 14 december 1785 i uppdrag at verka för det sistnämda förslagets antagande, och vill kollegiet, så snart utlåtande härom inkommit, ofördröjlige bestämma, hur lång tid projektet skulle försöksvis tillämpas Inhämtandet af allmogens samtycke drog emellertid ut p tiden,[2] och först den 8 juli 1788 kunde kollegiet fastställ skatteförenklingsförslaget att verkställas på prof under se år i åtskilliga socknar af Uleåborgs län.[3] Enligt von Bon dorff[4] synes förslaget sedermera hafva förfallit, och sann likt upptogos planerna på skatteförenkling för Uleåborg läns vidkommande, liksom för större delen af det öfrig Finland, först i och med den kejserliga propositionen i ämn på landtdagen i Borgå 1809. Det är dock att märka, a det projekt, som här af den kejserliga myndigheten fram lades, som helhet betraktadt fullkomligt öfverensstämde me det förslag, till hvilket Gustaf III den 24 mars 1779 tag initiativ.[5]

I ett enda län kom dock Gustaf III:s förslag ti skatteförenkling att redan tidigare fullständigt genomför i enlighet med det vidlyftiga program, som bl. a. fått si ett uttryck i kammarkollegii ofvannämnda cirkulärskrifvels Detta län var Nylands och Tavastehus' län. Reda den 29 april 1782 hade landshöfdingen därstädes insändt e projekt till kammarkollegium, som emellertid ej fullt gilla detsamma. På samma sätt som då det varit fråga o projektet för Uleåborgs län, framhöll kollegiet den 28 jan ari 1784, att vissa räntor såsom kött, hö och dagsverk icke lämpade sig till hufvudpersedlar för Nylands och T vastehus' län. Projektet måste sålunda undergå vissa förändri gar, innan det på nytt underställdes räntegifvares och ränt tagares bepröfvande. Landshöfdingen inkom då 1786 ti kammarkollegium med ett nytt förslag, hvilket vid slut af samma år antogs på prof för en tid af tio år framå Sedan de tio åren tilländagått i och med 1796 års utgång

[1] Jfr kam.-koll. prot. 14 dec. 1785 (kam.-koll. reg.-kont.).

[2] Landshöfdingens nästa skrifvelse i ämnet är daterad 9 aug. 1786.

[3] Invånarne i Muhos, Carlö, Limingö, Salo och Sikajocki socknar ha nämligen vägrat att samtycka till projektet.

[4] A. a., 2, sid. 474.

[5] Jfr de olika ståndens protokoll vid Borgå landtdag 1809 (utg. af S Litt.-Sällskapet i Finland).

[6] Jfr landshöfdingens skr. till kam.-koll. 14 dec. 1785 och 21 jan. 17

ch landshöfdingen därefter i enlighet med kammarkollegii nstruktion den 15 mars 1797 genom kungörelse i länet nmanat samtliga räntetagare och räntegifvare att inom viss öreskrifven tid anmäla, huruvida de hade något att påminna mot de nya hufvudpersedlarne, blefvo desamma definitivt astställda af kammarkollegium den 25 oktober 1797.[1] Ehuru åledes i detta län persedlarnes antal något förminskades, nser icke desto mindre von Bonsdorff,[2] att i det stora ela blef »ganska ringa förenkling vunnen».

Med undantag för Nylands och Tavastehus' län hade ålunda Gustaf III:s försök till skatteförenkling runnit ut sanden. Orsaken låg till största delen i förslagets egen eskaffenhet, i »missförhållandet mellan tillredningens bevärlighet och ändringens obetydliga resultat.»[3] Bortser man rån allmogens naturliga misstroende, om hvilket förut är aladt, var en skatteförenkling, där vissa persedlar endast örvandlades till andra dylika, icke nog för att tillfredsställa böndernas kraf. Det var därför icke så underligt, att allmogen i allmänhet vägrade att samtycka till en reform, hvars nytta den icke kunde eller ville inse. Allmogen önskade hafva persedlarne »satta i en viss och ständig markegång», och att denna önskan under Gustaf III:s regering var lika stark som någonsin förut, visar bl. a. det förhållandet, att bondeståndet vid 1789 års riksdag velat hafva skatteförenklingen fastställd under privilegienatur.[4]

Odhner[5] vill å sin sida göra gällande, att kammarkollegium icke utöfvat tillräcklig kraft i sin kontroll af landshöfdingarne vid skatteförenklingens verkställande, utan sannolikt blifvit afskräckt af det öde, som ungefär samtidigt träffade dess nya projekt till tiondesättning. Och han fortsätter: »Alltnog, det gick med beskattningsreformen såsom det gick med så många andra vackra uppslag från Gustaf

---

[1] Landshöfdingen hade den 2 okt. 1797 underrättat kollegiet, att en definitiv fastställelse af hufvudpersedlarne icke mötte något hinder.

[2] A. a., 2, sid. 474.

[3] Bergfalks föreläsningar i mskr. (UUB).

[4] Ahlmans förslag till bondeståndets privilegier vid 1789 års riksdag upptager som n:o 21 följande: »Att istället för nuvarande markegångssättning ett visst pris må varda utsatt på nuvarande hemmantals- och jordeboksspersedlar, och äfven dessa simplifieras till rättelse och säkerhet både för räntegifvare och räntetagare». (Hist. Handl., 5, sid. 306).

[5] A. a., 2, sid. 55.

III:s tid: det blef tyvärr endast en vacker tanke.»[1] Först i långt senare tid kunde denna tanke efter långvariga stridigheter blifva till verklighet, närmast till följd af 1855 års kungl. kungörelse, hvarigenom den partiella skatteförenklingen ändtligen afgick med segern för att efter knappt ett och ett halft årtionde därefter (1869) utbytas mot fullständig förenkling i penningar. Skildringen af denna nog så intressanta utvecklingsperiod faller emellertid utom ramen för hithörande framställning. Den politiska maktförskjutning, som vid början af det nittonde århundradet ägde rum mellan konung och ständer, bildar epok jämväl i den svenska jordbeskattningens historia.

[1] Under senare delen af perioden inkommo till kammarkollegium flera nya förslag till skatteförenkling, författade af privatpersoner, bland hvilka må nämnas kammarskrifvaren Abraham Vougt (1781) och kammarrevisionsrådet Carl Fredrik Asperoth (1797). Dessa förslag ledde likväl icke till något som helst resultat. (Ang. Asperoth se kam.-koll. arkiv, N:o 6, handl. som förut till år 1903 tillhört och förvarats å registratorskontoret, II. handl. ordnade efter ämne, n:o 49, rum 111).

Strödda meddelanden och aktstycken.*

Rannsakningen om stiftsgränsen i Norrabotten 1374.

Till den norrländska medeltidens märkligaste urkunder ha f ålder räknats de notarialintyg från senare delen af år 1374, m anknyta sig till ärkebiskop Birger Gregerssons då företagna ör i de bottniska kustlanden och därvid föranstaltade rannkningar angående sträckningen af den omstridda gränsen melln Uppsala och Åbo stift. Uppmärksammade redan af Olof udbeck d. ä. och Johan Peringsköld ha de åsyftade brefven nlitats för åtskilliga äldre och yngre framställningar af såväl venska som finländska författare. Genom sin rikedom på uppifter, både medeltidsdiplomens vanliga upplysande anknytningar ch inlagda vittnesmål af historisk, förtäljande art, intaga dessa ällor en rangplats i Nordsveriges äldre historia och topografi. Det vore följaktligen en rätt allvarlig sak, om det kunde uppisas, att här förelåge en förfalskning, total eller partiell.

Misstanken att härvid icke allting står rätt till har uppepade gånger uttalats af vår bäste kännare af den norrländska häfden, Johan Nordlander. Beträffande det utan ensägelse viktigaste af ifrågavarande aktstycken har han sålunda gjort gällande, att »brefvet, hvartill originalet saknas, synes ej så litet misstänkt, icke minst på grund af ortnamnens moderna form». I ett annat sammanhang betonar han, att med hänsyn till ortnamnsformerna ett försvunnet original omöjigen kan vara rätt återgifvet, men tillspetsar omedelbart sin kritik: »Man synes till och med kunna betvifla dess äkthet öfver hufvud».[1]

Skulle en närmare pröfning styrka dessa farhågor, uppstode ett verkligt kännbart tomrum bland de relativt fåtaliga källor, som belysa det norrländska 1300-talet. De misstänkta ortnamnen åsido måste ju de motiv, kring hvilka ur-

[1] C. G. Colleen, Beskrifning öfver Styrnäs socken i Ångermanland. Norrland, småskrifter utgifna af Norrländska studenters folkbildningsförening nr 12. Anmärkningar och tillägg [av J. Nordlander] s. 49. — J. Nordlander, Några ortnamnförklaringar. Namn och bygd 1914, s. 313, not 2. — N. anser också brefvet »egendomligt» ur innehållets synpunkt: huru fatta, menar han, »att en tillförordnad präst — ty så får man väl fatta ordet 'constitutus' — varit så förtrogen med förhållandena vid Bottniska vikens innersta ände?» Norrland 12, s. 49. *Constitutus* måste emellertid här ha betydelsen *adductus*: »in presencia mea constitutus Nicolaus Pætarson de Ytnäs.» Märk äfven, att han kallas *parochianus* (sockenbo) de Styrenäs.

kundscykeln rör sig, erkännas höra till dem, som i och för si ge särskildt ringa säkerhet mot understuckna bevis. Det gäll för brefutfärdaren att häfda Uppsala stifts historiska rätt t området väster och norr om Uleå älf. För att styrka dessa m tiv åberopas i brefven dels gränsregleringar och biskopsaft från midten af 1300-talet, dels Hälsingelagens stadgande o landamären mellan Sverige och Norge, femtonde flocken a tingmålabalken, där det heter, att gränsen mellan de två riken börjas »i Ulu þræski» och därifrån leder femton sjömil län »Ysmæ». Att med detta Ulu träsk måste afses sjösystemet Ulen-Rängen (af Ra-ingr. råsjön enligt E. H. Lind)[1] i Sörlie so Norge, och att det länge nog på mångfaldiga sätt tolkade Ysm (»isina») betecknar Hotagens vattenled, står numera lika fas som det är bevisligt, att HL:s gränsskiljande sjöar redan p 1320-talet felaktigt ansågos ligga i nuv. Österbotten,[3] en uppfa ning som till äventyrs influerats däraf, att man kunnat tro ic bara Ulu utan äfven Ysmæ språkligt vara af finskt ursprun Misstaget behöfver så mycket mindre vara begånget mala fide, so bevisligen Jämtlands rösmärkta nordgräns senast i förra hälfte af 1200-talet flyttades upp till Ströms vattudal och ännu läng norr ut.[5]

---

[1] Små bidrag till namnförklaringar. Namn och bygd 1914, s. 176—17

[2] Se härom Schlyters företal och glossar till HL, P. H. Widmar Beskrifning öfver provinsen Helsingland, I, s. 51, noten, Rydberg, Sverg traktater, I, s. 250 ff., P. Olsson i Jämtlands läns fornminnesförenin tidskrift, III, s. 97 ff. Ett otryckt bidrag af intresse är landtmätaren Brandells Hafverö sockens beskrifning 1855. Landtmäteristyrelsens arkiv Stockholm. »Det är ganska troligt,» skrifver han, »att en person, som v i tillfälle att besöka de öfre socknarna af Helsingland, Dalarne och Her ådalen, skulle kunna noggrant utforska och bestämma gränserna för svensk väldet i 12:te århundradet, så vidt icke detta af historien redan är beka Jfr f. ö. Bureus' Sumlen, utg. af Klemming i Svenska landsmålen 18 s. 232—233.

[3] Jfr ärkebiskop Olofs m. fl:s öfverenskommelse den 2 febr 132 o Knut Johanssons Tälgestadga den 5 sept. 1328, Dipl. Suec., n:r 2606 och 26

[4] I Kallialas dombok 1469—1524 förekommer flera gånger Ysmi, Ys som personligt efternamn, så för tre bönder från Koskenpä. R. Hanse Bidrag till Finlands historia, I, s. 361 och passim. — Att en form *Usm* finnes i Ofoten omnämnes af K. B. Wiklund i samband med en diskuss af lapskans *lusme, luspe*, »forshufvud vid sjös utlopp». Samme författa meddelar, att Stor-Uman i skattelängder från 1500-talet kallas Losman, hva vid alltså sjöns nedersta del — enligt W. genom rent misstag — kommit a beteckna hela sjön. K. B. Wiklund, Lapparnas forna utbredning i Finla och Ryssland. Le monde oriental 1911, s. 119, 121. — Om jämtländska o norska sjönamn af lapskt ursprung se samme förf:s uppsats i Namn o bygd 1913, s. 11 ff.

[5] Detta framgår med full evidens af de märkliga gränsläggningsinstr ment, som hänföras till år 1273. Sverges traktater, I, s. 242 ff., Norg gamle love indtil 1387, II, s. 487 ff. Vittnesmål af en gammal bonde o talas: när gränsen uppgicks i Ströms vattudal, fanns där ingen man, so kunde pater noster. Med fullständig orätt har Neovius (Akter och und sökningar till Finlands historia, s. 80) anknutit HL tingmålabalken fl. 1 till årtalet 1273. Uppgifterna där måste vara minst ett århundrade äldr

Med hänsyn till de tvifvelsmål Nordlander yppat torde emellertid en källkritisk redogörelse för de till sin äkthet misstänkta urkunderna vara motiverad, särskildt som alla slag af sammanfattningar härutinnan saknas. Till den påkallade utredningen af handskrifternas art och proveniens må fogas en pröfning ur innehållets synpunkt, som icke behöfver göras alltför omfattande, och slutligen kräfva ortnamnen i vissa dunklare fall tolkning.

*

Nordlander har endast haft anledning att närmare anknyta till ett af de tre intyg, som bilda urkundscykeln i fråga. De ange sig vara utfärdade af ärkebiskopsstolens notarius publicus Olaus Nicolai, kyrkoherde i Tillinge i Uppland, hvilken följde Birger på hans färd. Angående ett annat af dessa latinska notarialintyg står det genast fast, att här föreligger en urkund med så oantastliga äkthetstecken man har rätt att kräfva: ett originalbref på pergament (Riksarkivet), utställdt af Olaus Nicolai »per manum Andree Beronis» och ursprungligen behängdt med fem sigill, hvaraf numera ej mer än remsorna finnas kvar för fyra, medan riksrådet Finvid Finvidssons endast obetydligt skadats. Han nämnes i brefvet jämte Medelpads »vicelegifer» Henricus Dyakn och tre norrlandspräster (från Skön, Arnäs och Tuna) såsom närvarande den 7 oktober 1374 i *Ragnholmsundh*, Selångers socken i Medelpad, där ärkebiskopen låtit nämnde underlagman förete det exemplar af HL, som fastbundet med kedjor förvarades i därvarande kyrka. Inledningsraderna af tingmålabalken fl. 15 återges i brefvet, som af äldre forskare knappast synes ha observerats.[1]

De båda andra intygen, som ej föreligga i original, ha varit föremål för en så mycket lifligare uppmärksamhet. Närmast till föregående ansluter sig det, som i likartad form dokumenterar ärkebiskop Birgers rannsakning den 16 oktober i *Svartasundh*, Norrala socken i Hälsingland. Där frambäras för honom tre exemplar af Hälsinglands lagbok, och det konstateras, att början af gränsläggningsinstrumentet öfverensstämmer med Selångerstexten, hvilken här liksom i det tidigare brefvet anges vara normgifvande. Som närvarande vittnen nämnas Finvid Finvidsson samt kyrkoherdarna i Bollnäs och Norrala. Detta intyg trycktes tidigast af Olof Rudbeck i Atlantican,[2] dock med tendentiösa afvikelser vid återgifvandet af de geografiska namnen (t. ex. Yma fiäll; Narwala för Norrala). Rudbeck uppger som fyndort förrådet af gamla kyrkohandlingar i Bollnäs och Norrala. Detta bestrides dock uttryckligen af hans lärjunge

[1] Tryckt efter orig. i Dipl. Norv., III, n:r 395. Flera afskrifter bland äldre gränshandlingar, Danica, R. A.
[2] III, p. 445. 446.

E. J. Björner, af hvilkens hand finnas två, till synes allt-igenom plausibla afskrifter »ex ms pergam.» och »ex ms per-gam. antiqu. archivi».[1] Huru härmed förhåller sig, göres tydli-gare genom en notis af den hälsingefödde Daniel Djur-berg, som 1693 omnämner ärkebiskop Birgers bref den 16 okt. 1374 efter ett manuskript »ex archivo regni depromptum» och tillfogar: »Copian fins i Helsinglandskapets kista».[2] Originalet är i alla händelser ej mer att finna. J. D. Flintenberg af-tryckte 1875, vida mer tillfredsställande än Rudbeck, i en disser-tation en honom af Sigfrid Gahm meddelad afskrift;[3] en annan finnes i Celsii forna samling i Uppsala universitetsbibliotek (nu sign. E 182) och ännu en i Peringskölds handskrifna diplomata-rium.[4]

Det tredje och omfångsrikaste af notarialintygen är till sin uppställning af delvis skiljaktig karaktär. Vi ha här en sammanfattning af fyra undersökningsbevis, som hvart i sitt slag kunna jämföras med de två nämnda. Serien omfattar följande ärkebiskopliga rannsakningar:

1) den 1 augusti 1374 i Luleå socken, byn *Pirte* eller *Pyrte*, hvarvid tvenne inbyggare i Piteå kapellag, Olof Quedinger och Antorus, i närvaro af kyrkoherdarna i Nätra och Skellefteå in-tyga att stiftsgränsen af gammalt finnes utstakad vid utloppet af Uleå älf;

2) den 21 (enl. annan hdskr. 22) aug. å prästbordet i Luleå i närvaro af prosten i Jämtland herr Andreas jämte andra ej namngifna: Sigurd *de Glappastadom* beedigar, att riddaren Nils Abjörnsson, lagmannen Johannes Kroker samt herr Torsten Styrbjörnsson förnyat råmärkena mellan Hälsingland och Fin-land vid Uleå älfmynning, hvilket Sigurd erfarit af sin son Herse, som vid sagda tillfälle varit i följe med herr Torsten;

[1] Björners afskrifter föreligga i Gustaf Bondes lärda brefväxling. Säf-staholmssamlingen, Fol. 119, R.A. (n:r 80 och 81). Björner meddelar följande *rubrica:* »Instrumentum super articulo uno extracto de libris legum in Hel-singia». Motsvarande å Ragnholmsundsdiplomet lyder: »Instrumentum super articulo quodam extracto de libro quodam legum Angermannie». Det är från detta bref och ej från Selångersurkunden, som uppgiften om järnkedjorna i Selångers kyrka — upprepad äfven här ehuru mindre utförligt — kommit in i litteraturen. »Själfva hålen efter kädians endar finnas ännu synliga uti i taket öfver b:de kyrkias chor», berättar Björner. Af den omständig-heten, att ifrågavarande flock saknades i 1609 års upplaga af HL (som följt Schlyters cod. B), ett tomrum som till äventyrs kan bero på politiska hän-syn, drog Björner den slutsatsen, att man här hade spår av en äldre häl-singelag — skrifven på trätaflor! En uppfattning som sedan spökat litet här och hvar.

[2] Helsingia illustrata, handskrift i Skoklostersamlingen (n:r 99 in 4:o), R. A. Annan redaktion i Nordinska saml. 1003, U. B.

[3] Diss. historica de territorio australi Helsingiæ, II, Upsala 1785, præs. Fant, s. 30.

[4] »Statuta episcoporum», Vitterhets-, historie- och antikvitetsakade-miens arkiv. Hvarifrån afskriften tagits, uppges här ej.

3) den 1 oktober i hamnen *Hernösundh*, Hernö socken, i närvaro af kyrkoherdarna i Nätra och Nordingrå: Nils Pedersson från Utnäs i Styrnäs socken vitsordar, att han följt Torsten Styrbjörnsson, den tiden fogde öfver Hälsingland, vid förnyandet af gränsen i Uleå älf, vidare, att biskop Hemming i Åbo inför ärkebiskop Hemming erkänt sig ha för dennes räkning verkställt en del kyrkliga förättningar, och slutligen, att i HL stode skrifvet, att gränsen begynte i Uleå träsk;

4) den 17 oktober i *Svartasundh*, Norrala socken, i närvaro af prosten i Bollnäs och kyrkoherden i Norrala jämte lekmannen Tomas från *Wexio:* här berättar Johan Langh (Langer) från Norrala, att han fört den skuta, på hvilken ärkebiskop Hemming rest till Torneå, och redogör för de två biskoparnas sammankomst i hamnen *Kompanasundh* mellan Luleå och Torneå kyrkor samt för åtskilliga i samband därmed stående händelser, bl. a. den ärkebiskopen åtföljande Torsten Styrbjörnssons resa tillsammmans med andra hälsingar till Ule älf, där tidigare uppsatta råmärken förnyats, hvarefter expeditionen återvändt till ärkebiskopen, som stannat i Torneå.

Urkunden, som afslutas med notariens vittnesformel, föreligger endast i afskrift och äldre aftryck efter det försvunna originalet. Johan Peringsköld återger den i Monumenta Uplandica.[1] Det af honom afbildade notariemonogrammet öfverensstämmer helt med motsvarande å Ragnholmsundsdiplomet och, enligt Björners vittnesbörd, med Norralabrefvets. Peringsköld har tydligt nog haft tillgång till originalet. En anteckning af Runell-Palmsköld vitsordar också, att denne arkivman känt både ett sådant original och en afskrift i en äldre kopiebok.[2] Denna senare torde vara identisk med »Kongl. Archivi gröne papperscopiebok», som förelegat för Örnhielm.[3] Hans afskrift från denna röjer i fråga om ortnamnsformerna så påtagliga likheter med Peringskölds aftryck, att det väl låter tänka sig att dettas text står i direktare beroende af kopieboken i fråga än af det på samma gång tillgängliga originalet. Örnhielm har äfven kopierat urkunden ur Åbo domkyrkas svartbok, närmast dess hufvudkodex, som i likhet med Skoklosterbibliotekets codex Aboensis upptager notarialintyget.[4] Det bör på-

[1] I, s. 3.

[2] »Notarii publici instrument om Råmerke emillan Upsala och Åbo biskopsdömer att vara i Vla åå, actum Pyrtaby i Lula sochen 1 Aug. 1374. Orig. F III pag. 159». Erik Runells kronol. register 1219—1684, R. A.

[3] Afskrifter af kyrko- och klosterbref. I (Uppsala stift), Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens arkiv. Örnhielm citerar »pag. 157», vilket torde vara felskrifning för Palmskölds 159, eller ock omvändt. Med codex Aboensis stämmer i varje fall pagineringen icke.

[4] Åbo domkyrkas Svartbok, utg. af Hausen, n:r 230 (med anförande af varianter i Skoklosterkodex). Örnhielms afskrift ur »Abo stora Pappers Cop.:b. p. 13» i Kyrko- och klosterbref, VI, s. 313, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

pekas, att ortnamnsformernas ganska konsekventa skiljaktigheter ställa handskrifterna i tvenne grupper: å ena sidan Svartbokens båda codices, som dock icke äro fullt identiska till sina läsarter, å andra sidan Örnhielms afskrift från gröna kopieboken (och Peringskölds aftryck). Vi ha motsättningarna Lulaa : Lulo, Tørna : Torni, Pirte : Pyrte (: Pyrtaby), Pyto : Pito. Osäkert är, i hvad mån någondera gruppen återger annat än senmedeltida afskrifvares former.

Det är denna urkund som uppkallat Nordlanders misstankar. Den genomgående anknytningen till Selångers- och Norralabrefven torde dock i förening med textens provenienshistoria utgöra ett mycket starkt votum för att sådana misstankar dess bättre äro ogrundade. Intygets trovärdighet styrkes jämväl till alla delar vid en pröfning från innehållets synpunkt.

*

Ärkebiskop Birger Gregersson uppehöll sig, vill det synas, större delen af år 1374 i de norrländska eller enligt tidens språkbruk hälsingska delarna af ärkestiftet. I början af april spårar man honom i Tuna, Hälsingland, där han utfärdar tvenne bref.[1] Vid ingången af september vistas han i Skellefteå, en underrättelse som står i bästa samklang med notarialintygets resedata.[2] Resans ovanliga långvarighet förklaras tillfullo af de nu uppblossande gränstvister, hvarom två urkunder af finländskt ursprung tillfyllest upplysa: ett bref från Bo Jonsson Grip till ärkebiskopen af den 9 maj, hvari drotsen afböjer en föreslagen resa norr om Bottnen i och för ransakning angående stiftsgränsens riktighet,[3] och ett vittnesintyg från Satakuntatinget vid Kumo kyrka den 16 juli, där menigheten söker häfda Åbostolens rätt till Kemi socken och de församlingar, som ligga söder därom.[4] Birgers sträfvanden att styrka sitt stifts anspråk finna ju här den naturligaste belysning. Vid sidan däraf ägnades säkerligen arbete åt den kyrkliga organisationens fastare gestaltning här längst i norr. Sålunda omtalas ingen prost öfver Norrabotten från 1374 eller tidigare; Andreas från Jämtland uppträder i stället tillsammans med ärkebiskopen. Det är knappast någon tillfällighet, att »con-

[1] Båda brefven daterade 7 april (sexto die Pasche), det ena original på perg. i U. B., tryckt af R. v. d. Hardt, Conspectus secundus antiquitatum, det andra bevaradt i afskrift, sign. S 162: a, U. B.

[2] »Anno 1374 var Erchebiskop Birgerus här, 2 Septembris». Anteckning från 1500-talet i Skellefteå kyrkoböcker. Handlingar till Skandinaviens historia, 17, s. 54.

[3] Finlands medeltidsurkunder, utg. af R. Hausen, I, s. 822. Troil, Handl. till sv. kyrkohist., II, s. 351 ff. Jfr Rydberg, Sverges traktater, II, s. 174—175.

[4] Åbo domkyrkas svartbok, n:r 225. Nettelbla, Schwed. Bibliotek, III, s. 333. Porthan, Juusten: Chronicon episcoporum. s. 318—319.

tracta dicta butn» första gången framskymtar 1376 i Uppsala domkyrkas jordebok från detta år,[1] och att en prost öfver landskapet omtalas i urkunder från nästföljande decennium.[2] 1374 omtalas jämväl första gången en särskild underlagman öfver Norrabotten.[3]

Hvad urkundernas vittnesmän förtälja om sammankomsten mellan de två biskoparna med namnet Hemming står icke på minsta sätt eller behöfver åtminstone icke på någon enda punkt sta i motsats till de slutsatser, som kunna dragas af ett visserligen rätt sprödt källmaterial. Flera omständigheter, som det här icke är platsen att närmare beröra,[4] stärka sannolikheten af att ett sammanträffande mellan stiftscheferna ägt rum i Norrabotten på vårsidan 1346. Torsten Styrbjörnsson nämnes 1347 såsom fogde öfver Hälsingland, hvilken post han blott några år därefter befinnes ha utbytt mot höfvitsmannaskapet på Stockholms slott.[5] Nils Abjörnsson är känd som framför andra stormän praktiskt intresserad i det västerbottniska kolonisationsarbete, hvartill ärkebiskop Olofs förvaltning af Norrland på 1320-talet gifvit impulserna.[6] Om Johannes Kroker veta vi endast, att han var bördig från Åbybygden,[7] hvilket på bästa sätt passar samman med det förlopp, traditionsöfverbringarna afsågo att styrka.

Af de personer, som framträda såsom samtida med 1374 års källor, äro några ej heller obekanta. Tomas i Wexsio nämnes såsom lagman i Baldanäs prostadöme i ett diplom af 1363,[8]

---

[1] Registrum prediorum, pensionum, fructuum et allodiarum s:e Upsalensis ecclesie 1376, R.A.

[2] Dombref Torneå den 29 juni 1386: som närvarande nämnes herr Anders, prost i Norrabotten. Finlands medeltidsurkunder, n:r 947.

[3] Peter Dyäken mottager detta år die beator. apostol. Symonis Judæ af Laurens Björnsson det gods i Uma socken, som å konungens vägnar tillfallit den senare i sakören (kopiebok sign. B 16, R.A.); innehar 1386 befattningen af underlagman i Norrabotten (se föreg. not) och nämnes såsom »häradshöfding» därstädes 1409 (afskr. E 169, U. B.). Samme man donerade 1408 »uppå Paska aptner» ett hemman till Piteå kyrkobord. A. Nygren, Högtidstal vid Piteå landsförsamlings 500-årsjubileum år 1908, s. 10 (Gefle 1910). — Laurens Björnsson var fogde öfver Hälsingland 1379 enligt uppgift i ärkebiskop Birgers tiondestadga, Norrala april s. å., tryckt hos R. v. d. Hardt, Uberior messis antiquitatum, 1708.

[4] Både Uppsala- och Åbobiskopen synas ha varit frånvarande från sina stiftsstäder under slutet af 1345 och början af 1346; under en tid af drygt tio månader ha urkunderna intet att meddela om Hemming af Åbo, medan hans namne från Uppsala i januari och början af febr. 1346 befinnes stadd på visitation i Jämtland och Ångermanland. Anledningen till gränstvisten synes mycket väl ha kunnat vara den stadga rörande tionde från Österbotten, som den 3 sept. 1345 utfärdades från Stockholm af konung Magnus; Hemming af Åbo var då tillstädes i hufvudstaden.

[5] Dipl. Suec., n:r 4206.

[6] Dipl. Suec., n:r 3134 (1335).

[7] Nämnd som förskälaman den 6 juni 1329, Svartboken, s. 29—30.

[8] Nyutanger den 19 febr. 1363, orig. på perg., R.A. (Kullberg, Riksarkivets pergamentsbref, n:r 572).

och säkert är han äfven identisk med den Tomas *de Jerpsio*, som framträder i raden af Hälsinglands mer framskjutna män i 137. års i onöjaktig form tryckta tiondeaftal, hvars original nu förkommit.[1] Det nämnda brefvet af 1363 upptager äfvenledes Norralamannen Jon Lang, ärkebiskop Hemmings skeppsbefälhafvare på resan till Torneå. Lagman Tomas bodde alltså i nuv. Växsjö by vid stambanan mellan Bollnäs och Arbrå. Jon Lan. var kustbo; kanske hade han inom sitt skeppslag beklädt »styrmannens» ämbete (jfr Kättil styroman 1363).

De aftal som träffades mellan de båda Hemmingarna syna icke ha bekräftats genom urkunder, som 1374 kunnat åberopas. Förhållandet får ej förvåna, eftersom öfverenskommelserna 134. endast behöfde stanna vid hvad som tillförene varit åtminstone på papperet stadgadt. Men för ärkebiskop Birger gällde det at uppspåra och instämma till möte och redogörelse de män, som visste ge besked om tilldragelserna 28 år tidigare. Detta tog tid; däraf afståndet mellan vittnesmålens data. När Birger förelade konung Albrekt gränstvisten, stödde han sig helt viss på det under den norrländska resan hopsamkade materialet. Va så tungt som sagesmännens besvurna upplefvelser och HL:s för dunklade gränsuppgifter vägde emellertid i detta mål hänvisningen till drotten Knut Johanssons namnkunniga Tälgestadg. för birkarlar (Birkalabor) och hälsingar af år 1328,[2] hvilken sträckt Hälsinglands gräns till Ule älf. Detta bekräftades a konung Albrekt på Birgers begäran i juni 1377, hvarvid de ännu en gång inskärptes, att invånarna i Norrabotten i Hälsingland alltintill Ule träsk och älf skulle lyda under ärkebiskopsdömet.[3] Det är den sista bevarade urkunden från denna tvist, men det är på samma gång det sista aktstycke man känner, då sådana uppfattningar och anspråk företrädas. Konungens sanktion fick kortvarig kraft. Kemi pastorats faktiska samhörighet med Åbo stift hade uppenbarligen varit en visserligen teoretiskt öfverkorsad realitet alltsedan den kyrkliga organisationen hann dessa utmarker,[4] och med maktspråk från en kungamakt som

[1] Jfr s. 217 not 3. Han omtalas i egenskapen af lagman äfven 1377 ett köpebref, som f. ö. nämner den från 1374 års notarialintyg kände Bollnäsprosten Mathias. Widmark, Helsingland, s. 103.

[2] Jag är af den bestämda uppfattningen, att sambandet mellan birkarlar och ortnamnet Birkala (Pirkkala) icke kan dragas i tvifvelsmål, om al. omständigheter hopsummeras. Ortnamnet är emellertid sekundärt, härledt af birkarlanamnet.

[3] Senast tryckt af Hausen i Finlands medeltidsurkunder, I, n:r 86. Originalet, nu förloradt, fanns före 1697 års slottsbrand i riksarkivet: Dipl. Suec., IV, s. 73, not. Jfr notis i en gammal förteckning från riksarkivet »Ibland privilegierne oc andre acta angående kyrkiones rättigheter». K h 1. Linköpings stiftsbibl.

[4] I brefvet om tiondes erläggande i Kemi och Salo den 23 aug. 13.. (Dipl. Suec., n:r 2738, Svartboken, s. 53) utsäges visserligen ej, till hvilket stift biskopstionden skall gå. Men af s. d. finnas tiondebref för Karelen, Tavastland och Savolaks, som ju så tydligt som möjligt anknyta sig till Åbo stift.

Albrekts stod bandet ej att afslita. »Thet mynt som går i Åbo» gällde 1413 i Kemi, medan skatten från grannsocknen Torneå utgick i »Stockholms mynt».[1] Den kyrkliga gränsen var här afgörande eller rättare sagdt den enda gräns som fanns, och den konstaterade distinktionen upplyser därför om att stiftsgränsen vid början af 1400-talet stod fast vid den sträckning den sedermera ägde. Birger Gregerssons till synes så framgångsrika sträfvan förefaller ha varit ärkebiskopsstolens sista bemödande i denna sak. Ganska säkert skulle några spår finnas af senare försök att vinna resning i målet, försåvidt sådana försök gjorts. Men spåren saknas, och redan denna omständighet skulle starkt tala emot antagandet af understuckna urkunder, äfven om äktheten ej så klart som nu trädt i dagen.

Hernösunds- och Svartasundsdiplomen af 1734 äro sannolikt icke de enda bevarade skriftliga minnesmärken, som anknyta till ärkebiskop Hemmings och biskop Hemmings af Åbo möte i höga Norden 1346. I Revelationes extravagantes kap. 51 låter Birgitta Kristus tala: »Sedan nu alltså biskoparna kommit tillsammans, så säg ärkebiskopen: ...... För det tredje bjuder jag dig såsom herre, att du fullbordar, hvad du begynt. Du har satt din plog i ett stycke land (ad modicam partem terræ) och börjat plöja. Nu befaller jag dig att vända oftare och upprycka rötterna och törnena och där bygga kyrkor af ditt stifts ägodelar (de bonis ecclesia tuæ). Denna del af landet öfverlämnar jag i dina händer, denna fordrar jag af dig. Arbeta därför idogt och oförtrutet!» Det anförda partiet återfinnes icke i den svenska textredaktionen (IV, kap. 130). Därom synes ej tvifvel råda, att revelationen såsom helhet härrör från året 1346;[2] det må anmärkas, att de skäl, som betinga denna slutsats, äro helt oberoende af hur man tolkar den maning och det löfte till ärkebiskopen, som nyss återgifvits. Så mycket torde stå fast, att detta brottstycke ur den innehållsskiftande uppenbarelsen senare under medeltiden ansetts hänsyfta på gränstvisten mellan stiften. I Uppsala universitetsbibliotek (E 175) finnes i afskrift en helt säkert medeltida uppteckning af denna passus. Afskriften kan ej vara tidigare än från 1600-talet; dess latinska text afviker i några enskildheter från den i 1492 års upplaga af Revelationes. Detta aktstycke har följande inledningsrubrik: »Copia cuiusdam revelationis factæ per Dn. nostrum Jesum Christum sanctæ memoriæ D:næ Birgittæ, tempore quo Hemingus, Archiepiscopus

[1] Burei utdrag ur Erik af Pommerns skattebok. Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen (1886), s. 163.

[2] Se om detta års händelser och Birgittas ställning till dem främst Jalmari Jaakkola, Piispa Hemmingin retki paavin luokse v. 1346—47 (Biskop Hemmings resa till påfven 1346—47). Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift 1912, s. 197 ff. För öfversättning af Jaakkolas skarpsinniga undersökning står jag i tacksamhetsskuld till fil. lic. Erland Hjärne.

Upsaliensis, contra Hemingum, Aboënsem Episcopum, in Botnia Septentrionali fuerat profectus, ut eum de Upsaliensis ecclesiæ limitibus, quos transiverat Aboënsis Episcopus, amoveret indeque Holmiam rediret.» Därefter följer Kristi tredje budskap till ärkebiskop Hemming — det ofvan anförda —, med en tillagd kortfattad upplysning, att uppenbarelsens öfriga delar röra andra ämnen, och slutligen en historisk kommentar: »Limites dioecesis Upsaliensis olim ad Botniam Septentrionalem fuere extensi, in qua fluvius quidam nomine Ula, qui ex lacu quodam dicto Ulaträsk in sinum Botnicum effunditur, fuit verus et antiquus limes dioecesi Upsal[ensi]. Hunc fluvium ex parte una contingunt Upsal[ensis] et Aboënsis diœceses, ex parte altera regnum Norvegiæ, ex tertia Russia. Omnes partes superiores Botniæ una cum Helsingia et Vallibus *(öfverskrifvet:* Dalarna*)* in duabus tantum [divisæ] fuerunt præfecturis, videlicet Stochholmensi et Nicopensi, post v. in unam Stochholmensem sunt redactæ». Pröfning af den historiska halten hos denna kommentar faller utom vårt ämne.[1] Det antagandet torde stödjas af starka sannolikhetsskäl, att Uppsalaupptecknigen i sitt ursprungliga skick härrör från medeltiden. Troligen står den i något samband med Birger Gregerssons sträfvan på 1370-talet att till förmån för ärkestolens territoriella anspråk uppdrifva så många vittnesbörd, som stodo till buds.

*

Tolkningen af ortnamnsformerna i de nämnda urkunderna blir i några fall icke utan betydelse för deras rätta uppfattande. Visserligen erbjuder flertalet af dem så långt ifrån några svårigheter i detta stycke, att tvärtom tvifvel kunnat uppstå angående brefvens äkthet med anledning af vissa namns prägel, som med större eller mindre rätt framstått såsom alltför ung. Jag vågar i denna sak icke uttrycka någon bestämd mening men känner mig ej öfvertygad af de exempel Nordlander anför. Namnet *Hernösundh* synes mig mycket väl kunna härröra från senare delen af 1300-talet; i hvarje fall är det ganska ovisst, huruvida formerna på Herring-, Herran-, Härren- få tillerkännas prioritet framför de samtidigt belagda på Hernö-, Herne-, samtliga i uppteckningar från midten af femtonde fram till början af sjuttonde århundradet.[2] Afgörandet af detta och likartade spörsmål får mindre vikt mot bakgrunden af möjligheten.

[1] Uppgiften, att en del af Norrland vid en viss tidpunkt hört under Nyköpings län, förefaller i förstone öfverraskande. Man jämföre dock Raven von Barnekows räkning för Nyköpings slottslän 1365—1367. **Styffe**, Bidrag till Skandinaviens historia, I, s. 99, 101, 106, 107.

[2] Jfr Nordlander i Namn och bygd 1914, s. 313—315. Exempelsamlingen kan ökas med *Hernesand* å Charta marina 1539.

att ortnamnsformerna i den af urkunderna, hvarom här särskildt måste bli fråga, närmast härröra från senmedeltida kopieböcker.

Af större intresse synas mig några mer svårtolkade namn, hvaraf åtminstone ett i förstone framstår som alldeles ogenomskinligt. Jag åsyftar det *Kompanasundh,* som omtalas i Johan Langs från Norrala berättelse, och som anges ha legat mellan Luleå och Torneå kyrkor. Denna kustort betecknas med karaktären »oppidum», by. Men bland de äldsta byarna inom denna kuststräcka letar man fruktlöst efter ett sådant namn. Lösningen torde dock ej vara omöjlig. Möjligheten af felskrifning, föranledd t. ex. af förkortningstecken, är ju icke utesluten i fråga om ett ovanligt och mindre bekant namn; platsen hade f. ö. icke besökts af vare sig ärkebiskop Birger eller hans notarie. Det är alltför antagligt, att bakom en förvanskad form Kompanasundh döljer sig en riktigare *Karmanssundh, Karamanssundh.* Nuvarande Månsbyn, belägen öster om Nederkalix' gamla kyrkoby på sydsidan af den i sitt nedersta lopp fjärdliknande Kalixälfven, som just vid denna by smalnar till ett sund, hette på 1500-talet Karmansby, och skrefs äfven Karamansby. Förändringen af det senare sammansättningsledet (sund > by) vore i så fall visst icke någon isolerad företeelse.[1]

Pirte eller *Pyrte* (Palmskölds Pyrtaby) anges i diplomet ligga i Luleå pastorat, men sammanhanget gör tydligt, att denna by hört till Piteå dåvarande kapellag. Vi måste här liksom eljest utgå från, att vi ha att skaffa med en ort vid eller helt nära kusten. Möjligheten att anse namnet som en ortografisk inkarnation för Pite synes utesluten, ty alla texter göra bestämd och konsekvent skillnad mellan Pirte, Pyrte å ena sidan och Pito, Pyto å den andra. Nära Harrbäcksfjärden och kustlandsvägen ligger den stora byn Porsnäs, som under senare delen af 1400-talet skrifves Portenäs[2] och vid midten af 1500-talet dels Pörthesnes,[3] dels Portenäs.[4] Joh. Thomæ Bureus, som synnerligen väl kände dåtida västerbottniska folkmål, nämner i sin framställning af Bureättens genealogi flera invånare i *Portenäs* i Piteå socken,[5] en form som torde få anses som den på

---

[1] Västerbottens jordebok år 1543 — tryckt af Nordlander i Norrländska samlingar, s. 274 ff., hvartill jag äfven för det föregående hänvisar — lämnar flera exempel härpå. Ett exempel kan tilläggas. I Miracula sanctæ crucis Stockholmiæ (ed. L. Roberg, Uppsala 1725) beskrifves ett underverk, som omkr. år 1408 skulle tilldragit sig i »Upsalensi dioecesi in Norrabutn regione, parochia Bögdasöökn, villa Östensby». Detta kan ej vara annan ort än nuv. Estersmark i Nysätra församling (1543: Östensmark i Bygdeå, 1697 Östersmarck).

[2] Stockholms stads tänkeböcker 1474—83, utg. af E. Hildebrand, s. [illegible] (År 1478).

[3] Nordlander, Om birkarlarna. Hist. Tidskr. 1907, s. 101.

[4] Senare: 1655 Pårtznääs, 1697 Portznäss, 1735 Pårtznäs.

[5] Genealogiska saml. n:r 53, R.A.

orten vanliga vid ingången af 1600-talet. Under förutsättning att här vid uttalet förelegat en mellanform mellan *o* och *ö*, har ljudutvecklingen varit den naturliga pirte > pyrte > pörte. Intet tvifvel torde i hvarje fall böra råda därom, att vi i Porsnäs ha att söka 1374 års Pyrte.[1]

Vid sammankomsten å prästbordet i Luleå uppträdde en äldre man, Sigurd *de Glappastadom*. Hans son, vid midten af 1340-talet åtminstone yngling, hette Herse, ett namn som i öfre Västerbotten fordom varit mycket vanligt och äfven afsatt spår i ortnamnsskicket (jfr nuv. Hertsön i Neder-Luleå socken). Men faderns härkomstort äger i dessa trakters geografi ingen antaglig namnfrände. *Stad*-namn anträffas som bekant ej norr om Umeå landsförsamlings södra kusttrakt, där de göra halt i omedelbar närhet av de nordligaste grafhögarna från vikingatiden,[2] allt i öfverensstämmelse med skeppslagsindelningens sträckning till Ångermanlands nordgräns.[3] Glappastad[er] måste därför sökas längre mot söder. Historisk sannolikhet gör detta på intet vis uteslutet: det finns åtskilliga slående bevis på att kustborna i sydligare norrländska landskap lifligt deltagit i den västerbottniska kolonisationen under 1300-talets förra hälft, förbindelser som ännu halftannat sekel eller mer därefter afspeglas i hälsingebönders sega fasthållande vid sin äganderätt till fiskena i de nordligaste älfvarna, häfdvunnen sedan »konung Magnus' tid».[4] Sigurd kan utan svårighet ha varit en af dessa ej alltför fåtaliga energiska företagare med egendomar och intressen i flera landskap, som möta oss i flera samtida urkunder. Till denna krets hörde alltifrån ärkebiskop Olofs äldsta delningsfördrag medlemmarna af den hälsingeätt som förde en krökt arm i vapnet. Dess namnkunnigaste ledamot, Fartegn Unge, förebilden till Buremytens Fale hin unge,[5] och hans hustru Ingeborg tillbytte sig 1342 — för uppgiften tacka vi äldre regestanteckningar — af Spielbud Spielbudason en del jordagods i ångermanländska socknar, bl. a. i *Glappa*-

[1] Det bör kanske påpekas, att det närbelägna Bertnäs vid Bertnäsfjärden icke förekommer i jordeböckerna förrän långt fram i tiden och likaledes saknas å äldre kartor. Å en karta af 1666 kallas näset Björkö.

[2] *Bösta* vid tvänne nu oansenliga men fordom säkert mer betydande vattendalar. Strax nedanför vid kusten träffas grafhögar.

[3] HL:s bekanta bestämmelse, att de som bo i Uma och Bygda skola värja land sitt hemma. De i källorna direkt framträdande olika skeppslagen hinna visserligen icke fram till Västerbottensgränsen, men säkerligen räknades också Grundsunda och Nordmaling som skeppslag: jfr Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 394, not 3.

[4] Till detta ganska innehållsrika och ej ointressanta kapitel hoppas förf. någon gång kunna utförligt återkomma.

[5] Se härom L. Bygdéns klargörande undersökning Om ursprunget till den historiska myten om Fale Bure, Samlaren 1890.

stade i Ullånger.[1] Sigurds stamort visar sig sålunda kunna om också indirekt anknytas till den bottniska företagarandans utgångspunkter. Platsen är identisk med nuv. Klappsta by i Ullånger; namnet skrefs 1543 Glapsta. — Är den tanken för djärf, att sena västerbottniska släkttraditioner bevarade minnet af männen från Klappsta, när Bureus under 1600-talets andra artionde införlifvade namnen Sigurd och Herse med de äldre leden af Falesläktens ättartal?

Dateringsorterna för de ärkebiskopliga rannsakningarna i Medelpad och Hälsingland ställa oss inför försvunna ehuru jämförelsevis lätt återfunna ortnamn. Nordlander har i sin studie över Medelpads äldre bynamn[2] inrangerat *Ragnholmsundh* 1374 bland icke identifierade namn. Sant är, att denna ort icke kan anträffas inom Selångers socken, där den enligt diplomet skulle ha legat. Men sydspetsen af den strax utanför belägna Alnön bevarar ännu namnen Raholmen och Raholmsudd; så sent som å Medelpadskartor från andra hälften af 1600-talet utmärkes öppet vatten mellan *Raholman* och den större ön, medan kartor från 1751 visa den af landhöjningen förorsakade uppgrundningen fullbordad så när som på en nu försvunnen innantjärn. Denna på våra modärna större kartblad lätt skönjbara sänka var alltså det forna Ragnholmsund. Dess anknytning i brefvet till Selånger förklaras tillfyllest af närheten till denna församling; därifrån var ock underlagmannen Henrik Djäkn, som anges höra hemma i Sund (»de Sunda» 1374),[3] hvilken by som bekant sedan gifvit Sundsvall dess namn. Ett likartadt förhållande inträder i fråga om *Svartasundh*, också det ett numera dödt ortnamn. Vid pass en half mil öster om Norrala kyrka ligger Svartviks by, ett godt stycke från hafvet men bäckgenomflutna kärrmarker utvisa sträckningen af den forna hafsfjärd, hvaraf nu endast en obetydlig inskärning vid

---

[1] Rasmus Ludvigssons register öfver kyrkogods, R.A.; arkivregester af Hadorph, sammanhäftade med protokoll och skrifvelser från antikvitetskollegiet. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens arkiv. Rasmus Ludvigsson ger årtalet 1345, Hadorph 1342, hvilket senare årtal styrkes af E. J. Björners Diss. academica de Svedia boreali (Uppsala 1717), där meddelande af Peringsköld åberopas. Kontrahenterna vid bytet voro säkerligen nära fränder. I ett ärkebiskopligt fastebref af 1303 (utfärdadt i Skön, Dipl. Suec., n:r 1383) nämnes vid sidan af den Fartegn, hvari Bygden vill se Fartegn Unges farfader, en *Spelbudhi nepos eius*. I Gudlef Bilders testamente 1337 (Dipl. Suec., n:r 3311) nämnas bl. a. dels testators egen son Fartegn, dels hans aflidna hustrus söner Herse och Spielbud. I jordbytesbrefvet 1342 nämnes som vittne bl. a. Spielbuder Bilder, uppenbarligen Gudlefs styfson. Möjligen var Fartegn Unge Gudlefs egen son. — I en förteckning öfver »gamla mansnamn i Medelpad» upptager E. J. Björner såväl Spieller som Fale. Broocmans samlingar n:r 8, K. B.

[2] Norrländska samlingar, s. 256. Det *Ranuhö*, som omtalas i ett Medelpadsdiplom af 1314, är icke att identifiera med Ragnholm. Dipl. Suec., n:r 1957.

[3] Nordlanders »de Sunda 1314» (anf. arb. s. 240) torde bero på feltryck för 1374.

Grundviks by är blifven öfrig. Å en karta från 1689 bär de nuvarande Svartvik namnet Sund. En tio år yngre Norrala karta ger oss namnet Stäkfjärden för hvad som då ännu sto åter af det medeltida Svartasund; innanför lågo sjöarna elle tjärnarna Siviken och Lillviken samt bakom dem byn Svart vik. Svartasund var väl egentligen beteckning endast för en smalare del af en fordom betydlig hafsvik. Därpå tyda med al klarhet namnen Stäksund och *Sundfjärden* å en hälsingekart från sjuttonde århundradet, den som utarbetats af Anders Börje son Gadd.[1]

Nils Ahnlund.

Underrättelser.

— Historiska Föreningens styrelse har den 16 november ti sin sekreterare samt redaktör för Historisk Tidskrift utsett pr fessorn vid Stockholms högskola fil. d:r Sven Tunberg. När de hittillsvarande utgifvaren nu efter att i femton år ha handhaft ti skriftens utgifning på grund af andra göromål icke ser sig i stan att härefter kvarstå, är det honom en kär plikt att till sina mån medarbetare, nu lefvande och redan bortgångna, uttala sin tack samhet för det stöd de lämnat honom i hans sträfvanden att lö den kräfvande uppgift han fått öfvertaga från tidskriftens skapa och utgifvare under ett fjärdedels sekel.

— Årgången 1920 af *Personhistorisk Tidskrift* föreligger nu sin helhet med fyra häften, däraf ett dubbelhäfte. Bland de gene logiska uppsatserna märkes särskildt (i h. 2—3) Gottfrid Carl sons bidrag *Till de medeltida Stureätternas genealogi.* Den gam äfven i modern forskning omfattade meningen, att ätten kan led tillbaka till den i slutet af 1200-talet verksamme riddaren Tu Anundsson, afvisas af honom i en ingående, icke minst ur met dologisk synpunkt läsvärd undersökning. Han meddelar dessuto

[1] Samtliga rådfrågade kartor finnas i Landtmäteristyrelsens ark Stockholm. Svartsundet omnämnes av Esaias Altberg i en relation Norrala sockens märkvärdigheter: »Detta sund ligger ytterst i hafskante Broocmans samlingar om Hälsingland, K. B. Ett annat *Stäkesund* fann Rogsta socken strax norr om Hudiksvall. Man visade där lämningar ef ett gammalt blockhus. Relationer om antikviteterna 1667—1684, Antik tetskollegiets samling, K. B.

Slutanmärkning. När ofvanstående föreligger i tryck, finner jag, Artur Bygdén i sin undersökning om »Källorna till Piteå sockens histori (Stockholm 1921) på några punkter diskuterat spörsmål som ofvan berör I öfverensstämmelse med N. Hackzell (Diss. de urbe Lula 1731) gör h gällande, att Pirte legat i Nederluleå och på Porsön. Ett skäl härför sku vara, att öns nordvästra ända ännu heter Köpmanholmen. Häremot må inras, dels att båda vittnesmännen 1374 i Pirte uttryckligen anges v Pitebor — den ene af dem var kyrkvärd (tutor) för kapellet —, och d att Pirte kallas oppidum, by. Men Porsön var, som Bygdén också anm ker, på 1500-talet föga bebyggdt. Porsnäs är däremot en af de gamla h vudbyarna.

släkttabeller dels för Sten Stures äldste bestyrkte ättefader Anund Stures (död o. 1360) släkt, dels för de senare släktleden af den andra Stureätten (med gumsehufvud i skölden), hvilken han anser sannolikt ha varit befryndad med sjöbladsätten. — Arvid Bæckström redogör i en illustrerad uppsats (h. 1) för det i enskild ägo bevarade *Carlbergsalbumet* (1638—1732), innehållande anteckningar om familjehändelser i släkten Carlberg, till hvilken bl. a. hörde biskopen i Göteborg Johan C. (1638—1701), hvilken upplagt albumet, och bland hans många söner stadsarkitekten i Stockholm Johan Eberhard C. samt fortifikationsöfversten och stadsarkitekten i Göteborg Bengt Vilhelm C., ej minst känd som ett af de få ögonvittnena till Karl XII:s död. — Andra genealogiska bidrag stå i samband med Benedictus Olai, släkterna Fistulator och Matsen, Anna Maria Lenngren (h. 1) och ätten Ulffana (h. 2—3). — Frans de Brun lämnar under titeln *Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid* (h. 2—3) en del tillägg och rättelser till de i festskriften Stockholms rådhus och råd, 2, meddelade längderna, gällande den äldsta tiden till fram på 1400-talet. — Af politiskt historiskt intresse är Nils Forssells uppsats *Gustaf III:s politiska debut* (h. 2—3), där han, med användning särskildt af de hemliga rådsprotokollen 1766, kronprinsens journal från sammanträdena i mössrådet 1767—1769 och hans korrespondens med Carl Fredrik Scheffer, tecknar utvecklingen af hans politiska tankar och planer under den krisfyllda perioden 1766—1769. — *Ett brev från Magnus Stenbock* till postdirektören Schmedeman d. 28 december 1707 (h. 2—3), publiceradt af T. Holm, ger jämte utgifvarens bifogade kommentar en belysande inblick i tidens något tvifvelaktiga administrativa vanor. — Under titeln *Några Rosenhaneana* ger Sam. A:son Hedar i h. 4 ett meddelande om de Rosenhane-papper, som i motsats mot hufvudparten af släktens arkiv icke hamnat i Uppsala universitetsbibliotek, utan förvaras på Haneberg. Han aftrycker ett bref till Johan Jöransson R. från hans moder 1593, två bref från honom till hans maka 1610 och 1614 samt en dagbok från den resultatslösa beskickning till Narva för underhandlingar med ryssarna 1600, i hvilken han deltog. — I samma häfte meddelas bl. a. af tidskriftens utgifvare Sune Hildebrand *Trenne brev från Emelie Flygare-Carlén* 1833 och 1842. — Om en oväntad ikonografisk upptäckt i en Dalagård berättar E. Herlenius i ett meddelande (h. 2—3) om *Ett porträttgalleri på en uthusvind*, innehållande en rad i tidskriften reproducerade, präktiga porträtt af medlemmar af den adliga ätten Estenberg eller därmed befryndade personer; däribland märkas kanslirådet Olof E., bl. a. bekant som sekreterare i riksarkivet 1728—1739, hans bror professorn i Lund Petrus E. och dennes sonson arkitekten professor Per E. — Recensions- och meddelandeafdelningarna innehålla som vanligt gifvande bidrag. I h. 2—3 meddelas också *Genealogisk bibliografi 1918* af Sune Hildebrand samt redogörelse för *Svenska Porträttarkivets verksamhet.*

(H. B—n.)

— I en uppsats i Fornvännen för 1920 (sid. 146—166) har professor Sven Tunberg framlagt några intressanta nya synpunkter *Till Svearikets äldsta historia.* Inledningsvis framhåller förf., att det äldsta Svearikets endast omfattade »Sverige» i inskränkt mening d. v. s. trakterna närmast norr om Mälaren. Tack vare sin slagfärdiga militärorganisation lyckades detta rike småningom på eröfringens väg med sig införlifva först de öfriga Svealandskapen senare Götaland, inbegripet Blekinge, Öland och Gottland, samt Norrland och Finland för att därefter göra sitt inflytande gällande i Östersjöprovinserna samt vidare i Österled.

Efter att hafva betonat, att denna yttre expansion måste ha motsvarats af ett inre organisationsarbete, som »lyckats i osedvanlig grad samla och inrikta folkets krafter på planmässiga företag under statsmaktens ledning», öfvergår förf. till att i en detaljundersökning uppvisa, att den sjömilitära organisation vi känna från landskapslagarna har sina rötter i ett tidigare ledungsväsende, som från det ursprungliga Svearikets under tidernas lopp införts i de flesta eröfrade områdena. Af särskildt intresse är författarens uppvisande att den del af Uppland, som benämnes Roden måste vara ett yngre kolonisationsområde och från de äldre folklanden fått sin karakteristiska organisation i skeppslag, som i sin ordning utgjort mönster för motsvarande indelning i Götaland, Finland, Norrland och Åland. »Det är», säger förf., »kustlandets organisation som i ledungens historia blir bestämmande».

I detta sammanhang påvisar förf. slutligen, att Roden under 1200-talet uppträdde med tydliga anspråk på självständighet gentemot folklanden, äfvensom att med ledungsorganisationens införande i kusttrakterna norr och söder om Uppland dessa senare såväl till namnet som till gagnet införlifvats med Roden. Detta Stor-Roden har efter allt att döma stått under riksjarlens förvaltning och utgjort Sveriges äldsta historiskt betygade jarla- eller hertigdöme.

Detta ger ock förklaringen till den öfriga riksdelar öfverskuggande roll Roden spelat i den svenska kolonisationen i Österväg och särskilt hvarför det namn, de svenska eröfrarne i Ryssland erhållit, är att härleda ur detta svenska teritoriella namn. Denna del af sin framställning afslutar förf. med en hänvisning till inskriften å Pireuslejonet, liksom till det förhållande att på de katalanska och italienska sjökartorna alltifrån början af 1300-talet Roden är det första och länge det enda förekommande svenska landskapsnamnet.

Professor Tunbergs lilla undersökning är, som af ofvanstående referat synes, af stort intresse och innehåller en mängd fruktbringande iakttagelser och uppslag.

— Af Ellen Fries' år 1891 utgifna arbete *Märkvärdiga svenska kvinnor,* på sin tid (årg. 1892, öfvers. och granskn. s. 88 ff.) af Emil Hildebrand anmäldt i denna tidskrift, har nu utkommit en andra

omarbetad upplaga, ombesörjd af Sigrid Björklund (Stockholm, Norstedt 1920; VI + 470 sid.; pr. 20 kr.). Enligt hvad utgifvarinnan upplyser, har vid omarbetningen hänsyn tagits till den tryckta litteratur, som utkommit sedan första upplagan såg ljuset. Detta har medfört, att utom teckningen af Fredrika Bremer biografierna öfver Birgitta och drottning Kristina till väsentlig del måst nyskrifvas under hänsynstagande framför allt till Steffens, K. B. Westmans och Bildts bekanta arbeten. Anmärkas må dessutom, att skildringarna af fru Nordenflycht och fru Lenngren i någon mån utvidgats, hvaremot den af fru Brenner ej oafsevärdt förkortats. I öfrigt äro biografierna frånsedt vissa enskildheter i det hela oförändrade.

Fröken Björklund har vid sin bearbetning på ett förtjänstfullt sätt tillgodogjort sig de forskningsresultat på området, som sett dagen under de tre årtionden, som förflutit sedan arbetets första utgifvande, och tillika framgått med vederbörlig pietet gentemot sin föregångerska. Arbetet har därigenom bevarat den sakliga vederhäftighet, den uppfattningens måttfullhet och den framställningens flärdlösa klarhet, som från början prydde detsamma.

— Af Fritz von Dardels bekanta *Dagboksanteckningar* har ytterligare ett band utkommit, omfattande åren 1882—1885 (Stockholm. Norstedt 1920; 250 sid.; pr. 24 kr.). I ett företal tillkännager utgifvaren, vice häradshöfding N. von Dardel, att med den föreliggande delen utgifvandet af de Dardelska minnesanteckningarna t. v. afslutats. De ha visserligen af antecknaren fortsatts till 1898, men den tid de skildra ligger alltför nära vår egen för att tillåta ett utgifvande redan nu. Det sist utkomna bandet, som liksom de föregående prydes af en mängd roande teckningar, afhandlar så godt som uteslutande konstnärs- och societetslifvet i Stockholm under 1880-talets förra hälft, liksom ett par af antecknaren företagna utländska resor. För den politiska historiens vidkommande är så godt som intet att hämta; de sparsamma notiser af sådant innehåll, som där förekomma, gå icke öfver hvad en intresserad läsare af tidningarna kunnat inhämta.

— Under år 1920 har utrikesdepartementet påbörjat en ny publikationsserie *Diplomatiska aktstycken utgifna af Kungl. Utrikesdepartementet*, närmast motsvarande de blå, hvita, röda, gula och gröna »böcker», som af gammalt utgifvits i andra länder. Den nya publikationsseriens syfte — den har haft föregångare t. ex. i den för några år sedan utgifna skriftväxlingen rörande beslagtagandet af den engelska posten — är att lämna representationen liksom den intresserade allmänheten tillfälle att närmare än pressens meddelanden göra möjligt följa den svenska politiken i särskildt betydelsefulla frågor eller de internationella förbindelsernas utveckling inom ett visst område af särskild vikt.

Den första volymen i den nämnda publikationsserien utgöres af en samling af de viktigaste aktstyckena i Ålandsfrågan — *Ålands-*

frågan inför nationernas förbund (Stockholm 1920; V + 289 sid pr. 5 kr.). Samlingen innehåller i fransk och svensk text de in lagor, svenska regeringen efter Ålandsfrågans hänskjutande till nati nernas förbund i juni 1920 ingifvit till förbundsrådet och de af detsamma tillsatta internationella juristkommissionen, vidar sagda kommissions utlåtande, den brittiske förbundsrådsledamote Fishers rapport samt förbundsrådets på grundval däraf den 20 sep 1920 fattade beslut ang. tillsättande af delegerade med uppdra att afgifva yttrande rörande grunderna för frågans lösning.

Till svenska regeringens inlaga till förbundsrådet äro såso bilagor fogade dels Ålandsbefolkningens samtliga framställningar ti de svenska statsmakterna, de allierade och associerade stormakt regeringarna och fredskonferensen, dels svenska regeringens mem randa till fredskonferensen och dess noteväxling med finska reg ringen. Till den andra svenska inlagan till juristkommissione ansluter sig en i promemorieform uppställd vidräkning med en d finska påståenden och teorier rörande Ålandsöarnas ställning ino det gamla svenska väldet.

Den som synes synnerligen rikhaltiga samlingen af dokument g en klar belysning såväl af Ålandsfrågans utveckling som af de ståndpunkt, som från svensk sida intagits till densamma.

Såsom andra nummer i den föreliggande serien har und titeln *Nationernas förbunds första församling i Genève 15 nov.– 18 dec. 1920* utgifvits en af den svenska delegationen vid fö bundsförsamlingen föranstaltad sammanställning af de å densamm antagna resolutioner och vissa andra till ämnet hörande aktstycke (Stockholm 1921; IV + 166 sid.; pr. 5 kr.).

Efter en kort orienterande inledning, som innehåller en öfve sikt öfver församlingens arbeten, följer en andra afdelning, so innesluter aktstycken och upplysningar rörande församlingens i kallande, sammansättning och konstituerande, däri inbegripet de arbetsordning.

Den följande afdelningen upptager aktstycken och meddeland rörande förbundets organisation. Inom denna afdelning förtjän särskildt att framhållas redogörelsen för nya staters inträde i fö bundet. För öfrigt ingå däri de af förbundsförsamlingen antag resolutioner, som beröra organisationen.

I en fjärde afdelning inrymmas besluten rörande förbu dets verksamhet, däribland rörande den armeniska frågan, tvist mellan Polen och Lithauen, frågan om rustningarnas begränsnin mandaten o. s. v.

Resolutionerna äro återgifna i fransk och engelsk originalte med bifogad svensk öfversättning.

Såsom bilagor aftryckas i officiell öfversättning förbundsakt för nationernas förbund jämte de af de skandinaviska staterı framlagda ändringsförslagen samt den af församlingen antag stadgan för den inom förbundet upprättade fasta domstolen. Vida finner man där en förteckning öfver rådets sammanträden och

id desamma behandlade frågor, äfvensom den ganska intressanta ch klargörande skriftväxlingen mellan vederbörande subkommisions ordförande och förbundsrådet beträffande mandaten.

Den af den svenska Genèvedelegationen föranstaltade publikaonen ger en god vägledande öfversikt öfver hvad som uträttats id den första förbundsförsamlingen. Af densamma framgår ock vad där icke uträttats. Den utgör tillika en lättillgänglig uppslagsok för den som söker orientering beträffande det modernaste utslaget f mänsklighetens urgamla sträfvan efter att skapa en internationell ättsordning.

— Med erkännansvärd raskhet har arkivarien L. Laursen utändt ett femte band af det af honom redigerade viktiga verket *anmark-Norges Traktater 1523—1750*, omfattande åren 1651—664 (Köpenhamn 1920; 628 sid.; pr. 15 kr.). Vid redigeringen a följts samma grundsatser som i de föregående banden med unantag däraf att beträffande aktstycken efter 1660 (frånsedt dem om röra hertigdömena och Gottorp) icke anföras tidigare aftryck. Detta har skett dels af utrymmes- och kostnadsskäl, dels på grund f svårigheten eller omöjligheten att nå fullständighet, hälst det tora danska regestverket Regesta diplomatica historiæ Danicæ ej sträcker sig längre än till ofvannämnda år.

Af det nya bandets 31 hufvudnummer utgöra ej mindre än sju öfverenskommelser mellan Sverige och Danmark. Dessa äro preliminärfreden i Taastrup och freden i Roskilde den 18, resp. 26 febr. 1658 med därtill hörande biakter, de i maj—juli samma år raffade öfverenskommelserna rörande gränsen mellan Trondhjems än och de norska län, som kvarblefvo under danska kronan, freden Köpenhamn den 27 maj 1660 med därtill hörande birecess och garantiakt, traktaten i Stockholm den 3 juli s. å. rörande de danska gods, som skulle afstås i vederlag för Bornholm, traktaten Malmö den 5 maj 1661 med biakter rörande samma sak samt öfverenskommelsen i Nasselbacka den 26 okt. s. å. om gränsen mellan Bohuslän och Smålenene. Sveriges traktater sträcka sig om bekant ej längre än till 1648; frederna i Taastrup och Roskilde äro emellertid efter moderna editionsprinciper tryckta af C. G. Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland (cessionsbrefvet på Skåne af Hallendorff i hans afhandling om Karl X Gustaf på Själland 1658). Öfverenskommelserna om Trondhjems läns gränser ha offentliggjorts af Yngvar Nielsen i arbetet Kampen om Trondhjem 1657—1660. Gränsöfverenskommelsen af 1661 slutligen är senast tryckt i Sandgrens Recueil des traités de la Suède.

Utom dessa mellan Sverige och Danmark afslutade öfverenskommelser innehåller det nya bandet en del andra statsakter, som stå i förbindelse med de dansk-svenska mellanhafvandena under dessa år. Direkt till Roskildefördraget ansluta sig de uppgörelser med hertigen af Gottorp, som kommo till stånd i maj 1658. Till här ifrågavarande grupp höra äfven de åren 1656 och 1657 med

Nederländerna afslutade fördragen till skydd för handeln på Danzi äfvensom de med Polen 1657, med Brandenburg 1657 och 165 samt med kejsaren 1659 afslutade fördragen.

Att märka äro vidare de med Nederländerna 1652 och 165 afslutade, mot England riktade traktaterna, liksom de under Hanni bal Sehesteds inflytande tillkomna allians- och handelstraktatern med Frankrike och Storbritannien 1663 och 1661. En plats fö sig intager det år 1651 med Brandenburg slutna aftal, hvarigenom Danmark afhände sig sin koloni på Koromandelkusten.

Som vanligt innehåller det nya bandet åtskilliga öfverenskom melser med de tyska furstarna: äktenskapskontrakt, arfs- och suc cessionsuppgörelser, ägobyten o. s. v.

Aktaftrycken äro gjorda med sedvanlig omsorg och precision och ett särskildt erkännande förtjäna de sakrika redogörelser fö förda förhandlingar, hvilka liksom i tidigare band föregå akt styckena.

— I den stora holländska urkundspublikationen *Rijks geschie kundige Publicatiën* har H. T. Colenbrander såsom band 1 och 19 av »kleine serie» utgifvit *Bescheiden uit vreemde archieve omtrent de groote nederlandsche Zeeorlogen 1652—1676* (Haag M. Nijhoff 1919, 618 och 339 sid.) Som en förberedelse till e arbete om de Ruyter har utgifvaren i arkiven och biblioteken London, Oxford, Cambridge, Paris, Stockholm, Uppsala, Köpenhamn och Lübeck samlat ett betydande aktmaterial, som i denna publi kation framlägges, dock med uteslutande af allt rent holländskt material såsom t. ex. bref till de Witte, som finnas såsom bilagor ti depescher. För kunskapen om de engelsk-holländska sjökrigen und 1650—1670-talen, liksom om kriget med Frankrike på 1670-tale är arbetet af stor betydelse. Ur svensk synpunkt är det af intre se, därför att utgifvaren äfven meddelat några akter rörande d nordiska kriget 1656—1660. Rådets instruktion för amir Bielkenstierna af juli 1656 meddelas liksom ett bref af amira löjtnant D. Strussflycht till Karl X Gustaf d. 30 nov. 1657 o amiral C. Bielkenstiernas journal för 8—16 november (n. st.) 165 och 9—11 maj 1659. Man skulle ha önskat en hänvisning t S. Natt och Dags edition i »Tidskrift i sjöväsendet» (1900) Bielkenstiernas journal rörande slaget i Öresund. Journalen röran slaget mellan Femern och Laaland har ej förut varit tryckt. öfrigt meddelas från samma krig tvenne journaler af J. de Ha och J. van Beveren, som redogöra för tilldragelserna under höste 1659 och vintern 1659—1660. Af svenskt aktmaterial meddel t. ex. skrifvelser från envoyén i Haag H. Appelboom till Kristin Karl Gustaf och Axel Oxenstierna 1652—1653 och till Ad. Johan 1664—1665 samt till Karl XI 1666, äfvensom från reside ten J. Leijonbergh i London 1666—1667 samt en skrifvelse Carl Appelboom till Gabriel Turesson Oxenstierna 1672.

(*E. N.*)

— Under åren 1902—1905 utgaf Max Lehmann, hvilken sdan ett par årtionden tidigare belönats med Verdun-priset för in lefnadsteckning öfver den preussiska härens nydanare Scharnorst, en trebandig monografi öfver en annan af den tyska pånyttidelsens stormän *Freiherr vom Stein.* Ehuru vissa af förf:s uppningar och resultat väckte motsägelse och gåfvo upphof till ett anska lifligt, att icke säga hetsigt vetenskapligt meningsbyte, vann ans verk dock anseende såsom den klassiska lefnadsteckningen fver den store statsmannen och tillika såsom sin författares ämsta arbete.

Då första upplagan — trots det stora omfånget och den vidfiga vetenskapliga apparaten — redan för åtskilliga år sedan ar i det närmaste slutsåld, har förf. nu utgifvit en ny upplaga. led hänsyn till de sedan det första utgifvandet så oerhördt stegde framställningskostnaderna har det emellertid befunnits nödändigt att icke oväsentligt förkorta densamma. De tre delarna a sålunda inrymts i ett enda band — visserligen starkare och ed större format och tätare tryck än editio princeps — med förändrad titel *Freiherr vom Stein* (Leipzig, Hirzel 1921; 623 id.; pr. 60 mark i Tyskland).

Vid den sålunda verkställda omarbetningen har hela den etenskapliga apparaten måst utelämnas. Detta är ju i och för g att beklaga, särskildt emedan man därigenom går miste om otiveringen till författarens ställningstagande gentemot den kritik, om riktats mot arbetets första upplaga. Vidare har skildringen f det skede i Steins lif, som ligger före hans inträde i ministären, tsevärdt förkortats. Därigenom har förf., såsom han i företalet känner med saknad, nödgats afstå från den i första upplagan gående utförliga skildringen af Fredrik den stores Preussen. lan kan emellertid gifva honom rätt i att arbetets karaktär af fnadsteckning därigenom snarast vunnit, då i dess första gestaltng framställningens bredd, särskildt de omfattande aktreferaten n mängden af detaljer, onekligen gjorde densamma något tung ch svåröfverskådlig.

Äfven skildringen af det Steinska reformverket har förkortats, som förf. själf framhåller, genom att framställningen af de tekiska detaljerna fått träda tillbaka och de skildrade personernas ntal inskränkts. Man lär näppeligen kunna påstå, att detta varit ill nackdel för personskildringens helhetsverkan.

I mindre grad har teckningen af självfva befrielsekampen och teins sista år förkortats. Redan i den första upplagan var detta arti af arbetet hållet inom ett i förhållande till öfriga delar nappt omfång.

Såsom hufvudomdöme kan därför sägas, att det Lehmannska erket i sin förkortade gestalt såsom lefnadsskildring snarast ter intrycksfullare. De stora linjerna i Steins egen utveckling som i utvecklingen inom det statsväsen, hvars store pånyttfödare ch omdanare han blef, framträda klarare och öfverskådligare.

Den senaste forskningens resultat har förf. efter kritisk pröfning tillgodogjort sig och införlifvat med sin framställning, utan att denna dock i några väsentligare delar därigenom behöft blifva en ny eller annan.

Hvad i detta arbete, liksom i öfriga af Lehmanns hand, i främsta rummet slår läsaren är — utom den sorgfälliga genomarbetningen af materialet och det kärleksfulla inträngandet i alla de särskilda momenten i de politiska eller sociala förhållanden som skildras — det utpräglade sinnet och den pietetsfulla känslan för de etiskt-religiösa värdena och för de skildrade personligheterna i den mån de framträda såsom bärare och främjare af dessa. Lehmann har själf i sitt företal antydt, att han är medveten om denna sida af sin forskareindividualitet. »Hvad en stor etiskt-religiöst anlagd karaktär», heter det i slutorden, »förmår i ett för fosterlandet till synes förtvifladt läge, tror jag mig på nytt ha bevisat. Måhända kan detta bidraga till att i någon mån sätta en damm för den pessimism, som nu i Tyskland är stadd i en så ohygglig tillväxt och redan drömmer om undergång.»

Att fördjupa sig i och i Lehmanns teckning ånyo genomlefva den preussiska statens befrielse- och nydaningstid för hundra år sedan måste för den nuvarande generationen i Tyskland, där nu ett folk öfver hufvud har förmågan och viljan att lära af sitt förflutna, vara af särskild betydelse. Men en teckning af den store riksfriherrens person och verk bör långt utom hans fäderneslands gränser ha intresse i en tid, som lefver under följderna af eller rättare midt uppe uti en världsskakning, långt mera genomgripande och ödesdiger än den franska revolutionens och Napoleonskrigens tidsskede, och som har att brottas med politiska och sociala problem än mera omfattande och inveckade än den tidens. Från denna synpunkt bör Lehmanns monumentala verk långt utom kretsen af fackhistoriker kunna påräkna intresse. Dess sakliga vederhäftighet och rika innehåll ej mindre än den anda, som genomgår detsamma, göra det förtjänt häraf.

— På våren 1917 upprättade brittiska utrikesministeriet, i samband med sina förberedelser för den blifvande fredskonferensens arbeten, en särskild afdelning med uppgift att förse de blifvande brittiska representanterna vid densamma med alla behöfliga upplysningar af geografisk, historisk, ekonomisk, social, religiös och politisk art rörande de olika länder och områden, med hvilkas öden konferensen kunde förväntas få befattning. Dessutom utfördes en del utredningar — hufvudsakligen historiska — rörande vissa allmänna ämnen, hvilka kunde anses förtjänta af ett särskildt studium.

Dessa för fredskonferensen utförda sammanställningar och undersökningar ha numera i en ståtlig serie — *Handbooks prepared under the direction of the Historical Section of the Foreign Office* — gjorts tillgängliga för allmänheten. Den nämnda serien om-

fattar ett stort antal volymer af växlande storlek och naturligen äfven värde. I sin helhet erbjuda de ett tämligen enastående material för kännedomen om de samhälleliga förhållandena och den samhälleliga utvecklingen inom det moderna statssamfundet; deras värde förhöjes än mera af ganska utförliga och sakkunniga litteraturanvisningar.

I allmänhet äro naturligen dessa handböcker väsentligen af kompilatorisk art och bygda på redan i litteraturen föreliggande undersökningar, delvis utfyllda med i Foreign Office tillgängliga upplysningar, icke på ett självständigt utnyttjande af ett mera omfattande otryckt material. Här skall emellertid uppmärksamheten fästas vid en af de i serien ingående volymerna, hvilken väsentligen är af annan karaktär och som med hänsyn både till det använda materialet och till det sätt, hvarpå detta material nyttjats, utgör ett verkligt betydande bidrag till den historiska facklitteraturen. Det är C. K. Websters monografi öfver *The Congress of Vienna 1814—1815* (London 1920; 174 sid.; pr. 4 s.).

Arbetet i fråga afser närmast att klarlägga den brittiska politiken omedelbart före, under och strax efter Wienkongressen. Det blir därigenom väsentligen ett bidrag och ett mycket betydelsefullt sådant till kännedom om lord Castlereaghs statsmannagärning. Det är i hufvudsak byggdt på det i Foreign Office förvarade, till stor del icke alls eller ofullständigt utnyttjade diplomatiska aktmaterialet. Som bilagor aftryckas åtskilliga utomordentligt intressanta aktstycken. Dessa äro ett bref från Castlereagh till lord Liverpool, dagtecknadt den 24 sept. 1814, således kort efter hans ankomst till Wien, ett memorandum af Castlereagh från samma månad ang. kongressens arbetsordning, tvenne utkast af hans hand rörande formen för dess öppnande, ett förslag af Wilhelm von Humboldt rörande reglerna för dess arbeten, ett af densamme utarbetadt förslag till en förklaring, afsedd att af de sex hufvudmakterna riktas till öfriga i kongressen deltagande stater och deras ombud, en jämväl från Humboldt härrörande uppteckning rörande sättet för publiceringen af denna förklaring, alla tre förslagen från sept. 1814, ett förslag af Castlereagh rörande tillsättande af en statistisk kommission samt slutligen ett memorandum rörande 1814 och 1815 års traktater, som af Storbritanniens delegerade den 18 okt. 1818 tillställdes kongressen i Aachen. Volymen afslutas med en kortfattad, men väl sammanställd litteraturförteckning.

Lord Castlereagh har alltför länge tillhört hvad Disraeli en gång kallat »de undertryckta karaktärerna i historien». Visserligen hade lord Salisbury redan 1861 i en bekant essay gjort full rättvisa åt hans betydelse såsom statsman, men det har varit våra dagars forskning, framförallt Marriott och Alison Phillips, förunnadt att befria hans minne från den ovilja och missaktning, som samtida motståndares politiska hat och yngre lärjungars mera glänsande egenskaper i förening påfört detsamma. Websters undersökning har nu en gång för alla och på ett fullständigt öfvertygande sätt

klargjort det betydande i hans statsmannabegåfning och det afgörande i hans insats i 1814—15 års fredsverk, hvilket i sina väsentligaste drag är att återföra på hans idéer och till stor del kommit till stånd genom hans fasta och målmedvetna arbete. I första afdelningen af sin framställning klarlägger Webster själfva grundidéerna i den fredsuppgörelse Castlereagh — liksom Talleyrand hade han själf uppsatt sina instruktioner — satt som mål för den engelska politiken och som han i allt väsentligt också lyckades genomföra. Särskildt betonas den dominerande plats Schelde- och Antwerpenfrågan, Nederländernas säkerställande genom en barriäranordning samt den Pyreneiska halföns frihet intogo i Castlereaghs plan, för hvars genomförande han var beredd till betydande eftergifter på det koloniala området. Äfven Frankrikes återförande till dess gamla gränser och den senare quadruppelalliansen som skydd mot Frankrike intaga ett framstående rum i planen. Likaså framstår klart insikten om att en afbalansering af de allierades egna stridiga intressen utgjorde en lika viktig förutsättning för Europas framtida lugn som själfva freden med Frankrike. I öfrigt är afhandlingens första del ägnad åt ett uppvisande af huru Castlereagh lyckades sammanhålla alliansen mot Napoleon äfvensom uppnå, att den visserligen ofullständiga grundval för det kommande fredsverket, hvarom de allierade enades, i de viktigaste punkterna öfverensstämde med det program han uppgjort.

Arbetets andra afdelning — och den icke minst intressanta — behandlar kongressens organisation. Problemet erbjöd betydande svårigheter; å ena sidan hade ju de fyra allierade stormakterna genom tidigare öfverenskommelser redan faktiskt afgjort en stor del af de viktigaste spörsmålen och förbehållit sig afgörandet af de öfriga och det gällde att hålla Frankrike utanför hvarje inflytande därpå; å andra sidan ansågs nödigt att gifva alla sex stormakterna — dit räknades äfven Spanien — plats inom ett formellt ledande »kabinett» och samtidigt förekomma en förenad protest från de till kongressen inbjudna, men från allt inflytande på ärendenas handläggning uteslutna smärre staterna. Förf. ger en mycket intressant framställning af de organisationsplaner, som från början framkommo, af Talleyrands i början fruktlösa manövrer att bryta de fyras hegenomi samt af den från början af segrarna ej afsedda metod för frågornas behandling, som slutligen framväxte ur det faktiska maktläget och som innebar, att Wienkongressen beträffande de stora, d. v. s. de territoriella frågornas afgörande blef identisk med en kommitté af de *fem* stormakterna, vid hvars sida för vissa mera allmänna frågor stod en kommitté af Parisfredens samtliga åtta signitärmakter. In pleno kom kongressen aldrig att sammanträda. Ur Websters framställning förtjänar — på grund af dess aktualitet — att anföras ett uttalande af Castlereagh, riktadt mot ett från preussisk sida med karakteristisk bryskhet framställdt förslag, att de sex makterna helt enkelt skulle förklara att de önskade åtaga sig ledningen af kongressens arbeten. Den engelske statsmannen

invände mot detta uppslag, att däri på ett alltför oförtäckt och i ögonen fallande sätt framställdes anspråk på rättighet att göra något, som allmänt kunde tolereras, därest det tillkännagafs på ett sätt, som ej väckte anstöt, men som kunde framkalla protester från andrarangsmakternas sida, om det till deras förödmjukelse fastslogs inför hela Europa. Särskild uppmärksamhet ägnar förf. åt tillkomsten af den form, hvari slutligen kongressens beslut kodifierades, liksom åt det från Castlereagh framkomna förslaget om en särskild garanti för Wienkongressakten. Af hela framställningen framgår den ledande roll, den brittiska delegationen och särskildt dess chef Castlereagh spelade vid fastställandet af formerna för kongressens verksamhet och beslut.

Det följande afsnittet lämnar en kortfattad, men mönstergillt klar och koncis framställning af hufvuddragen i kongressens arbete, hvarvid som naturligt hufvudintresset ägnas åt den polsk-sachsiska frågan. Äfven här framträder den bestämmande roll Castlereagh spelat, liksom rättvisa göres åt hans klara politiska blick, förhandlingsskicklighet och karaktärsfasthet. Tydligast framträda dessa egenskaper vid tillkomsten af 3-januari-traktaten, som väsentligen var hans verk, ehuru han icke i sina instruktioner hade stöd för dess afslutande. I hela sin framställning af de mellaneuropeiska territorialfrågornas behandling understryker förf. särskildt, att skapandet af ett starkt Mellan-Europa såsom motvikt mot både den östra och den västra grannen utgjorde en hörnsten i Castlereaghs politiska system och att den stärkta ställning Preussen genom Wien-fördraget fick i icke ringa grad tillkom såsom frukt af den engelske statsmannens målmedvetna sträfvanden.

Arbetets sista afdelning är egnad åt en kort framställning af de hundra dagarna, den andra Parisfreden, fyrmaktsförbundet och heliga alliansen. Här understrykas Castlereaghs förtjänster om den måttfullhet, som präglade Parisfredens bestämmelser, liksom om tillkomsten af fyrmaktsalliansen. Tillika klargöres, att för honom, som fattat fördraget i pennan, dess innebörd och syften voro helt andra än de, som af Metternich som stormaktsmajoritetens ledare senare inlades uti detsamma.

Såsom af det föregående korta referatet framgår, bringar Websters öfversikt öfver Wienkongressen — särskildt i betraktande af dess ringa omfång — förvånande mycket nytt både af synpunkter och fakta, framför allt genom det ljus den kastar öfver den engelska politiken och den engelska diplomatiens insats i fredsarbetet. Det är därför med stora förväntningar man motser det mera omfattande arbete i ämnet, som förf. ställer i utsikt. Det är icke för intet, som det brittiska utrikesdepartementets historiska sektion i sin skriftserie inrymt en jämförelsevis ingående framställning af Wienkongressen. Den har för världskrigets afveckling en aktualitet, som äfven för historikern är förvånande. Och för den som behjärtar sanningen af den gamla satsen »De nobis fabula narratur», finnes

näppeligen någon historiskt problemkomplex, som erbjuder flera ämnen för eftertanke än det fredsverk, som afslutade Napoleonskrigen.

— Tidigare har i denna tidskrift uppmärksamheten fästats å Wards utmärkta framställning af Tysklands utveckling från Wienkongressen till Bismarcks fall. Såsom en frukt af det i England under och efter världskriget alltmera framträdande intresset för tysk historia har under förra året utkommit en af W. H. Dawson författad teckning af Nordtyska förbundets och dess efterträdare Tyska rikets historia fram till världskriget — *The German Empire 1867—1914 and the Unity Movement* (2 bd; London. George Allen & Unwin 1919; XX, 480 + XII, 512 sid.; pr. 21 + 16 s.). Förf., förut känd genom en rad sakrika studier öfver det moderna Tyskland och olika sidor af dess samhälleliga lif, meddelar i sitt företal, att arbetet i sin helhet skrifvits under kriget, ehuru det delvis hvilar på långt dessförinnan gjorda studier i materialet. Han understryker vidare, att han väl varit medveten om den återverkan arbetets affattningstid måst få på dess art, men att han bemödat sig om att i möjligaste mån objektivt bedöma de händelser han skildrar. Tonen måste också anses mönstergillt behärskad, och i hufvudsak måste man säga, att förf:s sträfvan efter objektivitet krönts med framgång. Sålunda ger skildringen af Marockokrisen en helt annan bild af de tre hufvudmakternas uppträdande, än man är van att finna i engelska och franska arbeten. Äfvenså torde kunna sägas, att framställningen af krigets närmaste förhistoria — hvilka anmärkningar än må kunna riktas mot sammanställningar och resultat — i ton och omdömen fördelaktigt skiljer sig från den hos Tysklands forna motståndare ännu vanliga — äfven i arbeten som ej utgått från fransk sida. Klart är, att händelserna och de ledande personligheterna med nödvändighet uppfattas på annat sätt än uti tyska framställningar af samma tidsskede. Men just ett bedömande gjordt från en annan synvinkel har i och för sig ett värde såsom korrektiv mot de tyska framställningarna, hvilka före kriget och under dess tidigare år alltför ofta förföllo till ett platt förhärligande af allt hvad från tysk sida och särskildt af Bismarck gjorts, och efter nederlaget på många håll präglats af ett lika måttlöst fördömande eller förnekande af den tyska nationens hela historia efter 1848. Å andra sidan kan ej bestridas, att också förf. skattar åt den i engelska arbeten vanliga och naturliga böjelsen att anse de anglosaxiska författningsidealen såsom enda rättesnöret för allt sundt mänskligt samhällslif och att betrakta Bismarcks hänsynslösa häfdande af statsnyttans princip såsom något alldeles för sig och skildt från vissa hans samtidas — t. ex. Palmerstons eller Cavours — näppeligen mindre hårdhändta ehuru i andra former klädda tillvaratagande af sina staters intressen.

Dawsons beläsenhet inom den till ämnet hörande litteraturen är synnerligen omfattande, ehuru hans sakkunskap icke kan mäta sig med Wards. Denna beläsenhet har emellertid sin begränsning

För att taga ett exempel skulle framställningen af Hohenzollern-kandidaturens historia säkerligen sett annorlunda ut, om vederbörlig hänsyn tagits till Festers så tidigt som 1913 utkomna aktsamlingar och undersökningar. Och framställningen af rysk-tyska återförsäkringsdraget är fullständigt missvisande, äfven bedömd från synpunkter af det material, som förelåg före fördragstextens publicerande 1919 och utgifvandet af Pribrams oumbärliga traktatsamling s. å. Dawson gör 1887 års rysk-tyska fördrag samtidigt med 1884 års rysk-tysk-österrikiska och synes vara alldeles okunnig om att hvad som skedde sistnämnda år blott var ett förnyande af 1881 års öfverenskommelse mellan de tre kejsardömena. Redan de af förf. flitigt nyttjade Hohenlohememoarerna och Fourniers år 1909 publicerade skrift »Wie wir zu Bosnien kamen» hade här kunnat föra förf. på rätt väg, att nu icke nämna, att riktiga uppgifter kunnat hämtas ur Onckens år 1917 utgifna förträffliga lilla studie »Das alte und das neue Mitteleuropa». Äfven på andra punkter kunna anmärkningar riktas mot förf:s uppfattningar, så t. ex. mot hans framställning af Fredrik Wilhelm IV:s tyska politik och af den bosniska annexionskrisen 1908. I stort sedt kan emellertid Dawsons bok betecknas såsom ett godt och vederhäftigt arbete, väl värdt att anbefalla för hvar och en, som studerar Tysklands moderna historia. Det ger en god bild af, huru denna ter sig för en sansad och mer än vanligt sakkunnig främmande bedömare; den har sitt särskilda intresse därigenom att den gör gällande synpunkter och framlägger problem, som i tyska framställningar saknas eller undanskjutas.

— I ett föregående häfte (årg. 1919, s. 45 ff.) har uppmärksamheten fästats å en ny källa för kännedomen om Bismarcks afgång och de omständigheter, som förde till densamma, nämligen en i Oesterreichische Rundschau offentliggjord brefväxling mellan kejsar Wilhelm och kejsar Frans Josef.

Under 1920 har utkommit ytterligare ett bidrag till historien om nämnda kris i Tysklands utveckling: statssekreteraren von Boettichers anteckningar, af professor G. v. Eppstein utgifna under titeln *Fürst Bismarcks Entlassung* (Berlin, Scherl 1920; 237 sid.; pr. 24 mark). Publikationen i fråga innehåller förutom Boettichers nämnda anteckningar dels några af chefen för rikskansliet von Rottenburg i juli 1905 med anledning af desamma nedskrifna anmärkningar, dels ett urval af mestadels otryckta dokument, anslutande sig till Boettichers framställning och belysande några af de viktigaste momenten i den utveckling, som ledde till rikskanslerns afgång. Dessa dokument utgöra den icke minst värdefulla delen af materialet. Samlingen inledes af en skriftväxling rörande 1889 års ryska konverteringslåns notering å tyska börsen, hvilken Bismarck i strid mot kejsarens önskningar af utrikespolitiska skäl genomdref. Hufvuddelen af de aftryckta handlingarna rör emellertid dels behandlingen af socialistlagen, dels de kejserliga

planerna på en utvidgning af den sociala lagstiftningen, som i konflikten spelade en så stor roll. Bland dessa aktstycken befinna sig de af kejsaren själf uppsatta promemoriorna i frågan äfvensom protokollen från det kronråd den 24 jan. 1890 och det ministerråd två dagar senare, hvari dessa frågor behandlades. Slutligen finna vi där äfven protokollen från ministerrådet den 17 mars 1890, där Bismarck meddelade sin afskedsansökan och utvecklade skälen därför, samt från de ministerråd den 19 och 21 s. m., i hvilka Caprivis utnämning och Herbert Bismarcks afsked meddelades. Utgifvaren har försett sin aktpublikation med en kort inledning, som i en något öfversvinnlig ton lämnar biografiska data om anteckningarnas upphofsman.

Som bekant, hyste Bismarck den misstanke — och behöll den icke för sig själf —, att hans kollega von Boetticher medverkat till hans störtande, och denna uppfattning har af hans omgifning och anhängare ytterligare utvecklats. Den af Bismarcks biografer, som mest ingående behandlat hans afgång, Egelhaaf, lämnar i sina framställningar (Bismarck, sein Leben und sein Werk, 2 uppl. 1918, s. 402 och ff. samt en 1909 publicerad specialstudie Bismarcks Sturz) visserligen formellt öppet, huruvida denna Bismarcks misstanke varit berättigad eller ej, men hvad han säger efterlämnar i sin helhet icke intryck af frikännande. De nu publicerade anteckningarna af den anklagade själf äro uppenbarligen affattade under intrycket af de misstankar, som häftade vid honom, och när han i sina inledningsord under vissa förhållanden medger sina efterlefvande att publicera dem för att försvara hans ära, är ju äfven detta ägnadt att klargöra deras karaktär. Utgångspunkten för ett källkritiskt bedömande af desamma måste därför blifva, att de äro tillkomna i mer eller mindre apologetiskt syfte eller åtminstone bära självförsvarets prägel.

Den, som utan förutfattade meningar studerar anteckningarna och de till dem hörande akterna, får otvifvelaktigt det intryck, att Boetticher näppeligen kan beskyllas för att ha stämplat mot Bismarck eller intrigerat för att få intaga hans plats. Å andra sidan motsäga de knappast riktigheten af Bismarcks klagan, att han ej kraftigt och eftertryckligt stått honom bi, särskildt i fråga om kejsarens socialpolitik. I hvad mån detta i och för sig bör betecknas såsom från rent saklig synpunkt klandervärdt, blir ju en helt annan fråga, och bevekelsegrunderna för Boettichers handlingssätt ligga ej klara. Till Boettichers försvar uppträder Rottenburg, som i sina anmärkningar mycket kraftigt understryker, att det icke var på det socialpolitiska området hufvudmotsättningen förefanns mellan Wilhelm II och hans kansler, och att redan detta bestyrker orättvisan i de mot Boetticher riktade beskyllningarna. Han tvekar icke att direkt uttala, att denne ej kan göras ansvarig för brytningen. Däremot synes han böjd att se Bismarcks onde ande i sonen Herbert, som höll honom borta från Berlin och därigenom hindrade den kontakt med kejsaren, hvarigenom brytningen kunnat afstyras, och som

tillika genom sin misstänksamhet förgiftade hans sinne mot omgifning och ämbetsbröder.

I det hela kan man väl säga, att det ur Boettichers litterära kvarlåtenskap offentliggjorda materialet väl afsevärdt ökat vår kunskap om kanslerskrisen och särskildt vissa moment däraf, men lika litet som de ofvan berörda kejsarbrefven sätter oss i stånd att slutgiltigt klargöra dess verkliga orsaker. Därtill behöfvas långt mera omfattande upplysningar än som ännu stå oss till buds om den inre och yttre tyska politiken och däri verksamma personligheter i olika ställning, i den mån nu icke brytningen återgår på lynnesegendomligheter hos de båda hufvudpersonerna, som ytterst undandraga sig objektiv kunskap och kritiskt bedömande.

Öfversikter och granskningar.

Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar. Af Åke Holmbäck. 245 sid. Stockholm 1919.

I sin afhandling har doc. Holmbäck tagit ett energiskt grepp in i ett af den svenska rättsutvecklingens centrala problem. Han markerar själf, att han går fram på andra vägar än inom vår rättshistoria varit vanligt, hvarmed sammanhänger, att han anser sig ha lärt mer för sitt ämne af filologerna än af juristerna. Man saknar också i arbetet den apparat af citat och kritik, som är så vanlig i arbeten af denna art. Om man sålunda en och annan gång kan frestas att fråga, om icke till äfventyrs på annat håll skulle föreligga en annan och riktigare lösning af den ena eller andra frågan, så har man å andra sidan en välgörande känsla af att vid författarens hand ledas fram till källorna själfva, att få något af den totalvy, som ibland går förlorad, då den bibliografiska detaljen, det omständliga refератet af föregångares arbeten, allt för mycket utspäder framställningen. Man finner i hela arbetet en genomförd arbetshypotes, som äfven om den icke alltid skulle visa sig tillräcklig för de föreliggande faktas förklaring, i hvarje fall synnerligen väl förtjänar den grundliga diskussion, hvartill författarens arbete ger uppslag.

Strukturen af det gamla ättesamhället kan spåras i två grupper af rättsregler, i reglerna för blodshämnd och i reglerna för arf. I princip borde ju dessa två bygga på samma grunder, men i våra sena rättskällor föreligga diskrepanser, som enkelt förklaras därmed, att arfsreglerna voro föremål för fortsatt omvårdnad och utveckling, medan reglerna för blodshämnd i princip betraktades som en relikt, hvilken man tolererade, då man icke kunde annat, men som man icke hade intresse af att utveckla till fullkomning och tidsenlighet. Af de två grupperna äro sålunda reglerna för blodshämnd ofta de mera användbara, då det gäller att genom en rekonstruktion bakåt supplera luckorna i våra källor. Äfven åt ett annat håll visa sig reglerna för blodshämnd vara mer belysande. Om jag enligt nutida rättsbegrepp har en chance att ärfva en person, som jag obetydligt känner, så medför detta ingen allt för stor olägenhet. Men om det åter skulle gälla att våga lifvet för blodshämndens plikt, så kunde alldeles oöfvervinneliga konflikter uppstå, om jag

på dessa olika vägar komme att tillhöra å ena sidan den krets, som hade hämnd att utkräfva för ett brott, å andra sidan den, som hade att sona brottet. Ätten måste, då den innebär sådana kategoriska imperativer, vara så organiserad, att dylika konflikter undgås, den måste välja mellan de olika arterna af blodsband, den måste afklippa somliga och låta andra gälla. Hvilka som därvid valdes, beror hos de särskilda folken på de villkor under hvilka folket lefde. Är den kvinnliga arbetskraften det väsentliga och sammanhållande, så blir det släktskap genom kvinnor, som får den största betydelsen. Är det åter på manlig arbetskraft och manlig värnkraft, som samhällets organisation hvilar, så blir släktskapen genom män det väsentliga. Den senare typen af ätt, den agnatiska, anser Holmbäck vara för svensk rättsutveckling bestämmande.

Ättens organisation och därmed arfsrätten har berott icke på blodsbandet utan på samboendet. Den har, detta är en af Holmbäcks grundläggande satser, fått sin struktur under ett tidsskede, som går före den fasta bebyggelsen. Rättsutvecklingen på området ser han därför genomgående ur det perspektiv, som anges af de flera gånger återkommande orden »striden mellan ätten och bygden». De primära rättsreglerna ha uppkommit på ett kulturstadium, där kvinnan genom gifte förts öfver i en annan ätt, som icke hade några normala förbindelser med den, inom hvilken hon var född. Utvecklingen betingas af de nya förhållanden, då grannelaget gjorde det möjligt att äfven efter äktenskapets ingående underhålla förbindelser med den gamla ätten.

Ett stöd för sin uppfattning af ätten såsom beroende på samboendet (och egendomsgemenskapen) skulle Holmbäck kunnat finna i själfva ordets etymologi. *Ätt* är alldeles uppenbart en afledning af stammen i *äga*, dess grundbetydelse torde väl knappast med Falk-Torp och Olson vara att ansätta som 'de anhöriga', 'de mina', 'de våra' (kollektivt) utan snarare som 'bolaget', 'den grupp af människor, med hvilka jag äger gods gemensamt'. Jfr got. *aihts*, egendom. Naturligtvis få vi därvid skjuta åt sidan ett element i vårt begrepp af bolag; hos oss är det en frivillig sak, om jag vill gå in i ett bolag, och i hvilket bolag. Den saken var på tidigare kulturstadier afgjord genom födelsen — rent undantagsvis genom en ättledning — om jag tillhörde det i ättbildning primära könet, genom äktenskapet, om jag tillhörde det andra.

Det område, där Holmbäck mot bakgrunden af sin arbetshypotes finner de mest ursprungliga förhållandena, är på Gottland. Rekonstruktionen gör här betydande svårigheter och förf. måste behandla saken dels i sitt första kapitel i sammanhängande framställning, dels i ett bihang vid slutet, där särskildt dunkla punkter utredas. Man kan ju finna det märkligt, att Gottland med sina lifliga handelsförbindelser skulle kunna ha ett så spe-

ciellt konservativt rättssystem, men Holmbäck drar fram jämförelsen med Island. Och onekligen är denna jämförelse slående. Om Island, där man ända redan på 1100-talet behöfde varna ungdomen för Ovidii »De arte (amandi)» och kände till arabisk astronomi, detta till trots kunde bli det stora arkivet för gammalnordisk tradition, så borde liknande förhållanden nog kunna göra sig gällande på ett annat kulturområde och på en annan ö. För öfrigt skulle kanske en omständighet kunna tilläggas, som icke af Holmbäck papekats. Om Holmbäck har rätt i att stommen af de nordiska rättsreglerna i afseende på arf härröra från en tid, som gick före den fasta bosättningen, så skulle ju dessa regler kunna trifvas jämförelsevis bra just i ett sådant samhälle, där på grund av handelns utveckling löset kom att betyda relativt mer och jordegendomen relativt mindre än i de flesta af Sveriges landskap. Ty det karakteristiska är just, att reglerna anpassats för lös icke för fast egendom. Den anförda hypotesen skulle kunna förklara den konservativa karaktär, som Holmbäck (s. 56) iakttagit i en annan rättskälla, den hansska stadsrätten.

Tolkningen af de ålderdomliga gottländska rättsreglerna sker under ständig jämförelse med annan ålderdomlig germansk rätt, särskildt den langobardiska. Med hjälp af denna tolkar Holmbäck, mot Schlyter, det gutniska *niþr* såsom släkting, vars släkt endast förmedlats af män, han finner det egendomliga *hogsl* vara ett pretium virginitatis — det utgick dels vid illegitim förbindelse, dels vid upplösning genom döden af äktenskap, i senare fallet tillsammans med *iþ*, som utgjorde en ersättning för det arbete med hemmets skötsel, som hustrun hade nedlagt. Sistnämnda institut är af intresse ur kvinnosakssynpunkt. I en tid, då man började reflektera öfver det orättvisa i kvinnans ställning till arfsrätten, använde man detta institut för att hjälpa upp hennes ställning på sådant sätt, att arfvet efter en kvinna, för så vidt det gällde *hogsl ok iþ*, i första rummet tillföll befryndade kvinnor. I öfrigt skulle det föra oss för långt att närmare gå in på de intressanta utredningarna angående gutnisk rätt.

Ett följande kapitel handlar om götarätt. Det har ju bestämt förnekats, att en genomgående skillnad skulle finnas mellan svea- och götarätt, och man kan onekligen vara frestad att i de mest kända uppsvenska rättskällornas tillkomstsätt se en förklaring af de förefintliga skillnaderna.[1] Då domprosten Andreas And stått i spetsen för den kommitté, som utarbetade Upplandslagen, vill man ju gärna antaga, att hans arbete bestått i införande af kanoniska rättsregler, medan man i t. ex. Eskils arbete hufvudsakligen ser ett samlande och nedtecknande

[1] Se t. ex. Fahlbecks bekanta uppsats om Svear och Götar i denna tidskrift årg. 1884.

af förut gällande rättsregler. På åtskilliga skäl, som här icke kunna anföras, anser sig emellertid Holmbäck böra antaga olika, ehuru naturligtvis nära besläktade rättssystem. Af götalagarna anser han, märkligt nog, att östgötalagen, ehuru senare nedtecknad och betydligt mer litterärt redigerad, företer de ålderdomligare rättsbuden. För öfrigt anser sig. förf. kunna i de föreliggande källorna urskilja olika skikt, till de yngre af dessa räknar han bestämmelserna om »jämnarf», hvilka bl. a. varit föremål för en tidig teoretisk utredning i en (af Holmbäck icke begagnad) uppsats, som inskrifvits i Cod. B 1 på Kungl. Biblioteket i Stockholm.

Intressant och öfverraskande är Holmbäcks uppfattning af Birger Jarls inverkan på arfsrätten. Han anser, att vid tiden för Birgers reform en bestämd tendens gjort sig gällande att likställa man och kvinna i afseende på arfsrätt. Denna tendens, som enligt Holmbäck på vissa håll redan skulle ha ledt till positiva resultat, skulle ha afbrutits, då Birger, påtagligen under inflytande af dansk rätt, införde sin kompromiss, hvilken ju visserligen enligt Rimkrönikan gjorde, att kvinnorna bådo för hans själ men enligt Holmbäck i stort sett försämrat deras ställning. Bl. a. är han i detta sammanhang inne på den högintressanta frågan om Värends särskilda arfsrätt. Mot t. ex. v. Friesen,[1] som antagit, att Värendsrätten härstammar från den romerska rätten och införts med de återvändande herulerna, vill Holmbäck i Värends arfsrätt se en rent svensk utveckling enligt de allmänna svenska tendenserna, hvilka på detta aflägsna område kunnat göra sig gällande utan att hämmas af Birger Jarls maktspråk. I betraktande af den Värendska sedvanans stora konservatism är Rec. benägen att åtminstone lämna frågan öppen.

Bland de uppsvenska rättskällorna är naturligtvis dalalagen den ålderdomligaste, och en jämförelse med götarätt visar också dess framväxt ur rötter, som varit gemensamma för de båda besläktade hufvudstammarnas rättssystem. På arfsområdet ha vi för öfrigt från Uppland en intressant rättskälla, den bekanta Hillersjöstenen, där en kvinna, som genom en serie öfverraskande bakarf fått en högst betydande rikedom samlad på sin hand, finner klokt att för framtiden dokumentera arfgången. Holmbäck här, läst stenen efter Liljegren (L 2009). Rec. har genom benäget tillmötesgående af D:r O. Frödin och Fil. Mag. Fröken Maj Sondén tillgång till en reviderad läsning af Brate, förvarad i Statens hist. Museums topografiska arkiv. Skillnaden är icke väsentlig, dock får man genom Brates läsning tydligt besked om att det första af de omtalade giftena skedde »i mödomen», sålunda var brudens första äktenskap. Att jämföra äro f. ö. dels L 2010, dels L 496 ff. Att ett par af de

[1] I Festskriften till Es. Tegner, s. 484 ff.

förekommande namnen (Erik, Astrid) visa på släktskap med kungafamiljen, bör kanske påpekas.[1]

I öfrigt skola vi här blott göra en axplockning. Under »yngre Svearätt» behandlas ett institut, arfvets fördelning i fjärdedelar och åttondedelar, hvartill inom germanskt område ingen motsvarighet finnes annat än i nederländsk rätt. Holmbäck tror sig våga förklara företeelsen med hänvisning till — namnet Birka, till den tyska kolonisation, som vi ha att tänka oss bakom detta namn. Här i Svealand anser han, att utvecklingen redan före Birger Jarl gått till systers likställighet med broder. Han ser (s. 136) »ett ytterligt starkt stöd» för denna åsikt däri, att Bjärköarätten har denna arfsordning. För min del är jag oviss, om jag kan våga gå så långt, då utländsk inflytelse på stadsrätten ju är särskildt lätt att antaga. Viktigare är väl då, att i vissa fall broders och systers afkomma likställes.

Det torde vara nödvändigt, att min anmälan kommer till ett slut. Jag skall därför blott referera, hvad Holmbäck säger om våra stadslagar. Bjärköarätten anser han ha utgrenat sig från Upplandsrätten, men från ett tidigare stadium af denna än det, vi ha för oss. Jfr ofvan. Man vet ju, bl. a. af ett utdrag hos Olaus Petri, att skrifven Upplandslag funnits före Birger Perssons och Andreas Ands kommitté. Den senare stadslagen anser han vara en kompilation. Källorna voro utom Magnus Erikssons landslag, dels Bjärköarätten, dels Söderköpingsrätten (som bl. a. synes ha haft bestämmelsen om tyskars och svenskars likställighet i stadens nämnder), dels slutligen en tredje förlorad stadsrätt, som H. på vissa sannolikhetsgrunder anser ha stått nära Västmanlands och Dalarnas rätt — alltså förmodligen en rätt för Arboga eller Västerås. Med tyskt inflytande räknar han i relativt ringa omfattning, till och med då det gäller den i blott tysk text föreliggande Visby stadsrätt.

Anmälan är redan för lång och har dock måst stanna vid en mycket flyktig skumning av det anmälda arbetets rika innehåll. Vi tro oss ha all rätt att lyckönska både författaren och vår historiska forskning till dess framträdande. Säkerligen komma många af dess djärfva påståenden att bli underkastade kritik, bl. a. kommer väl frågan om tyska och kanoniska inflytelser att ånyo tarfva undersökning, men ett fruktbart uppslag för diskussion är i hvarje fall gifvet, och många resultat skola säkert visa sig bestående.

Nat. Beckman.

---

[1] Den äldsta källan rörande kvinnans arfsrätt, Tunestenen, är nu nyligen granskad af v. Friesen i Hoops Reallexikon der germ. Altertumskunde IV:14. Enl. v. Friesen säger stenen, att tre systrar delade (kostnaderna för) arfveölet. Analogien med senare urkunder, t. ex. just L. 2009, gör dock, att man nog, äfven om det sagda är den verbala öfversättningen, bör tänka sig, att det varit en mindre vanlig arfgång, som de tre velat för framtiden dokumentera. Mot Alexander Bugge, som i »Vikingerne» (I. s. 53) velat draga mer vidtgående slutsatser ur runkällorna, bör uttryckligt framhäfvas, att det är undantagen, som på angifvet sätt hugfästas.

Die äussere Politik Albrechts II. von Mecklenburg. Von Dr. WERNER STRECKER. IV + 300 sid. (I Jahrb. des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde LXXVIII. Schwerin 1913.)

Vår litteratur är icke så rik på undersökningar till de nordiska ländernas historia under 1300-talet, att icke ett nytt arbete på detta område — som ju i Sverige sedan sekelskiftet lämnats tämligen obeaktadt af forskningen — måste hälsas med intresse. Dr. Streckers afhandling öfver hertig Albrekts utrikespolitik är både genom valet af ämne och genom dettas behandling ett verk af den art, att det synes motiverat att med en, fastän senkommen, anmälan söka fästa en allmännare uppmärksamhet på detta arbete.

Hertig Albrekts nordiska politik har vanligen karakteriserats med tämligen stereotypa omdömen om dess baksluga och slingrande läggning, och uppfattningen af hans handlingssätt vid olika tillfällen kan ej ha undgått inverkan af denna traditionella ovilja, där det gällt att ge källornas magra vittnesbörd den rätta tolkningen. Dr. Streckers undersökning af den mecklenburgska politikens förutsättningar och allmänna sammanhang insätter de historiska spörsmålen i en mera allsidig belysning, och han synes liksom betona sitt syfte att möjliggöra ett objektivt bedömande af problemen genom att han själf i allmänhet undviker moraliska värdesättningar. Om icke stilistiskt glänsande är hans framställning desto mer vederhäftigt sakligt hållen äfven i det hänseendet, att den skyr konstruktion och mera abstrakt dryftning af den skildrade politikens riktlinjer och allmänna karaktär. Men ur den konkreta skildringen af fakta framlysa icke dess mindre de stora dragen af en intressant historisk utvecklingsprocess. Hertig Albrekts politiska lifsgärning kännetecknas af en kedja fejder och förbund, ibland med tvära kursförändringar, giftermålsfördrag, beräknade på arfsmöjligheter äfven på mycket lång sikt, förvärf genom krig, köp, beläning eller förpantning af nya rättigheter eller anspråk, som segt fasthållas för att kanske först i en sen framtid komma ätten till godo. Det är samma politik, som ledt de större och största tyska furstliga territoriernas utveckling fram till världshistorisk betydelse.

Inledningsvis ger författaren en kort öfversikt öfver de obotritiska furstendömenas historia från början af den tyska kolonisationen och framhåller särskildt, huru Albrekts fader, Henrik II (Lejonet), med sin verksamhet lagt de grundvalar, på hvilka Albrekt sedan byggde vidare. Han inlät sig djupt i de danska förvecklingarna, knöt den betydelsefulla förbindelsen med den svenska kungaätten och gjorde genom krig, gifte och länsfördrag landförvärf på tysk mark, hvilka bragte honom i obotlig fiendskap till hans pommerska och brandenburgska grannar; härigenom har han ska-

rat förutsättningarna och utstakat riktlinjerna för sonens framtida politik. Det förmyndarkollegium, som vid Henriks död 1329 öfvertog styrelsen för de omyndiga sönernas räkning, höll sig utanför storpolitiska förvecklingar, och äfven sedan Albrekt själf tillträdt regeringen 1336, utvecklade han under de närmaste åren ingen ifrigare verksamhet i den yttre politiken. Dessa år äro i stället upptagna af arbete på den af uppror och röfverier skakade landsfredens återställande i furstendömet och upprättande af ett godt förhållande till det vendiska stadsförbundet, dit ju hans egna städer Wismar och Rostock hörde. Hans senare kraftutveckling på grundval af det lilla Mecklenburgs maktresurser blir möjlig endast genom att sålunda det stridbara ridderskapets krafter förenats i lydnad under hans vilja och städernas välvilja skaffat honom ekonomiskt ryggstöd. Till svågern Magnus Eriksson stod han i godt förhållande; förf. begår emellertid ett misstag i påståendet, att Magnus fördubblade sin systers hemgift från 5,000 till 10,000 mark (s. 22). Den var från början bestämd till 5,000 mark af hvartdera riket, Sverige och Norge, som otvetydigt framgår af de bevarade urkunderna. Misstaget är ju af mindre vikt men anmärkes, enär förf. däraf sluter till Magnus Erikssons särskilda önskan om svågerns vänskap.

Kungadömets återupprättande i Danmark 1340 satte Albrekt i en svår ställning mellan Valdemar Atterdag, som var hans länsherre för furstendömet Rostock, och Magnus Eriksson, som anvisat honom inkomsterna af Skanör och Falsterbo till betalning af hemgiften. Häraf förklaras tillräckligt de tätt upprepade svängningarna mellan Magnus och Valdemar, som under de närmaste åren karakterisera hans politik. Reinhardts beteckning af denna som ett dubbelspel, hvilken förf. ogillar, måste anses fullt berättigad i den meningen, att Albrekts sträfvan gick ut på att bevara godt förstånd med bägge kungarna för att hålla sig uppe; t. o. m. när han i det följande kriget mellan Danmark och städerna på ena sidan, Sverige och Holstein på andra för en tid uppträdde som svågerns motståndare, förstod han att undvika en verklig brytning med honom. Men det för hans politik bestämmande är hans territoriella intressen på tysk mark. När Valdemar visar en för hans utvidgningsplaner gent emot Pommern-Wolgast ogynnsam hållning, orienterar sig Albrekt afgjordt danskfientligt. Och det är liknande bevekelsegrunder, som föranleda hans första egentliga insats i storpolitiken, när han som arffiende till Brandenburg sluter sig till Karl IV i det stora kriget mellan husen Luxemburg och Wittelsbach. Hans lön blef riksstånds- och hertigvärdigheten, men de stora planerna på Brandenburgs delning stäcktes, mycket tack vare Valdemar Atterdag. Förf. framhåller önskan att hejda Albrekts makttillväxt som det förnämsta motivet för Valdemars ingripande till markgrefve Ludvigs hjälp och ådagalägger, huru Albrekt efter freden i Bautzen 1350, som tryggade wittelsbacharnas välde i Brandenburg, stod ensam och måste kasta sig i Valdemar Atterdags

armar. Freden i Lybeck och de följande fördragen i Taarnborg och Köpenhamn 1350 innebära, att Albrekt ställer sig i den danska politikens tjänst, liksom Henrik II fordom varit Erik Menveds fältöfverste i Norden och i Tyskland. Men de båda furstarna följde alltför skilda syften för att passa till hvarandras bundsförvanter; Albrekts politiska ställning är tydligen långt mera självständig efter det afslutade kriget, som varit hans diplomatiska och militära eldprof. När Valdemar ingriper till hans nackdel i de pommerska tvistigheterna, öfvergår Albrekt genast till en ganska konsekvent danskfientlig orientering. Denna behåller han äfven vid sitt följande deltagande i de svenska striderna; som Erik Magnussons bundsförvant bekrigar han Valdemar, och när Magnus efter Eriks död sätter sig till motvärn mot Valdemars kraf på Skåne, söka Albrekt och den svenske konungen, nyss bittra fiender, hvarandras hjälp. Deras vänskap skulle ju dock icke vara länge. 1360 svänger Albrekt öfver till Valdemars sida. Han såg det af Erik till hans söner förlänade Södra Halland i fara, vare sig emedan Magnus, som förf. antar, i själfva verket var villig att prisge Skånelanden, eller — vilken hypotes torde ha lika goda skäl för sig — därför att Magnus vägrade bekräfta förläningen, och han beslöt att i stället göra sig till godo 1350 års fördrag, i hvilket Valdemar lofvat hans son Henrik 10,000 mark för eventuellt förvärf af Hälsingborg genom Albrekts hjälp.

Förf:s framställning af det omstridda händelseförloppet vid Helsingborgs öfverlämnande 1360 utgör för en svensk läsare afhandlingens intressantaste parti, i det där utvecklas en helt ny uppfattning af det dunkla problemet. Enligt denna var Magnus besluten att offra Skåne för att ernå Valdemars hjälp mot den svenska aristokratien. När han insatte Albrekt som sin representant i den skiljedomstol, som — enligt den bekanta hanseatiska sändebudsberättelsen af 16 juli — skulle skipa rätt mellan konungarna, var detta ett med Valdemar aftaladt steg för att bestämma ett utslag i danskvänlig anda, hvarigenom Valdemar skulle få ett rättsanspråk på Skåne och Magnus ställas i bättre dager inför de fruktade svenska stormännen. När Valdemar dagen efter skrifver, att Gud förhjälpt honom till hans arfland Skåne, skulle detta visa, att domstolen redan fällt sitt utslag, och några af de närmaste dagarna skulle Hälsingborg öfverlämnats.

Redan utrymmesskäl förbjuda här en diskussion af detta historiska problem, där källornas knapphet gör hvarje tolkningsförsök till en blott hypotes. Förf:s i mycket tilltalande framställning, hvilken dokumenteras i en skarpsinnig specialundersökning af källorna, är dock icke fri från svagheter. Det är synnerligen svårt att tolka uppgifterna i hufvudkällan Chronicon Sialandiae till att åsyfta samma situation och förlopp som sändebudsberättelsen. Värre är kanske, att förf. för sin konstruktions bärighet nödgas hos Magnus förutsätta en politik, som är långt ifrån bevisad och allra minst antydes af de annalistiska framställningar, som äro några

så när pålitliga. Däremot synes Albrekts roll enl. förf. af på sin höjd ett verktyg för båda konungarnas önskningar icke fullt stämma med hans framställda och af Valdemar erkända kraf på den 1350 stipulerade lönen för Helsingborg; de måste visa hän på ett mera aktivt främjande af Valdemars planer, snarlikt det som antydes i den dunkla och förvirrade berättelsen i Detmars krönika. —

Förf:s framställning af perioden 1360—79, som han rubricerar som den hufvudsakligen nordiska politikens tid, erbjuder mindre af intresse i problemens kritiska behandling men klarare tecknade linjer i det stora händelsesammanhanget. Albrekt, som med köpet af grefskapet Schwerin i hufvudsak afslutat sina tyska landförvärf, blir genom eröfringen af Sveriges krona för sin son en verkligt ledande personlighet i den nordiska världens politik, där han möter endast en like i makt, Valdemar Atterdag. De följande åren fyllas af deras kamp. Underlägsen i den första sammandrabbningen, som ledde till Alholmsfördraget, stod hertigen några år senare nära sitt mål, Danmarks delning, då hans bundsförvanters afund och Valdemars diplomati ryckte segerns frukt ur hans händer. Nu slog Albrekt in på en annan väg och sökte tillförsäkra sin sonson Albrekt tronföljden i Danmark efter hans morfader Valdemars bortgång. Förf. betonar, huru denna politik förestafvades äfven af hans omsorg om ättens svenska krona, som måste komma i fara, om Danmark och Norge förenades under Valdemars yngre dotterson, Olaf Håkonsson. Äfven härvidlag är hertigen den, som egentligen uppbär och försvarar sonens svenska kungavärdighet. På honom föllo ansträngningarna för planens genomförande efter Valdemars död gent emot en sådan motståndare som drottning Margareta. Förf. häfdar, att Albrekt mycket tidigt måste insett, att han icke skulle kunna genomföra sin sonsons val i godo, hvarför hans starkt klandrade steg att i dennes namn förläna Slesvig åt grefvarna af Holstein måste anses som en politiskt riktig åtgärd i syfte att vinna deras hjälp i det krig, som framstod icke som yttersta utan som enda medlet. Efter fruktlösa underhandlingar stod fejden för dörren just när Albrekt dog 1379. När den djärfva tankens bärare var borta, var i själfva verket också det mecklenburgska väldet i Sverige dömdt till undergång.

Af de beaktansvärda kritiska resultat, till hvilka förf. kommit vid behandlingen af det i allmänhet förut väl kända källmaterial, han haft att bygga på, hafva här ofvan blott ett par kunnat beröras. Totalintrycket af afhandlingen är, att förf. gifvit oss ett verk af synnerligt värde för studiet af Östersjöländernas 1300-talshistoria. Ett par oväsentliga detaljmisstag samt några felaktigheter i citeringen m. m. inverka blott föga störande.

Sten Engström.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Fataburen. 1919, H. 1—2. L. Hagberg, Forna dagars jul i Bjuråk... Med 19 fig. — P. Johnsson, Bröllopsseder från Gestrikland för en mansålder sedan. Anteckningar från Ovansjö. — K. K:son Leijonhufvud, Förteckning på kungl. förordningar m. fl. publikationer rörande yppighet och överflöd under tiden 1664—frihetstidens slut.

Forum. 1920, 1. A. Brusewitz, Utskottsväsen och parlamentarism. — 2. Hans Larsson, Boströmianism och demokratism.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utg. af I. Collijn. 1919, N:o 4. C. S. Petersen, Et upaaagtet Holbergstryck. — S. E. Bring, En censurerad svensk Rysslandsbeskrifning från det stora nordiska krigets tid. — S. Clason, Emil Hildebrand †. Med portr. — J. Kleberg, Heraldiskt lexikon över å svenska riddarhuset introducerade ätter, anm. af I. Collijn. — S. Schartau, Bidrag till det s. k. Visingsöbibliotekets historia, anm. af I. Collijn.

Svensk Tidskrift. 1920, 1. V. Söderberg, Svensk utrikespolitik efter världskriget.

Upplands Fornminnesförenings tidskrift 1919. Bd 8: H. 2. H. Schück, Det första domikanerkonventet i Sigtuna. — Hj. Lindroth, Namnet Värmdö. — Bilaga: O. Grau, Hushåldsanmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748. Tillika med socknekyrkior uti Upsala och Stockholms läner, afttecknade wid deras förbiresa år 1748 af O. Grau. Utg. af Sv. T. Kjellberg. Med många illustr.

Vår tid. Årsbok utgiven av Samfundet de nio. 1919. Årg. 4. S. Leijonhufvud, Carl Gustaf Tessin som brevkonstnär.

Växjö stifts hembygdskalender år 1919. Årg. 10. A. Thörn. Anders Elfving. [En väckelsepredikant från 1760-talet, en själsfrände till Peter Murbeck.] — C. Areskog, Öland. Konturer och tankar. Med 5 illustr. i texten.

Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska sällskapet för antropologi och geografi. 1919. H. 2—3. A. Bygdén, Några anteckningar rörande 1600-talets svenska kartor. Med 7 fig.

Årsbok 1919. Utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet genom dess arbetsutskott. E. Lundström, »Sverige och det svenska Finland». — O. Raab, Gustaf Adolfs-bilder i Tyskland. 1—5.

Norsk Militärt Tidsskrift. 1919, 9. G. Petri, Armfelts Karoliner 1718—19, anm. af J. Schiötz.

Samtiden. Tidsskrift for politik, litteratur og samfundsspörsmaal. Redigert av G. Gran. 1919, 7-8. E. Hedén, Gestalter ur Sverges nyare historia.

Dansk Militært Magasin 1918, Juli. K. C. Rockstroh, En hemmeligholdt militær Majestætsforbrydelsessag i Christian den Sjettes Tid. (Berör Karl XII:s död.)

Historisk Tidsskrift 1919. Udgivet av Den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af E. Arup. **Niende Række.** Bd 1: H. 2. E. Arup, Kritiske studier i nyere dansk historie. 1. Bernstorff og Holstein. — Anmeldelser. — Nekrologer. — 3. J. Steenstrup, De danske Folkevisers ældste Tid og Visernes Herkomst. 1—3. — A. Olsen,

Steffan Rodes regnskabsbog over studehandel 1637—1650. — Smaastykker og Oversigter. — Anmeldelser.

Militært Tidsskrift. Udgivet af Det krigsvidenskabelige Selskab. 1919, 3. A. Stille, De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570, anm. af -n-. 11. H. J. Barstad, Bergenhusiske Regiment i krigen mod Sverige 1813—1814, anm. af -n-.

Finsk Tidskrift. Utg. af R. F. v. Willebrand. **1919, September.** M. G. Schybergson, Våra statsmän 1808—1814. — R. F. v. Willebrand, Nya svenska brefsamlingar. 1. Carl Snoilsky och hans vänner. — **November.** C. A. Reuterskiöld, Finlands regeringsform. — **December.** R. F. v. Willebrand, Nya svenska brefsamlingar. 2. Gustavianska bref från Leopold, Kellgren, Franzén m. fl.

Historiallinen Aikakauskirja 1918: N:o 1—6. T. Voionmaa, Gotlannin suurnudenaika ja Suomi. 1—7. — V. Voionmaa, Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan. — W. Waara, Hämeen ja Karjalan heimoraja Kymenjoessa Ankkapurhon ja Naulasaaren välillä, 1—3. Med en karta.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **Årg. 3. 1918: H. 3—4.** C. v. Bonsdorff, Värnpliktsplaner vid ryska tidens början. — C. M. Schybergson, Ett brev av Joannes Elai Terserus från hans visitationsresa till Österbotten år 1660. — C. Hallendorff, Oscar I, Napoleon och Nikolaus, anm. af C. v. Bonsdorff. — R. A. Wrede, Matthias Calonius, anm. af G. N. — C. v. Bonsdorff, Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814, anm. af K. Antell. — **Årg. 4. 1919: H. 1.** H. Pipping, Till frågan om bosättningsförhållandena i Östra Nyland. — J. Ramsay, Sedebilder från fordom. 2. — H. Donner, Gustaf IV Adolf i Hamburg år 1800. — H. A. Karsten, Oro i Gränskarelen 1807—1808. — **2—3.** M. G. Schybergson, Åländska förhållanden 1808—1809. — E. Hjärne, Biskop Thomas av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet. Några bidrag till dess belysning. — S. Snellman, Den stora reduktionen och landslagens bestämmelser om att frälseman som skattebondes rätta arvinge frälste den ärvda jorden. — O. Walde, Till släkten Wildemans historia. Några familjeanteckningar. — Ur G. A. Ramsays dagboksanteckningar under fälttåget i Tyskland 1813. 1. — M. G. Schybergson, Emil Hildebrand †.

Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner 1918. Årg. 33. B. Estlander, Folkets rop på de norska fjällen. Med 1 illustr.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 142. Förhandlingar och uppsatser. 32. 1918 (tr. 1919). C. v. Bonsdorff, Finländska militärfrågor vid ryska tidens början. — K. E. Lindén, Anteckningar om frikårerna i 1788—1790 års krig. — Gabr. Nikander, Politiska opinioner i Gustaf III:s Finland. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1919.

Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1918. P. O. v. Törne, Mål och medel för vår historieforskning. — 1655 års universitetskonstitutioner. Översättning av C. M. Schybergson. — C. v. Bonsdorff, Ryska tidens första år i Åbo. — Sv. Dahlström, Erik Julins anteckningar om Åbo stad.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger, **1919. Jahrg. 19: H. 2.** Fr. von Bezold, Ein antisimonistisches Gelübde König Heinrichs I. — O. Schiff, Forschungen und Vorgeschichte des Bauernkrieges (Fortsetzung). — H. Zwingmann, Johan de Witt und Ludwig XIV 1663. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen (bl. a. J. O. Evjen, Scandinavian immigrants in New York 1630—1674, anm. av Daenell; N. Herlitz, Från Thorn till Altranstädt. Studier öfver Karl XII:s politik 1703—1706. anm. af Freiherr von Danckelmann). — Personalien. — Todesfälle. — Th. Grünbauer, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1919.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von **Fr. Meinecke** u. **Fr. Vigener.** **1919. 3 Folge. Bd. 24: H. 1.** **Fr. Kern**, Recht und Verfassung im Mittelalter. — **C. Brinkmann**, Die Entstehung von Sturdzas »État actuel de l'Allemagne». Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen. — Litteraturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **2.** **Eug. Täubler**, Römisches Staatsrecht und römische Verfassungsgeschichte Ein methodischer Versuch. — **Fr. Stimmung**, Kaiser Friedrich II. und der Abfall der deutschen Fürsten. — **W. Weisbach**, Renaissance als Stilbegriff. Dem Andenken Jakob Burckhardts. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **3.** **E. Troeltsch**, Über den Begriff einer historischen Dialektik. 3. Der Marxismus. — **Ed. W. Mayer**, Das politische Testament Karls V. von 1555. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Mainzer Zeitschrift 1917, 1918. Jahrg. 12 & 13. **G. Binz**, Literarische Kriegsbeute aus Mainz in schwedischen Bibliotheken.

Mitteilungen des Nordböhmischen Vereins für Heimatforschung und Wanderpflege 1919. Jahrg. 42: H. 2—4. **E. Koch**, Deutsch-Gabel im dreissigjährigen Kriege.

Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1918. Jahrg. 18. **G. Berg.** Marienburg im dritten schwedischen (nordischen) Kriege (1700—1721) [nach zum Teil handschriftlichen Quellen].

Monatsblätter. Herausgeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. **1918, N:o 1.** **Gülzow**, Aus dem Nordischen Kriege. [Ett försök att 1712 tillfångataga Peter den store, August af Polen o. Fredrik IV af Danmark i närheten af Stralsund.]

Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung 1918. H. 47. **T. Schiess**, Oberst Johann Ludwig Zollikofer und die Belagerung von Konstanz im Jahre 1633.

The English Historical Review. Edited by **R. L. Poole.** **1919, July.** **W. Foster**, The acquisition of St. Helena. — **R. R. Sedgwick**, The inner cabinet from 1739 to 1741. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. E. Ekwall, Scandinavians and Celts in the North-West of England, anm. af H. Bradley). — Short notices. — **Octobre.** **C. Stephenson**, The aids of the English boroughs. — **M. Letts**, Some French travellers in Naples in the sixteenth century. — **M. D. Harris**, Memoir of the right hon. Edward Hopkins, M. P. for Coventry. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — Index.

Revue Historique. **1919, Maj—Juni.** **M. Courant.** La Sibérie colonie russe jusqu'à la construction du Transsibérien. (Suite et fin.) — **P. Marmottan**, La mission de J. de Lucchésini à Paris en 1811. (Suite.) — **Weil**, L'expulsion des religieuses Dominicaines de leur couvent à Rome (1839). — Bulletin historique. Histoire de Pays-Bas, par **N. Japikse.** — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Jahrbuch für Schweizerische Geschichte 1918. Bd. 43. **Fr. Gallati**, Eidgenössiche Politik zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. 1 — **1919. Bd 44.** **Fr. Gallati**, Eidgenössische Politik zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. 2.

Öfversikter och granskningar.

Kungl. Västerbottens regementes krigshistoria. Af C. G. A. BERGENSTRÅLE. VI + 725 s. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner, 1917.

Den krigshistoriska forskningen i vårt land har till på senare ...ier varit tämligen styfmoderligt tillgodosedd, såväl i kvantitativt ...om i kvalitativt hänseende. Detta i motsats till utlandet — det ...äller i synnerhet Tyskland och Frankrike — där man utförligt ...ch med modern historisk metod behandlat sitt lands krigshistoria ...ch en intim och fruktbärande samverkan varit rådande mellan de ...ilitära och akademiska krigshistorikerna. Tyskland har gått i ...etsen, och man har där insett, att en djup krigshistorisk bild...ing är nödvändig för arméns högsta ledare. Därför se vi också, ...uru som många af dess främsta författare på detta område äro ...rkesmilitärer, och den stora generalstaben i Berlin har varit den ...ande och samlande kraften därvidlag. I Frankrike på samma ...ätt. Det kan i förbigående påpekas, huru hela byggnaden af ...aret vid Marne 1914 från fransk sida synes stå i frändskap med ...mons teoretiska framställning af Napoleons strategiska idéer, ...ilket bär vittne om förbindelsen mellan teori och praxis.

I Sverige hystes länge såväl i militära som i akademiska ...retsar tämligen ringa intresse för krigshistorien, dess väsen och ...ppgift; det är först under det senaste årtiondet en förbättring ...ari inträdt, och f. n. kan man räkna på ett ganska starkt upp...ving på det krigshistoriska området. Det verkliga uppslaget till ...enna lifaktighet gjordes från det akademiska hållet, man skulle ...stan vilja säga lekmannahållet. Det är professor Stilles i Lund ...artade insats i svensk krigshistoria, som här åsyftas. Hvad han ...ärvidlag uträttat är ännu ej fullt klart för många, beroende väl ...å oförmåga att klart fatta hans metod och den nya uppfattningen om ...rigshistoriens väsen. Det hufvudlösa instormandet i fiendeland, ...varmed man förr karakteriserade krigen, har fått vika för en ...iktigare uppfattning om fälttågens verkliga natur, som följt och ...lja sina särskilda lagar, i forntid som i nutid. Det krönikear...tade upprabblandet af händelserna har efterträdts af ett konsekvent ...amhäfvande af orsak ock verkan.

Ett särskildt slag af krigshistoria äro regementshistorierna. Det ...r en vansklig sak att skildra ett regementes uppkomst och utveck-

ling, yttre och inre lif. Det blir gärna något oregelbundet och osammanhängande, den röda tråden försvinner lätt. — Man har sökt lösa sin uppgift på olika sätt. En del författare ha skildrat enbart sitt regementes historia och ej brytt sig om att fylla ut tomrummen mellan de återgifna episoderna och uppgifterna, de ha mer poängterat regementets inre lif, så att säga. Andra åter ha behandlat sitt ämne mera i samband med den allmänna krigshistorien. Det kan ej förnekas, att den senare metoden blir intressantare och skapar en helhetsbild, som blir mer konsekvent och målande och framför allt mer lärorik. Ett synnerligt förtjänstfullt verk af det senare slaget är Dalregementets historia, egentligen det enda inom sitt gebit, som från modern forskningssynpunkt kan godkännas. Ehuru det är jämförelsevis tidigt tryckt, besitter det en ovanlig friskhet, och dess utarbetning skiljer sig fördelaktigt från dess efterföljare, som snarare beteckna tillbakagång än utveckling.

Det senare gäller äfven om det arbete, som här skall recenseras, Kungl. Västerbottens regementes krigshistoria. Det skall villigt erkännas, att mycket arbete är nedlagdt därpå, och sidantalet är respektingifvande. Tyvärr svarar kvaliteten ej alls mot kvantiteten. Visserligen säger förf., att arbetet blott är ämnadt för den trängre kamratkretsen, men ett så pass stort verk och med så aktuellt ämne måste bli föremål för ett ganska allmänt intresse. — Det kan ej här bli tal om att gå in på några detaljer, ehuru några sådana i ett annat sammanhang skola framdras. Blott några hufvudmoment skola här belysas och kritiseras.

Förf. poängterar det krigshistoriska inslaget i skildringen af Västerbottens regementes historia. Han vill sålunda lägga an på att skildra krigshändelserna med mer åsidosättande af andra till ett regemente hörande frågor. Tillräcklig konsekvens har därvidlag ej iakttagits. På sina håll har en ganska förvirrad sammanblandning skett. Särskildt bidra de många rullorna inuti texten till att störa helhetsintrycket. — Beträffande skildringen af krigen vidlåda förf. två hufvudfel. Det ena är, att han helt enkelt tycks sakna förståelse för krigshistoriens väsen och uppgift; detta gäller i synnerhet beskrifningen af 1600-talets och 1700-talets krig. Nu räknas en massa händelser upp, men sammanhanget dem emellan, hvarför man handlat så och ej så, framgår ej alls, de strategiska och militärgeografiska spörsmålen ha ej fått någon plats, medan t. ex. en i och för sig så pass betydelselös — naturligtvis ej i strategiskt hänseende — detalj som Thorns belägring 1703 behandlas på drygt sex sidor. Följden blir också, att skildringen blir utan intresse, och de lärdomar man annars kunnat få af en utläggning om orsak och verkan ha uteblifvit. Det blir den gamla stereotypa krigsskildringen, och dock hade det väl legat närmast till hands att ge en inblick i krigets verkliga natur, att klarlägga de faktorer och förhållanden, som dirigerade rörelserna, att påvisa sambandet mellan planläggning och verkställande, mellan noggrann

nordningar och följdriktigt utförande, mellan felaktiga planer och läro-
ika motgångar. — Ofta låter förf. en trupprörelse eller drabbning
omma till stånd på grund af en nyck eller af en slump, en obe-
ydlig och löslig orsak får bli grunden till stora företag, som i
jälfva verket haft djupare och viktigare motiv, hvilka böra ses ur
et politiska och strategiska sammanhanget för att bli klara. Gustaf
I Adolfs anfall på Danzig, Karl XII:s vid Klissov och Holofzyn
a byggts på en dylik mindervärdig och ohållbar grund. Och
Karl X Gustafs polska fälttåg blir ett äfventyrligt trafvande fram
och tillbaka, där den ena platsen är lika viktig som den andra,
blott en punkt på kartan och ingenting mer. Förf. uteglömmer
anligen att redogöra för den strategiska vinsten af en lyckad
manöver, belägring eller drabbning eller nackdelarna i motsatt fall.
Han låter stad efter stad belägras och intagas, men vinsten af dess
all, dess samband med det militärgeografiska läget kommer aldrig
dagen, ett slag vinnes, men hvad det medför för följder, om det
strategiska syftet är uppnådt eller ej, därom sväfvar läsaren i okun-
nighet. Så blir allt upplöst i isolerade företag utan sammanhang.

Det andra hufvudfelet — det står i nära samband med
det första — är det, att förf. tydligen ej tagit del af de nya rön,
som gjorts inom svensk krigshistoria; annars kunde han ej ha gjort
sig skyldig till den föråldrade metod, som här ofvan belysts, och
till de föråldrade och numera öfvergifna uppgifter, som ofta före-
komma. Kriget 1676—79 är betecknande i detta hänseende med
sin otillförlitliga och orediga skildring. Karl XI:s nedmarsch från
Ljungby och det intressanta manöverfälttåget i Skåne har blott
ofullständigt och oklart behandlats. Man skulle nästan a priori
kunna antaga, att förf. vid utarbetandet ej tagit del af de utkomna
nyare verken om detta krig. — Fälttåget 1676 kulminerade som
bekant i slaget vid Lund. Redogörelsen härför är synnerligen ore-
dig, och de två gammaldags skisser, som bifogats, ge ingen ledning.
Själfva uppränningen till slaget är felaktig. Stridsskildringen hade
bort kompletteras af moderna skisser med inlagda trupptecken för olika
faser; nu är dess lösande en svårknäckt gåta. (Det bör dock på-
pekas, att slaget vid Lund är inveckladt och föga lätt att klart
beskrifva.) Uppgiften att Kristoffer Gyllenstierna stupade under
striden bör utgå (G. dog först 1705).

En del andra oegentligheter förekomma också i skildringen af
1676—79 års krig, som gör, att man ej fullt kan lita på arbetets
tillförlitlighet. Ställena äro ej identifierade och namnen ofta för-
vrängde. Sid. 146 står Nebelev i stället för Kjell-Nöbbelöv, sid.
156 Tjugö i st. f. Kjuge, Tofteberga för Tosteberga. Sid. 158
anges ett mystiskt ställe Åsum—Lund, som kanske skall vara någon
gård vid Åsum. I sammanhang med dessa detaljanmärkningar
kan påpekas det kuriösa uttrycket sid. 138 »omkring Lund vid
Skälshög och Fladmansvad». — Men ännu mer förunderligt är det
misstag förf. begått sid. 68, där det talas om en skans, som skulle
ha det verkligen barbariska namnet »Margine Spet Ficeradh»; san-

nolikt är, att det i styrkebeskedet stått »Margine specificerad» (jmfr dess språkliga samhörighet med marginal och specifikation), eller dylikt, och att förf. obegripligt nog tagit detta för en skans. Betecknande nog upplyser förf. i en not, att »närmare upplysningar härom kunna icke lämnas».

Om vi så öfvergå till förf:s behandling af Karl XII:s polska och ryska fälttåg, blir omdömet lika ogynnsamt. Märkligt nog har 1707—09 års krig, som hör till det märkligaste och lärorikaste som någon tids krigshistoria har att uppvisa, såväl till planläggning som till utförande, behandlats så kort och intresselöst. Detta väcker så mycket mer förvåning, som just på detta håll epokgörande upptäckter gjorts. Här hade väl dock varit ett gynnsamt tillfälle att demonstrera för den yrkeskunnige läsaren ett såväl strategiskt som taktiskt applikatoriskt exempel af högt värde, där klarheten och enkelheten i krigföringen som sällan i svensk historia blifvit påvisad. — Underlåtenhetssynder och rena oriktigheter förekomma ock. Sid. 221 kan man mellan raderna läsa ett tyst klander af Karls marschriktning nära den preussiska gränsen; att den ur militär synpunkt var bättre än hvarje annan, tycks ha varit förf. obekant. Att låta Karl först på våren 1708 »föresväfvas» af tanken att gå mot Moskva är felaktigt; detta strategiska mål var af äldre datum. Sid. 224 upprepar förf. utan vidare den gamla beskyllningen mot Karl att ha lämnat Lewenhaupt åt sitt öde utan att närmare klargöra motiven till Karls uppfattning och åtgärder och orsakerna till olyckans inträffande. — För att till slut beröra skildringen af slaget vid Poltava gäller här samma omdöme som beträffande slaget vid Lund. Denna ur strategisk och taktisk synpunkt så intressanta drabbning, dess prolog och epilog har skarpsinnigt och utförligt behandlats i Karolinska Förbundets årsbok, men däraf finnas inga spår i denna skildring.

Beträffande bildmaterialet förefaller det, som om förf. saklöst kunnat utrangera en mängd gamla bilder från städer, fästningar och dylikt. På omkring 200 sidor komma ett 60-tal sådana. De verka tröttande i längden och ge ofta ingen vägledning. Bättre hade varit att i större utsträckning begagna sig af moderna skisser och kartor. Detta gäller i synnerhet för att få klarhet i det strategiska sammanhanget. — Säkert är då åtminstone, att de många fantasibilder af modernt datum, som förekomma särskildt ymnigt från 1808—1809 års krig, utan vidare bort strykas. De passa ej i ett allvarligt historiskt arbete.

Ej heller är det något lyckligt grepp att hugna verket med de massor af bilagor, som finnas under texten, ja ofta äfven inuti texten. De inkräkta på utrymmet och förta läsaren intresset, allra helst som många äro hvarandra tämligen lika och i allmänhet ej innehålla något af större värde, i alla händelser ej så mycket, att det berättigar till ett återgifvande in extenso. Arbetet blir tröttande utan att vara utförligt, det blir oreda i stället för åskådlig-

et. Bättre hade varit att ge skildringen af krigshändelserna törre utrymme.

Till slut ett par ord om källförteckningen, som egentligen ej är någon källförteckning alls. Beträffande urkundsmaterialet finns ingen örteckning däröfver, ingen som helst vägledning, hvar man skall öka de olika bilagornas ursprung. För forskaren finns ingen möjighet att bygga uppgifter på detta arbete, då han ej äger förmåga tt jämföra dem och kontrollera dem. Se vi på den tryckta litteraur, som finns angifven, saknas flera af de förnämsta svenska erken.

Trots förf:s osparda nit och trägna arbete kan slutomdömet ej Ifva annat än att det råder afsevärda brister i framställningen, krigshändelserna stå ej i sammanhang, men ej heller regementet framräder som en skarpt afgränsad och genom tiderna fortlefvande nhet af egen karaktär.

Birger Steckzén.

Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750-1835. Af AAGE FRIIS. Bd. 2. Khvn & Kra 1919. 429 s.

Den af prof. Aage Friis påbörjade skildring af »Bernstorfferne og Danmark», hvars första 1903 utkomna del nu efterföljts af ett länge med längtan emotsedt andra band, står ganska ensamstående i Nordens historiska litteratur. Att på en så bred samfunds- och personhistorisk grundval teckna en så betydande släkts öden och mångsidiga ingripande i sitt lands utveckling har knappast någon vågat pataga sig. Släkter, som inom sig räknat ur olika synpunkter förtjänstfulla medlemmar, ha funnit skildrare, i vårt land exempelvis släkterna Silfverstolpe, Hammarskjöld, Palme, för att nu endast erinra om de mera bekanta monografierna, i Danmark Reventlowar, Ahlefeldtar o. a., men för alla dessa teckningar har dock varit gemensam sträfvan att begränsa synvidden till det släkt- och personhistoriska, liksom också ingen af dem kunnat röra sig med en tillnärmelsevis så betydelsefull uppgift som den att följa Bernstorffarna i deras mångsidiga verksamhet i och för Danmark.

Uppgiften ställer också öfverväldigande kraf på sin man, det behöfs blott en blick på de utkomna trenne banden af »Bernstorffske Papirer» för att inse, att materialet är af ett oerhördt omfång och fordrar icke ett eller annat utan många år för att genomarbetas och behärskas. Prof. Friis, som alltsedan P. Vedels och E. Holms död utan tvekan är att betrakta som den främste kännaren af Danmarks 1700-talshistoria, och ingen annan än han är i stånd att mästra detta material, och forskningen måste vara honom i hög grad tacksam, att han icke, som nu för tiden alltför ofta sker, nöjt

sig med den redan i och för sig stora uppgiften att ur arkivens gömmor sammanföra och publicera det skingrade materialet utan äfven gifvit sig i kast med syntetiseringsarbetet. Om det sätt hvarpå detta utförts, kan icke vara mera än en mening: förf. har i eminent grad förstått att genom de bref och aktstycken, som stått till hans förfogande, tränga in i en tid, hvars hela tanke- och känsloliv för hvart år som går blir oss alltmer främmande, och han har lyckats att däraf teckna en bild, så frisk och intuitivt skarp, att ett helt tidehvarf ånyo lefver upp på några hundra sidor.

Sitt goda resultat har förf. icke uppnått genom några omvärderingar af tidigare fastslagna meningar och omdömen; de solida grundvalar, som lagts af Vedel och Holm, ha icke behöft rubbas och endast i detaljspörsmål komma meningsskiljaktigheter till synes. Han har också afsiktligt förbigått af föregångarne redan tillfredsställande utredda omständigheter såväl i fråga om Danmark-Norges utrikespolitik som inre historia och endast medtagit så mycket, som för helhetsbildens projiciering varit nödigt. Men förf. har i stället genom ett omsorgsfullt utnyttjande af tillgängliga medel sökt få fram den kulturella bakgrund, mot hvilken Bernstorffarnas gestalter böra ses, och genom att följa dem in i deras hvardagslif, deras förutsättningar och relationer och genom fasthållande af äfven till synes obetydliga smådrag velat och lyckats ge bilderna skärpa och lif. I sina hufvuddrag afviker sålunda icke J. H. E. Bernstorffs bild från den redan tidigare uppdragna, men den förut ensidiga kännedomen om hans förtjänster som statsman och diplomat har fått balans och klarhet genom att förf. låter oss se honom äfven som privatman, som vän och husbonde, och nytt ljus kastas öfver förut dunkla spörsmål äfven i hans politiska verksamhet. En detalj må belysa det sagda.

När C. F. Scheffer på hemresan från Paris i okt. 1752 i Köpenhamn sammanträffade med Bernstorff, träffades mellan de båda vännerna aftal om en nordisk politik, som skulle innebära ett intimt svenskt-danskt samarbete med Frankrike som jämbördigt stöd. Under växlande med- och motgångar — 1756 års sjöunionstraktat utgör kulmen af de förra — fullföljdes denna politik, i Sverige häftigt bekämpad af de flesta ledande hattarna, framför allt Höpken, tills Bernstorff genom hattpartiets öfvergång till hofvet och Rysslands ändrade signaler ansåg förutsättningarna brustna och en systemändring nödvändig. Vid studiet af denna C. F. Scheffers oppositionspolitik och de intressanta relationer, hvari han under 12 à 13 år stod till Bernstorff, har rec. ofta undrat öfver den nästan aldrig vacklande tilltro, som den senare alltid syntes fästa vid Scheffers allt som åren gingo allt mera uppenbart ihåliga talesätt och undanflykter, och äfven förvånat sig öfver de superlativa omdömen Bernstorff gärna ödslade på Scheffer, äfven då de icke direkt voro afsedda att frambäras. Att söka förklaringen endast i naiv godtrogenhet å Bernstorffs sida syntes rec. så mycket mindre tillrådligt som en eftervärld, som har papperen på bordet och är i stånd att

ollationera fraserna med det verkligen uträttade, lätt låter sig bedragas af att den känner facit. Det kunde tänkas vara rätt naturligt, att Scheffer kunde dupera Bernstorff, som måste läsa sina résanters rapporter med andra ögon än den, som studerar dem som alla vid sidan af många andra.

Nu påvisar emellertid prof. Friis, att en af den äldre Bernstorffs allra svagaste och hittills föga påaktade sidor var just hans egendomliga brist på människokännedom, på förmåga att kritiskt värdera personer, till hvilkas karaktär eller duglighet han en gång skänkt tillit. Förf. ger bland flera andra ett synnerligen öfvertygande exempel i den nästan tragikomiska historien om den entreprenante franske hugenottflyktingen Frontins monopolisering af den danska klädesfabrikationen och det sätt, hvarpå Bernstorff lät sig duperas, äfven sedan svindeln länge varit uppenbar för alla andra. — I förbigående kan påpekas, att Bernstorffs svenske vän icke var säkrare i sitt omdöme; hans förhållande till en Simmingsköld, en Histell och andra tvetydiga existenser vittnar nogsamt därom. — Förståelsen af Bernstorffs förhållande till Scheffer vinner efter detta Friis' påvisande af en så viktig karaktärsegenskap hos Bernstorff betydligt i klarhet. Om Scheffers ärlighet och goda afsikter, då den skandinaviska politiken inaugurerades, behöfver ingen tvekan råda; hans uppriktighet och entusiasm vid sammanträffandet 1752 ha gjort Bernstorff till hans vän för lifvet, och Bernstorffs tilltro till hans kapacitet och hederlighet ha icke ens af Scheffers mest underbara slingringar, illa dolda under frasrika projekt, förmått rubbas.

Förf. ger sitt arbetes båda hittills utkomna delar som undertitlar resp. »Slægtens Traditioner og Forudsætninger» och »J. H. E. Bernstorff i Frederik V:s Konseil». Rec. kan icke inse, att någondera titeln täcker innehållet. Hufvudintresset i första delen knyter sig till de rent biografiska skildringarna af J. H. E. Bernstorffs ungdoms- och diplomatår och hans nevös A. P. Bernstorffs barndoms- och studieår. Andra delen följer den äldre B:s politiska verksamhet till afsättningen, men ger framförallt den briljanta teckningen af den statsmannakrets, hvari B. satts att verka, och den välkomna utredningen af det danska förvaltningsmaskineriets egendomliga inrättning, förutom en intim och fängslande skildring af den äldre B:s hem och hemlif; härtill kommer teckningen af A. P. B:s första tid i Danmark, d. v. s. intill farbroderns fall, och därjämte som slutkapitel en framställning af de båda Bernstorffarnas arbete för »landboreformen». Förf:s sträfvan att icke släppa ur sikte någon af de båda hufvudfigurerna inverkar måhända i någon man ofördelaktigt på arbetets disposition, men rec. medger, att svårigheterna sannolikt varit oöfverkomliga.

Det mest glänsande partiet i första delen synes rec. vara teckningen af den äldre B:s Paristid, af så mycket större intresse för en svensk läsare, som det af Tessins, Ekeblads och C. F. Scheffers papper framgår, att det varit i ungefär samma kretsar,

som de båda nordiska ländernas gesanter rört sig. Förf:s friska och fängslande interiörer från de franska salonger, där den kultiverade och smidige B. var en välkommen gäst, vittna lika mycket om en ingående kännedom om hela den kulturella miljön som om förf:s grundliga personkännedom. Samtidigt ge de talrika citaten och hänvisningarna till den Bernstorffska korrespondensen läsaren en behaglig känsla af att förf. icke af lust att utnyttja sin målande stilförmåga låtit sig lockas utöfver de af källmaterialet fixerade gränserna.

I andra delen knyter sig som nämndt hufvudintresset till skildringen af statsmannakretsen och kansliverksamheten, och förf. har här framför allt fått tillfälle att lösa en af de i företalet skisserade uppgifterna, att teckna den växelverkan mellan danskt och tyskt, som bildar förutsättning och bakgrund för den Bernstorffska släktens verksamhet i Danmark. Läsaren får ett öfverväldigande intryck af det tyska inflytandet; så godt som alla mera bekanta statsmän äro tyskar, och förf. fastslår, att det tyska språket i centralstyrelsen och ledande kretsar var t. o. m. mera utbredt, än det efter nationaliteternas talmässiga förhållanden borde haft rättighet till: i geheimekonseljen talades som oftast tyska, och i Tyske Kancelliet, hvarunder icke blott »de tyske lande», Slesvig, Holstein, Oldenburg och Delmenhorst, utan äfven och framför allt hela utrikespolitiken sorterade, var tyska det officiella språket. J. H. E. Bernstorff har förstått danska, men aldrig skrifvit ett danskt koncept; bland de tusenden af papper, som förf. genomgått, finnes icke en enda egenhändig dansk rad. Det egendomligaste i dessa förhållanden är emellertid den absoluta frånvaron af nationella brytningar. Hvarken har förf. kunnat spåra några försök af de ledande tyska statsmännen att uttränga infödda danskar vid besättande af administrationens eller hofvets äfven högsta poster, eller någon språkkamp i afsikt att tillförsäkra det ena eller andra språket öfvervikten. Liksom af sig själft hade det tyska elementet, som ju verkligen också hade hemortsrätt inom landets gränser, nått sin öfvermakt i skydd af den internationella bildning, adelns ledande kretsar besatt.

Icke heller var det genom sin betydenhet, som denna tyska krets uppehöll sitt inflytande. De statsmän, som omgåfvo Frederik V — i förbigående kan påpekas, att förf. skattar den välvillige men snart ganska förfallne konungens personliga inflytande ännu lägre än tidigare forskare gjort —, verka alla med undantag af B. obetydliga andrarangsfigurer; A. G. Moltkes kloka måttfullhet i hans aldrig vacklande ställning som konungens vän och gunstling inger respekt, Ditlev Reventlow, Kristian VII:s hatade lärare, brutal och genomärlig men obalanserad, är en typ för sig, men f. ö. äro de ledande, icke minst geheimekonseljens medlemmar, Berckentin, J. L. Holstein, O. Tott och Dehn, i bästa fall hederliga och plikttrogna, men alla obetydliga. I relief mot dem tecknar sig så mycket kraftigare den äldre Bernstorff, skarptänkt och uppslagsrik, genomkultiverad och harmonisk. Förf. är angelägen pointera, att B. aldrig

hvarken formellt eller faktiskt intog en premiärministers ställning och att, äfven om han efter hand kom att fylla en mycket stor plats i regeringen, det gafs vidsträckta områden af administrationen, framför allt de delar, som sorterade under det danska kansliet, räntekammaren och försvarskollegierna, där han icke hade det minsta inflytande. En svensk, som sysslar med relationerna till Danmark, får obetingadt det intryck, att 1750- och 60-talens Danmark, det är Bernstorff, men nödgas gifvetvis, om ock motsträfvigt, böja sig för förf:s argumentering.

Af största intresse är skildringen af B. som chef för det tyska kansliet. Läsaren får här en klar inblick i dess för svenska förhållanden delvis ganska främmande organisation och arbetsmetoder, liksom man också lär känna hela den i stort sedt dugande stab af underlydande, som i utlandet representerade Danmark eller som ämbetsmän af olika grader direkt sorterade under B. i Köpenhamn. I väl afvägda och dokumenterade omdömen ger förf. lif och gestalt åt namn, som man ständigt och jämt möter i bref och handlingar, men af hvilka många hittills blott varit namn; man läse t. ex. de förträffligt målande sidorna om »den brave Wasserschlebe», hvars karakteristiska stil är så välbekant för dem som syssla med den Bernstorffska tidens handlingar.

Kapitlet om Bernstorffs utrikespolitik ger en öfversiktlig framställning af tidigare rätt väl utredda förhållanden, men genom att ersätta den kronologiska dispositionen med en systematisk har förf. kunnat fästa uppmärksamheten på sammanhang och förbindelser, som man lätt tappar bort, när år skall skildras efter år. Bernstorffs förhållande till Sverige behandlas summariskt på fyra sidor; af särskildt intresse är förf:s ställningstagande till B:s öfvergång till Ryssland och 1769 års traktat, som af Stavenow ansetts »på ett sorgligt sätt ådagalägga de danska statsmännens förblindelse och nesliga beroende af Ryssland». Förf. medger, att sedt från modern ståndpunkt det måste anses beklagligt, att Bernstorffs namn är knutet till dessa planer om militär intervention i grannlandet och kritiserar äfven hans metod att genom bestickning söka ingripa i den svenska författningskampen, men framhåller, att Bernstorffs ideal i själfva verket blott var fred i Norden och fredlig samverkan med Sverige och att alla aggressiva tendenser voro honom fullständigt fjärran. Vid ett detaljstudium af Bernstorffs förhållande till Sverige visar det sig också, att så länge ännu den ringaste utsikt till framgång kvarstod, han försökte samarbeta med hattpartiet och äfven inför uppenbara kränkningar ådagalägger ett tålamod och en hänsynsfullhet, som vittna om hans ärliga afsikter. Först när de ledande hattarnas undfallenhet för hofvet syntes honom rycka undan grunden för den önskade samverkan, är det som han, och det till en tid t. o. m. i samråd med Scheffer, Ekeblad o. a., mottager Katarinas erbjudanden. Att som förf. anse traktaten med Ryssland som »kun en frugt af nödvendigheden» är måhända alltför positivt, men det kan säker-

ligen aldrig förnekas, att mycket vägande realpolitiska skäl och icke »förblindelse» motiverade Bernstorffs systemändring.

Utrymmet tillåter icke att ingå på det välskrifna och målande kapitlet om det Bernstorffska hemmet och dess umgängeskrets. Läsaren följer med varm sympati dess kultiverade och nobla medlemmar. De sidor, som beröra den unge A. P. Bernstorff, torde också lämpligare böra behandlas i sammanhang med en redogörelse för den bebådade tredje del, om hvilken alla för Nordens 1700-talshistoria intresserade måste önska, att den icke måtte låta vänta på sig lika länge som det nu utkomna bandet.

Gunnar Carlquist.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919. N. Ahnlund, Norrlänningarnes resning sommaren 1434. Dess förlopp och minnesmärken i historien och traditionen.

Ekonomisk tidskrift. 1920, 2. E. F. Heckscher, Protektionismens härstamning. Stapel-, försörjnings- och skyddspolitik.

Fataburen. 1919: H. 3 o. 4. S. Wallin, Den Löwenadlerska tennsamlingen i Nordiska museet. Med 16 fig. — E. Hofrén, En grupp norrländska portaler och deras mästare. Med 10 fig. — [G.] Up[mar]k, Karl XII:s dryckeskanna. Med 7 fig. — T. J. Arne, Det stora Svitjod, anm. af S. E.

Handlingar rörande Sveriges historia. Med understöd af statsmedel i tryck utgifna af kungl. riksarkivet. **Ser. 2: 4.** Kyrko-ordningar och förslag därtill före 1686. Avd. 3. Utgivna genom E. Naumann. — Ser. 3. Svenska riksrådets protokoll utg. genom Sev. Bergh. D. 15. 1651—1653. Med ett förord af P. Sondén.

Julkvällen 1918. W. Swahn, Beylon, tre svenska hofs förtrogna. Historien om Sveriges store okände. Med 10 illustr.

Karolinska förbundets årsskrift 1919 (tr. 1920). Inledningsord vid Karolinska förbundets minnesfest 30 november 1918. Af förbundets ordförande H. K. H. Hertigen af Västergötland. — H. Hjärne, Karl XII från europeisk synpunkt. Föredrag vid karolinska förbundets minnesfest den 30 november 1918. — L. Stavenow, Karl XII och det svenska stormaktsväldet. Högtidstal vid Uppsala universitets minnesfest på 200-årsdagen efter konung Karl XII:s död den 30 november 1918. — A. Stille, Tvåhundraårsminnet af Karl den XII:s död. Högtidstal vid Lunds universitets minnesfest på 200-årsdagen efter konung Karl XII:s död den 30 november 1918. — H. Almquist, Karl XII. Högtidstal vid Göteborgs högskolas minnesfest på 200-årsdagen af konung Karl XII:s död den 30 november 1918. — Ahmed Refik, Baltadjy Mehemed Pascha och Peter den store 1711—1911. Öfversättning från turkiskan af K. V. Zetterstéen. — B. Lundberg, Den franske ambassadören Croissy såsom medlare mellan Karl XII och Fredrik Vilhelm I. — C. O. Nordensvan, Svenska armén åren 1709—1718. — P. Hallerman, Tillståndet i Uppland under det stora nordiska kriget. — K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till berättelserna om ryssarnas härjningar i Södermanlands kustsocknar 1719.

Ymer. 1919, 3. J. Bergman, Den svenska nykterhetsrörelsen. Föredrag vid nordiska nykterhetsmötet i Hälsingfors den 18 juli 1919.

Nordisk tidskrift. 1919, 7. T. Hederström, Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning. D. 1—2, anm. af N. Beckman. — 1920, 1. O. Montelius, Mariakulten. 1. Med 10 fig. — J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands, anm. af E. Lundmark. Med 6 fig. — 2. O. Montelius, Mariakulten. 2. Med 14 fig.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn 1920, 1. R. Dahlberg, En okänd upplaga af Olavus Petris postilla. Med 2 pl. — I. Collijn, Den Balhornska ABC-boken. Med 2 fig. — G. Bucht, Hernösands läroverksbibliotek. Med 2 fig. — E. W. Dahlgren, Den De la Gardie'ska samlingen af stadsvyer och historiska planscher. — G. Rudbeck, Skrifter till Sveriges historia tryckta före år 1600, med en inledande redogörelse, anm. af Gottfr. Carlsson. — Vadstena klosters minnesbok. »Diarium Vazstenense», anm. af Gottfr. Carlsson.

Personhistorisk tidskrift. 1920, 1. E. Kock, Till Benedictus Olai's släktförbindelser. — G. Fleetwood, Släkterna Fistulator och Matsen. Med 7 illustr. — C. V. Bromander, Anna Maria Lenngrens litterära påbrå. — A. Bæckström, Carlbergsalbumet (1638—1732). Med 8 fig. — G. Adlerfelt, Karl XII:s krigsföretag 1700—1706. Utg. af S. E. Bring, anm. af H. E. Uddgren; H. E. Uddgren, Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt. Hans krigföring i Kurland och Litauen 1703—1709, anm. af B. Steckzén; Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar utgifna af A. Lewenhaupt. D. 1. Bref från grefve Johan Gabriel Oxenstierna till grefve Nils Philip Gyldenstolpe 1780—1796, anm. af A. Beijer; Presidenten S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar. Utg. af H. L. v. Dardel, anm. af B. Boethius; J. Kleberg, Heraldiskt lexikon öfver å svenska riddarhuset introducerade ätter, anm. af T. U.; C. Forsstrand, Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm, anm. af B. B[oethiu]s.

Samlaren. 1919 (tr. 1920). Årg. 40. R. Ekholm, Folksagor och folkvisor i Almquists diktning. — I. Simonsson, C. J. L. Almquist om »Europeiska missnöjets grunder». — E. Wallén, Mytologien i Atterboms sagospel Lycksalighetens ö. — J. L:son Samzelius, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1918.

Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet. H. 156. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. af E. Neuman. H. 3.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1919, 5. Arne Holmberg, Öfversikt af den ryska rådsrepublikens författning. — 1920, 1. A. Brusewitz, De tillfälliga utskottens ställning inom det svenska utskottsväsendet. — 2. K. Berlin, En ny nordisk Union.

Svenska turistföreningens årsskrift 1920. H. Hesselman, Skogsbruk och trävaruindustri i Ångermanland. Med 15 fig. — M. Hofrén, Den ångermanländska allmogens hem och hemslöjd. Med 20 fig. — L. Nordström, »Norrlands Athén». Med 13 fig. — E. Modin, Sånga kyrka och dess hälsokälla. Med 11 fig. — E. Wrangel, Vid Helgasjön. Något om Kronoberg och Evedal. Med 9 fig. — E. Lundberg, Vreta Klosters kyrka. Med 11 fig.

Svensk humanistisk tidskrift. 1919, Januari. A. Stille, De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570, anm. af N. Wimarson. — **Februari.** H. Almquist, Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1716; St. Bonnesen, Studier öfver August II:s utrikespolitik 1712—1715. 1, anm. af P. Sörensson. — **April—Juni.** C. A. Reuterskiöld, Statskunskap och »idéhistorisk forskning».

Svensk militär tidskrift. 1920, 1. [C. O.] N[ordensva]n, Sammanfattning af den nyaste Karl XII-forskningens resultat. — 2. För fyra-

hundra år sedan. Sveriges underkufvande. Af W. — [C. O.] N[ordensva]n, Sammanfattning af den nyaste Karl XII-forskningens resultat. — 3. [C. O.] N[ordensva]n, Sammanfattning af den nyaste Karl XII-forskningens resultat. — 4. Några ord med anledning af uppsatsen »Karaktäristik af krigsledningen under våra krig efter Karl XII:s död». Af Z. — Frihetstid. Af W.

Svensk tidskrift. 1920, 2. C. Hallendorff, Historisk litteratur från år 1919. — 4. A. Boethius, »Oxen i Sjöga». Några ord om Vika kyrka och dess evangelistsymboler.

Urd. Utgifven från Sveriges Landstormsföreningars centralförbunds sekreteriat. 1919. M. Olsson, Lennart Torstenssons graf i Riddarholmskyrkan. Med 5 illustr. — P. Sörensson, Ur general Meijerfelts dagboksanteckningar. Ett Karl XII:s äventyr i Polen 1706. — C. Forsstrand, Karolinen i fredliga värv. Med 1 portr. o. 1. illustr. — R. Cederström, Uppbådsfanor från Karolinska ofredstiden. Med 1 pl. o. 13 fig. — O. Kuylenstierna, Märkliga föremål i Artillerimuseum. Med 3 illustr. — Något om vidskepelse och övertro vid julfirandet i gamla tider. Af A. D.

Samtiden. Redigeret af G. Gran. 1920. 1. E. Hedén, Gestalter ur Sveriges nyare historia. 2. Emil Key och lantmannapartiet. — 3. E. Hedén, Gestalter ur Sveriges nyare historia. 3. Adolf Hedin.

Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift. 3. 1913 (tr. 1920). Hj. Holmquist, Från Swedenborgs naturvetenskapliga och naturfilosofiska period. Föredrag vid kyrkohistoriska samfundets årsfest den 18 januari 1913. — Ilm. Krohn, Suomen kirkkomusiiken tutkimuksen saavutuksista ja tehtävistä. — H. Råbergh, Alexander I och de af honom utfärdade böndagsplakaten. — V. Kyander, Tutkimuksia ja piirustuksia vanhoista puukukoistamme. Med 34 illustr. — V. Voionmaa, Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa 1. Johdannoksi. 2. Piispanverot. 3. Papinveroja. 4. Kirkonverot. 5. Yökunnat ja kinkerit. — K. K. Meinander, Finska prästporträtt från svenska tiden. Med 24 portr.

Finsk tidskrift. Utgifven af R. F. Willebrand. 1920, 1. E. Schybergson, Politiska bekymmer. 5. Randstatskonferensen. Ålandsfrågan. De ryska generalernas nederlag. Amnestien. — 2. H. Hjärne, Ålandsfrågans innebörd. — 3. R. F. v. Willebrand, Emil Schybergsson. †. — G. Petri, Armfeldts Karoliner 1718—1719, anm. af P. Nordmann

Historisk tidskrift för Finland. Utgifven af P. O. v. Törne. 1920, 1. P. O. v. Törne, Medeltidsstudier. 1—2. — J. E. Roos, Johan Nigrell. En tjänsteman från 1700-talets tidigare hälft. — Utdrag ur G. A. Ramsays dagbok under fälttåget i Tyskland 1813. Medd. af P. O. v. T[örne]. — 3. K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. — K. B. Westman, Birgittastudier. 1. — K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, anm. af R. Gyllenberg.

Historische Vierteljahrsschrift. Herausg. v. G. Seeliger. 1919, H. 3. G. Herzfeld, Das Strafverfahren Gregors VII. im Lichte der Ideen Augustins und Gregors I. — W. Gerlach, Kritische Bemerkungen zu neuen Untersuchungen über die Anfänge der Städte im Mittelalter. — L. Bergsträsser, Kritische Studien zur Konfliktszeit. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. N. Japikse, Johann de Witt, der Hüter des freien Meeres). — Nachrichten und Notizen. — Wissenschaftliche (Publications-) Institute. — Personalien. — Todesfälle. — Th. Grünbauer, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1919.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. 1920, January. J. P. Whitney, Erasmus. — R. Stewart-Brown, The end of the Norman earldom of Chester. — G. Butler, Roman law and the new monarchy in France. — H. H. E. Craster, Francis Haverfield. —

Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — April. R. R. Reid, Barony and thanage. — J. E. S. Green, Wellington and the congress of Verona 1822. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. H. T. Colenbrander, Bescheiden uit vreemde Archieven omtrent de groote Nederlandsche Zeeoorlogen, 1652—76, anm. af C. H. Firth.) — Short notices.

Le Correspondant 1919. T. 274. O. Höijer, Les îles d'Aland dans le passé et dans le présent.

Öfversikter och granskningar.

Sigismund och Sverige 1597—1598. 1. Före andra svenska resan. Samuel Laskis beskickningar. Af Sven Tunberg. VIII + 156 sid. Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala 18. Uppsala & Leipzig 1917.

Sigismund och Sverige 1597—1598, 2. Andra resan till Sverige. Af Sven Tunberg. VIII + 222 sid. Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala 23. Uppsala & Leipzig 1918.

Kampen mellan Sigismund och hertig Karl år 1598 har i sina hufvuddrag varit väl bekant och kanske därför lockat så få moderna svenska forskare till vetenskaplig behandling. Länge var det endast Hjärne och Jonsson, som i sina arbeten Sigismunds svenska resor (1884) och hertig Karl och Sigismund 1597—1598 (1900) berört 1598 års händelser. Hjärne refererade egentligen Malaspinas tankar i den svensk-polska frågan. Jonsson uppehöll sig vid underhandlingarna före inbördeskrigets utbrott, särskildt vid Samuel Laskis båda legationer. Senare kom Helge Almquists Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599 (1916), hvilken bl. a. innehöll en grundlig undersökning af kurfurstens af Brandenburg m. fl. tyska furstars medlingsförsök i den svenska tvisten. Först i Tunbergs arbete lämnas en fortlöpande framställning af Laskis mellanhafvanden med hertigen och ständerna samt af inbördeskrigets förlopp.

Källorna för Jonssons framställning af Laskis beskickningar voro riksarkivets särskilda aktstycken rörande den polske legatens besök, två urkundssamlingar om samma ämne, som hertig Karl lät trycka, Arnold Johan Messenius' krönika m. m. Med stöd af dem gaf Jonsson de yttre konturerna af förhandlingarna mellan hertigen, de svenska ständerna och sändebudet. Tunberg ger å sin sida delvis med hjälp af Malaspinas förut jämförelsevis litet begagnade depescher den utrikespolitiska bakgrunden till Laskis legationer samt analyserar dessutom närmare stämningen bland de svenska ständerna.

Författaren börjar med en karaktäristik af de olikartade hufvudgrupper, som 1597 stodo på Sigismunds sida och sökte påverka honom, de landsflyktiga svenska rådsherrarna, den påfliga kurian och de polsk-littauiska ständerna. Rådsherrarna och kurian

arbetade för att konungen med de polsk-littauiska ständernas samtycke och understöd snabbt och kraftigt skulle ingripa mot hertig Karl, som dessförinnan skulle uppehållas genom en beskickning till Sverige. Ständerna voro icke böjda för ingripande annat än mot löfte om Estlands införlifvande med Polen. Rådsherrarna önskade oskadliggöra hertigen endast för att stärka sin egen makt, och de påpekade för konungen, att de polsk-littauiska ständernas understöd måste vinnas utan rubbning af den lutherska religionen i Sverige och utan landafträdelser från svensk sida. För kurian var Sveriges återförande till katolicismen målet och för att nå det kunde konungen offra Estland.

Det var enligt författaren rådsherrarna, framför allt Erik Sparre, som hos Sigismund genomdrefvo sina synpunkter bl. a. vid affattandet af instruktionen för sändebudet till Sverige, den polske adelsmannen Samuel Laski. Sändebudets hufvuduppdrag blef att fordra flottans utlämnande till konungen. Det ledde icke till något annat resultat än ett sväfvande svar från hertig Karl och ständerna, hvilka hertigen med vanlig demagogisk skicklighet lyckades skjuta framför sig. Laski kunde dock bland ständerna konstatera en i viss mån konungavänlig grupp. Det är betecknande för den sinnenas förvirring, som då rådde i Sverige, att till den gruppen hörde icke blott en orolig ande som Abraham Angermannus, utan också en sedermera så bestämd anhängare till hertig Karl som Morits Lewenhaupt.

Vid återkomsten till Polen lyckades Laski genom sina meddelanden förmå de polsk-littauiska ständerna att ge sitt samtycke till Sigismunds resa och att bevilja en penningsumma till den. Sedan skickades han midt under de rustningar och blockadåtgärder, som vidtogos mot hertigen, åter till Sverige för att begära närmare besked om flottans utlämnande. Redan Arnold Johan Messenius såg i denna Laskis andra legation endast en skenmanöver afsedd att insöfva hertigen i säkerhet, och senare forskare ha anslutit sig till honom. Den uppfattningen vederlägges af Tunberg, som med utgångspunkt från Laskis biinstruktion visar upp, att Sigismund verkligen hade en om också svag förhoppning att hertigen skulle ge vika.

Laski blef under sin andra vistelse i Sverige alltmera öfvertygad om att krig mellan Sigismund och hertig Karl var oundvikligt och att det endast gällde att leda hertigen på villospår angående konungens och legatens egna afsikter. Det var så mycket mera nödvändigt, som hertigen visade en rent meningslös förbittring gentemot sändebudet personligen. Rörande Laskis tillvägagångssätt, då han sökte vilseleda hertigen, har författaren funnit, att sändebudet till en af Sigismunds sekreterare skref ett bref, som han visste skulle uppsnappas, och i det rådde till försoning med hertigen. Brefvet kom som beräknadt var i hertig Karls händer, och denne var nog naiv att från den stunden hysa ett visst förtroende för Laski. Enligt författarens såsom det synes ganska sannolika hypotes skulle förtroendet ha gått så långt, att hertigen

ör sändebudet framlade sina verkliga hårda villkor för flottans ut-
mnande, medan han officiellt yttrade sig lika sväfvande som för-
t. Någon verklig framgång medförde Laskis andra legation såle-
les icke. Författaren påpekar också, att den redan från början
ar dömd att misslyckas. Skulle hertig Karl besegras, hade näm-
igen Sigismund antingen att börja med till det yttre bort visa
ig försonlig och under tiden värfvat anhängare i Sverige för att
enare med deras hjälp gå anfallsvis till väga, eller också skulle
an genast mot hertigen ha användt alla till buds stående makt-
nedel. I stället sökte konungen genom Laski en slags förlikning,
amtidigt med att han hos utländska makter yrkade på blockad
mot Sverige.

Andra delen af Tunbergs arbete behandlar ställningen i Polen
vid tiden för Sigismunds andra resa till Sverige samt inbördeskri-
get. För förhållandena i Polen har författaren särskildt haft att
illgå bref till rådet i Danzig från en dess utskickade hos Sigis-
mund. Rörande slagen vid Stegeborg och Stångebro samt de i
samband med dem förda underhandlingarna ha stridsskrifter både
från konungens och hertigens sida, anteckningar af samtida sven-
ska och utländska personer samt de båda krönikorna af Messeni-
erna, far och son, blifvit använda.

Författaren redogör först för Sigismunds uppehåll i klostret
Oliva nära Danzig, där anfallsplanerna mot Sverige uppgjordes,
och för hans färd till Sverige. Sedan lämnas en skildring af her-
tig Karls försök att vinna anhängare och skaffa förnödenheter åt
sitt krigsfolk. Några skatter med uttaladt syfte att användas mot
Sigismund vågade han först icke upptaga. Därför sökte han ge sken
af trovärdighet åt ett rykte, att det icke var konungen, utan råds-
herrarna, som med trupper landstigit i Sverige och som borde
bekläs. Länge kunde naturligtvis en sådan taktik icke fullföljas,
och det blef snart för alla klart att den förestående striden gällde
hertigen och konungen. Författaren omnämner de tyska furstar-
nas medlingsförsök — hvilka utförligt behandlats af Helge Almquist
— samt redogör för slaget vid Stegeborg, Näftåget, striden vid
Stångebro och den följande förlikningen. Hufvudintresset ankny-
ter sig till författarens försök att ur de i många punkter stridiga
källorna framkonstruera och förklara händelseförloppet i slagen vid
Stegeborg och Stångebro samt de i samband med dem förda un-
derhandlingarna mellan konungen och hertigen.

Rörande slaget vid Stegeborg har svårigheten legat i att
granska trovärdigheten af den gamla uppgiften att Sigismund trots
sin framgång på inrådan af de svenska rådsherrarna, hertig Karls
värsta fiender, beviljade sin motståndare vapenhvila. Författaren
godtar uppgiften och anser, att motivet till rådsherrarnas uppträ-
dande varit fruktan, att hertigen i händelse af nederlag skulle ha
framställt sig som den anfallne och därigenom lyckats få majori-
teten af svenska folket på sin sida. Äfven en annan källuppgift,
den att hertig Karl blivit så rörd öfver den beviljade vapenhvi-
lan, att han velat uppge striden och lämna landet samt att han

endast på sin omgifnings föreställningar beslutat stanna kvar, upptages till förnyad granskning. Författarens fullständigt öfvertygande slutsats blir den, att man här blott har att göra med hertigens vanliga hot, då han bland motsträfviga egna anhängare ville genomdrifva sin vilja.

I fråga om orsakerna till nederlaget vid Stångebro är författaren kanske något för kortfattad. Han anser visserligen, att hertig Karls sändebud hos Sigismund, Lindorm Ribbing, afgjort slaget genom sin befallning i konungens namn till adelsfanan att afhålla sig från striden och han talar i annat sammanhang om konungens svenska truppers förräderi, men han ingår icke på den viktiga frågan, huruvida adelsfanan varit direkt vunnen för hertigen eller icke.

I skriftväxlingen mellan Sigismund och hertig Karl om de efter slaget vid Stångebro utlämnade rådsherrarna framträder hertigens baksluga metod att utså split mellan konungen och hans svenska anhängare. Han lämnade t. ex. i bref till Sigismund bl. a. den rätt tvifvelaktiga uppgiften att de fångna herrarna till honom yttrat, att deras lön skulle ha blifvit en helt annan, om de tjänat honom i stället för konungen. Någon fiendskap från konungens sida mot rådsherrarna medförde väl skriftväxlingen icke, men kanske större fruktan för hertigen. Delvis med utgångspunkt från denna fruktan reviderar författaren något den gamla uppfattningen om Sigismunds ställning till Linköpingsfördraget. Till en början hade konungen tänkt hålla det, men misstankar för våld från hertigens sida och oroande underrättelser från Polen gjorde honom betänkt på att lämna Sverige. De nu fångna rådsherrarna kunde icke längre påverka honom i motsatt riktning, och på inrådan af prinsessan Anna och sin polska omgifning afseglade han till Polen.

Författaren slutar andra delen af sitt arbete med två kritiska exkurser, den ena öfver källorna till Stångebro slag, den andra öfver den historiska traditionen om 1598 års händelser. Den senare exkursen har kanske det största allmänna intresset. Där granskar författaren mest ingående uppgifterna om det s. k. Näftåget. Han visar, att de återgå till en berättelse af vicepastorn i Leksand Elaus Terserus, och han har af berättelsen funnit en af Warmholtz nämnd, men sedan icke bekant redaktion. Den påträffade redaktionen, som synbarligen är skrifven 1598, anser han vara den äldsta. Den är mera detaljerad angående Näfs mord och i fråga om Terserus' yttranden utom ett, hans försvarstal för en Näfs medhjälpare, Erland Björnsson Bååt. För öfrigt är den allmänt bekanta yngre redaktionen vidlyftigare och omsorgsfullare utarbetad. Författaren drar den slutsatsen, att afsikten med berättelsen i dess tidigare form varit att rättfärdiga dalkarlarnas egenmäktiga uppträdande mot Näf, och att äfven den yngre redaktionen gjorts i ett visst bestämdt, churu obekant syfte. Det förefaller mig ligga nära till hands att sätta den i samband med de andra skrifter af Terserus, som författaren nämner, Dalkarlarnas handlingar, som skedde

ı afhandlade blefvo åren efter Kristi börd 1613 och 1614. Vid ı tiden hade dalkarlarna motsatt sig utskrifning och beskylldes samband därmed för adelshat, på hvilket förfarandet mot Näf t tjäna som exempel. Terserus blef då deras försvarare. För svaret öfverarbetade han sannolikt sin äldre väl aldrig framlämle berättelse om Näftåget. Att intet adelshat därunder förenmit ville han nog bl. a. visa genom att lägga sådan vikt vid svarstalet för Erland Björnsson Bååt, som 1614 var riksråd.

Tunberg lämnar i sina båda arbeten en myckenhet nytt maial, som någon gång på grund af saknad af register blir svårt öfverblicka. Han lyckas äfven förklara många hittills oförlda situationer. Utom de många för forskningen betydelsefulla ultat, som han därigenom nått, har han gifvit en bild af hertig rls hänsynslösa, man kan säga samvetslösa, och målmedvetna pok, som kanske för läsaren blir det mest framträdande i hela aret. För den som en gång på allvar griper sig an med den erst kräfvande uppgiften att skrifva Karl IX:s biografi, blir nbergs arbete en mycket värdefull hjälp.

Tor Berg.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning. 1919: H. 1—2. M. Ham ström, Ångermanlands och Medelpads gränser i forna tider. — N. A lund, Norrlänningarnas resning sommaren 1434. — B. Boethius, Lap och nybyggare i äldre tid.

Fornvännen. 1919: H. 3—4. B. Nerman, Kung Agne och hans på Agnefit. Med 4 fig. — G. Boëthius, Studier i Västerås domkyr byggnadshistoria. Med 6 fig. — T. J. Arne, Viktsenheterna i Sver under vikingatiden, anm. af Fr. De Brun, svar härpå af T. J. Arne. 1920, 3. S. Lindqvist, Den keltiska Hansan. — Sv. Tunberg. Svearikets äldsta historia. — T. Hedenström, Fornsagor och eddakvä i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. D. 2. an af T. J. A[rne].

Forum. 1920, 7. N. Edén, Regeringsbildning och regeringsarbete. T. Fogelqvist, Parlamentarism och proportionalism.

Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå sti julbok 1920. Årg. 7. K. J. Åkerström, Gammalseparatism i V botten. — O. Ahnlund, Prosten Nils Grubb. Kyrkoherde i U pastorat 1713—1724. (Föredrag vid stiftsmöte i Umeå landsförsaml den 3 sept. 1920.)

Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1920. Ad. R En laga av- och tillträdessyn på 1600-talet. — G. Bucht, Härnösa kyrkor. Med 3 illust.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs st 1920. Årg. 10. C. S. Lindblad, Ur ögonvittnenas mun. (N vittnesbörd om H. Schartaus personlighet.) Med portr. — C. H. Thö Historisk hembygdskunskap. 3. Göteborgs stift. 1600-talet. Med illustr.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings st 1920. Årg. 15. K. Beckman, Linköpings biskopsgård under århundraden. Med 1 illustr.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 19 Årg. 15. G. T. Lundblad, Drag ur Fredsbergs historia. Med 3 i — Y. Rudberg, En sockenstämma för hundratrettio år sedan. M illustr. — P. V. Törner, Spridda drag ur det kyrkliga livet i Sunn berg på 1700-talet. Med 2 illustr. — Kl. Lindholm, Något om Göt kyrka och dess senaste restaurering. Med 3 illustr. — L. A. Cederbo Ur Leckö slotts historia.

Karolinska förbundets årsbok 1920. Aug. Quennerstedt, Ett porträtt af Karl XII från 1702. Med 1 portr. — G. Wittrock, Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna. — M. Hein, Christoph von Brandts relationer om den svenska staten under Karl XI. Öfversättning. — C. O. Nordensvan, Svenska arméns regementen 1700—1718. — K. K:son Leijonhufvud, Kyrkorna och prästerskapet i Strängnäs stift och krigsgärden 1710 och 1711. — G. Petri, Försvaret mot öster 1714—18. — P. G. Berggrén, Karl XII:s galärtransport från Strömstad till Idefjorden och striderna därstädes år 1718. Med 1 karta o. 5 illustr. — S. E. Bring, Bidrag till frågan om Karl XII:s död. Med 1 facs. tr. — Said Mehmed Efendi, Berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733. Inledning och öfversättning af Joh. Kolmodin.

Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1920. H. 7. E. Herlenius, Några anteckningar om adliga ätten Estenberg. — O. Bannbers, Något om Malungs skinnare. Med 2 pl. s.

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1920. [H.] 11. F. Baehrendtz, Anteckningar om Kalmar domkyrka. 4. Domkyrkans ekonomi.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1920. N:o 2. H. O. Lange, Den nye danske Bibliotekslov. — S. E. Bring, Lundaafhandlingen: »De virgine nobili stuprata» och förbudet mot densamma. — V. Grundtvig, Om nordisk Biblioteksstatistik. En Sammenligning mellem de tre Nationalbibliotekens Beretninger. — G. Carlquist, Till den svenska bokcensurens historia. — H. E. Lagerqvist, Utställningen af modern svensk bokkonst i Nationalmuseum. Med 13 fig. — N:o 3—4. P. E. Olason, Biskop Jón Arasons Bogtrykkeri. — E. Kock, En svensk bokkatalog från 1500-talet. — Ing. Henschen, Ett par medeltida bokband i Upsala universitetsbibliotek. Med 2 fig. — S. Blöndal, Landsbiblioteket i Reykjavik. — Acta et processus canonizationis S. Birgittæ, Cod. Holm A. 14. Med inledning af I Collijn, anm. af R. Geete. — Liber librariorum. Bokhandlarnas bok. Minnesskrift under redaktion af Aug. Hånell. D. 1, anm. af C. Efvergren. — H. E. L[agerqvist], Gustaf Hedberg †.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. 1920, 3. Hj. Lindroth, Den svenska runforskningens äldsta historia. — Presidenten S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar. Utgivna av H. L. v. Dardel, anm. af Fr. Böök. — Aage Friis, Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske stats politiske og kulturelle udviklingshistorie 1750—1835. D. 2. anm. af H. Olrik.

Personhistorisk Tidskrift 1920. Årg. 21. H. 2—3. Gottfr. Carlsson, Till de medeltida Stureätternas genealogi. 1. Sjöbladsättens ursprung. 2. Släkttabeller. A. Anund Stures släkt. B. Magnus Stures (gumsehuvud) släkt. — N. Forssell, Gustav III:s politiska debut. Bidrag till belysning av 1766—1769 års kris i Sveriges historia. — Fr. De Brun. Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid, tillägg och rättelser till festskriften Stockholms rådhus och råd, 2. — Ett brev från Magnus Stenbock. [28/12 1707.] Meddelat av T. Holm. — T. Berg, Johan Skytte. Hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering, anm. af Sv. Tunberg. — Karolinska förbundets årsbok 1919, anm. af S. E B[rin]g. — Sv. Grauers, Arvid Bernhard Horn, anm. af P. S. — Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. af S. Leijonhufvud, anm. af Å. W. Essén. — H. Schück, Den sista Gustavianska hovdamen. Ur Marianne Ehrenströms minnen, anm. af L. D—n. — B. R. Hall. Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift; B. R. Hall, Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andakts- och läroböcker, anm. af B. B[oethin]s. — L. Sta-

venow, Bidrag till den Gustavianska tidens författningshistoria. 2. U envoyén P. O. von Asps papper till belysning av statshvälfningen 17.. anm. af E. N[aumann]. — W. Bergström, »Från gångna tider», anm. a B. B[oethiu]s. — A. Jensen, Söderhamns stads historia. D. 2, anm. a B. B[oethiu]s.

På skidor. Årsskrift 1920 (tr. 1919). Utgiven av Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige. I Armfelts Karoliners spår. 3—10 januari 1919. Kungl. Jämtlands fältjägarregementes färd i Jämtlands västra fjälltrakter till 200-årsminnet av Armfeltska Karolinernas sista tåg år 1719. Med 9 illustr. o. 1 karta.

Samfundet S:t Eriks Årsbok 1920. Utgiven genom G. Upmark. I Simonsson, Erik den helige som Stockholms skyddspatron. Med 12 fi — N. Östman, Förteckning över Stockholmsbilder. 3. Inledning till Stockholmsbilderna i Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna. Med 14 fig. — Ant. Holmberg, Rövarkulan vid Stortorget. Med 4 fig. — Abr. Ahlén, Ladugårdslands elementarläroverk; ett 50 årsminne. Med 3 fig. — L. W:son Munthe, Stockholms befästningar under nyare tiden Med 3 fig. — K Löfström, Stockholms fasadgubbar. Våra husväggars porträttgalleri. Med 10 fig.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1920. Årg. 17. Ant. Flentzberg Arja kyrka i Södermanland. 2. Med 11 illustr. — I. Jäderlund Glanshammars kyrka. Med 2 illustr. — M. Erlandsson, Nyköpingshus genom tiderna. Med 1 pl. o. 4 illustr. i texten.

Uppsala Universitets Årsskrift 1920. Juridik. 1. Å. Holmbäck Studier över de svenska allmänningarnas historia. 1. Rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen. Uppkomsten av särskilda slag av allmänningar.

Vadsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening 1919. H. 2. R. Lannér, Biskop Jesper Svedberg som visitator i Vadsbo. — E. Karström, Brandväsendet i Mariestad för hundrasextio år sedan. Med 1 fig. — Gust. Hultgren, Ur vargatider i Vadsbo. Om vargarnas framfart och kampen mot dem under förra hälften av 1800-talet. Med 6 fig.

Folkebladet 1920, N:r 24—25. Ålands-nummer. Politisk utsikt. — Topografi. — Forhistoriske minner. — Historiske minner. — Noen ord om Mariehamn. Med 16 illustr.

Gads Danske Magasin. 1920, Oktober. K. Berlin, Norden og Folkenes Forbund

Tidsskrift for Jödisk Historie og Literatur 1920. Bd 2: H. 2 S. Aberstén, 1815 års judefäjd i Sverige.

Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 1920. H. 74, N:r 2 K. E. Lindén, Förhållanden och sjukvård under kriget i Finland 1788—1790.

Åland. Bidrag till kännedom af hembygden. Utgifna af Föreningen Ålands vänner. 6. R. Hausen, Ur Ålands forntid. 2. Innehåller: Bastö gård och dess ägare. — Mordbranden på Haga kungsgård år 1736. — Kastelholms häkte. — När »mästermannen» förrättade sitt embete. — Bibliografi öfver Åland.

Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1919 (tr. 1920). Per Brahes konstitutioner av år 1661 för Åbo akademi. Översättning av C. M. Schybergsson. — R. Törngren, Åbo akademis sista svenska kansler. — C. G. Bremer, Om läget av Åbo akademis botaniska trädgård på 1600-talet. Med 1 karta.

Öfversikter och granskningar.

Studier över August II:s utrikespolitik 1712—1715. I. Ak. avh. av STEN BONNESEN. XXIV + 306 sid. Lund 1918.

Redan Ranke framhöll en gång det lockande i uppgiften att skrifva kurfursten-konungen August den starkes historia, och faktiskt finnes ett oerhördt stoff för utförandet af en sådan uppgift. Få furstar på sjuttonhundratalet ha utvecklat en så mångsidig verksamhet på det utrikespolitiska området, få ha därunder varit så ihärdiga och outtröttliga som konung August. Det är så mycket märkvärdigare, att det dröjt så ovanligt länge, förrän hans historia blifvit på allvar upptagen till behandling af moderna forskare. Man kan nog peka på vissa omständigheter, som varit bidragande orsaker till dröjsmålet. Den hohenzollernska expansionen och framgången, som lyckades, har utan tvifvel dragit den tyska forskningens intresse till sig på bekostnad af den wettinska, som kanske ej var mindre kraftigt anlagd men misslyckades. I Sverige härskade länge en riktning, som med misskännande af det verkliga förhållandet ville för hela det stora nordiska krigets tid se tsar Peter som den centrala personligheten och ledaren i den stora sammanslutningen mot Sverige och Karl XII, och denna riktning fick aldrig blicken öppen för konung Augusts personlighets verkliga art och betydelse: det föreföll som om den ej alltid ville taga August rätt på allvar, och den sköt honom och hans verksamhet i hvarje fall bestämdt in i Peters skugga.

Nu har emellertid detta ändrat sig. Augusts historia har börjat att med allvar och ifver bearbetas. Materialet härför är oerhördt. Statsarkivet i Dresden hyser inom sig skatter, som synas öfverväldigande; endast den, som själf arbetat där, kan rätt uppskatta hvilket arbete det kräfves att sätta sig in i och göra sig förtrogen med dessa massor af akt- och brefsamlingar. August II:s utrikespolitiska historia är ett fält, där ej en, utan många forskare behöfva arbeta; så mycket större är mödan, men också så mycket mera lockande uppgiften, som på fältets flesta delar knappast ens det första röjningsarbetet på förhand är gjordt.

D:r Bonnesen har gjort till sin uppgift att skildra konung Augusts utrikespolitik under de kritiska åren från 1712 till 1715, d. v. s. till den tidpunkt, då August synes träda tillbaka från den

mera direkta verksamheten i de nordiska allierades led. Den första delen af arbetet — använd som doktorsafhandling — för framställningen ned till sensommaren 1713.

Det är en särskildt kritisk tid af det stora nordiska kriget, som det här är fråga om. Centrala händelser äro den Stenbockska expeditionen — det kraftigast ansatta försöket att igångsätta den af Karl XII alltid åtrådda svensk-turkiska samverkan i den östeuropeiska frågan —, de i samband med de försämrade utsikterna för denna expeditions fortgång uppståndna fredsunderhandlingarna och medlingsförsöken, katastrofen i Slesvig-Holstein, Augusts underhandlingar med de nordiska allierade under tiden närmast därefter och den pommerska sekvesterfrågan. D:r Bonnesen har utförligt behandlat alla dessa olika moment, och då han har haft klar blick för det intima sammanhang, som gjorde sig gällande mellan det nordiska krigets frågor och förhållandena i den stora västmakt-österrikiska alliansen mot Frankrike, har han ägnat ett kapitel åt Augusts ställning till de höga allierade och Frankrike: ett fullkomligt riktigt grepp, då Augusts politik just hade till ett af sina mest karakteriserande kännetecken att, om man så får säga, stråla ut samtidigt åt olika håll på ett sådant sätt, att de olika strålningsriktningarna på det kraftigaste inverkade på hvarandra.

D:r Bonnesens arbete är baseradt på omfattande arkivstudier i Dresden, Berlin, Köpenhamn och Stockholm. Särskildt de stora samlingarna i Dresden hafva utnyttjats med den största flit och energi, och man torde ej taga fel, om man säger, att författaren verkligen begagnat allt hufvudsakligt material, som här för ändamålet varit tillfinnandes. Det ligger i sakens natur, att för historien om August den starkes politik källmaterial skall vara att söka i de flesta af de centrala arkiven i Europa, och här kan väl pekas därpå att nog i Wien allehanda kan vara att hämta. Det skulle dock vara obilligt att begära, att en författare skulle vara absolut förbunden att göra formliga rundresor till de stora arkiven för att skrifva en monografi sådan som denna, då han med så samvetsgrann möda som här utforskat flera af de för frågan viktigaste; äfven om en eller annan enskildhet kunnat fylligare utformas eller någon komplettering på enstaka punkter vinnas, kan man ganska säkert säga, att hufvudresultaten af undersökningarna stå fast och att vårt vetande om de delar af det stora nordiska krigets diplomatiska historia, som här behandlats, blifvit i mycket väsentlig grad riktade.

Icke minst är så fallet med de kvistiga frågor, som röra Stenbocks och konung Stanislaus' politiska uppträdande efter ankomsten till Tyskland på hösten 1712, då de i stället för att afmarschera mot Polen började underhandla med den sachsiske fältmarskalken Flemming. Författaren framhåller fullt riktigt, att Stenbock efter sin transportflottas katastrof vid Rügen ej längre var i stånd att göra en kraftig framstöt åt den polska sidan och att det ytterst är här, som orsaken är att söka till att han inlät sig i underhandling med fien-

. dymedelst ofrivilligt tillfogande sin konungs orientaliska politik, nyss haft ett så lofvande utseende, en obotlig skada. Emellertid r författaren bestämdare än hvad förut skett upp den del i beslutet utförandet, som Stanislaus haft; förbindelselinjer leda bakåt redan tidigare framträdande sinnesstämningar och förslag hos landsflyktige polske konungen. Ett moment, som förut ej its tillbörlig uppmärksamhet, är den preussiska politiken och deltagande i det inveckladc spelet. Här är ej platsen för ett nare, större utrymme kräfvande utläggande af de resultat, till ka författaren kommit; nog att nämna, att här synes för första ;en vara lämnad en verkligen uttömmande och aktmässigt beskildring af dessa för den svenska saken ödesdigra förhandar. Stenbock framträder här som en verkligt tragisk personet, han är genom omständigheternas makt tvingad in i en onslinje, som egentligen är helt motsatt allt hvad han förut velat verkat för, och innerst förstår han, att så är. Kanske skulle attaren ytterligare kunnat betona, huru denna disharmoni verkar vagande, halft nedbrytande på honom. Han är ej mera denme som förr; initiativet glider undan honom, och han blir mera offer för de i situationen liggande krafterna än en ledare och ämmare för dem, så som han var det exempelvis 1709—10. ligen skulle det äfven varit möjligt att än skarpare precisera den Mauritz Vellingk spelat.

I fråga om den pommerska sekvestern hafva äfven betydelsea resultat framlagts. Det visar sig, att August II:s verksamhet varit mera ingripande och mera vidt syftande än hvad förut igits. När August var med om att genom sekvestern aflägsna svenska makten i hvarje fall från Stettin och södra Pommern, le detta, såsom man utan svårighet kunde inse, i längden leda en slutlig territoriell vinst för Preussen. Det låg emellertid intet sätt i Augusts natur att göra sin nästa oegennyttiga tjän-, och hans deltagande i arbetet på att skaffa Preussen Stettin l tillbehör borde enligt hans egen plan kompenseras. Den ıssiske konungen borde i ersättning för Stettin lämna August område kring Kottbus, hvarigenom kurfurstendömet Sachsen ile territoriellt förbindas med konungariket Polen. Man tycker här se ett ytterligare tecken till att August med sitt ernående den polska kronan och sin sega strid för att behålla och återna den verkligen ej blott velat tillfredsställa en tom och fanisk ärelystnad, utan med mera djuptänkt politik velat grunda ett t och utvecklingsmöjligt wettinskt välde. Frågan har ju varit uterad i modern historisk forskning. Haake och Ziekursch hafva lt sig på de båda olika ståndpunkterna; författaren till det föreande verket står tydligen på samma sida som den senare, och nes synpunkt synes också hafva de starkaste skälen för sig. ıust II var tvifvelsutan ett skarpare hufvud och en större stats-ı än hvad många — särskildt den äldre svenska historiska sko- författare — velat tro. Hans olycka var, att han kom att

möta både Karl XII och tsar Peter i sin väg; båda blefvo, fast p olika sätt, de, som hindrade honom att fullfölja sina planer på ska pandet af det stora sachsarväldet, som under gynnsammare kon junkturer kunde blifvit hohenzollrarna och den preussiska utvecklingen till stort förfång. Författarens uppfattning af konung August gå i motsvarande riktning, och den torde hafva mycket goda skä för sig.

Det har redan nämnts, att författaren söker behandla August II:s utrikespolitik såsom en helhet och ur samlad synpunkt, och man finner därför i hans arbete ett ingående hänsyntagande till de västeuropeiska statsgruppens förhållanden. Åtskilligt af intress framlägges härom; så till exempel om Augusts försök att unde den senare delen af 1713 närma sig Frankrike, hvilket författaren förklarar med att August därigenom hoppades kunna aflägsna Frankrike från Sverige och, om ej draga det öfver på sin sida, s åtminstone afhålla det från att direkt motarbeta honom i Polen Turkiet och annorstädes, hvarjämte han hoppades att härigenom kunna få sina sträfvanden efter ett europeiskt medlarvärf främ jade. Slutligen skulle han förr eller senare behöfva Ludvig XIV: stöd för sina antihabsburgska planer. Orsaken till att August än drade hållning och att det intet blef af var i främsta rummet fruktan för en brytning med kejsaren, som fått reda på de polsk-fransk förhandlingarna. Detta är säkerligen riktigt: man skulle kanske kunna tillägga, att August just på hösten 1713 behöfde stå i god förhållande till Österrike på grund af den hotande situationen Orienten. Visserligen hade Porten slutit fred med tsar Peter, men den allenarådande storvisiren Ali Kumurdji framställde oroande fordringar till konung August om landafträdelser och annat. En tur kisk här hade sändts fram mot gränsen, och August måste då i rät hög grad lita till Österrikes återhållande kraft gent emot Porten hvilket i sin ordning bidrog till att han måste afstå från närmare förbindelse med Ludvig XIV. Närmandet till Frankrike hade dock hunnit göra Sverige och dess politik skada: Ludvig hade t. ex redan beslutit moderera sin ministers i Turkiet ifver för Karl XII: sak.

Om man alltså måste vara erkännsam för det nya, som för fattaren gifvit i fakta, uppslag och synpunkter, kan man dock na turligtvis på en eller annan punkt känna lust att göra några sär skilda påpekanden.

I de inledande partierna af arbetet kommer författaren in på frågan om mötet i Jaroslaw mellan tsaren och konung August, juli 1711. Författaren framhåller här, att den senare, uppmuntrad af Peters löften och förespeglingar, nu lät alla fredsplaner fara, in gick ett nytt offensivfördrag och öfverenskom om ett anfall på Vorpommern, där den svenska hären skulle oskadliggöras eller helst utdrifvas, andra bestämmelser att förtiga. Här kunde möj ligen sammanhanget mellan Jaroslawbeslutet och det turkiska kriget hafva särskildt betonats. Det turkiska kriget uppfattades

August och Peter fullkomligt riktigt såsom utgörande en-
:t den ena hälften af en aktion mot de nordiska allierade;
ı andra hälften var en svensk armés frammarsch ur Pommern
t Polen. På sin tid hade den s. k. tyska neutraliteten varit
edd att hindra Pommerns användande som en bas för en svensk
ensiv; genom Karl XII:s vägran var den tyska neutraliteten
öjliggjord, och nu måste de nordiska allierade tillgripa militärisk
ion, men syftet är detsamma som förut. Detta förstod August
ganska väl, och äfven om han ej personligen fått höra tsarens
ningar och uppmuntranden, hade i alla händelser säkerligen an-
let mot Pommern kommit till stånd. Det låg i hela situationen,
så skulle ske.

För första gången i den svenska historiska litteraturen har en
mställning gifvits af de diplomatiska missioner, som August an-
trodde åt den franskfödde sachsiske öfverstelöjtnanten Perrin;
ne sändes på våren 1711 till Turkiet och på hösten s. å. på
liknande expedition, som dock skäligen snöpligt i Wien af-
its af den kejserlig-österrikiska regeringen. Perrins uppdrag gick
tort sedt först ut på att förebygga ett turkiskt anfall på Polen
ı att förbereda en förlikning mellan August och Karl XII, och
skulle härför söka hjälp och medling hos den franske envoyén i
nstantinopel. Instruktionerna för Perrin innehålla en hel mängd
aljer och särskilda anvisningar. Författaren gör utförligt reda
detta försök — det afvisades bestämdt af Karl XII vid den tid-
nkt, då de turkiska härmassorna mobiliserades mot tsaren — men
skulle kunna tilläggas, att Perrin äfven hade till uppgift att,
den händelse det turkiska fredsbrottet ej kunde undvikas, söka
ida Portens krigslust mot Österrike i stället för mot de nordiska
ierade. Den franske ministern i Turkiet, grefve Des Alleurs
också synnerligen intresserad af Perrin och hans uppdrag, un-
det att svenskarna högst ogärna sågo, att de båda herrarna
nmo i förbindelse med hvarandra och sökte hålla Perrin borta
n Des Alleurs. Slutligen fick man i Wien reda på hvad för
nden Perrin egentligen hade i Orienten och hindrade honom
fortsätta sin andra resa. Att August II inför kejsarhofvet
iftigt dementerade hela saken, med många »contestationer», är
ägnadt att väcka mera förvåning än det ogenerade försöket att
iffa Österrike turkarna på halsen.

Rörande Augusts politik under den mera af afvaktande karak-
iserade tiden på sommaren 1712 uppgifver författaren, att den
hsisk-polske ministern vid turkiska hofvet, generalmajoren von
Goltz i juni 1712 vid två särskilda visiter hos sin engelske
lega lät — tydligen på order — undfalla sig yttranden, som
lde på att konung August vore benägen för fred, t. o. m. med
slutande af sina allierade, och att den holsteinske ministern von
brice fick uppmaning att underrätta svenskarna härom. Såsom
lla härför citeras Fabrices egna bekanta bref från Turkiet, och
llan synes såtillvida vara god. Det egendomliga är emellertid,

att den engelske ministern själf, Sutton, i sina i Public Reco
Office i London förvarade depescher icke, så vidt anm. kunnat fin
säger någonting härom. Han meddelar i stället i en depesch a
den 4 augusti, att då storvisiren pressade på von der Goltz, fö
att denne skulle göra ett förslag angående den svenske konunge
eventuella hemfärd från Turkiet, så var von der Goltz myck
ovillig härför och framställde för storvisiren förslag, som han fö
stod ej skola antagas, nämligen att Porten skulle till konung Aug
utlämna den stanislaiske kronfältherren Potocki jämte de andra
Turkiet sig uppehållande polska herrarna. Detta är helt och hål
olika mot hvad Fabrice säger. Ej heller i von der Goltz' depesch
i statsarkivet i Dresden har något påträffats, som styrker Fabric
uppgifter. Det torde vara ett tecken, och det är ej det enda, att ma
gör klokt i att visa ganska stor försiktighet gent emot Fabrice
bref, som länge gällt snart sagdt som hufvudkällan, när det gäll
Karl XII:s vistelse i Turkiet.

D:r Bonnesens arbete är ett synnerligen värdefullt inlägg i de
stora nordiska krigets diplomatiska historia, så mycket mera so
det behandlar en af denna historias på samma gång mest intressan
och minst bearbetade moment. Författaren har kraftigt bidrag
att sprida ljus öfver de ofta dunkla och slingrande vägar, som de
alltid verksamme, verkligen ganska skarpsinnige och framför all
fördomsfrie wettinerfursten vandrade. Det är att önska, att fort
sättningen af arbetet snart måtte se dagen.

A. S.

Omkring Carl Gustaf Tessin. Af Sigrid Leijonhufvud. I. Fr
grefvinnan Ulla och fru grefvinnan Augusta. 211 sid. II. Dron
ningen. 247 sid. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förla
1917 och 1918.

Hattpartiets mest lysande representant, den franska bildningen
mest glänsande målsman inom sjuttonhundratalets svenska aristo
krati samt samtidens främste mecenat i vårt land har icke, tro
den stora roll han spelat i Sveriges politiska och kulturella histori
blifvit föremål för någon mer ingående lefnadsteckning. Materi
till en sådan har den mångskrifvande Tessin ingalunda undandrag
eftervärlden. I sin stora dagbok har han nedskrifvit sina tankar o
hvarjehanda, sina öden och personliga upplefvelser, och samlat åtskillig
som kan tjäna att belysa honom själf och hans tid. Hans stor
enskilda brefväxling finnes, ehuru splittrad, till god del bevarad. I
hans officiella utlåtanden och ämbetsskrifvelser finnas rika och vä
så godt som fullständiga samlingar, och af hans riksdagsanföranden
bevara adelsprotokollen och andra handlingar ordagranna texter ell

eferat. Af allt detta har mycket litet utkommit af trycket. Åtskiligt har begagnats af forskarna på tidehvarfvets historia, men ingalunda utnyttjats för en teckning af Tessins lif.

Äfven ofvanstående arbete afser ingalunda att gifva en Tessinbiografi. Det vill närmast belysa Tessins enskilda lif och den inmare familje- och vänkretsen kring honom under den mest betydande delen af hans lefnad. Möjligheten härtill gaf i främsta rummet brefväxlingen mellan Tessin och hans maka grefvinnan Ulla Sparre, hvilken brefsamling finnes i Börstorps och Eriksbergs arkiv, jämte brefväxlingen mellan makarna Tessin och grefvinnan Augusta Törnflycht, förmäld med Ulla Sparres halfbroder grefve Axel Wrede Sparre, med flera andra enskilda brefsamlingar, förvarade i ofvannämnda arkiv, Bergshammars arkiv, riksarkivet eller kungl. biblioteket. Med stöd af detta rika material har författarinnan i den första delen gifvit en skildring af Tessin och den miljö, i hvilken han rörde sig, under den lyckligaste tiden af hans lif, tiden från hans förbindelse med riksrådet Erik Sparres familj vid midten af 1720-talet fram till Lovisa Ulrikas ankomst 1744.

Vi få här icke någon ökad kännedom om Tessin såsom ämbetsman och politiker eller såsom intendent för slottsbygget, konstsamlare och mecenat, men dess mera om hans personliga öden, hans familj och hans umgänge och hela det myllrande och brokiga lif, som rörde sig omkring den sällskapstrånande, nöjeslystne, fåfänge och lefnadsglade ädlingen. Öfver hufvud lämnar denna del ett rikt bidrag till historien om de högre aristokratiska kretsarnas lif i sjuttonhundratjugu-, trettio- och fyrtiotalens Sverige. Närmast dock de kretsar, som redan fullt accepterat den inträngande upplysningsåskådningen, den förfinade franska bildningen och smaken, medan andra åter lefde i storhetstidens traditioner, färgade af gammaldags ortodoxi eller af den framträngande pietismen. Tessin själf hade under långvariga resor utomlands redan vid unga år kommit i nära beröring med franskt kulturlif; hans hustrus släkt var likaledes intimt förbunden med fransk odling, för hvilken det gamla riksrådet, fältmarskalken och ambassadören Erik Sparre var en ypperlig representant, förmedlande traditionerna från 1600-talets förnäma rådsaristokrati öfver till den nya tiden. Det starka franska bildningsinslag, som fanns inom svenska aristokratien ända från Kristinas och Magnus Gabriel de la Gardies dagar, framträder synnerligen intimt, fullödigt och modernt utveckladt hos Tessin och hans närmaste krets, på samma gång patriotismen och kärleken till svensk odling är lika varm och lefvande hos dessa personer som hos äldre släktled trots nederlagets smälek och Sveriges ändrade yttre läge. Det var i själfva verket ganska naturligt att det starka tyska kulturinflytandet i Sverige skulle minskas efter de utländska provinsernas förlust och odlingslifvet sträfva mot en mera prononcerad nationell art, på samma gång den nya upplysningskulturens uppsving i England och Frankrike måste starkt påverka det svenska själslifvet. Denna förmälning af nationalsvensk odling med

västeuropeisk modekultur har just i Tessin haft sin ypperste företrädare inom det högre samhällslifvet vid seklets midt, liksom i hans lärjunge Gustaf III under dess senare del. På ett synnerligen åskådligt sätt lyckas författarinnan genom talrika brefutdrag skildra dessa upplysta aristokratiska kretsars åskådning, böjelser, intressen, uttryckssätt och vanor. Man kan ej annat än förvånas öfver huru modernt dessa personers själslif i flera hänsenden ter sig i andlig fördomsfrihet, i subjektiva omdömen och stämningar. På samma gång det är starkt tidsbundet i socialt hänseende. Tessin och än mer hans närmastes intressen och iakttagelser äro märkligt begränsade till deras egen klass, till hofvet och aristokratien. Därför möta oupphörligt i deras bref bilder från det svenska herrgårdslifvet liksom från hofvet och den högre byråkratien i hufvudstaden. Blott någon enda gång kommer någon skildring från folklifvet såsom i Tessins dråpliga beskrifning af folknöjena på Djurgården i ett hans bref från sommaren 1737. I regel existera de lägre samhällsklasserna endast såsom staffage i dessa intima brefväxlingar. Beträffande Tessin själf känna vi på annat sätt hans stora intresse för konst och litteratur och personliga förbindelser med vittra och konstnärliga kretsar. I hans hustrus och öfriga närmastes intresse spelar tydligen detta moment en ringa roll. Märklig är Ulla Sparres motvilja mot Dalin eller den ringa uppmärksamhet hon, i motsats mot sin make, ägnade den franska odlingens ryktbarheter under ambassadörstiden i Frankrikes hufvudstad. För henne var utom hennes make och närmaste vänner hofvet och dess lif det allt uppslukande intresset.

Jämte bidraget till tidens kulturhistoria lämnar fröken Leijonhufvuds bok ett värdefullt tillskott till kännedomen om Tessins karaktär. Intrycket i stort häraf blir visserligen ej nytt. Tessins egenskaper röjde sig på grund af hans lifliga temperament alltför tydligt äfven i hans officiella lif, och hans framskjutna ställning lät såväl svagheterna som förtjänsterna i hans personliga daning framträda på mångahanda sätt i hans verksamhet som parlamentarisk personlighet, diplomat, riksråd eller hofman. Förvånande är dock hans förmåga att midt under de mest spännande politiska situationer bevara intresset lika lefvande för det enskilda lifvets alla små angelägenheter, sällskapslifvets fordringar, familjens och vännernas öden. Det är liksom allt annat hade en mer yttre betydelse för honom och som om han med oändlig lätthet skakade af allt obehag och alla bekymmer, äfven om politiken eller ekonomien nyss förut föranledt honom att ge de lifligaste uttryck åt sin harm, sin misströstan eller sitt hopp. Draget af ytlighet och af njutningslystnad, af flärd och egoism framträder också ganska starkt i denna intima belysning af Tessins personlighet, men på samma gång också den äkta fosterländskheten, det lefvande kulturintresset, mottagligheten för nya idéer, offervilligheten och ridderligheten i hans väsen. Otvifvelaktigt vinner dock Tessin, hvars karaktär såsom offentlig personlighet ger ett mycket blandadt intryck, på den närmare bekantskapen med hans

nskilda lif. Framför allt gör förhållandet till hans ädla och intaande maka ett synnerligen godt intryck. Hennes gränslösa beundran och hängifvenhet, som aldrig sveko, blefvo af Tessin besvarade med en orubblig tillgifvenhet och ömhet, och förhållandet förblef tidse lika intimt, trots det att Tessin både tjusades af och gaf lifiga uttryck åt sin beundran för skönheten och behaget hos de andra kvinnor, som mötte honom i hans närmaste umgänge, framför andra hans vackra svägerska fru grefvinnan Augusta eller drottningen Lovisa Ulrika.

Först med den andra delen kommer Lovisa Ulrika in i skildringen af Tessins lif för att liksom med ens spela en hufvudroll däri under ett helt årtionde. Det är obestridligt, att fröken Leijonhufvuds arbete därmed får ett mer koncentreradt intresse, liksom det också får en vida större betydelse för den politiska historien. Lovisa Ulrikas och Tessins historia är ganska väl känd förut, intimast ehuru ensidigt belyst genom Lovisa Ulrikas af Arnheim utgifna bref till familjen i Preussen. Fröken Leijonhufvud har kunnat ganska väsentligt rikta vår kunskap genom att begagna Tessins i riksarkivet bevarade brefväxling med Lovisa Ulrika (af hans bref äro dock blott koncepten kvar) samt Lovisa Ulrikas bref till Ulla Sparre och förut nämnda samlingar af familjebref. Af detta material har fröken Leijonhufvud nyligen utgifvit det viktigaste, brefväxlingen mellan Tessin och Lovisa Ulrika, i en volym omfattande äfven outgifna partier af Lovisa Ulrikas journal och handlingar rörande Tessins brytning med hofvet. Redan tidigare har hon därjämte publicerat Tessins dagbok för åren 1748—1752. Ett omsorgsfullt begagnande af andra tryckta och otryckta källor har ytterligare riktat framställningen och gifvit densamma en ovanlig vederhäftighet, konkretion och intimitet. Författarinnans stil är alltigenom lätt och elegant och gedigen på en gång. Utan att förlora sig i detaljer skildrar hon målande och lefvande det drama, som utvecklingen af Tessins och Lovisa Ulrikas personliga förhållande till hvarandra innebär.

Äfven beträffande denna del gäller dock, att framställningen icke i stort ändrar den uppfattning eller bild af tilldragelserna som förut fanns. De egentliga politiska händelserna stå fortfarande i skuggan och bilda blott en bakgrund för det enskilda, personliga lifvets drama. Tessin, som nu såsom kanslipresident och hattpartiets ledare intar främsta platsen i Sveriges politiska lif och gör sin mest betydande insats i sitt fosterlands öden, skildras fortfarande från familje- och sällskapslifvets synpunkt, men hans personliga förhållande till Lovisa Ulrika blir genom hennes politiska lidelse och sträfvanden af utomordentlig betydelse äfven för Sveriges allmänna öden. Fint och ingående skildras huru Tessin genom makten af sin rika personlighet från början lyckas intaga den unga kronprinsessan, huru han snart är ledaren af det unga hofvets nöjeslif och samtidigt förstår att vinna detsamma för hattpartiets syften och utnyttja dess inflytande i partikampen, samt huru de personliga

stämningarna af den lifligaste inbördes beundran och vänskap mellan Tessin och Lovisa Ulrika efter hand övergå till likgil tighet och bitter fiendskap. Denna sällsynt intima och första ende skildring, som endast blifvit möjlig genom de båda hufvud personernas rika personliga temperament, deras vana att i bref til de närmaste blotta sina innersta tankar och känslor och den lyckliga slump, som bevarat och ställt till forskningens förfogande detta sällsynt rika material, ger en djup psykologisk förklaring af de särskilda momenten i denna tragedi, framför allt af själfva brytningen.

Några punkter äro dock fortfarande dunkla och torde förblifva det. Hur långt sträckte sig och huru pass förpliktande voro de löften om en utvidgning af konungamakten, hvarmed Tessin velat att vinna den ärelystna Lovisa Ulrika och hennes gemål? Säkerligen har Lovisa Ulrika i denna fråga aldrig fäst sig vid detaljer aldrig förstått eller närmare reflekterat på begränsningen och restriktionerna. Intet i hennes publicerade familjebref antyder, att hon fått annat än allmänna och obestämda fraser och försäkringar och ej heller att hon haft behof af annat. När sedan dessa löften vid tiden för tronskiftet ej längre kunde infrias, har hon intet förstånd för politikens kraf och den hotfulla yttre ställningen, som helt enkelt gjorde en om ock moderat förändring af Sveriges regeringsform till en omöjlighet. Här hjälpa ej ens försäkringarna härom och maningarna från den beundrade brodern i Preussen. Lovisa Ulrika ser intet, förstår intet och är blott gripen af en växande harm öfver de svikna förhoppningarna och de brutna löftena. Att säkerligen den goda viljan att gå hofvets önskningar till mötes saknades hos både Tessin och de öfriga hattledarna efter den afgörande partisegern 1747, måste ju medgifvas, men också att den närmare bekantskapen med den unga kronprinsessans karaktär ej kunde locka att arbeta för en vidgad konungamakt.

Den afgörande brytningen mellan Lovisa Ulrika och hattpartiet daterar författarinnan, säkerligen med rätta, från äktenskapsaftalet mellan den unge prins Gustaf och den danska prinsessan Sofia Magdalena. Denna förbindelse korsade en af Lovisa Ulrikas käraste planer och var henne till ytterlighet osympatisk. Att Tessin härvid sin plikt likmätigt tvang tronföljarparet offra sina personliga sympatier för politikens fordringar, hade Lovisa Ulrika svårt att förlåta; äfven i detta fall förstod hon icke eller såg ingen ursäkt i den politiska nödvändighet, som framtvingade denna äfven för Tessin och hattpartiet mindre sympatiska förbindelse. Tessins roll vid tronbestigningen, då han likaledes af sin ämbetsplikt tvangs att förelägga Adolf Fredrik en provisorisk konungaförsäkran, innan denne af rådet erkändes och utropades såsom konung, fullbordade lossandet af de personliga banden mellan Tessin och den unga drottningen. Tessins krampaktiga och föga värdiga försök att med offer af sin politiska maktställning kvarhålla och återvinna den flyende hofgunsten blef blott anledningen till några års ytterligare förläng-

ina och till bittra konflikter mellan de forna vännerna, innan den öppna brytningen inträdde och gjorde slut på ett redan länge undergräfdt och ohållbart personligt förhållande.

En punkt, som fortfarande är dunkel, är också den verkliga innebörden af de antydningar, som utgingo från Lovisa Ulrika och sedan bevarats utsmyckade af hofskvallret, att Tessin genom en kärleksförklaring framkallat hennes ändrade känslor och gjort slut på den förra vänskapen. Författarinnan kan ej annat än anföra den form, som berättelsen härom har i Lovisa Ulrikas egen långt senare dikterade journal. Någon annan källa af värde finnes tydligen ej. Troligen föreligger, såsom författarinnan framkastar som en möjlighet, ett missförstånd från hennes sida af ett häftigt utbrott af Tessin från den tid, då bitterheten redan börjat gro i hans sinne, medan beundran och hängifvenheten för henne ännu voro orubbade. Den af Lovisa Ulrika angifna tidpunkten 1748 torde bero på minnesfel; hon har, enligt författarinnans tydligen riktiga antagande, till tiden före prins Karls födelse förlagt en scen, som tilldragit sig före prins Fredrik Adolfs födelse sommaren 1750. Något närmare härom torde för öfrigt ej stå att veta. Men om äfven Lovisa Ulrika genom någon öfverdrifven yttring af Tessins beundran haft anledning att känna sig kränkt i sin värdighet, är detta dock ej nog att rättfärdiga den utomordentliga bitterhet och kitslighet, hvarmed hon visste att såra den ömtålige Tessin och göra de följande åren af hans guvernörskap vid hofvet till ett verkligt lidande för honom. Den detaljerade skildringen af alla dessa småchikaner, stickord och förödmjukelser af alla slag, hvarmed Tessin fick hålla till godo, men som naturligtvis föranledde ständiga uppträden, sätter icke drottningen i någon vacker belysning, på samma gång det måste medges att Tessin icke alltid med nödig värdighet uppbar sin roll. Den slutliga sammandrabbningen, som medförde Tessins nedläggande af guvernörskapet och aflägsnande från hofvet, är skildrad mycket ingående och med psykologisk skarpblick. Därmed var historien om Tessin och Lovisa Ulrika slut för alltid, liksom Tessins politiska bana var slut med nedläggandet af kanslipresidentskapet, fast han först senare afgick från rådsämbetet.

Tessin lefde ännu nära tvenne årtionden, skild från det politiska liksom det kulturella lifvets brännpunkter. Äfven den åldrande Tessin, som på Åkerö tillsammans med sin maka och sina vänner framlefver ett fridfullt familjelif, blott stördt af ekonomiska bekymmer, samt sysslar med nedtecknandet af sina minnen och erfarenheter, kan erbjuda åtskilligt af intresse. Otvifvelaktigt skulle det vara synnerligen välkommet för alla, som följt fröken Leijonhufvuds skildringar från höjdpunkten af hans lefnadsbana, om samma hand äfven tecknade några bilder från den gamle statsmannens och mecenatens samt hans makas ensliga och bortglömda tillvaro, medan partistormarna fortfarande rasa och det upprörda tidehvarf, hvars kanske mest typiske representant Tessin var, nalkas sitt slut. Men härför står mahända icke tillräckligt material till buds.

Det återstår att framhålla den vackra utstyrsel och de vackra porträtt, som ytterligare göra arbetet tilldragande. De i slutet sammanförda noterna och ett personregister öka dess värde och användbarhet.

L. S.

Svensk tullpolitik 1816—1911. Ak. avh. (Upsala) av ARTHUR MONTGOMERY. (Äfven utgifven som: Översikt utarbetad på uppdrag av Tull- och traktatkommittén.) 239 sid. Stockholm 1921.

Med föreliggande arbete har vår historiska litteratur fått en mycket välbehöflig ledtråd i den kanske mest ingripande af de ekonomiska frågor, som sysselsatt politiken och särskildt riksdagspolitiken under det senaste århundradet. Och lika hetsig, lika ovederhäftig som den offentliga diskussionen ofta varit, lika sober, väl afvägd, passionsfri och tillförlitlig är framställningen däraf. Boken utmärker sig, åtminstone i den mån rec. kunnat döma, för en ovanlig exakthet, den hör till de så godt som felfria afhandlingarnas kategori; men ej nog därmed. Referaten af långa, ofta planlösa och oklara diskussioner eller betänkanden äro gjorda med en knapphet och blick för det väsentliga, som på bokens rätt begränsade utrymme lämna en förvånande fyllig kännedom om hvad som faktiskt förekommit; och äfven redogörelsen för ändringarna från tulltaxa till tulltaxa är gjord med stor omsorg.

Å andra sidan har arbetet i motsvarande grad sina förtjänsters fel. Den läsare, som här söker något af den atmosfär, politisk, ekonomisk eller personlig, som skapat vår tullpolitik, får åtminstone lägga mycket noga märke till hvarje vändning i författarens behärskade språk och dessutom taga ganska mycket af sin egen fantasi till hjälp. Till stor del beror denna starka begränsning otvifvelaktigt på yttre förhållanden, nämligen på att arbetet utarbetats som bilaga till ett betänkande från en kommitté, som innefattar mycket stridiga ståndpunkter och därför sätter värde på färglöshet i hvad som skrifves af kommitténs medhjälpare. Arbetet är alltså trots sina förtjänster ett bevis på något föga välkommet, nämligen hvad man kunde kalla vetenskapens socialisering, inskränkningen i det slags vetenskapliga arbete, som ger ett oreserveradt uttryck för sina idkares uppfattning, sådan den nu en gång är, samt motsvarande utbredning af de »officiella» arbetena, hvilka i bästa fall, såsom här, blott undvika många ömtåliga problem men i sämsta fall äro lagda till rätta för att tjäna ett eller annat af uppdragsgifvarnas syftemål. Det vore onekligen i och för sig önskvärdt, att vetenskapsmännen så mycket som möjligt ånyo sattes i tillfälle att ar-

[bek]osta i eget namn och att statens intresse för forskningen i största möjliga utsträckning toge andra former än att bekosta officiella [u]tredningar af politiskt omstridda problem.

D:r Montgomerys framställning tar sin början med den nya afspärrningstendens, som ungefär såsom nu inträdde, när den rent militära afspärrningen upphörde med slutet af ett världskrig; och förf. har med full rätt dragit denna parallel på textens sista sida. Hvad som här skulle ha varit välkommet såsom utgångspunkt är en öfverblick av vår tulltaxas utseende efter Napoleonskrigens slut; man skulle därigenom ha fått en fast grund att stå på. Ändringarna följas sedan från riksdag till riksdag, från kommitté- och regeringsförslag till nästa dylika förslag; och man ser, hur långsamt det går att få det till stor del i princip utdömda prohibitivsystemet [sm]åningom skjutet åt sidan. Det är sålunda karakteristiskt, att ständerna så sent som 1840—41 visserligen förklara sig »i allmänhet gilla idén om en oinskränkt handelsfrihet» — hvilket ej får tolkas som liktydigt med tullfrihet utan blott som rätt att öfver hufvud taget in- och utföra varorna — men likväl ha »funnit betänkligheter möta för dess tillämpning i så vidsträckt mån» som föreslagits (sid. 52); förf. framhåller (sid. 64), att de grundläggande import- och exportförbuden kvarstodo ända till början av 1850-talet, då till sist det definitiva genombrottet inträffade, vid 1853—54 års riksdag. Lika betecknande är, att detta ekonomiska system liksom hvarje annat nödvändigt skapat en däraf beroende produktion och att dess afskaffande därför med samma nödvändighet och säkert fullt bona fide framkallade »stor oro» (1823, sid. 1[0]), »den farhågan att, om de nu förbjudna fabriksvarorna frigåfvos, landet skulle öfversvämmas däraf och prisen falla så lågt, att de svenska fabrikerna nödvändigt måste gå under» (1828, sid. 26, med nästan ordagrann upprepning 1839, sid. 45). 1828 sade sig klädesfabrikanterna blott behöfva tio år för att inrätta sig på täflan med utlandet (sid. 27), 1834—35 begära de på nytt lika lång [tid]srist (sid. 38), utan att 1840 ha hunnit längre i konkurrensförmåga (sid. 51). Verkliga förhållandet är, att en sådan konkurrensmöjlighet nästan aldrig uppstår bakom ett vanligt, icke från början på afskrifning ställdt skydd, därför att ett sådant framkallar eller håller vid lif företag som behöfva det för att existera. En viktig orsak till prohibitismens slutliga undergång synes mig ligga i den allmänna prisstegringen på 1850-talet, efter de stora kaliforniska och australiska guldupptäckterna, ty stigande prisnivå ger alltid produktionens ledare vinster, som minska beroendet af annat skydd.

Problemet i tullpolitikens historia är alltså närmast och främst, [h]ur det någonsin blir möjligt att afskaffa en afspärrning eller ett [tu]llskydd som en gång skapats. Under 1800-talet spelar den [ek]onomiska doktrinen, liberalismen, härvid i flertalet länder en stor [r]oll, i det att tron på dess riktighet skapar ett visst mått af likgiltighet för de större eller mindre lidanden, som själfva öfvergången till friare omsättning som regel medför. D:r Montgomery

framhåller nu i sin bok, sannolikt med rätta, att den principiella liberalismen ej hade något stort inflytande på den svenska riksdagens behandling af tullfrågorna; men det förefaller mig likväl som en lucka i hans framställning, att den samtida litteraturen så pass fullständigt ignorerats som fallet varit. Det faktum, att den svenska statsfilosofien stod afvisande till den engelsk-franska liberalismen och att merkantilismen lefde kvar vid universiteten, skapade ingen gynnsam jordmån för frihandeln; och ur denna idékrets härstammade t. ex. en så inflytelserik politiker som Hartmansdorff. På samma sätt måste man förklara, att Friedrich List redan 1840 öfversattes och kommenterades af Argus-Johansson, som satte en ära i att vara Benjamin Höijers lärjunge; härigenom fingo vi mycket tidigt en försmak af den restaurerade protektionismen innan ännu liberalismen på det ekonomiska området hunnit slå igenom. Något direkt inflytande på riksdagsdebatterna är kanske ej att spåra häraf, men därifrån kan man ej sluta, att det ej haft indirekta verkningar.

Hufvudorsaken till prohibitivsystemets fall ser d:r Montgomery i dess aftagande betydelse för jordbruket, som alltmer öfvergick till spannmålsexport och äfven frånsedt detta hade jämförelsevis litet att vinna på förbuden. Industrien var ännu för svag att ensam kunna hålla afspärrningspolitiken vid lif, i synnerhet som köpmännen småningom började genomsyras af principiellt liberala idéer, hvilka satte själfva bytets betydelse särskildt högt och därför talade ej blott till handelsmännens intresse utan också till deras stolthet. Och det förtjänar påpekas, hvilken central ställning inom näringslifvet, som ända till omkr. 1870 intogs af de stora köpmännen — ungefär motsvarande den som nu innehas af bankledare och vissa industrimän — och hvilket inflytande deras ståndpunkt därför måste ha utöfvat på allmänna opinionen. D:r Montgomery har säkert icke förbisett något af detta, men det kommer ej mycket fram, på grund af att han »seems always to watch proceedings from the reporter's gallery» i riksdagen, för att citera Seeley.

Men att den ekonomiska liberalismens genombrott på det handelspolitiska området i Sverige främst beror på en enda man blir dock minst lika tydligt efter som före d:r Montgomerys framställning. Den mannen är gifvetvis Johan August Gripenstedt. Det för läsaren nya i den föreliggande behandlingen är den opportunistiska ställning Gripenstedt ända till början af 1850-talet visas ha intagit i tullfrågan. Som antaglig förklaring till den radikala frihandelsståndpunkt G. första gången 1856 gaf uttryck åt anför förf. (sid. 82), att hans politik »i viss mån rättat sig efter de allmänna ekonomiska konjunkturerna», i det att 1850-talets högkonjunktur skulle ha gjort starkt intryck på honom. Som karakteristik af den unge Gripenstedt förefaller detta omdöme mycket träffande, och uteslutet är kanske icke heller, att själfva genombrottet så finner sin förklaring. Men å andra sidan är intet omdöme mindre ägnadt att ge ett riktigt intryck af Gripenstedts upp-

lande efter 1856. De Geer, som väl i detta fall måste anses ög grad vittnesgill, säger om honom (Minnen, II, sid. 38): »Frihanns teoretiska riktighet var hos honom ett resonemang, som öfvert till trosartikel, och äfven vid dess praktiska tillämpning var ı tämligen hänsynslös». I själfva verket torde det vara svårt att åra för principförklaringar föga böjda statsmäns uttalanden finna nga så öfvertygelsetrogna påståenden som Gripenstedts, och i raktande af hans tämligen enastående ställning inom vår ekonoska politik skulle det löna sig att undersöka, hvarpå förändringen ott. För egen del skulle jag vilja framkasta tanken på en teoisk omvändelse, förmedlad af fransk ekonomisk litteratur, men vetvis behöfver detta pröfvas grundligt. Blott ett enstaka exemmå här nämnas. I ett af sina stora anföranden, på riddaret den 8 juni 1857, citerar han »en snillrik fransk författare» d. anföranden och uppsatser, I, sid. 262), och som man på förhand ınat gissa gäller det Bastiat. Sannolikt sträcker sig särskildt just tiats men äfven de öfriga franska harmoniekonomernas inflyde på Gripenstedt långt utanför detta enstaka fall — frågan är mast, när inflytandet börjar. Äfven om Gripenstedt och hans dhjälpare naturligtvis läste franska, vore en undersökning af den nomiska öfversättningslitteraturen, som vid denna tid nästan t och hållet är fransk, sannolikt lönande.

Med en hänsynslöshet, som De Geer ingalunda öfverdrifver n som naturligtvis till stor del berodde på medvetandet (eller eställningen) att vara i förbund med framtiden, dref Gripendt sin politik igenom; ständernas vid två på hvarandra följande sdagar upprepade, mot hans politik riktade principbeslut blefvo t enkelt icke sanktionerade. I denna frihandelspolitik emot resentationens vilja företer Gripenstedt många beröringspunkter d Napoleon III, som till stor del föranleddes till sin traktatitik af önskan att besegra lagstiftande kårens motstånd mot hans andelstendenser, och i rätt hög grad fick vår egen handelsktat med Frankrike tjäna samma syfte, såsom framgår af d:r ntgomerys framställning (särskildt sid. 105). Någon full fridel kom visserligen aldrig till stånd, utan blott prohibitismens kaffande — fullständigt skedde detta först 1857 — äfvensom lfrihet på lifsmedel, råvaror och maskiner, hvilket rent af kunde raktas som ett typiskt reform-merkantilistiskt program, medan lustriskyddet förblef ganska afsevärdt. Gripenstedt afgick som ansminister omedelbart före utfärdandet af 1866 års tulltaxa, n hade de nu angifna grunddragen, och därmed var utvecklingen vår tullpolitik i frihandelsriktning faktiskt slut.

Senare hälften af d:r Montgomerys afhandling ägnas åt den jande utvecklingen i motsatt riktning, liksom den förra tämligen unt ett halfsekel lång och liksom denna krönt af en handelstraktat, letta fall den tyska af 1911. Dessa händelser ligga oss dock tför nära i tiden att här bekvämligen kunna behandlas mer inende. Liksom på andra områden minskas äfven här öfverskåd-

ligheten ytterligare, när man kommer till de årliga riksdagarn tid. Hvad som framträder med starkare relief är egentligen de välkända stora och afgörande tullstriden på 1880-talet; men förf väl gjorda sammanfattning af argumenten på båda sidor under denn strid (sid. 137—148) bör särskildt framhållas. Nästan endast h förekommer också i framställningen material till belysning af själfv det ekonomiska läget. I slutkapitlet redogöres fylligt för 1906 å tulltaxekommittéförslag samt för de i samband därmed och med d tyska handelstraktaterna stående sista ändringarna i vår tullpoliti före världskriget. Hvad man däremot saknar är en sammanfattnin som kunde visa gången af den ojämna och tidtals oöfverskådlig utvecklingen från det ena världskriget till det andra, belyst exem pelvis genom tullsatser på ett fåtal typiska varor, spannmål, järn väfnader och maskiner, för att blott taga ur högen.

Men tillräckligt är sagdt för att visa, att med all begränsnin som d:r Montgomery pålagt sig själf eller utifrån fått sig pålag det föreliggande arbetet utgör en oumbärlig och ovanligt vederhäfti handledning för hvarje forskare i det svenska 1800-talets histori

Eli F. Heckscher.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

---

rkiv för nordisk filologi. Utg. af A. Kock. Ny följd. Bd 32: H. 1. G. Schütte, Vidsid og Slægtssagnene om Hengest og Angantyr. — E. Lidén, Små bidrag till fornsvensk grammatik. — A. Åkerblom, Bidrag till eddatolkningen. — A. Åkerblom, Om Vóluspós komposition och syfte. — A. Åkerblom, Dómr um dauð hvern (Háv. str. 77). — J. Palmér, Om öfvergången y > ö framför rd i svenskan. — A. Kock, Vidare om Skåne och Scandinavia. — E. Olson, Anmälan af »Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis, Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog, forfattet af Sveinbjörn Egilsson, forøget og pånv udgivet ved Finnur Jónsson.» — E. Brate, Anmälan af »Hermausson, H., Catalogue of Runic Literature forming a part of the Icelandic Collection bequeathed by Willard Fiske». — D. A. Seip, Anmälan af »J. Palmér, Studier över de starktoniga vokalerna i 1800-talets svenska». — Meddelande.

et nya Sverige. 1920, 6. L. Staël von Holstein, Åland och folkrätten. — 10. M. Schürer von Waldheim, Karl XII:s död.

ataburen. 1920, 1. N. Lithberg, Rimstavar med rättade gyllental före år 1600. Med 6 fig. — P. Johnsson, Bössesmeder i Göinge under äldre tider.

ertha. Tidskrift för den svenska kvinnorörelsen. — Redaktör: Ellen Kleman. 1920, Februari. E. Fogelklou, Birgitta, anm. af H. Borelius.

ationalmusei årsbok 1920. E. G. Folcker, En okänd svensk fajansfabrik. Med 9 fig.

ig. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. 1920, 1. G. M. Silfverstolpe, Ett 1600-talsprojekt till mausoleum för Gustaf II Adolf. Med 1 fig. — J. Sandström, Ett »landsarkiv» från medeltiden. — S. Erixon, Samlingsplatser och bröllopsstugor hos den svenska allmogen. Med 11 fig. — S. Wallin, Siden-droguet. En notis till 1700-talets svenska sidenfabrikation. Med 9 fig.

tatsvetenskaplig Tidskrift. 1920: H. 3. B. Hagström, Frågan om konungens ekonomiska lagstiftningsmakt i riksdagen efter 1866. — 4. P. O. Gränström, Ålands representation i svenska ståndsriksdagen. — C. A. Reuterskiöld, Konsultativt referendum och svenska statsrättsprinciper. — Litteraturgranskningar. H. Cavalli, Arbetsfördelningen mellan de svenska statsdepartementen efter 1840, anm. af A. B[ruse]witz.

Svensk Humanistisk Tidskrift. Utgivare: Vilh. Lundström. 1919 April—Juni. C. A. Reuterskiöld, Statskunskap och »idéhistorisk forskning».

Svensk Militär Tidskrift. 1920, 5. K. Leijonhufvud, En af de främsta Anjalamännen. [Erik Abraham Leijonhufvud.]

Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1920, 3. Nyare stadshistorisk litteratur (A. U. Isberg, Malmö; Alfr. Jensen, Söderhamns historia, D. o. R. Björkman, Jönköpings historia, anm. af N. Herlitz.) — 6—7. N. Herlitz, De svenska städernas privilegier. 1—9.

Svensk Tidskrift. 1920, 5. Bolsjevismen och Västeuropa. — 7. E. F. Heckscher, Valutafrågan. — J. Roosval, Georgius redivivus. Med fig. — Erl. Hjärne, Biskop Thomas' af Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet, anm. under titel Svensk fosterlandskänslas äldsta urkund. — 8. A. Mörne, Svenskfinlands ensamhet. — Dagens frågor: Skyddet mot fredsekonomien. — »Den store hellenens» fall. — Det skandinaviska samarbetet. — Engelska indiskretioner.

Tiden. 1920, Sept.-Okt. G. Möller, Hj. Branting. — A. Fr. Åhlander, Brantingsbibliografi.

Verdandi. Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner. Utgivare: Anna Sandström o. L. Hökerberg. 1919, H. 4. Bokanmälningar. A. Holmberg, Elementarister: Joh. Rudbeck, Bibliotheca Rudbeckiana, anm. af B. R. Hall.

Vår flotta. 1919, Aug.—Sept. E. Holmberg, Några minnen från anno 1719.

Historisk Tidsskrift, utgit av den norske historiske forening. Femte række. Bd 4: H. 6. H. Koht, Medförte kristendommens indförelse et magttap for det gamle norske aristokrati? — A. Bugge, Om hvorledes Norge var bygget i vikingetid og middelalder. 2. — Litteratur. — 7. Edv. Bull, Sagaenes beretning om Harald Hårfagres tilegnelse av odelen. — A. Bugge, Litt om et par gamle gaardsarkiv og om indsamling av gamle brev paa landet. — Smaastykker: H. Koht, Europeisk syn på Norges stilling i lydrike-tiden. — Reformforeningens protokol 1859—60. Meddelt af H. K. — H. Koht, Et par ukjente avhandlinger av J. E. Sars. — J. Lie, Klostersagn og Ættehistorie fra Hardanger. — G. Sverdrup, En norsk Köpenick-Affære for 150 aar siden. — Litteratur. J. S. Worm-Müller, Norge gjennem Nödsaarene, anm. af O. A. Johnsen.

Samtiden. Redigert av G. Gran. E. Hedén, Gestalter ur Sveriges nyare historia. 4. Harald Hjärne.

Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1919. A. Linvald, Oversigt over Öresundstoldens Historie.

Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af E. Arup. Bd 1: H. 4. Aage Friis, Bernstorff og Moltke under krisen 1762. En kritisk Undersögelse. — Joh. Steenstrup, De danske Folkevisers ældste Tid og Visernes Herkomst (sluttet). — Smaastykker og Oversigter: Joh. Knudsen, Hollandsk Indflydelse paa Navngivningen i Farvandene omkring Danmark. — Litteraturhefte 1916. (Udgivet for 1917 og 1918.) Alfr. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1916 vedrörende Danmarks Historie. — Alfr. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1917 vedrörende Danmarks Historie. — Recensioner (bl. a. Y. Lorents, Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649, anm. af K. F[abricius].) — Nyt fra historisk Videnskab.

Arena. 1918, 5. H. Stadius, Sveaborg. Med 5 illustr. — 1920, 3. Br. Forss, Tyskarnas ankomst till Åland mars 1918. Med 7 illustr.

Finsk Tidskrift. Utg. af R. F. v. Willebrand. 1920, Juni. O. F. Hultman, Härstamma Finlands svenskar från Sverige? — Juli—Augusti. A. Hultin, Pehr Josleen. En vitter prosaist från Porthanska tiden. — A. Allardt, Lappträsk socken, anm. af A. E. af Forselles. — September. Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utg. af H. Schück. D. 1—2, anm. af R. F. v. Willebrand. — Oktober. T. E. Karsten, Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst. 1. — November. A. Törngren, Utrikesministeriets hvita bok i Ålandsfrågan. — T. E. Karsten, Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst. 2. — December. S. Wacklin, Hundrade minnen från Österbotten jämte Österbottniska anekdoter, anm. af R. Dahlberg.

Hembygden. Tidskrift utgiven av samfundet för svensk folklivsforskning i Finland. 1917—18: 1—2. G. Nikander, Jordbruket i Mörskom år 1750. — 9—10. V. Solstrand, Ålands östra gräns.

Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge 1918. Utgiven av Åbo avdelning. — Br. Lesch, Ålands krav och Finlands rätt. — 1920. M. G. Schybergson, Herrar och bönder på Åland 1808.

Nya Argus. 1920, N:o 2. M. Hallberg, Några anteckningar om Åbomynten, anm. af L. [O. Th.] T[udéer]. — 12/13. G. C[astrén], Åland. — 14/15. A. Söderhjelm, Sverige och den franska revolutionen, anm. af G. C[astrén]. — 20. G. C[astrén], Finland i Sveriges 1700-tals dikt.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 154. A. Hultin, Borgå gymnasii historia. Enligt uppdrag av f. d. Borgå gymnasister.

Teologisk Tidskrift (Helsingfors). 1918, H. 4—5. J. Th. Bring, Kyrkliga meddelanden från Sverige.

Turisttidskrift. Redaktör E. Lampén. 1917, December. Lampén, E., Mellersta Savolaks. Rantasalmi. En gammal kulturort. 1. Med 12 illustr.

Die Eiche. 1919, September. F. Siegmund-Schultze, Heil Schwedens Kirche! — N. Söderblom, Die Aufgabe der Kirche: Internationale Freundschaft durch evangelische Katholizität. — G. Billing, Die lutherische Volkskirche in Schweden. — K. B. Westman, Die deutsch-schwedischen kirchlichen Beziehungen. — G. Aulén, Die neuere schwedische Theologie. — Aufrufe der schwedischen Christen zur Friedensfrage seit dem Jahre 1917. — F. Siegmund-Schultze, Die geplante ökumenische Konferenz von Upsala.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. G. Seeliger. Jahrg. 19. 1919/1920. H. 4. E. Grohne, Über Grundlagen und Aufbau der Weltgeschichtlichen Betrachtungen »Jacob Burckhardts.» — M. Laubert, Die polnische Frage auf dem Posener Provinziallandtage von 1843. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Wissenschaftliche (Publikations-) Institute. — Preisarbeiten. — Personalien: Ernennungen, Beförderungen. — Todesfälle. — Julius von Pflugk-Harttung †. — Th. Grünbauer, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. 1920. Dritte Folge. Bd 25. P. Joachimsen, Aus der Entwicklung des italienischen Humanismus. — Fr. Meinecke, Luther über christliches Gemeinwesen und christlichen Staat. — W. Platzhoff, Ludwig XIV, das Kaisertum und die europäische Krisis von 1683. — E. Stengel, Jugendbriefe von Georg Waitz aus der Frühzeit Rankes und der Monumenta Germaniæ. — G. Mayer, Die Junghegelianer und

der preussische Staat. — C. Neumann, Jakob Burckhardt als Redner. — M. Ritter, Deutschland und der Ausbruch des Weltkriegs. — Joh. Ziekursch, Ludendorffs Kriegserinnerungen. — Miszellen. — Literaturbericht. — Alphabetisches Verzeichnis der besprochenen Schriften (bl. a. B. Schmeidler, Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert. Kritische Untersuchungen zur Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen, zu Hamburger Urkunden und zur nordischen und wendischen Geschichte, anm. af A. Hofmeister.) — **Bd 2**6. **H. 1.** Fr. Friedrich, Versuch über die Perioden der Ideengeschichte der Neuzeit und ihr Verhältnis zur Gegenwart. — W. Andreas, Marwitz und der Staat Friedrichs des Grossen. — Miszellen. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — Berichtigung.

Zeitschrift des Vereins für die Geschichte der Neumark 1919. H. 37. P. Biens, Der Durchmarsch schwedischer Truppen während des nordischen Krieges. [Abdruck von Aktenstücken aus dem Jahre 170..

Revue des deux mondes 1920, 15 janvier. A. Nekludoff, La semaine tragique à la cour du roi Gustave V.

Revue Historique. 1920, Janvier—Février. A. Hachette, L'affaire Mique (1745—1794). — E. Maugis, La journée du 4 juillet 1652 à l'Hotel-de-Ville de Paris. Relation de Pierre Lallemant. — P. Vaucher, Le bicentenaire de la mort de Charles XII. — G. Cahen, Deux ambassades chinoises en Russie au commencement du 18:e siècle. — Bulletin historique. Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois, par L. Halphen. — De 1800 à nos jours et questions générales contemporaines, par R. Guyot. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Mars—Avril.** S. Reinach, La Bossue d'Assise et la conversion de saint François. — R. Doucet, Pierre Du Chastel, grand aumônier de France. 1:re partie. — O'Halecki, L'union de Lublin, à l'occasion de son 350:e anniversaire. — R. Durand, Un discours de Charles Colbert aux Etats de Bretagne en 1665. — Bulletin historique. Histoire de France: Époque moderne, 1494—1660, par H. Hauser. — Histoire de Suède, par A. Ganem.

The American-Scandinavian Review. 1920, February. Y. Hedvall, Sweden, Finland, and Åland. With map and three illustr. — **October.** G. H. Theslöff, A Finnish view of the Åland problem. — **December.** W. A. F. Ekengren, The Åland question.

40.

Bibliografi 1919.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

97. Historisk Tidskrift. utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 39. 1919. 208 + 75 + V s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 7 kr. 50 öre.
Stavenow, L., Bismarckforskningens nuvarande ståndpunkt.
Westling, Fr., Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin till Fredrik II:s död (1571—1588). 1—2.
Wittrock, G., Julius Andrássy och Österrike-Ungerns utrikespolitik.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

98. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup*. Bd 1: H. 2—3. S. 129—316. Khvn.

99. **Boëthius, B.,** Historiska principfrågor.
Svensk tidskr. 1919, s. 516—523.

00. **Brusewitz, A.,** Historisk teckentydarkonst.
Forum 1919, s. 338—341.

01. **Weibull L.,** Riksarkivarien Sam. Clason som medeltidshistoriker. 38 s. Lund 1918.

02. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 5. (Karl XII:s tid efter 1709 och äldre frihetstiden). H. 3—4: Kalabaliken i Bender. 5—6: Pesten 1710. 7—8: Kattegatts flygande holländare. 9—10: Vår stormaktsagas slut. 11—12: De Armfeltska karolinernas dödsmarsch. 13—14: En svensk krigsfånges rymning ur rysk fångenskap. 15—16: I kamp med marockanska sjörövare. 17—18: Från Ostindiska kompaniets dagar. S. 97—638 + (1) s. Med många illustrationer i texten. Sthlm, Norstedt, 1918, 1919. Pr. 25 öre häftet.

03. **Kämpe, Alfr.,** Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar. En krönika. D. 2. 270 + (2) s. Sthlm. Frams förlag. Pr. 8 kr. 50 öre.

04. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A.,** o. **Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Rikt illustrerad. Bd 2: *H. Almquist*, Reformations-

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1916, 1917 och 1918 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

1—201894

tiden och stormaktstidens förra skede. [H. 3—8] — 23—27. S. 97-320. Lund, C. W. K. Gleerup 1916. Pr. för dubbelhäftet 1 k 50 öre.

6805. **Svensén, E.,** Från forntid och nutid. Kulturhistoriska bilder. 159 Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 3 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: Från Gånge Rolf till Torgny Lagman: När svenskar skulle erövra Ryssland.

6806. **Montelius, O.,** Vår forntid. VIII + 449 s. Med 318 fig. i texte Sthlm, Norstedt. Pr. 14 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1919, N:o 310 (29/12) af *T. J. Arne.*

6807. **Sturlasson, Snorre,** Norges konungasagor. Översatta av *E. Ols*… D. 1. XXXVIII + 403 + (1) s. + 15 pl. Lund, C. W. K. Gleer… Pr. 20 kr.

6808. **Jungner, H.,** Uppsala och Vendel-konungarnes mytiska ättefäde…
Fornvännen 1919, s. 79—102. Med 5 fig.

6809. **Svensén, E.,** Från Gånge Rolf till Torgny lagman.
Svensén, E., Från forntid och nutid, s. 39—86.

6810. **Björkman, E.,** Beowulf och Sveriges historia.
Nord. tidskr. 1917, s. 161—179.

6811. **Schnittger, Br.,** Våra kulturförbindelser med östra Medelhavet und… den äldre bronsåldern. Några synpunkter.
Ord och Bild 1919, s. 65—71. Med 18 fig.

6812. **Nordén, A.,** Några bidrag till Bråvallaslagets bygdegeografi. 53 Norrköping 1918. (Se N:o 6127).

6813. Nestorskrönikan. Översättning från fornryskan av *A. Norrback.* … + 176 s. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr. 50 öre. Biblioth… uppl. i 50 numr. ex. pr. 18 kr.

6814. **Nerman, B.,** En svensk bosättning i östra Ryssland omkring år 10… före Kristus. (A. M. Tallgren, Forskningen om förbindelserna mell… Sverige och Ryssland under yngre bronsåldern.)
Rig 1918. Bd 1, s. 193—196. Med 6 fig.

6815. **Frödin, O.,** Från det medeltida Alvastra. Undersökningar … 1918.
Fornvännen 1919, s. 43—68. Med 8 fig.

6816. **Kjellberg, C. M.,** Flyttningen av ärkebiskopssätet och Erik den h… liges reliker 1273 från Uppsala till Östra Aros.
Fornvännen 1919, s. 69—78.

6817. Svenskt diplomatarium. Utgifvet af riksarkivet genom *S. Tunber*… Bd 6: H. 3. [1352—1354.] S. 361—480. 4:o. Sthlm, Norstedt. P… 10 kr.

6818. **Quennerstedt, Aug.,** Tal vid minnesfesten öfver Gustaf Vasa den … maj 1896 i Lunds universitets aula.
Quennerstedt, Aug., Strödda skrifter. D. 2 (1919), s. 191—214.

6819. **Carlsson, Gottfr.,** Gustaf Vasas äldste tjänare. [*Eskil Mikaelis*…
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 1—19. Med 1 facs…

6820. **Westling, Fr.,** Sveriges förhållande till Danmark från freden i Ste… tin till Fredrik II:s död (1571—1588). 1—2.
Hist. Tidskr. 1919, s. 55—102, 123—154.

21. **Holmberg, T.,** Tankar inför Gustav-Adolfsminnet. (Högtidstal i Uppsala universitetets aula den 6 nov. 1919.)
Läsning för svenska folket 1919. s. 241—267.

22. **Quennerstedt, Aug.,** Vid Gustaf-Adolfsföreningens årsmöten i Lund d. 6 november 1904, d. 6 november 1913 och d. 6 november 1915.
Quennerstedt, Aug., Strödda skrifter. D. 2 (1919), s. 215—256.

23. **Svensén, E.,** När svenskarna skulle erövra Ryssland.
Svensén, E., Från forntid och nutid, s. 89—99.

24. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold. I Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1616—1620. 1072 s. Khvn, Reitzel. Pr. 10 kr.

25. **Wittrock, G.,** Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf. IX + (1) + 162 s. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 7 kr.

26. **Gallati, Fr.,** Eidgenössische Politik zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. 149 + (1) + 258 s.
Jahrbuch für Schweizerische Geschichte 1918, Bd 43; 1919, Bd 44.
Flera kapitel handla om Gustaf Adolfs förhållande till Schweiz.

27. **Schiess, T.,** Oberst Johann Ludvig Zollikofer und die Belagerung von Konstanz im Jahre 1633.
Schriften des Vereins fur Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung 1918. H. 47, s. 83—102.

28. **Koch, E.,** Deutsch-Gabel im dreissigjährigen Kriege.
Mitteilungen des Nordböhmischen Vereins für Heimatforschung und Wanderpflege 1919. Jahrg. 42, s. 53—56.

29. **Bromé, Janr.,** När Jämtland och Härjedalen avträddes till Sverige 1645.
Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1919. Årg. 13, s. 34—36.

30. **Johnsson, K.,** Kungligt blod. Leonora Kristina Ulfeldt. Ett kvinnoöde ur historien. Med illustrationer. 277 + (3) s. Sthlm, Hökerberg. Pr. 11 kr. 50 öre.

31. **Redlich, O.,** Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674.
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1917. Bd 37, s. 541—597.

32. **Johnsson, P.,** De skånska snapphanefejderna. En historisk översikt.
Läsning för svenska folket 1919, s 31—60.

33. **Göthe, Gust.,** Karl XII, huvuddragen av hans arbete och syften. 223 + (1) s. Med 2 kartor. Sthlm (tr. i Uppsala), Sveriges kristliga studentrörelses förlag. Pr. 5 kr. 50 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 92.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 218 ([23] s) af *R. Nordin.*

34. **Hjärne, H.,** Karl XII från europeisk synpunkt. Föredrag vid Karolinska förbundets minnesfest 30 november 1918. 13 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 50 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter.
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 21—23 af *C. Hallendorff.*

35. Karl XII på slagfältet. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden af teknikens utveckling från äldsta tider. Utg. af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 3—4. S. 514—1136 + 8 s. + 9 portr. + 2 pl. + 2 facs. tr. 4:o Sthlm, Norstedt. Pr. för 4 delar 50 kr.

En bibliofilupp] i 275 numrerade exemplar. Med 150 slagbilder [...] en portfölj innehållande 65 planscher och kartor. Pr. 400 kr.
Rec. i Aftonbladet 1919, N:o 191 (24/7) af *H. Wilner;* i Svenska Da[g]bladet 1919, N:o 200 (2/8) af *C. Hallendorff;* 1—4 rec. i Hist. T[idskr.] 1919. Öfv. o. gr., s. 32—34 af *C. Hallendorff;* i Svensk Militär [tid]skr. 1919, s. 349—359 af [*C. O.*] *N*[*ordensva*]*n.*

6836. **Nielzon, E.,** Karl XII. Minder og spredte træk fra heltekongens li[v]. Samlet i anledning av hans 200 aars dödsdag den 30te november 19[18]. 32 s. + 4 portr. + 8 illustr. Kristiania (tr. i Björkelangen). E. [...] Oppi's forlag. Pr. 1 kr. 50 öre.

6837. **Adlerfelt, G.,** Karl XII:s krigsföretag 1700—1706. Efter författarens originalmanuskript utg. av *S. E. Bring.* [Med 27 bilagor.] [...] XXXVII + (1) + 414 s. + 1 portr. + 1 facs. tr. Sthlm, Norstedt. P[r.] 30 kr.

6838. **Berg, G.,** Marienburg im dritten schwedischen (nordischen) Krie[g] (1700—1721) [nach zum Teil handschriftlichen Quellen].
Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1918. Jahrg 1[7], s. 2—10.

6839. **Uddgren, H. E.,** Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt, hans [krigs]föring i Kurland och Litauen 1703—1708. 1. (1703—1704.) XXX[...] + 288 s. + 1 portr. + 3 pl. o. 3 kartor. Sthlm (tr. i Göteborg). No[r]diska bokh. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 310 (24/10) af *N. Herlitz* under titel Från den Baltiska krigsskådeplatsen för 200 år sedan; i Göteborgs Morgonpost 1919, (19/12) af *H. Almquist.*

6840. **Uddgren, H. E.,** En svensk arméorder af den 19 september 170[8].
Hist. Tidskr. 1919, s. 104—106.

6841. **Nordmann, P.,** Karolinen Carl Gustaf Granfelts dagbok. [17[...]-21.]
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 55—71.

6842. **Donsow., D.,** Pochid Karla XII na Ukrainu. [Karl XII:s fälttåg [t]i[ll] Ukraina.] 39 s. Lemberg 1917.
Novitnja Biblioteka 1917, N:o 26.

6843. **Tiander, K.,** Karlo XII na Ukraini.
Nase minule 1918, s. 66—73.

6844. **Gülzow,** Aus dem Nordischen Kriege [Ett försök att 1712 tillfånga taga Peter den store, August af Polen o. Fredrik IV af Danmark [i] närheten af Stralsund.]
Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1918, s. 3—4.

6845. **Quennerstedt, Aug.,** Kalabaliken i Bender. Några synpunkter.
Quennerstedt, Aug., Strödda skrifter. D. 2 (1919), s. 257—308.

6846. **Dyrssen, N.,** Föll Karl XII för en lönnmördares kula?
Svenska Dagbladet 1919, N:o 59 A (2/3).

6847. **Hallendorff, C.,** Undersökningen av Karl XII:s dödssätt.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 55 A (26/2).

6848. **Kuylenstierna, O.,** Varifrån kom dödsskottet vid Fredrikshald?
Svenska Dagbladet 1919, N:o 66 B (9/3).

6849. **Rockstroh, K. C.,** En hemmeligholdt militær Majestætsforbrydelsessag i Christian den Sjettes Tid. [Berör bl. a. Karl XII:s död.]
Dansk Militært Magasin 1918. Aarg. 1, s. 225—240.

850. **Estlander, B.,** Folkets rop på de norska fjällen.
Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner 1918. Årg. 33, s. 102—110. Med 1 illustr. i texten.

851. **Feilitzen, V. v.,** Karolinerminnet i Jämtlandsfjällen.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 300—302. Med 2 illustr.

852. **Petri, Gust.,** Armfeldts Karoliner 1718—1719. [Med 4 bilagor.] (1) + 199 s. + 2 portr. + 4 pl. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 14 kr.
Rec. i Norsk Militært Tidsskr. 1919. Bd 82, s. 461—468 af *J. Schiötz.*

853. **N[ordensva]n, [C. O.],** För tvåhundra år sedan. Krigshändelserna 1719.
Svensk Militär tidskr. 1919, s. 254—258.

854. **Boëthius, B.,** »1719 års Svea rikes elände».
Svenska Dagbladet 1919, N:r 188 (19 7).

855. **Holmdahl, O. S.,** Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. D. 2. IV + (1) + 240 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 10 kr.

856. **Brusewitz, A.,** Frihetstiden som avskräckande exempel.
Forum 1919, s. 320—322.

857. **Jacobson, E.,** Hedvig Taube. En bok om en svensk kunglig mätress. 164 s. + 6 portr. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 6 kr. 50 öre.

858. Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgiven av *H. Schück.* D. 1. [1752—maj 1771.] XVIII + 306 s. 2. [Juni 1771—1780. 564 s. Sthlm, Norstedt. Pr. D. 1: 12 kr. 2: 21 kr.
Ur Svenska akademiens arkiv.
D. 1 ingick äfven i Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. (tr. 1918). Bihang. (Se N:o 6507); 2 ingick i Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 30 (tr. 1919). Bihang.

859. Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger udgivne ved *H. Hansen* af Rigsarkivet. Bd 2. VIII + 648 + (1) s. Khvn, Reitzel. Pr. 5 kr.

860. **Suolahti, G.,** Sprengtportens statskupp och andra essayer. Bemyndigad översättning av *G. Nikander.* 175 + (1) s. Sthlm (tr. i Helsingfors), Bonnier. Pr. 4 kr. 25 öre.

861. **Lindén, K. E.,** Anteckningar om frikårerna i 1788—1790 års krig.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 142. Förhandlingar och uppsatser. 32. 1918 (tr. 1919), s. 155—192.

862. **Blanck, A.,** Leopold och Anjala-förräderiet.
Ord och Bild 1919, s. 72—80. Med 2 illustr.

863. **Nordmann, P.,** Johan Henrik Hästesko. Några blad ur Anjala-förbundets historia.
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 72—116.

864. **Stavenow, L.,** Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 2. Ur envoyén P. O. von Asps papper till belysning av statsvälvningen 1789. [Med 1 bilaga.] 59 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr.
Uppsala Universitets årsskr. 1919. Progr. 3.

865. **Brulin, H.,** En brefväxling mellan Gustaf III och bondeståndets sekreterare vid 1789 års riksdag.
Hist. Tidskr. 1919, s. 21—51.

6866. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1790. Otto Henrik Nord… skjöld. Teckningarna af *J. Hägg*. D. 1. Krigshändelserna till sjö… intill svenska flottans indragande i Viborgska viken i början af … 1790. X + 290 s. + 2 pl. + 3 kartor. **Sthlm, Marinlitteraturförenin… gens förlag.** Pr. 15 kr.
Svenska sjöhjältar. 7: 5.
Marinlitteraturföreningen. N:o 22.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 338 ($^{22}/_{12}$) af *J. Schmidler.*

6867. **Schück, H.,** Den sista Gustavianska hofdamen. Ur Marianne Ehren… ströms minnen. 201 s. Sthlm, Geber. Pr. 13 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 323 ($^{7}/_{12}$) af *C. F[orsstrand]*.

6868. **Stedingk, K. B. L. Kr. v.,** Un ambassadeur de Suède à la cour d… Catherine II. Feld-maréchal comte de Stedingk. Choix de dépêches diplomatiques, rapports secrets et lettres particulières de 1790 à 17… Par La comtesse [A] Brevern de la Gardie. D. 1. (2) + 524 + (1… + 1 portr. + 1 pl. 2. 225 s. + 1 portr. Pr. för bägge delarna 45 k… Tr. i 500 numrerade exemplar.

6869. **Donner, H.,** Gustav IV Adolf i Hamburg år 1800.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 36—41.

6870. **Worm-Müller, J. S.,** Norge gjennem Nödsaarene. Den norske R… gjeringskommission 1807—1810. H. 22—39. S. 337—565 + (1… + (4) s. + 9 portr. Kristiania, Steenske forlag 1918. Pr. 90 ö… häftet.
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 7—12 af *E. Heckscher.*

6871. Sveriges krig åren 1808 och 1809. Utgivet av Generalstabens krigs… historiska avdelning. D. 7:1. Text och bilagor. XI + 447 s. + B… lagor 117 s. + (1) s. 2. Kartor. (1) s. + 15 kartor. Sthlm, Norstedt… Pr. för hela delen 15 kr.

6872. **Nordmann, P.,** Fästningen Svartholm kapitulerar den 18 mars 18…
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 117—130.

6873. **Nordmann, P.,** Striden om Vasa 1808. Utdrag ur en »Journal för… av kaptenen *J. Hollstén* under finska kriget».
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 141—149.

6874. **Nordmann, P.,** Johan Jakob Roth. Hjälten från 1808.
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 131—140.

6875. Då Gustaf IV Adolf höll på att bli mördad. En återblick på de… olycklige konungens vistelse på Åland det olyckliga året 1808.
Aftontidningen 1919, N:o 286 (^{2} 11).

6876. **Schybergson, M. G.,** Åländska förhållanden 1808—1809.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 65—95.

6877. Jomalaböndernas svenskhet 1809. Ett intressant sockenstämmoproto… koll i dagen. — Bönderna stodo fast, när tjänstemännen föllo undan.
Stockholms Dagblad 1919, N:o 86 B, Söndagsbilaga (^{30} 3).

6878. **Tufvesson, Th.,** Adlersparre och Fersenska mordet. Ur några bre… till utgifvaren af de Schinkelska »Minnena».
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 66—68.

6879. **Lindwall, L.,** Desideria, Bernadotternas stammoder. Med 26 plan… i koppargravyr. 244 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 9 kr. 5… öre.

6880. **Ribbing, L.,** Bondeupproret i Skåne 1811.
Läsning för svenska folket 1919. s. 161—166.

881. **Ramsay, G. A.,** Ur G. A. Ramsays dagboksanteckningar under fälttåget i Tyskland 1813. Utg. af *P. O. v. T[örne]*. 1.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 152—162.

882. **Hjelmér, S.,** Ur Samuel Hjelmérs dagbok. Återblickar vid årsskiftena under tidrymden 1814—1818. Anteckningar utgifna af *A. Hjelmérus*. 16 s. Umeå 1918.

883. **Birkeland, M.,** Norge i 1815—16.
Birkeland, M., Historiske skrifter. D. 1 (1919), s. 114—297 + (1) s.

884. **Hallendorff, C.,** Svenska Minerva och Karl Johans omgivning. 1—2.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 213 (18/8), 214 (19/8).

885. **Hallendorff, C.,** Askelöf, Livijn och Schwerin.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 175 (3/7).

886. Presidenten S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar. Utgivna av *H. L. v. Dardel*. VI + 390 s. + 9 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 16 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1919, N:o 293 (7/11), 295 (9/11) af *T. F[ogelquis]t*; i Aftontidningen 1919, N:o 307 (23/11) af *E. Thyselius*.

887. **Blomqvist, Th.,** De nordiska regeringarna och studentmötet 1843.
Hist. Tidskr. 1919, s. 189—196.

888. **Thomson, A.,** »Hur vår ännu gällande riksdagsordning kom till.»
Önnestads folkhögskola 1868—1918, s. 137—184.

889. Aug. Chr. Manthey's Dagbøger for Aarene 1856—1874. Udgivne af den norske historiske Forening. Bd 2: H. 8. S. 497—593 + (4) s. Kristiania.

890. **Carlquist, G.,** Arvid Posses efterlämnade papper.
Hist. Tidskr. 1919, s. 106—108.

891. **Hedén, E.,** Gestalter ur Sverges nyare historia.
Samtiden 1919, s. 469—504.

892. Zur europäischen Politik 1897—1914. Unveröffentlichte Dokumente im amtlichen Auftrage herausgegeben unter Leitung von *B. Schwertfeger*. Bd 4. 1912—1914. Kriegstreibereien und Kriegsrüstungen. Im amtlichen Auftrage bearbeitet von *A. Doren*. Mit einem Faksimile. VIII + 212 s. 5. Revanche-Idee und Panslavismus. Belgische Gesandtschaftsberichte zur Entstehungsgeschichte des Zweibundes. Im amtlichen Auftrage bearbeitet von *W. Köhler*. VIII + 335 + (1) s. Berlin, R. Hobbing.
Bd 4, s. 176—179 en depesch från Stockholm 29/1 1914.
Bd 5, s. 305—306 en depesch 13/3 1892 innehållande ett uttalande af Gustaf V rörande förhållandet mellan Tyskland och Ryssland.

893. **Höijer, O.,** Les rapports Suédo-Russes et la Finlande dans le passé et dans le présent.
Revue des sciences politiques 1919. T. 41, s. 96—121.

894. **Hjelt, Edv.,** Från händelserika år. Upplevelser och minnen. Från krigsåren och vistelsen i Tyskland. (5) + 252 s. + 6 portr. + 2 pl. Sthlm (tr. i Helsingfors), Norstedt. Pr. 8 kr. 75 öre.
Sveriges ställning till Finland beröres på flera ställen i boken bl. a. s. 35—49.

895. **Cullberg, A. (Georges),** La Scandinavie au congrès de la paix. 22 s. Sthlm, Förf. Pr. 2 kr.

896. **Anderson, Amos,** Den svenska Ålandsexpeditionen och förhållandena i Stockholm under frihetskriget. Anteckningar och referat. [Med bilagor.] 63 s. Helsingfors, Mercators tr. Pr. 3 kr. 75 öre.

6897. L'attribution des îles d'Aland. Réponse à M. Jean **Denier** élaborée par les soins des délégués de la population alandaise à **Paris**. 31 s. [Paris.]

6897½. **Denier, J.,** L'attribution des îles d'Aland. 57 + (1) s. U. o.

6898. **Fleischmann, M.,** Die Alandfrage. Eine Denkschrift. 70 s. Berlin 1918. Als Handschrift gedruckt.

6899. **Hamnström, E.,** Åland i äldre tider.
Nya Dagligt Allehanda 1919, N:o 118 Stockholmsuppl. (³/₅).

6900. La question des îles d'Aland. Quelques données présentées à la conférence de la paix par les délégués de Suède. 24 s. + 1 karta. [Paris.]

6901. **Schybergson, M. G.,** Ålands ställning i historisk tid.
Finsk tidskr. 1919. T. 86, s. 35—44, 191—204.

6902. **Schybergson, M. G.,** Åland i historisk tid. 57 s. Helsingfors, Holger Schildts förlagsaktieb. Pr. 2 kr. 50 öre.
Frågor för dagen. 20.

6903. **Sjöstedt, E,** La question des iles d'Aland. Un problème Baltique. 66 s. Med 1 karta. Paris, B. Grasset. Äfven en engelsk uppl. 64 s. Paris.

6903½. **Sjöstedt, E.,** Le problème des iles d'Aland. Le point de vue Suédois. 12 s. Paris.
Collection de l'Action nationale.

6904. **Sommarström, H.,** Åland i forntid och nutid. 195 s. Med tal. illustrationer i texten. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 4 kr. 50 öre.

6905. **Tunberg, Sv.,** Ålands ställning i historisk tid. 32 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 25 öre. Äfven på franska »Les iles d'Aland dans l'histoire». 31 + (1) s. + 1 karta. Paris, B. Grasset.

6906. **Wendt, E. v.,** Åländska spörsmål. Historik — dokument — synpunkter. 67 s. Helsingfors, Holger Schildts förlagsaktieb. Pr. 2 kr. 50 öre.
Frågor för dagen. 21.

6907. **Voionmaa, V.,** Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan. [Finlands historiska rättigheter till Åland].
Historiallinen Aikakauskirja 1918, 36—45.

6908. Les Ålandais sur la question d'Åland. 15 + (2) s. + 2 kartor. Uppsala 1918.
A. Adresse des Ålandais au roi de Suède et au peuple suedois.
B. *Hamnström, E.,* Mémoire concernant la situation d'Åland vis-à-vis de la Finlande et de la Suède.

6909. **Östling, J.,** Till ålänningarna! 12 s. Helsingfors, Söderström & C:ie Pr. 1 kr.

Biografi och Genealogi.

6910. **C[arl]g[re]n, W.,** Forna historielektorer i Gävle.
Meddelanden från Gestriklands kulturhistoriska förening 1919, s. 16—27.

6911. **D[ardel], N. v.,** Stockholms öfverståthållare. 28. Grefve Carl Mörner.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 158—164 + 1 portr.

6912. **Grip, E.,** Svenska märkesmän. Kortfattade levnadsteckningar. 43 + 36 + 44 + 43 + 37 s. Med 5 portr. i texten. Sthlm, Bergvall. Pr. inb. 7 kr. 50 öre.
Innehåller biografier öfver Olof Rudbeck d. ä., Urban Hjärne, Jonas Alströmer, Jakob Berzelius o. Samuel Ödmann.

6913. **Holmberg, E.,** Karl XII:s amiraler.
Tidskr. i sjöväsendet 1919, s. 231—241.

6914. **Lagergren, H.,** Några Värmlandsfamiljer på 1600-talet.
Värmland förr och nu 1916. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesf. 14, s. 43—64.

6915. **Leijonhufvud, K. K:son,** Karoliner. 5. Abraham och Gustaf Leijonhufvud.
Svensk Militär tidskr. 1919, s. 315—322.

6916. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör *B. Boëthius.* H. 6, 7. = Bd 2: H. 1—2. 320 s. Ankarcrona—Arwidsson. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.

6917. **Mannerfelt, O.,** Guvernörer och landshövdingar med residens på Älvsborgs slott och i Göteborg 1619—1680.
Göteborgs försvar 1919, s. 20—50. Med 3 illustr.

6918. **Matrikel,** Uppsala universitets. 6. 1700—1710. På uppdrag af universitetets rektor utgifven af *A. B. Carlsson.* 70 s. Uppsala, Akademiska bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1919. Progr. 1.

6919. **Odelberg, C. A.,** Förteckning öfver guldsmeder m. fl. konsthandtverkare i Sverige under 1500- och 1600-talen.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 76—79.

6920. **Toll, H.,** Folkungastudier.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 108—134.
1: En abbedissa i Gudhem.
2: Ätten Engel.
3: Wålungaätten.

6921. **Westerlund, J. A.,** och **Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. D. 3: H. 2: 2 S. 493—650 + (1) + V s. H. 2: 3. S. 651—785 + V s. Linköping, Förf. Pr. 6 kr. 50 öre häftet (för subskr. 5 kr.).

6922. **Hjelmérus, Alfr.,** En västerbottnisk odalman av gustavianskt snitt. Bonderiksdagsmannen *Anders Andersson i Tavelsjö.* 24 s. Umeå 1918.

6923. **Wieselgren, O.,** Till *Andreas Arvidis* biografi.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 28—36.

6924. **Fogelklou, E.,** *Birgitta.* 252 + (1) s. + 7 pl. o. många illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 15 kr.

6925. **Quennerstedt, Aug.,** Birgitta Birgersdotter.
Quennerstedt, Aug., Strödda skrifter. D. 2 (1919), s. 309—335.

6926. **Tunberg, Sv.,** Riksrådet *Erik Brahes* chifferkalendarium. Ett nytt bidrag till 1500-talets och det begynnande 1600-talets memoarlitteratur. 1.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 37—65. Med 3 fig.

6927. **Cavallin, B.,** Släkten *Cavallin från Håldala.* XI + 361 s. + 3 portr. + 4 pl. + 1 facs. tr. + 1 släkttafla. Med flera illustr. i texten Sthlm, Bonnier. Pr. 40 kr. Tr. i 225 numrerade exemplar.

6928. **Boëthius, B.,** *Emil Hildebrand* †.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 105—107. Med 1 port

6929. **Clason, S.,** Emil Hildebrand †.
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1919. Årg. 6, s. 234—24 Med 1 portr.

6930. **Schybergson, M. G.,** Emil Hildebrand †.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 163—165.

6931. **[Stavenow, L.],** Emil Hildebrand †.
Hist. Tidskr. 1919, s. 49—51.

6932. **Horn, Klas,** Släktanteckningar. Meddelade af *O. Walde.*
Personhistorisk tidskr. 1918—1919, Årg. 20, s. 20—27.

6933. **Lundström, E. Hj. J.,** Guvernören *Anders Erichsson Hästehufvud* En märkelig prästson från Dalsland.
Karlstads stifts julbok 1919, s. 74—85.

6934. **Leijonhufvud, K. K:son,** En af konung Karl X Gustafs regementsmentschefer. *Erik Leijonhufvud.*
Svensk Militär tidskr. 1919, s. 74—80.

6935. **Nordlander, J.,** *Ericus Nicodemi,* studiosus Upsaliæ.
Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg 20, s. 142—157.

6936. Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar utgifna a *A. Lewenhaupt.* D. 1. Bref från grefve *Johan Gabriel Oxenstierna* till grefve Nils Philip Gyldenstolpe 1780—1796. VIII + 12 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr. Tr. i 400 numrerad exemplar.

6937. **Lagerberg, Sv. P:n,** Om släkterna *Pfeffer* och Bredberg samt dera egendomar vid Brunkebergstorg och Lilla Vattugatan. (7) + 55 s. + släkttavla. Med 42 illustrationer. 4:o. Sthlm, Cederqvist. Tr. i 3 numrerade exemplar.
Omslagstitel: Från trakten af Brunkebergstorg under loppet af tre å hundraden. En Stockholmsstudie.

6938. **Samuelsson, Wilh.,** En medeltida kyrkofurste. [*Konrad Rogge*
Läsning för svenska folket 1919, s. 21—27.

6939. **Lagerborg, R.,** En värmlandssläkts öden (c. 1475—1875) [*Skragge* — *Hermelin* — *Lagerborg.*] 392 s. + 1 portr. + 1 släkttabell. M många illustrationer i texten. Sthlm (tr. i Helsingfors), Norstedt. Pr 28 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 323 (7/12) af *C. F[orsstrand].*

6940. **Nordmann, P.,** *Arvid Eriksson* [*Stålarm*] den olycklige.
Nordmann, P., Krigsmän och krigsminnen. (1918), s. 5—46.

6941. Amiral *Carl Tersmedens* memoarer. I Ehrensvärds Karlskrona. sammandrag utgifna af *N. Erdmann.* (2) + 319 s. + 1 portr. Sthlm Wahlström & Widstrand. Pr. 11 kr.

6942. **Leijonhufvud, S.,** *Carl Gustaf Tessin* som brevkonstnär.
Vår tid. Årsbok utgiven av Samfundet de nio 1919. Årg. 4, s. 150—160.

6943. **Cederberg, A. R.,** *Pehr Wargentin* als Statistiker. Untersuchungen in der Geschichte der Bevölkerungsstatistik während des zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. V + (1) + 185 s. Helsinki.

6944. **Simonsson, I.,** Biografiska bidrag om *Lars Wivallius* (efter fängelsetiden).
Samlaren 1918 (tr. 1919). Årg. 39, s. 45—70.

Heraldik och numismatik.

6945. **Kleberg, J.,** Heraldiskt lexikon öfver å svenska riddarhuset introducerade ätter. (3) + XI + 217 + (1) s. Med 59 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 kr. Tryckt i 325 numrerade exemplar.
Rec. i Nordisk tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1919. Årg. 6, s. 260—261 af *I. Collijn.*

6946. **Montelius, O.,** Mynt och sedlar. Referat efter ett föredrag.
Rig 1918 (tr. 1919). Bd. 1, s. 173—178.

6947. **Toll, H.,** De älsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronorvapnet. Bedömda efter då gällande heraldiska sedvänjeregler. XII + 80 s. + 8 pl. sidor. Med 15 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.

Krigshistoria.

6948. **Barstad, H. J.,** Bergenhusiske Regiment i Krigen mod Sverige 1813—1814. 468 + 28 s. Kristiania 1918.
Rec. i [Dansk] Militært Tidsskrift 1919, sp. 171—173 af —*u*—.

6949. **Bergman, C. J:son.,** Kungl. Smålands husarregementes historia 1543—1919. 71 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm (tr. i Eksjö), Seelig & C:o. Omslaget tryckt hos Jönköpings L. A. B. Pr. 3 kr.

6950. **Cederström, Rud.,** Uppbådsfanor från Karolinska ofredstiden.
Urd 1919, s. 16—22 + 1 pl. o. 13 fig.

6951. **Fischerström, N.,** Ridskolan vid Strömsholm 50 år den 4 juli 1918. Minnesskrift. Under medarbetarskap av *Fr. Martin.* D. 1—3 + Bilagor + Efterskrift, namnregister o. tillägg o. rättelser. XII + 527 s. + 136 pl. s. 4:o. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1918. Pr. 30 kr.

6952. **Holmberg, E.,** Örlogsflottans bemanning och rekrytering i äldre tider. Anteckningar.
Tidskr. i sjöväsendet 1919, s. 418—459.

6953. **Karakteristik** af krigsledningen under våra krig efter Karl XII:s död. Af *W.*
Svensk Militär tidskr. 1919, s. 287—305.

6954. **Kockum, A.,** Sanitetsväsendet i tolfte Karls armé. Föredrag hållet i Farmacevtiska föreningen d. 17 april 1917. 24 s. Med 8 facs. tr. i texten. Sthlm 1917.
Särtryck ur Farmacevtisk revy 1917.

6955. **Knylenstierna, O.,** Ur Göteborgs garnisons historia.
Göteborgs försvar 1919, s. 67—84. Med 2 illustr.

6956. **Leijonhufvud, K. K:son,** Kungl. Södermanlands regementes historia 1771—1915. På uppdrag av officerare och f. d. officerare vid Kungl. Södermanlands regemente m. fl. utarbetad. D. 3. Anteckningar om Kungl. Södermanlands regementes personal 1560—1919. XVI + 347 + 329 + 184 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 25 kr.

6957. **Leijonhufvud, K. K:son,** Regementet. [Södermanlands regemente.] Sörmlandsboken 1918, s. 406—420. Med 5 illustr. 4:o.

6958. **Munthe, L. W:son.,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 6: 6. Biografiska anteckningar. S. 225—624. 6: 7. Biografiska anteckningar. Rättelser och tillägg. Register. S. 541—543 + VIII s. + s. 625—72? + 13 portr. + 2 pl. + 12 facs. pl. Sthlm.
Bihang till Tidskr. i fortifikation 1918, 1919.

Litteratur- och konsthistoria.

6959. **Böök, Fr., Castrén, G., Steffen, R., och Sylwan, O.,** Svenska litteraturens historia. D. 1. Steffen, R., Forntiden, Medeltiden och Reformationstidevarvet. Castrén, G., Stormaktstiden. Sylwan, O., Sjuttonhundratalet. IX + (1) + 524 + (1) s. + 47 fig. + 21 portr. 2. Böök, Fr. Den romantiska tidsåldern. Sylwan, O., Liberalismens tidsålder. (3) + 523 s. + 34 portr. + 2 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 27 kr. delen inb.

6960. **Collijn, I.,** Stockholms Storkyrkas återfunna reliker jämte några arkivaliska bidrag till S:t Göransstatyns datering. 22 s. Med 4 fig. Sthlm, Förf.
Ur Fornvännen 1919.

6961. **Cornell, H.,** Vaksalaskåpets hemlighet.
Svensk tidskr. 1919, s. 115—120. Med 6 fig.

6962. **Fant, E.,** Konsthistoriska anteckningar från några herrgårdar i Gästrikland.
Meddelanden av Gästriklands kulturhistoriska förening 1919, s. 47—54. Med 2 illustr.

6963. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 9. Författat af *Aug. Hahr* o. *P. A. Olsson*. Skarhult. Svenstorp. Avbildningar och text. 49 s. Med 43 fig. Fol. 10. Uppmätningsritningar utförda av *O. Lindqvist, G. Pauli* o. *P. A. Olsson*, Skarhult och Svenstorp. 16 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 30 kr.

6964. **Hederström, T.,** Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. Utdrag ur ett efterlämnat arbete. D. 2. [Med en inledning af *B. Nerman.*] IX + (1) + 135 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr. 50 öre.

6965. **Hjärne, Erl.,** Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet. Några bidrag till dess belysning.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 96—131.

6966. **Mortensen, J.,** Från Röda rummet till sekelskiftet. Strömningar i svensk litteratur under adertonhundraåttio- och nittio-talen. D. 1. IV + 330 s. 2. Symbolismen. 440 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Bonnier 1918, 19. D. 1: 18 kr. 2: 21 kr.
D. 1 rec. i Nord. tidskr. 1919, s. 212—215 af *N. Hansson*.

6967. **Olsson, M.,** Restaureringen av konung Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan.
Rig 1918 (tr. 1919). Bd 1, s. 213—222. Med 14 fig.

6968. **Raab, O.,** Gustaf Adolfs-bilder i Tyskland. 1—5.
Årsbok 1919. Utgifven af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, s. 13—23.

6969. **Roosval, J.,** Riddar Sankt Göran i Stockholms stora eller Sankt Nicolai kyrka. En skildring af monumentets öden och en beskrifning öfver dess olika delar med anledning af den ursprungliga polykromins framtagning. [Med 2 bilagor.] 110 + 13 pl. Sthlm. Y. Larsons bok- & konstförlag. Pr. 12 kr.

6970. **Rydbeck, O.,** Skånsk skulptur och gottländska stenmästare.
Tidskrift för konstvetenskap 1919. Årg. 4, s. 49—64. Med 10 fig.

6971. **Ugglas, C. R. af,** Studier i svensk medeltidsskulptur. Marginalanteckningar i ett par utställningskataloger. 1—2.
Tidskr. för konstvetenskap 1919. Årg. 4, s. 65—80. Med 13 fig.: 96—110. Med 20 fig.
2. Sverige—England—1200-talet.

6972. **Wadsjö, H.,** och **Ambrosiani, S.,** Kyrkogårdskonst. Avbildningar från äldre svenska kyrkogårdar. Redigerad av *Harald Wadsjö.* Kulturhistorisk inledning av *Sune Ambrosiani.* 77 + (1) s. Med 420 fig. 4:o. Sthlm, Sv. teknologföreningens förlag. Pr. 30 kr.

6973. **Wallin, S.,** Den kyrkliga konsten [i Södermanland].
Sörmlandsboken 1918, s. 389—400. Med 9 fig.

6974. **Östman, N.,** Förteckning över Stockholmsbilder. 3. Inledning till Stockholmsbilderna i Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna. [Med bilagor.]
Samfundet S:t Eriks årsbok 1919, s. 1—58. Med 7 fig.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

6975. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 1. 344 s. 3: H. 2. S. 49—96. Sthlm. Pr. 10 kr.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 6.

6976. **Carlquist, E.,** Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling med särskild hänsyn till institutets erkännande. Akad. afh. X + 204 s. Lund, Gleerupska Universitetsbokh. 1918.

6977. **Davidson, D.,** Sveriges riksbank 1668—1918. 1. *Brisman, Sv.,* Den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under den karolinska tiden. (Se N:o 6637[1] s.)
Ekonomisk tidskr. 1919, s. 115—146.

6978. **Holmbäck, Å.,** Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar. 244 + (1) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 3 kr. 75 öre.

6979. **Riksbank,** Sveriges, 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet. D. 2. *Hallendorff, C.,* Riksens ständers bank 1719—1766. VIII + 388 s. + 28 bilagor 212 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 65 kr. inb.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 108 (24/4) af *B. Boëthius.*

6980. **Samzelius, P.,** Kumla härads riksdagsmannaval 1809 och 1810. 30 s. Örebro 1918.
Särtryck ur Örebro Dagblad 1918.

6981. **Schück, H.,** Stadfästelsebrefven till Uplands- och Södermannalandslagarna.
Ur gamla anteckningar. 9.
Samlaren 1918 (tr. 1919). Årg. 39, s. 25—27.

6982. **Snellman, S.,** Den stora reduktionen och landslagens bestämmelser om att frälseman som skattebondes rätta arvinge frälste den ärvda jorden.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 135—149.

6983. **Wallengren, S.,** Förstakammarreformen.
Statsvetenskaplig tidskr. 1919, s. 109—116.

6984. **Västgötalagen,** Äldre, i diplomatariskt aftryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar. Utg. af *Br. Sjöros.* (8) + XLIII + 305 s. Helsingfors.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 144.

Bibliografi.

6985. **Binz, G.,** Literarische Kriegsbeute aus Mainz in schwedischen Bibliotheken.
Mainzer Zeitschrift 1917, 1918. Jahrg. 12 u. 13, s. 157—165.

6986. **Erichsen, B.,** og **Krarup, Alfr.,** Dansk historisk Bibliografi. Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. Bd 1: H. 2 [1808—1912.] S. 193—378. Khvn, Gad. Pr. 2 kr.

6987. **Geete, Rob.,** Fornsvensk bibliografi. Supplement. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet 1901—1917 samt därtill hörande litterära hjälpmedel jämte bihang: Kalendarium svecicum. XII + 323 s. Sthlm. Pr. 7 kr.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. H. 155.
Rec i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1919 Årg. 6, s. 109 - 113 af *I. Collijn.*

6988. **Hallendorff, C.,** Ur fjolårets historiska produktion. (L. Stavenow. Det svenska stormaktsväldets uppkomst; N. Ahnlund. Storhetstidens gryning; Carl XI. Almanacksanteckningar; S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 2. Drottningen; C. Tersmeden, Memoarer D. 5 m. fl.)
Svensk tidskr. 1919. s. 128—134.

6989 **Handlingar,** Historiska, till trycket befordrade af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Register. till D. 1—20 redigeradt af *E. Naumann.* X + 350 + (1) s. Sthlm. Pr. 35 kr.

6990. **Hildebrand, S.,** Några anteckningar om det von Engeströmska biblioteket. 1.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1919. Årg. 6, s. 80—102. Med 2 portr.

6991. **Jörgensen, A.,** Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter och Sveriges krig. V + 43 s. Helsingfors 1918.
Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. H. 2.

5992. **Leijonhufvud, K. K:son,** Förteckning på kungl. förordningar m. fl. publikationer rörande yppighet och överflöd under tiden 1664—frihetstidens slut.
Fataburen 1919, s. 72—79.

5993. **Lindegren, H.,** Bidrag till de svenska bibliotekens historia. [H.] 2. 21 s. Sthlm, Förf. Tr. i endast 10 exemplar.
Handlar om Stiftsbiblioteket i Linköping.

5994. **Rudbeck, G.,** Skrifter till Sveriges historia tryckta före år 1600 med en inledande redogörelse. Akad. afh. XV + 93 + 270 s. Uppsala, Förf. Pr. 15 kr.

5995. **Schartau, S.,** Ett bidrag till det s. k. Wisingsöbibliotekets historia. Läroverksprogr. 16 s. 4:o. Jönköping.
Rec. i Nordisk tidskrift för bok- o. biblioteksväsen 1919. Årg. 6, s. 261—263 af *I. Collijn.*

5996. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1918. 38 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1919. 50 separatexemplar.

5997. **Sondén, P.,** Förteckning över arvprinsen Carl Gustafs arkiv i Stegeborgssamlingen.
Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 45—47, s. 264—388.

Topografi.

5998. **Areskog, C.,** Öland. Konturer och tankar.
Växjö stifts hembygdskalender år 1919. Årg. 10, s. 63—82. Med 8 illustr. i texten.

5999. **Bellander, U.,** Ur hävden och minnet. Från Skåne och dess huvudstad. 272 s. + 8 portr. sidor. Med många illustr. i texten. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 17 kr. 50 öre.

6000. **Bianchini, Amad.,** Sörmländska socknar. Gårdar, byar, herresäten, kyrkor och deras minnen. Bygdeskildringar. Med många illustrationer i texten av förf. Sthlm, Gullberg.
H. 3. Aspa. Ludgo. S. 240—368 + (6) s. Pr. 3 kr. 50 öre.

6001. **Bygdén, A.,** Några anteckningar rörande 1600-talets svenska kartor.
Ymer 1919, s. 100—122. Med 7 fig.

6002. **Bååth-Holmberg, C.,** Vid slott och sund. Intryck och livsbilder. [Kalmar.] Med 113 illustrationer. 414 s. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 16 kr.
Rec. i Aftontidningen 1919, N:o 320 (6/12) af [*E.*] *Th*[*yseliu*]*s.*

6003. **Carlgren, W.,** Brynäs herrgård.
Meddelanden från Gästriklands fornminnesförening 1916—1917, s. 43—45.

6004. **Cervin, R.,** Halmstads kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1919. Årg. 9, s. 95—103. Med 3 illustr. i texten.

6005. **Christoffersson, O.,** Skytts härad. Kulturhistorisk beskrivning. 637 + (1) s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Alstad (tr. i Trelleborg), Förf. 1918. Pr. 15 kr.

7006. **Dahlgren, E. W.,** Louis De Geers hus i Stockholm. Historisk ut-redning.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1919, s. 59—101. Med 11 fig.

7007. **Damm, A.,** Bilder från det gångna Borås. Strödda anteckningar. D. 2. 200 + (4) s. + 1 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Borås, Borås tidnings förlag 1918. Pr. 6 kr.

7008. **De Brun, Fr.,** Bland gator, gränder och brinkar i det gamla Stockholm.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1919, s. 102—159. Med 1 fig.

7009. **De Brun, Fr.,** Mellanmursgatan.
Holmia 1918. Bd 1, s. 47—49.

7010. **Erixon, S.,** Söderköping. En öfversikt öfver dess byggnads- och utbildningshistoria.
Gamla svenska städer. II. 6, s. 1—XVII. Med 15 fig. 4:o.

7011. **Fehr, I.,** Södermanland genom tiderna. Några anteckningar.
Sörmlandsboken 1918, s. 110—181. Med 12 illustr. 4:o.

7012. **Festin, E.,** Alsens kyrka. Ett apropos till kyrkbranden.
Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1919. Årg. 13, s. 75—81. Med 9 illustr.

7013. **Flentzberg, Ant.,** Från en försvunnen kyrka och församling. — Arja i Södermanland. 1.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1919. Årg. 16, s. 25—39.

7014. **Forsstrand, C.,** Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm. Med illustrationer. VIII + 224 s. + 5 pl. o. 22 illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 13 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 326 A (10/12) af *H. Schück.*

7015. **Fredberg, C. R. A.,** Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag. H. 1—7. 224 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. häftet.

7016. **Fredberg, C. R. A.,** I neutralitetens tecken. Anteckningar från slutet af 1700- och början af 1800-talets Göteborg.
Göteborgs försvar 1919, s. 85—89. Med 1 illustr.

7017. **Friberg, Alg.,** Sankt Valborgs kapell.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1919. [D.] 5, s. 79—83.

7018. **Friberg, H.,** Stensholm. Några anteckningar ur en småländsk herrgårds saga och historia.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1919. [D.] 5, s. 55—78. Med 5 fig.

7019. **Fröberg, E.,** Sörmlänningar.
Sörmlandsboken 1918, s. 226—272. Med 5 portr. 4:o.

7020. **Fröding, H.,** Berättelser ur Göteborgs historia under frihetstiden. (3) + 380 s. + 7 pl. Göteborg, Gumperts bokh. Pr. 16 kr. 50 öre.

7021. **Gyllensvärd, Vilh.,** Prästgården å Riddarholmen. S. 233—255. 4:o. Sthlm, Förf.
Separat ur Domkapitelskommittén.

7022. **Hahr, Aug.,** Skånska slott och borgar.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 28—55. Med 25 illustr.

3. **Hahr, Aug.,** Minnen af Västerås forna stadstyp.
Arosiana. Ser. 3 (1917), s. 3—14. Med 4 illustr. i texten.

4. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen*, *A. Hennig*, *C. O. v. Porat*, *N. Åberg*, *R. Björkman* o. *G. Säve*. Med många illustr. D. 3. H. 5—16. S. 129—491 + XVI s. + 1 portr. Jönköping, Richards A.-B:s förlag. Pr. 1 kr. häftet.
D. 3: *Björkman, R.*, Det nya Jönköping. Den nya stadens uppväxt under sjuttonde seklets senare del.
D. 2 rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 26 (28/1) af *N. Ahnlund*.

5. **Hofstedt, L.,** Fornborgar inom Götaälvs-område. 1. Södra Bohuslän. (Hisingen och Inland).
Göteborgs och Bohusläns fornminnesf. tidskr. 1918 (tr. 1919), s. 1—38. Med 24 fig.

6. **Hultenberg, Hj.,** Ur Ölands häfder. Kort sammandrag för turister. 3:e uppl, 105 + (1) s. Med många illustr. i texten. Kalmar, Appeltofts bokh. Pr. 2 kr.

7. **Isberg, A. U.,** Malmö stads 600-årsjubileum 1319—1919. Illustrerad jubileumsskrift. 722 s. Malmö, Förf. Pr. 75 kr.

8. **Jensen, Alfr.,** Söderhamns historia. Bd 1. (2) + 162 s. + 2 kartor, flera illustr. i texten o. 23 bilagor. 4:o. Sthlm (tr. i Göteborg), Fritze. Pr. 15 kr.
D. 1: 1 Söderhamn på 1600-talet. 2: Söderhamn på 1700-talet.
Ett kapitel har till öfverskrift: Den ryska hemsökelsen.
Rec. i Svenska Dagbladet 1919, N:o 174 (2/7) af *N. Ahnlund*; i Aftontidningen 1919, N:o 176 (3/7) af *K. Nordlund*.

9. **Johnsson, P.,** Boken om Broby. 149 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Kristianstad (tr. i Trelleborg), Hj. Möllers bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.

0. **Kallstenius, Gottfr.,** Blad ur Härnösands historia. 80 + (1) s. Härnösand, V. Åström. Pr. 4 kr. 75 öre.

1. **Kjellberg, Sv. T.,** Kungälf. Några anteckningar om dess bebyggelsehistoria efter flyttningen från den medeltida staden Kungahällas grund.
Gamla svenska städer. H. 6, s. XVIII—XXIX. Med 5 fig. 4:o.

2. **Krantz, Cl.,** Köpstadsmän, hanseater och skärgårdsfolk. Om Marstrand och handelslivet i Bohuslän till år 1587. [Med 2 bilagor.] 92 + (1) s. Med några illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 7 kr. Av detta arb. är tryckt en numrerad upplaga om 100 exemplar i större format. Pr. 16 kr.

3. **Leijonhufvud, S.,** Sörmlands herregårdar genom tiderna.
Sörmlandsboken 1918, s. 569—602. Med 17 illustr. 4:o.

4. **Lindroth, Hj.,** Namnet Värmdö.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1919. Bd 8, s. 181—186.

5. **Lämgren, L.,** Ölme 1917. Historik, biografier, bilder m. m. D. 2. 109 s. Med många port. o. illustr. i texten. Kristinehamn, Förf. 1917. Pr. 2 kr.

6. **Malmberg, E.,** Strömsbergs bruks historia. 297 + (2) s. Med många illustr. o. portr. o. 39 bilagor i texten. 4:o. Uppsala 1917.

7. **Malmgren, Hild.,** I fädernas tid. Några anteckningar från Högerud. 15 s. + 4 pl. Arvika 1918.

7038. **Odin, J.,** Dalhems kyrka på Gotland. Minnesskrift över den restaurerade byggnaden. 2:a uppl. 60 + VII s. Med 39 fig. Visby, Norrbybokh. Pr. 1 kr.

7039. **Olán, E.,** Bohusläns krönika. Ett årtusendes kulturhistoria. Med flera hundra bilder, planscher, kartor och porträtt. 175 + (1) s. Uddevalla (tr i Göteborg), Hallmans bokh. 1918. Pr. 13 kr. 50 öre.

7040. **Randel, A.,** Sörmlands städer.
Sörmlandsboken 1918, s. 421—466. Med 19 illustr. 4:o.

7041. **Ridderstad, A.,** Östergötland. Afd. 3. Fornsägner och kulturbilder. H. 2—4. S. 49—192. Med flera illustr. i texten. Sthlm. Norstedt. Pr. 3 kr. häftet.
Innehåller bl. a.: Bråvalla slag, Bröllopet på Ulvåsa, Vreta kloster år 12.. och Från ryssarnas härjningar 1719.

7042. **Rydh, H.,** Konungaborgen på Adelsö — ett ståtligt lustslott. Ej ämnad för strid utan som en lugn tillflyktsort. Vad bearbetningen av Adelsö-materialet ådagalagt.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 309 B (25/11).

7043. **Rydström, A.,** Boken om Tjust. D. 6. (1) + 206 + (1) s. + 32 pl. s. + 1 slägttavla. Västervik, C. O. Ekblad & C:o. Pr. 7 kr. 50 öre.

7044. **Slott,** Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. Ny följd. H. 2—6. H. 2. Uppland. 1. 32 s. 3. Västmanland. 1. 32 s. 4. 5. Östergötland. 2—3. S. 33—96. 6. Södermanland 1. 32 s. Med många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Lundquist. Pr. 7 kr. häftet
H. 2: Uppsala slott af *Aug. Hahr;* 3: Mälhammar och Gäddeholm af *G. Upmark;* Jäders bruk af *E. Malmberg;* 4: Hults bruk, Marieborg och Norrholm af *E. Malmberg;* 5: Bolltorp, Stegeborg och Broxvik af *E. Malmberg;* 6: Åkers styckebruk af *G. Upmark,* Hofsta af *H. v. Arnold,* Jakobsberg af *M. A. Stenström.*

7045. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 6: Redigerad af *S. Wallin.* (5) + XXIX + (1) + 94 s. 4:o. Sthlm, Cederquist. Pr. 9 kr. För subskribenter 7 kr.
Innehåller bl. a.: *S. Erixon,* Söderköping. En öfversikt öfver dess byggnads- och utbildningshistoria; *Sv. T. Kjellberg,* Kungälf. Några anteckningar om dess bebyggelsehistoria efter flyttningen från den medeltida staden Konungahällas grund.

7046. **Städer,** Sveriges. H. 34—35. Bd 11: Göteborgs och Bohus län. H. 1—2. 71 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. för bägge häftena 16 kr.
Kungälv och Marstrand av *E. Olán.* — Lysekil av *E. Herman.* — Uddevalla av *Alb. E. Thorburn.* — Strömstad av *P. G. Berggren.*

7047. **Sverige.** Geografisk, topografisk statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 76—81. S. 673—800. [Skaraborgs och Göteborgs och Bohus län.] S. 385—512. [Jämtlands och Västernorlands län.] Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

7048. **Sörmlandsboken.** En skrift om hembygden. (2) + 654 + (1) s. + 1 port. o. 1 karta. Många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Norstedt 1918.

7049. **Thordeman, B.,** Utgrävningen av Alsnö hus.
Rig 1918 (tr. 1919). Bd 1, s. 222—226. Med 5 fig.

7050. **Trolle, A.,** Från Östergötland. Med illustrationer och plancher. 232 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund 1918. Pr. 12 kr.
Innehåller bl. a.: Linköping i sommartider; Lövstad slott; Birgittas stad; Motala; Skenninge; Skenäs; Något om Norrköping.

7051. **Tänkebok,** Jönköpings stads, 1456—1548. Utgifven af *C. M. Kjellberg.* Inledning. register. XII + 38 s. + 1 profsida från originalet.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1919. [D.] 5. Bilaga. Hela arbetet rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 45—56 af *Fr. de Brun.*

7052. **Vejde, P. G.,** Hovmantorps herregård. Korta anteckningar.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1919. [D.] 5, s. 47—54. Med 1 illustr.

7053. **Vejde, P. G.,** Om Smålands herrgårdar. En översikt.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1919. [D.] 5, s. 39—46.

7054. **Westerlund, G.,** Krigsminnen vid Dalälven och Ljusnan.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 310—313. Med 3 kartor och 1 illustr.
1. Rotens skans (Älvdals skans). 2. Kårböle skans. 3. Långå skans.

7055. **Voionmaa, T.,** Gotlannin suuruudenaika ja Suomi. 1—7. [Gottlands storhetstid och Finland.]
Historiallinen Aikakauskirja 1918, s. 1—35.

7056. **Wrangel, E.,** Lund genom nio sekler. 1—3.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 131—165. Med 22 illustr.

7057. **Wåhlin, Th.,** Malmö S:t Petri kyrka. Kortfattad historik och vägledning för besökande. 112 s. Med 69 bilder + 1 plankarta. Malmö, Förlagsaktiebolaget. Pr. 2 kr.

7058. **Östman, N.,** »Lax, lax, lerbak.» En Stockholmsk grundläggningssaga, som rör biskop Hans Brask.
Stockholms-Gillet 1914—1919, s. 25—36.

7059. **Östman, N.,** Stockholms stadsmurar och Olavus Petris uppgift om Svartbrödraklostrets läge.
Holmia 1918. Bd 1, s. 50—61. Med 3 fig.

7060. **Östman, N.,** Stockholmsstudier i Snorre Sturlasons Konungasagor. 1. Kastellet vid Norrström omkring år 1000.
Holmia 1918. Bd 1, s. 37—46. Med 2 fig.

Kulturhistoria.

7061. **Ahlén, Abr.,** Ladugårdslands elementarläroverk. Ett femtioårsminne. 20 s. + 1 pl. + 2 portr. Sthlm, G. Upmark. Pr. 2 kr. 50 öre.

7062. **Ambrosiani, S.,** De sörmländska allmogebyggnaderna.
Sörmlandsboken 1918, s. 86—109. Med 40 fig. 4:o.

7063. **Bodman, G.,** Ett och annat ur Sveriges grufhistoria under »den gamla goda tiden». 13 s. Med flera illustr. i texten. Göteborg 1917.
(Särtryck ur Kalender för Sveriges bergshandtering 1917.)

7064. **Boëthius, B.,** Lappar och nybyggare i äldre tid. Ur gränskommissarien Lorens Kristoffer Stobées relation till 1746—47 års riksdag.
Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919, s. 56—80.

7065. **Bohlin, G.,** Ur Gästriklands kulturhistoria. Några sociala och ekonomiska drag jämte rättskipning i politi och brottmål. 1—5.
Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1916—1917, s. 30—42
1: Skördeförhållanden i Gästrikland jämte Hälsingland och Medelpad åren 1763 och 1765.
2: Ett par former av ekonomiskt understöd på 1770-talet.
3: Drag av social åskådning.
4: Likhet inför lagen.
5: Rättegångspraxis i ordnings- och brottmål.

7066. **Dokument** rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Utgivna av *S. Ambrosiani.* 80 s. Sthlm, Sv. Teknologföreningens förlag. Pr. 7 kr. 50 öre.
Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker. N:o 1: 1.

7067. **Dokument,** Tvänne, från porslinsfabriken Rörstrands äldre historia. Utgivna av *S. Ambrosiani.*
Rig 1918. Bd 1, s. 99—103.
Med anledning af utg. af dessa dokument skref *E. Folcker,* De nyupptäckta Rörstrandsdokumenten.
Rig 1918 (tr. 1919). Bd 1, s. 172—173.

7068. **Enghoff, K.,** Odd Fellow-orden. (I. O. O. F.) Öfversikt af dess historiska utveckling. Minnesskrift utgifven på föranstaltande af svenska storlogen i anledning af ordens hundraårsdag den 26 april 1919. VIII + 181 s. + 2 portr. + 6 pl. Med många illustr. i texten. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 5 kr.

7069. **Funch, Elsbeth,** Folkseder och folktro.
Sörmlandsboken 1918, s. 181—225. Med 19 illustr. 4:o.

7070. **Grau, O.,** Hushålds anmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748. Tillika med socknekyrkior uti Upsala och Stockholms läner, aftecknade wid deras förbiresa år 1748 af O. Grau. Utg. af *Sv. T. Kjellberg.* 48 s. Med många illustr.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1919. Bd 8. Bilaga.

7071. **Grönstedt, J.,** Sedt och hördt i Stockholm. D. 1. 72 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. 6 kr.

7072. **Hagberg, L.,** Forna dagars jul i Bjuråker.
Fataburen 1919, s. 28—64. Med 19 fig.

7073. **Hansson, Sigfr.,** Ur skomakareyrkets historia. En studie över skråväsendet. 217 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Tidens förlag. Pr. 6 kr. 50 öre. På bättre papper 10 kr.

7074. **Hatt, E. D.,** Die Lappländischen Nomaden in Skandinavien. 21 + (1) s. + 4 pl. Khvn 1918.
Vorträge für Kriegsgefangene, herausgegeben vom Ausschuss der Universität Kopenhagen für kriegsgefangene Akademiker und vom Dänischen Roten Kreuz, Bucherabteilung. Ser. B: N:o 2.

7075. **Holmberg, Ant.,** Elementarister. Några bilder från Nya elementarskolan i Stockholm på 1850-talet. (2) + 238 s. + 15 pl. s. + 1 musikbilaga. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.
Rec. i Dagens Nyheter 1919, N:o 343 (30/12) af *E. Staaff.*

7076. **Hundraårsminne,** Den svenska nykterhetsrörelsens. Bidrag till kännedom om P. Wieselgren och hans banbrytande livsgärning av olika författare. Samlade och utgivna av Reformatorns redaktion. 40 s

Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Svenska Nykterhetsförlaget. Pr. 1 kr. 25 öre.
Innehåller bl. a. uppsatser af: *G. Björkman*, *W. Skarstedt*, *J. Bergman*, *J. Edv. Herrlander* o. *P. Johnsson*.

5077. **Hylén, J. E.,** Nyköpings rektorsgård. Läroverksprogr. 76 s. 4:o. Nyköping.

5078. **Hägerflycht-Posse, K. K:son,** Södermanlands jordbruk. Några drag ur dess historia.
Sörmlandsboken 1918, s. 467—560. Med 49 illustr. 4:o.

5079. **Johnsson, P.,** Bröllopsseder från Gestrikland för en mansålder sedan. Anteckningar från Ovansjö.
Fataburen 1919, s. 65—71.

5080. **Johnsson, P.,** Jordbruket i Jämtland och Härjedalen för femtio år sedan. Några erinringar. (Efter Hus.-Sällsk. källskrifter.)
Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1919. Årg. 13, s. 26—33.

5081. **Johnsson, P.,** En skånsk klok och hans svartkonstbok. [Per Björnson 1680-talet.]
Rig 1918 (tr. 1919). Bd 1, s. 208—212.

5082. **Johnsson, P.,** Sveriges första nykterhetsförening. Ett betydelsefullt hundraårsminne.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1919, N:o 79 B (5/4).

5083. **Johnsson, P.,** Småländska åtgärder för nykterhetens befrämjande i äldre tider. Några erinringar.
Mimer 1919, s. 17—24.

5084. **Kerfve, A.,** En Stockholms julmarknads krönika.
Stockholms-Gillet 1914—1919, s. 37—50.

5085. **Keyland, N.,** Svensk allmogekost. Bidrag till den svenska folkhushållningens historia. [D.] 2. Animalisk allmogekost, brygd, brännvinsbränning och hemtobaksodling i nordvästra Värmland. 116 s. Med 198 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Sv. Teknologföreningens förlag. Pr. 20 kr.
Nordiska museet.

5086. **Keyland, N.,** Julbröd, julbockar och Staffanssång. Dokument rörande den svenska allmogens julfirande samlade och utgivna. 162 s. Med 107 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Sv. Teknologföreningens förlag. Pr. 25 kr.
Nordiska museet.

5087. **Lewenhaupt, Eug.,** Med M. G. De la Gardie och Olof Rudbeck i Uppsala år 1685.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1918. Bd 8, s. 23—29. Med 1 illustr.

5088. **Linderholm, E.,** Nordisk magi. Studier i nordisk religions- och kyrkohistoria. 1. Urnordisk magi. 157 s.
Svenska landsmål och svenskt folkliv. Bd 20 (1918).
Rec. i Aftontidningen 1919, N:o 23 (25/1) af *T. J. Arne* under titel: Vidskepelse i norden från hedenhös till nu.

5089. **Lithberg, N.,** Svensk folklivsforskning under sista halvseklet.
Rig 1918. Bd 1, s. 146—166.

5090. **Lithberg, N.,** Den skånska gården.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 56—79. Med 16 illustr.

5091. **Mortensen, J.,** Stockholmsliv på 1820-talet.
Liber librariorum Bokhandlarnas bok. Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska sortimentsbokhandlareföreningens 25-åriga tillvaro. D. 1, s. 178—192.

7092. **Nordlander, J.,** Några kulturbilder från Sollefteå-trakten. 61 s. Sollefteå 1918. Tr. som manuskript.

7093. **Nordlander, J.,** Om »saxeskottet» till Uppsala skola.
Hist. Tidskr. 1919, s. 103—104.

7094. **Norelius, Ch.,** Sveriges äldsta ännu existerande bokhandel. [Lundbladska nu Lindstedtska universitetsbokhandeln i Lund.]
Liber librariorum Bokhandlarnas bok. Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska sortimentsbokhandlareföreningens 25-åriga tillvaro. D. 1, s. 255—272. Med 11 illustr.

7095. **Norlind, T.,** Gamla bröllopsseder hos svenska allmogen. 152 s. Med många illustr. i texten. Sthlm (tr. i Lund), M. Bergvall. Pr 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 44 Söndagsbilaga ([15]/2) af *M. P. Nilsson.*

7096. **Personne, N.,** Svenska teatern. D. 5. Under Karl Johanstiden 1827—1832. Några anteckningar. 230 s. Med flera portr. i texten. Sthlm Wahlström & Widstrand. Pr. 8 kr.

7097. **Sjöfors, O. Th.,** Kanslärsgillet och 1807 års skolordning. Akad. afh. [Lund.] XVI + 218 + (2) s. Karlskrona.
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 66—71 af *H. L[arsso]n.*

7098. **Ulrich, A.,** Spannmåls- och brödförfattningar i forna tider i Sverige. Ett apropos för dagen. 26 s. Gävle 1917. Tr. i 50 numrerade exemplar.

7099. **Ulrich, A.,** Ur gängna tiders dyrtidskrönika. Dyrtidspolitik i Sverige under Carl XI och Carl XII. Småplock ur gamla författningar. 36 s. Gävle 1917. Tr. i 50 numrerade exemplar.

7100. **Valentin, H.,** Israelitiska ynglingaföreningen. En historik till 100-årsdagen. 117 + (1) s. + 10 portr. Sthlm. Tr. i 500 numrerade exemplar.

7101. **Wallquist, G.,** Den svenska järnhanteringens uppkomst och utveckling.
Svensk tidskr. 1919, s. 524—543. Med 9 illustr. o. 1 karta.

7102. **Westling, B. G. W.,** Om Linköpings hospital. 67 s. Linköping H. Carlsons bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

7103. **Winström, St.,** Industri och bergsbruk [i Södermanland].
Sörmlandsboken 1918, s. 603—651. Med 17 illustr. 4:o.

7104. **Zickerman, L.,** Skånes hemslöjd.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1919, s. 80—91. Med 18 illustr.

Kyrkohistoria.

7105. **Anderson, W.,** En blekingsk klosterstad. [Sölvesborg.]
Midsommartidningen Bläklinten 1918.

7106. **Berggren, K.,** Några blad ur Karlslunda församlings och kyrkas historia. Utgivna med anledning av Karlslunda kyrkas 100-årsfest. 104 s. Med 23 illustr. i texten. Kalmar 1918.

107. **Bergin, Alfr.,** Lindsborg efter femtio år. Bidrag till vår lutherska kyrkas och svenskarnas historia i Kansas och Sydvästern. Samlade på uppdrag af Bethania-församlingen för halfsekelsfesten 1919. 239 s. Med många illustr. i texten. 4:o. Rock Island.

108. **Carlsson, Gottfr.,** Anteckningar om ett par svenska helgon. 1. När skedde Nicolaus Hermannis skrinläggning? 2. Sankt Karlung i Roden.
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 339—348.

109. **Cornell, H.,** En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder
Samlaren 1918 (tr. 1919). Årg. 39, s. 191—197.

110. **Hall, B. R.,** Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift.
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 64—236 + 1 portr.

111. **Hall, B. R.,** Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andakts- och läroböcker. Bilaga: Nytryck af »Enfaldiga frågor». (Västerås 1643.)
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 1—62.

112. **Hasselberg, C. J. R.,** Norrländskt fromhetslif på sjuttonhundra-talet. Synodalafhandling. D. 1. VIII + 480 s. Med många illustr. i texten. 2. 84 s. Grundsunda (tr. i Örnsköldsvik), Förf. Pr. 20 kr.

113. **Holm, R.,** Den svenska missionen bland lapparne och dess möte med lapparnes religion.
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 315—336.

114. **Holmdahl, O. S.,** Karl IX:s förmenta kalvinism.
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 237—314.

115. **Holmquist, Hj.,** En diplomatisk-kartografisk omstörtning af härskande meningar?
Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 371—379.

116. **Liedgren, E.,** Den svenska psalmboken. En historisk överblick. 3:e omarbetade uppl. 94 + (1) s. Sthlm (tr. Uppsala), Sveriges kristliga studentrörelses förlag 1918. Pr. 2 kr.

117. **Norberg, O.,** Ett arf från reformationstiden. Föredrag vid stiftsmöte i Strängnäs den 11 augusti 1919.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1919. Årg. 16, s. 81—91.

118. **Noreen, E.,** Vadstena klosters jordebok.
Hist. Tidskr. 1919, s. 187—188.

119. **Schück, H.,** Det första dominikanerkonventet i Sigtuna.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1919. Bd 8, s. 141—146.

120. **Schück, H.,** De spinea corona.
Ur gamla anteckningar. 10.
Samlaren 1918 (tr. 1919). Årg. 39, s. 28—14.

121. **Schybergson, C. M.,** Ett brev av Joannes Elai Terserus från hans visitationsresa till Österbotten år 1660.
Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 182—186.

122. **Thörn, Arn.,** Anders Elfving. [En väckelsepredikant från 1760-talet, en själsfrände till Peter Murbeck.]
Växjö stifts hembygdskalender år 1919. Årg. 10, s. 34—52.

123. **Töhlén, C. H.,** Kyrkohistorisk hembygdskunskap. 2. Reformationen.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1919. Årg. 9, s. 40—54.

7124. **Westling, B. G. W.,** Ur Linköpings stifts historia 1593–1843. 2 + 495 s. Linköping, H. Carlsons bokh. Pr. 15 kr.

7125. **Westman, K. B.,** Kyrkan [i Södermanland].
Sörmlandsboken 1918, s. 348—388. Med 7 portr. 4:o

7126. **Westman, K. B.,** Ett par fynd i Strängnäs domkapitels arkiv. 1. Gustaf Vasas valförsäkran 1523. 2. Strängnensiska prästmötesförda från tiden 1585—1601.
Kyrkohistorisk årsskr. 1919 Årg. 20, s. 349—353.

Finland och Östersjöprovinserna.

7127. **Beckman, Nat.,** Två finländska gårdsrättsredaktioner. Med anledning av Åbo akademis öppnande. 46 + (1) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs högskolas årsskr. 1919. 1.

7128. **Björkman, Hj.,** Bidrag till Jakobstads historia. D. 1. 132 s. + bilagor. Jakobstad 1918.
1: Något om handeln i Österbotten och Pedersöre i äldre tider.
2: Något om Jakobstads handel och handlande under stadens första skede 1652—1721.
3: Jakobstads handel, sjöfart och handlande under 1700-talet. A. Ny daningens tid. 1721—1765.

7129. **Blomstedt, K.,** Horn-Suvun alkuhistoria piirteitä Suomen aatelisto oloista keskiajan loppupuolella. [Släkten Horns ursprung, drag ur de finska adelns lif under slutet af medeltiden.] 172 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 5.

7130. **Bonsdorff, C. v.,** Ryska tidens första år i Åbo.
Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1918, s. 285—312.

7131. **Bonsdorff, C. v.,** Värnpliktsplaner vid ryska tidens början.
Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 155—170.

7132. **Cederberg, A. R.,** Pappisluettelo Käkisalmen läänistä vuodelta 163 [Förteckning över prästerskapet i Kexholms län år 1632.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 366—36

7133. **Clason, S.,** Åbo och dess pånyttfödda akademi.
Svensk tidskr. 1919, s. 418—433. Med 8 illustr.

7134. **Finne, Jalm.,** Eräs Pietari Brahen suomenkielinen kirje papinsaa vien järjestelystä (30 p. lokak. 1639). [En finskspråkig skrivelse från Per Brahe om reglering av prästerliga förmåner (30 okt. 1639).]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 369—373.

7135. **Finne, Jalm.,** Muuan kirkkoherranvaali Tammelassa 1670-luvull [Ett kyrkoherdeval i Tammela på 1670-talet.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 376—3

7136. **Finne, Jalm.,** Muutamia tietoja Kuhmalahden kirkosta ja papist [Några upplysningar om Kuhmalahti kyrka och prästerskap.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 373—37

7137. **Grotenfelt, K.,** Paikannistöaineksia Suomen kansallisuus — ja kaupankäyntiolojen valaisemiseksi keskiajalla. [Ortnamnens bidrag till belysningen av Finlands nationalitetsförhållanden och handel under medeltiden.] 37 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 2.

7138. **Grotenfelt, N. K., Grotenfelt, E.,** och **Grotenfelt, K.,** Ätten Grotenfelt. Anteckningar för släkten. XIII + 464 + LXXIV + (1) s. + 1 pl. + 1 karta o. 4 stamtaflor. Med flera illustr. i texten o. 29 bilagor. Lovisa 1917.
Rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1918, s. 142—148 af *A. Wilskman.*

7139. **Huntuvuori, H.,** Piirteitä keskiajan Nousiaisista. [Drag från det medeltida Nousis.] 26 s..
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 6.

7140. **Juvelius, E. W.,** Suomen puolustuskysymys ison-ja pikkuvihan välisenä aikana 1721—1741. Historiallinen tutkimus. [Finlands försvarsfråga under tiden mellan stora och lilla ofreden 1721—1741. Historisk undersökning.] Akad. afh. [Helsingfors.] XV + 224 s. Kokkola.

7141. **Nikander, Gabr.,** Politiska opinioner i Gustav III:s Finland. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 1919.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 142. Förhandlingar och uppsatser. 32. 1918 (tr. 1919), s. 193—223.

7142. **Nordmann, P.,** Krigsmän oah krigsminnen. Historiska skildringar från äldre tider. 156 + (1) s. Helsingfors (tr. i Borgå), Holger Schildt 1918. Pr. 10 m.
Innehåller: Arvid Eriksson [Stålarm] den olycklige; En fånges flykt från Olofsborg 1639; Karolinen Carl Gustaf Graufelts dagbok: Johan Henrik Hästesko; Fästningen Svartholm kapitulerar den 18 mars 1808; Johan Jakob Roth: Striden om Vasa 1808; Gamle öfversten på Gustafslugn.

7143. **Nyström, M.,** Min födelsestad. [Lovisa.] Minnen och anteckningar. D. 1. (1) + 184 s. + 1 pl. 2. 256 s. Med flera illustr. i texten. Lovisa, Östra Nylands Tidnings & Tryckeri aktieb. förlag 1917, 18. Pr. 24 m.

7144. **Oro** i Gränskarelen 1807—1808. Medd. af *H. A. Karsten.*
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 41—45.

7145. **Pipping, H.,** Till frågan om bosättningsförhållandena i Östra Nyland.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 1—30.

7146. **Ramsay, J.,** Sedebilder från fordom. 2. Till Henrik Mattson Hugguts levnadssaga.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 31—35.

7147. **Rinne, J.,** Keskiajan kirkollisista rakennuksista Turussa. [Om medeltida kyrkobyggnader i Åbo.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 361—365.

7148. **Salenius, J. M.,** Lutherilaiset seurakunnat Käkisalmen läänissä ennen ison Pohjan sotaa. 1—2. [De lutherska församlingarna i Kexholms län före stora nordiska kriget.] 21 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 4.

7149. **Schück, H.,** Rostock och Sverige. 1—2.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 257 (2/10), 258 (3/10).

7150. **Schybergson, C. M.,** Våra statsmän 1808—1814.
Finsk tidskr. 1919. T. 87, s. 165—179.

7151. **Suolahti, G.,** Elämää Suomessa 1700-luvulla. [Lifvet i Finland i 1700-talet.] 298 s. Borgå 1917.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 64—67.

7152. **Suolahti, G.,** Porvoon piispanvaali talvella 1761—1762. [Biskopsvalet i Borgå vintern 1761—1762.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 1916 (tr. 1917), s. 384—39

7153. **Törne, P. O. v.,** Mål och medel för vår historieskrifning.
Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1918, s. 79—92.

7154. **Wotschke, Th.,** Zum Stettiner Gebetstreit. [1677—86.]
Pommersche Jahrbücher 1918. Bd 19, s. 77—127.

7155. **Wrede, R. A.,** Finland och det skandinaviska lagarbetet.
Finsk tidskr. 1919. T. 86, s. 321—340.

Allmän och utländsk historia.

7156. **Bergman, J.,** & **Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Fjärde upplagan. H. 8—33. D. 1: *Bergman, J.*, Den äldsta forntiden och Hellas. S. 449—620 + VII s. 2: *Bergman, J.*, Det romerska medelhavsväldet. 572 + VII s. 3: *Bergman, J.*, Medeltidens historia. 560 + VIII s. 4: *Svensén, E.*, Upptäckternas och reformationens tidsålder. 320 s. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 1 kr. 50 öre häftet.

7157. **Hildebrand, H., Hjärne, H.,** o. **Pflugk-Harttung, J. v.,** Världshistoria. Människosläktets utveckling i stat och samhälle, i kultur och vetenskap. D. 5. Nya tidens historia (1650—1815). (16) + 682 s. 4:o. Med många illustr., portr. o. kartor. Sthlm, Aktiebolaget för spridning af litterära verk 1918. Pr. inb. 35 kr.
Denna del innehåller följande afhandlingar: *A. Brückner*, De slaviska folken. — *M. Philippson*, Ludvig XIV:s tidsålder. — *W. Oncken* och *Heyck*, Fredrik den stores tidehvarf. — *J. von Pflugk-Harttung*, Revolutionen och kejsardömet.

7158. **Stavenow, L.,** Bismarckforskningens nuvarande läge.
Hist. Tidskr. 1919, s. 1—20.

7159. **Wittrock, G.,** Julius Andrássy och Österrike-Ungerns utrikespolitik.
Hist. Tidskr. 1919, s. 155—186.

Recensioner.

7160. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. D. 1—3. (Se N:o 5037, 5495 o. 6382.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 43—47 af *S. J. B[oëthius]*.
Denna rec. framkallade ett genmäle af *E. Svensén*. Hist. Tidskr. 1919. H. 2. 3 s., härpå svarade *S. J. Boëthius* i samma tidskriftshäfte. 2 s.

7161. **Weibull, L.,** Erik den helige. (Se n:o 5960.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1919, s. 109—111.

6162. **Stille, A.,** De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570. (Se N:o 6408.)
Rec. i Nord. tidskr. 1919, s. 324—331 af *B. Steckzén* under titel: Ett blad ur Sveriges krigshistoria; i Svenska Dagbladet 1919, N:o 24(26/1) af *B. Steckzén*; i [Dansk] Militært Tidsskr. 1919, s. 45—46 af —u —.

6163. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. D. 12. Utg. af *Aug. Quennerstedt.* (Se n:o 6433.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 56—65 af *N. Herlitz.*

6164. Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Under medverkan av *H. Hjärne, G. Carlquist, N. Herlitz, H. E. Uddgren,* m. fl. Utgiven av *S. E. Bring.* (Se N:o 6441.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1919, N:o 56 (27/2), 57 (28/2) 58 (1/3) af *St. Bonnesen*; i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 24—32 af *C. Hallendorff.*

6165. **Nordensvan C. O.,** Carolus XII. (Se N:o 6445.)
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1919, s. 115—120 af *W. Kleen.*

6166. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt. Studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1. (Se N:o 5559.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1919. Jahrg. 19, s. 292—293 af *Freiherr v. Danckelmann.*

6167. **La Motrayes, A. de,** Resor 1711—1725. Urval och översättning af *H. Hultenberg.* Anmärkningar af *S. E. Bring* och *K. B. Wiklund.* (Se N:o 6478.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1919, s. 113—114 af *H. B[ruli]n.*

6168. Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. Utg. af *Alg. Key-Åberg* o. *Arthur Stille.* (Se N:o 6494.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 34—36 af *C. Hallendorff.*

6169. **Heckscher, E.,** Kontinentalsystemet. (Se N:o 6519.)
Rec. i The English Historical Review 1919. s. 113—114 af *W. F. Reddaway.*

6170. **Sjövall, B.,** Georg Adlersparre och tronfrågan 1809. (Se N:o 6040.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 87—90 af *A. Grade.*

6171. **Hallendorff, C.,** Oscar I, Napoleon och Nicolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget. (Se N:o 6530.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 203—214 af *C. v. Bonsdorff.*

6172. **Manthey, Aug. Chr.,** Dagbøger for Aarene 1856—1874. Udgivne af den norske historiske Forening. Bd 1: H. 1—7. 2: H. 1—8. Kristiania 1905—1919.
Rec. i Lördagsavisen. Tillægsblad til »Tidens Tegn» 1919, N:o 37 (13/9) af *Halvd. Koht.*

6173. **Staaff, K.,** Politiska tal samt några tal och inlägg vid skilda tillfällen. Utgivna av *K. Setterwall* och *E. Staaff.* D. 1—2. (Se N:o 6536.)
Rec. i Stockholms-Tidningen 1919, N:o 66 Söndagsnummer (9/3) af *E. E. L[indquist]*; i Forum 1919, s. 406—409 af *K. P[etersson]* under titel: Karl Staaff som parlamentariker och talare; i Dagens Nyheter 1920, N:o 21 (23/1) af *T. F[ogelquis]t.*

6174. **Castrén, G.,** Gustav Philip Creutz. (Se N:o 6081.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 295—297 af *A. Söderhjelm*; i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 1—6 af *G. Iverus.*

6175. **Leijonhufvud, S.,** Omkring Carl Gustaf Tessin. (Se N:o 6100 o. 6582.)
Rec. i Nord. tidskr. 1919, s. 71—75 af *O. Montelius.*

7176. **Björlin, G.,** Sveriges krigshistoria i bilder. Utg. af *J. M. På man.* Bd 1—3. (Se N:o 4234, 4734, 5662 o. 6590.)
Rec. i Aftontidningen 1919, N:o 320 ($^{9}/_{12}$) af [*E.*] *Th*[*ysetiu*]*s* under tit Ett ståtligt krigshistoriskt verk. Bd 2—3 i Svenska Dagbladet 1919, I 330 B ($^{14}/_{12}$) af *O. Knylenstierna.*

7177. **Kindberg, A.,** Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 1. (N:o 6595.)
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1919, s. 59—63 af *—de*

7178. **Tynell, K.,** Studier angående det svenska statsrådets politiska svarighet. Protokollsgranskning. — Anmärkningsanledningar. — I chargebetänkandets allmänna karaktär. (Se N:o 6639.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1919, s. 227—235 af *S. Wallengren.*

7179. Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 samt burspråk. (Se N:o 59
Rec. i Holmia 1918. Bd 1, s. 67—68 af *N. Ö*[*stma*]*n.*

7180. **Forsstrand, C.,** Storborgare och stadsmajorer. (Se N:o 6718.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1918—1919. Årg. 20, s. 205 af *B. B*[*oethi*

7181. **Linderholm, E.,** De stora häxprocesserna i Sverige. D. 1. (Se N:o 67
Rec. i Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 361—363 af *Hj. H*[*o quis*]*t;* i Svenska Dagbladet 1919, N:o 52 B ($^{23}/_{2}$), 53 ($^{24}/_{2}$) af *L. Back*

7182. **Vogel, W.,** Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Bd 1. (Se N:o 58
Rec. i Hist. Tidskr. 1919. Öfv. o. gr., s. 12—17 af *E. Heckscher.*

7183. **Westman, K. B.,** Reformationens genombrottsår i Sverige. (Se N:o 676
Rec. i Kyrkohistorisk årsskr. 1919. Årg. 20, s. 364—367 af *Hj. H*[*o quis*]*t.*

7184. **Bonsdorff, C. v.,** Opinioner och stämningar i Finland 1808—18 (Se N:o 6768.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 219—227 af *K. Ast*

7185. **Wrede, R. A.,** Matthias Calonius. (Se N:o 6334.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 214—217 af *G. N.*

REGISTER.

Stockholm 1920. P. A. Norstedt & Söner.

Historiska Föreningens årssammankomst den 20 maj 1920.

Sammankomsten öppnades af styrelsens nye ordförande, riksarkivarien Clason med några minnesord öfver föreningens under följåret aflidne ordförande, riksarkivarien Hildebrand, hvarefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse.

Svenska Historiska Föreningen har under det sistförflutna året räknat omkring 700 årsafgiftbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma 15 postprenumeranter å Historisk Tidskrift. Sedan grosshandlaren I. Berghman anmält sitt inträde såsom ständig ledamot i föreningen, uppgår numera antalet dylika till 112 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kronor 8,700.

I styrelsens sammansättning har under året den förändring ägt rum, att styrelsens ordförande f. riksarkivarien E. Hildebrand den 24 augusti aflidit. Till hans efterträdare har styrelsen inom sig utsett riksarkivarien S. Clason. I öfrigt har styrelsen bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, f. generallöjtnanten G. Björlin, H. exc. statsministern N. Edén, professoren C. Hallendorff, dr T. Höjer, sekreterare, professoren A. Stille, f. förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettionionde årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande af kostnaderna för dess utgifvande har föreningen åtnjutit det sedvanliga statsanslaget å 1,500 kronor samt dessutom fått från Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademin mottaga ett anslag af 500 kronor. Dessutom har föreningen haft glädjen att från sin styrelseledamot f. universitetsbibliotekarien Annerstedt emottaga ett belopp af 1,000 kronor; genom denna gåfva har styrelsens vördade nestor lagt ett bevis till många föregående icke blott på sitt osparda nit för föreningens bästa utan ock på sitt alltjämt lefvande intresse för svensk häfdaforskning. Styrelsen ber att till honom få framföra sitt varma och vördsamma tack. Trots de afsevärda bidrag, som sålunda lämnats, har det emellertid, med hänsyn till tryckningskostnadernas oerhörda

och alltjämt fortgående stegring, befunnits nödvändigt att med fler ark reducera tidskriftens omfång. Denna nödvändighet torde oc för framtiden blifva beståndande, därest icke möjlighet kan vinna att afsevärdt öka föreningens ordinarie inkomster. I sådant syft har styrelsen ansett sig böra dels hos Kungl. Maj:t ansöka om ökning i det utgående statsbidraget dels ock ifrågasätta en afsevär höjning i årsafgiften till föreningen. Det effektivaste medlet fö förbättring af föreningens ekonomiska ställning utgör dock alltjäm en ökad anslutning, och får styrelsen därför enträget förnya si maning till föreningens medlemmar att hvar i sin stad kraftig verka härför.

* * *

En oersättlig förlust har Historiska Föreningen lidit genom Emil Hildebrands bortgång. En honom personligen närstående häfdaforskare har i föreningens tidskrift gifvit en verklighetstrogen och finskuren teckning af hans gärning såsom urkundsutgifvare häfdatecknare och organisatör. Här skall därför ingen karakteri stik häraf försökas; att vidlyftigt orda om hvad han inom sitt verk samhetsområde uträttat skulle för öfrigt vara en klen hyllnings gärd åt hans förnäma blygsamhet. Så mycket må dock sägas, at han i vår lärdomshistoria inskrifvit sitt namn bland de främstes och att det svenska arkivväsendet skall bredvid Hans Järta se i honom sin nydanare. Det må ock vara tillåtet att erinra om, hvad han under fyra årtionden varit för Historiska Föreningen. Redan vid dess stiftande var han den drifvande kraften. Under 25 år redigerade han dess tidskrift med en auktoritet och en öfverlägsen förmåga, hvarom endast en mening torde råda, och med en plikttrohet och en uppoffrande hängifvenhet för uppgiften, som utomstående torde ha svårt att till dess rätta storhet uppskatta. Under ytterligare 14 år intog han inom föreningen en ledande ställning såsom dess ordförande, lämnade fortfarande talrika och högt skattade bidrag till dess tidskrift och gaf tillika redoboget vid alla tillfällen stöd och hjälp åt den, som efter honom fick öfvertaga den kräfvande uppgiften såsom föreningens sekreterare. Liksom Tysklands ledande historiska tidskrift alltjämt nämnes med sin upphofsmans namn, är ock Historiska Föreningens tidskrift i eminent grad knuten till Emil Hildebrands. Historiska Föreningen ger uttryck åt sin vördnad och sin tacksamhet inför hans minne; den skall icke förgäta hvad han för dess syften varit och verkat.

Med Severin Bergh, död den 6 mars, bortgick en trogen och framgångsrik arbetare i den svenska historieforskningens och arkivförvaltningens tjänst. I den grundliga och löftesrika omdaning det svenska arkivväsendet under Hildebrands ledning undergick, gjorde han en insats, hvars betydelse icke kan nog högt uppskattas. Såsom urkundsutgifvare utvecklade han en omfattande och förtjänstfull verksamhet. Särskildt är hans namn fästadt vid den stat-

liga och viktiga serien af svenska riksrådets protokoll, hvaraf han redigerat 12 band. Det kräfvande och tidsödande arbete han utfört såsom arkivman och urkundsutgifvare begränsade naturligtvis hans verksamhet såsom historisk författare; här må dock erinras om hans magnum opus, hans grundliga och uttömmande teckning af svenska riksarkivets öden från dess begynnelse till dess nydaning genom Järta, ett verk som utgör ett monumentum ære perennius både öfver honom själf och öfver det ämbetsverk han under mer än en mansålder så oegennyttigt och hängifvet tjänat. Historiska föreningen står till honom i tacksamhetsskuld icke blott för den insats han gjort i dess inre lif, utan ock för de många värdefulla bidrag af hans hand, som influtit i dess tidskrift.

Endast en kort tid blef det Edvard Kleberg förunnadt att arbeta i historieforskningens och arkivförvaltningens tjänst. Hvad han därunder hann uträtta gaf rika förhoppningar om en framgångsrik verksamhet i fortsättningen, och särskildt är att beklaga, att han icke fick fullfölja de omfattande forskningar han påbegynt i de svenska städernas och det svenska borgarståndets historia.

* * *

Bland årets bokskörd äro af redan påbörjade urkundseditioner att anteckna dels ett nytt af Tunberg redigeradt häfte af Svenskt diplomatariums äldre serie, innehållande urkunderna från åren 1353 och 1354, vidare ett andra band af Schücks edition af Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brefväxling, omfattande tidrymden 1771—1780, samt slutligen en ny del af Tersmedens memoarer, utgifven af N. Erdmann under titeln »I Ehrensvärds Karlskrona». Här bör äfven påpekas att ett af Naumann upprättadt register till de tjugo första banden af Historiska handlingar under året sett dagen.

Bland källeditioner i öfrigt märkas främst öfversättningar af ett par af de berömdaste källskrifterna till Nordens äldsta historia, nämligen Emil Olsons utmärkta tolkning af Snorre Sturlasons konungasagor och Norrbacks förtjänstfulla öfversättning af Nestorskrönikan. Nämnas bör äfven Sjöros' med stor sakkännedom och omsorg redigerade handupplaga af den äldre västgötalagen. Ett betydelsefullt bidrag till de svenska städernas historia utgör Kjellbergs numera afslutade edition af Jönköpings stads tänkebok. Sedan arbetet på utgifningen af Stockholms stads tänkeböcker ånyo kommit igång, återstår som önskemål, att äfven Arboga stads gamla tänkebok måtte bli föremål för sakkunnig utgifning. Tunberg har, utgående från ett fyndigt uppslag, lyckats tolka Erik Brahes hittills okända chiffercalendarium och utgifvit en första del af detsamma i Personhistorisk tidskrift. Utan att gifva mycket nytt af betydelse för den politiska historien äro dock dessa dagboksanteckningar af en svensk adelsman från renässanstiden af mycket intresse såsom personligt och tidshistoriskt dokument. Bland årets ganska rikhaltiga Karl XII:s-litteratur utgör Brings edition af Adlerfeldts bekanta verk

öfver Karl XII:s krigshistoria ett värdefullt novum; det är den första kritiska upplagan af denna viktiga källskrift. Adam Lewenhaupt har påbörjat utgifvandet af en samling dokument ur det Lewenhauptska arkivet på Sjöholm; det under året utgifna första bandet innehåller J. G. Oxenstiernas bref till N. F. Gyldenstolpe under åren 1780—1796. Grefvinnan Brevern De la Gardie har utgifvit ett urval ur Stedingks rapporter från Petersburg från åren 1790—1796. Den nya samlingen utgör ett värdefullt komplement till de på sin tid af Björnstierna utgifna Stedingkska memoarerna. Urkundliga bidrag till vår historia efter år 1809 erbjuda presidenten S. A. Leijonhufvuds något hypokondriska lefnadsanteckningar, utgifna af H. L. von Dardel. Utanför den politiska historiens ram faller den af Ambrosiani ombesörjda samlingen af dokument till de svenska pappersbrukens hittills tämligen obearbetade historia. Bland urkundsbidrag till vår ekonomiska historia äro ock att anteckna Stobées relation till 1746—47 års riksdag utgifven af B. Boëthius samt O. Graus »hushållsanmärkningar» under en tur genom Uppsala och Stockholms län 1748 publicerad af S. T. Kjellberg. För fullständighetens skull må slutligen nämnas, att äfven i de i samband med världskriget utgifna officiella aktsamlingarna ett och annat bidrag står att hämta till Sveriges historia under det stormiga året 1914.

Den akademiska afhandlings- och programlitteraturen har i motsats till fjolårets varit föga omfattande och berör icke de centrala områdena af vår historia. Inom den inre historien föreligger emellertid ett viktigt bidrag i andra delen af Holmdahls förtjänstfulla monografi öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. Sjöros har lämnat en gedigen framställning af ett skolhistoriskt ämne i sin gradualafhandling om Kanslersgillet och 1807 års skolordning. Ett betydelsefullt komplement till Klemmings, Almquists och andras historisk-bibliografiska arbeten föreligger i Rudbecks omsorgsfulla redogörelse för intill 1600 utkomna skrifter till Sveriges historia. Bland de akademiska programmen är endast att nämna ett nytt häfte af Stavenows bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. Där lämnas en redogörelse för några politiskt-statsrättsliga utkast och förslag af den bekante diplomaten P. O. von Asp, bland annat ett utkast till en förenings- och säkerhetsakt, hvilket bredvid Engeströms utgör det enda genomarbetade författningsförslag, som leder sitt ursprung från adelsoppositionen under senare hälften af Gustaf III:s regering.

Bland sammanfattande arbeten och monografiska framställningar utanför den akademiska litteraturen må först uppmärksammas nya häften af Grimbergs teckning af vårt folks historia, behandlande Karl XII:s regering efter 1710 och den äldre frihetstiden, samt af H. Almquists framställning af reformationstiden och stormaktstidens äldre skede. Svensén har utgifvit en samling kulturhistoriska essayer, bland annat innehållande bilder ur vår äldsta historia.

För medeltiden och den äldre vasatiden saknas alldeles större

arbeten; nämnas må emellertid ett antal smärre undersökningar af Björk, Frödin, Kjellberg och Westling. Ett betydelsefullt bidrag till Sveriges ekonomiska historia utgör Wittrocks som vanligt grundliga och utömmande monografi öfver Svenska Handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf. Anmärkas må, att de resultat, hvartill författaren kommit i afseende å Gustaf Adolfs ekonomiskt-politiska syften i Tyskland, icke gifva stöd åt de hypoteser som Bothe framlagt i sitt bekanta arbete. Det intresse för den karolinska epoken, som utmärkt de senaste årens historiska forskningsarbete i vårt land och som särskildt kommit till uttryck under minnesåret 1918, framträder äfven inom berättelseårets bokskörd. Af Göthes hand föreligger sålunda en samlad framställning af Karl XII:s arbete och syften, afsedd att i populär form framlägga den fördjupade uppfattning af hjältekonungen, som genom de senaste årens forskningsarbete vunnits. De viktigaste af årets bidrag till Karl XII:s-forskningen ligga emellertid inom krigshistoriens område. Generalstabens stora arbete om fältherren Karl XII, redan uppmärksammadt i fjolårets årsberättelse, föreligger numera afslutadt i fyra band. Af Uddgren, förut fördelaktigt känd genom forskningar i den karolinska krigshistorien, har påbörjats en framställning af Adam Ludvig Lewenhaupts krigföring i Kurland och Lithauen under åren 1703—1708. Ett förtjänstfullt bidrag till karolinernas historia utgör också Petris väl utstyrda bok om Armfeldts karoliner. Äfven den gustavianska tidens militära historia har under senare år varit föremål för lifligt intresse. Af A. Munthes stora arbete om flottan under Gustaf III föreligger åter ett nytt band, behandlande krigshändelserna till sjöss intill svenska flottans indragande i Viborgska viken i början af januari 1790. En ny del har äfven utkommit af generalstabens stora verk om 1808—1809 års krig; framställningen föres därigenom fram till mars 1809. Det dagspolitiska intresse, som anknyter sig till Ålandsfrågan, har gifvit upphof till åtskilliga utredningar rörande Ålands ställning under dess svenska tid. Den värdefullaste bland dessa är Tunbergs, som hvilar på ingående undersökningar i riksarkivets material, och som ger en fast grund för den uppfattning, som från svensk sida i frågan häfdats.

På personhistoriens område ha åtskilliga hufvudskrifter redan i det föregående uppmärksammats. Af matrikellitteratur och samlingsverk må antecknas ett nytt häfte af Uppsala Universitets matrikel, utgifvet af A. B. Carlsson och omfattande åren 1700 till 1710, vidare ett par nya häften af Biografiskt lexikon, alljämt vittnande om detta verks höga standard och utomordentliga värde för historieforskaren, samt nya häften af Westerlunds och Setterdahls Linköpings stifts herdaminne. På den rena genealogiens gebit märkas, utom Tolls Folkungastudier, ett par släkthistoriska arbeten, nämligen Cavallins om släkten af samma namn samt Lagerbergs om släkterna Pfeffer och Bredberg. Af personhisto-

riska arbeten i egentlig mening må, utom en del smärre uppsatser, före trädesvis i Personhistorisk tidskrift, nämnas Fogelklous Birgittabok.

Heraldiken representeras inom årets bokskörd af ett par arbeten, nämligen Tolls undersökning om de äldsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronorvapnet samt Klebergs heraldiskt lexikon öfver å svenska riddarhuset introducerade ätter.

Det viktigaste af årets krigshistoriska litteratur har redan tidigare uppmärksammats. Hvad som återstår, frånsedt några tidskriftsuppsatser utan större betydelse, är Bergmans kortfattade historia öfver Smålands husarregemente, en ny tredje del af Leijonhufvuds arbete öfver Södermanlands regementes historia samt nya häften af L. Munthes stora fortifikationshistoria. Med hvad som under året utkommit äro de båda sistnämnda verken numera afslutade.

Öfvergå vi så till litteraturhistorien, är först att nämna, att den af Böök, Castrén, Steffen och Sylwan utgifna öfversikten öfver vår litteraturs historia numera föreligger färdig. I öfrigt märkas Hederströms posthumt utgifna arbete Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning, hvilket arbete, oaktadt författaren på det filologiska området var autodidakt, innehåller en mängd värdefulla uppslag, vidare E. Hjärnes monografi öfver biskop Thomas berömda frihetssång samt Mortensens öfversikt öfver vår nyaste litteratur från Röda Rummet till sekelskiftet. Hit hör ock närmast det nya (femte) bandet af Personnes anteckningar om svenska teatern omfattande åren 1827—32.

På konsthistoriens gebit äro att anteckna ett nytt häfte af Hahrs verk om skånska borgar, vidare Roosvals framställning af S:t Göransgruppens öden samt slutligen en ny afdelning af Östmans förteckning öfver Stockholmsbilder. Konsthistoriskt intresse äga äfven de afbildningar af äldre svenska kyrkogårdar, som utgifvits af Wadsjö och Ambrosiani.

På förvaltnings- och rättshistoriens område föreligga, utom den ofvan omnämnda nya handupplagan af äldre Västgötalagen, flera betydelsefulla arbeten. J. A. Almquist har sålunda utsändt ett nytt band med dithörande tabellhäfte af sitt grundläggande arbete om den civila lokalförvaltningen under tidsrummet 1523—1630. Det nya bandet inrymmer framställningen af förhållandena inom Kalmar, Smålands, Västergötlands, Västmanlands län och en del af Norrland. Holmbäck har publicerat ett skarpsinnigt och på omfattande studier i komparativ rättshistoria grundadt arbete om ätten och arfvet enligt Sveriges medeltidslagar.

Den ekonomiska historien har under året i påfallande ringa grad varit föremål för behandling. Att anteckna är utom ett par tidigare omnämnda arbeten endast Hallendorffs intressanta och väldokumenterade framställning af Riksens ständers banks historia 1719—1766, utgörande andra bandet af den till Riksbankens 250-årsjubileum utgifna festskriften, äfvensom S. Hanssons om lefvande historiskt intresse vittnande studie i det svenska skomakeriyrkets historia.

För arkivväsendets vidkommande innehålla som vanligt riksarkivets meddelanden upplysningar och undersökningar af intresse. Påpekas må särskildt Sondéns förteckning öfver arfprinsen Carl Gustafs arkiv i Stegeborgssamlingen. — Inom bibliografien har Rudbecks afhandling redan berörts. Ett utomordentligt värdefullt bidrag till den svenska medeltidsbibliografien utgör Geetes grundliga och minutiöst samvetsgranna supplement till den fornsvenska bibliografi han för snart tjugo år sedan utgaf; för detta arbete står den svenska språk- och häfdaforskningen i outplånlig tacksamhetsskuld till den högtförtjänte forskaren. Af den öfriga biblioteksvetenskapliga litteraturen äro utom Setterwalls för föreningens medlemmar välkända årsbibliografi att nämna S. Hildebrands anteckningar om det Engeströmska biblioteket och Scharlaus om det s. k. Visingsöbiblioteket.

Den topografiska litteraturen har såsom vanligt varit öfverflödande rik. Nya häften ha sålunda utkommit af de fyra i föregående årsberättelse uppmärksammade sammelverken Svenska slott och herresäten, Gamla svenska städer, Sveriges städer samt den geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige. Den svenska stadshistorien är allt fortfarande föremål för flitig bearbetning. För Stockholms vidkommande föreligga sålunda dels en del småuppsatser af De Brun och Östman, dels en bok af Forsstrand om malmgårdar och sommarnöjen i det gamla Stockholm. Fröding och Fredberg ha publicerat ett par samlingar skildringar ur Göteborgs historia. Af den på stadsfullmäktiges initiativ tillkomna framställningen af Jönköpings historia föreligger tredje delen nu afslutad; den är författad af R. Björkman och behandlar det nya Jönköping. En liknande, efter officiellt uppdrag tillkommen skildring af Söderhamns historia har påbörjats af Alfred Jensen; det hittills utkomna första bandet behandlar 1600- och 1700-talen. Till staden Malmös 500-årsjubileum har Isberg utgifvit en rikt illustrerad jubileumsskrift. Bland stadshistoriska arbeten för öfrigt må nämnas Kallstenius' skildringar ur Härnösands historia. Beträffande landskapshistorien må blott erinras om Ridderstads monografi öfver Östergötland, hvaraf under året ytterligare häften utkommit, äfvensom om Krantz' lilla bok om handelslifvet i Bohuslän till år 1587.

På den s. k. kulturhistoriens vanligen så gifvande fält är skörden för året skäligen mager. Att anteckna äro ett par bidrag till de svenska läroverkens historia af Holmberg och Kylén; Sjöros' afhandling om 1807 års skolordning är redan tidigare påpekad. Inom folkloristiken må framhållas ett par arbeten af Keyland, nämligen dels ett nytt häfte af hans arbete om svensk allmogekost, dels en dokumentsamling rörande svenska allmogens julfirande. Hit hör ock Norlinds framställning af gamla bröllopsseder hos svenska allmogen. Ett bidrag till kännedomen om den svenska sjukvårdens historia utgör Westlings uppsats om Linköpings hospital. Slutligen må anmärkas, att den af Valentin lämnade framställningen af israelitiska ynglingaföreningens historia tillika

lämnar värdefulla upplysningar till den svenska judendomens his ria i allmänhet.

Hvad därnäst angår den kyrkohistoriska litteraturen, innehål Kyrkohistorisk årsskrift som vanligt en rad värdefulla unders ningar, bland hvilka särskildt må nämnas Halls studier öfver Joh nes Rudbeckii verksamhet som folkuppfostrare och Holmdal intressanta analys af Carl IX:s religiösa ståndpunkt. I öfrigt att anteckna ett par bidrag till kännedomen om den svenska k kans inre lif: Hasselbergs synodalafhandling om norrländskt fro hetslif på 1700-talet och Westlings skildringar ur Linköpi stifts historia under tidsskedet 1593—1843. En plats för sig tager Bergins arbete Lindsborg efter femtio år, tillika ett bid till lutherska kyrkans och svenskarnas historia i Kansas och »S västern».

Återstår slutligen att nämna några ord om de viktigaste un året utkomna utländska arbeten, som äro af betydelse för d svenska historien. Först må då framhållas att af Erichsens c Krarups danska historiska bibliografi utkommit ett nytt häf omfattande den i egentlig mening historiska litteraturen för ti rummet 1808—1912. Jämväl tvenne bland under året utgif danska urkundspublikationer ha intresse för den svenska storien, nämligen det nya bandet af Laursens edition af kansli brefböcker, omfattande åren 1616—1620, samt den af Hans utgifna aktsamlingen till kabinettsstyrelsens historia i Danma Af norska arbeten äro att nämna dels ett nytt häfte af de Ma theyska dagböckerna, dels Worm-Müllers förtjänstfulla skildri af Norge under nödåren 1807—1810, hvilken torde vara förenin ens medlemmar bekant genom Heckschers recension i Historisk Ti skrift. Hvad till sist angår den i Finland utgifna icke-finskspråki litteraturen, falla de förnämsta arbetena på personhistoriens områ Dit äro att hänföra de Lagerborgska och Grotenfelts släktböckerna, vidare Cederbergs monografi öfver statistikern Pe Vargentin samt Hjelts intressanta och öppenhjärtiga minnesa teckningar Från händelserika år, hvilka jämväl belysa de finsk-svens mellanhafvandena under åren 1917 och 1918. Slutligen må påpek att kampen om Åland äfven från finsk sida framkallat åtskilli inlägg rörande ögruppens historiska ställning, bland hvilka Sch bergsons utredning torde vara den mest betydande.

Härefter föredrogs nedanstående

Revisionsberättelse.

Historiska föreningens ekonomiska ställning framgår af fö jande tablå:

Debet.

aldo från 1918	kr.	8,809:	72
65 årsafgifter à 7:50	»	4,237:	50
4 postprenumeranter à 8:01 kr.	»	112:	14
ständig ledamotsafgift (grosshandlaren Israël Berghman, Sthlm)	»	125:	—
ösa häften af »Historisk tidskrift»	»	138:	75
innehållsförteckningar 1901—10 à 1:50 kr.	»	9:	—
exemplar af »Svensk historisk bibliografi» à 5 kr.	»	25:	—
ledovisning från Fritze	»	364:	75
» » Nordiska bokhandeln	»	108:	—
länta på obligationer	»	305:	—
» » sparkassemedel	»	266:	97
tatsanslag	»	1,500:	—
Inslag af Vitt.-, hist.- o. ant.-akademien	»	500:	—
åfva af f. d. universitetsbibliotekarien D:r Claes Annerstedt	»	1,000:	—
Summa	kr.	17,501:	83

Kredit.

Redaktionens konto	kr.	1,805:	—
Boktryckeriets konto	»	5,377:	32
Distributionskonto	»	165:	79
Diversekonto	»	832:	16
Summa utgifter	kr.	8,180:	27
aldo till 1920	»	9,321:	56
Summa	kr.	17,501:	83

Saldot är på följande sätt placeradt:

5 % statsobl. à 1,000 kr.	kr.	5,000:	—
5 % statsobl. à 500 kr.	»	500:	—
6 % obl. i A.-B. A. Christiernsson à 1,000 kr.	»	1,000:	—
sparkassa i Kopparbergs ensk. bank	»	2,306:	41
d:o i Skand. Kredit A.-B.	»	56:	91
d:o i Sv. Handelsbanken	»	362:	47
ontant i kassan	»	95:	77
Summa	kr.	9,321:	56

Historiska föreningens räkenskaper för år 1919, hvaraf ofvanående tablå är ett utdrag, ha af oss undertecknade revisorer blifit granskade och befunna riktiga, med omsorg förda och försedda ned behöriga verifikationer. Inneliggande säkerhetshandlingar och assa ha inventerats. Med anledning af sålunda verkställd revision i vi härmed tillstyrka föreningen att bevilja full och tacksam

ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1919 års förvaltning.

Stockholm den 30 april 1920.

Verner Söderberg. *Erik Naumann.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1919 års förvaltning.

Till ledamöter i styrelsen omvaldes de förutvarande samt utsågs i ledigheten efter framlidne f. riksarkivarien E. Hildebrand, professorn vid Stockholms högskola S. Tunberg.

Till revisorer omvaldes d:r V. Söderberg och andre arkivarien E. Naumann och till deras suppleanter d:r B. Boëthius och förste arkivarien T. Gihl.

På förslag af styrelsen beslöt föreningen, att § 10 af dess stadgar för framtiden skulle erhålla följande ändrade lydelse:

»Föreningens medlemmar erlägga en årsafgift af tolf kronor. Enskilda personer kunna inträda såsom ständiga ledamöter och erlägga då en gång för alla etthundrafemtio kronor. Af det senare slags afgifter bildas en fond, som ej får understiga sjutusen kronor, därest ej föreningen därom fattar särskildt beslut.»

At styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Professor S. Tunberg höll föredrag om »Det svenska bergsbrukets uppkomst».

Stockholm 1920. P. A. Norstedt & Söner.